

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

I S T O R I E

TOMUL XLVI-XLVII

2000-2001

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași

ANALELE ȘTIINȚIFICE
UNIVERSITĂȚII "ALEXANDRU IOAN CUZA"
DIN IAȘI
(serie nouă)

Istorie • Tomul XLVI-XLVII • 2000-2001

R E D A C Ț I A

Prof. univ. dr. I. AGRIGOROAIEI (redactor responsabil),
Prof. univ. dr. I. CIUPERCĂ, Prof. univ. dr. GH. CLIVETI,
Conf. univ. dr. M. COJOCARIU, Prof. univ. dr. ȘTEFAN S.
GOROVEI, Prof. univ. dr. GH. IACOB (secretar științific de
redacție), Prep. univ. drd. L. RĂDVAN.

CUPRINS

Leonidas Rados

PREZENȚA BIZANȚULUI ÎN SCRIERILE ISTORICE ALE VEACULUI AL XVIII-LEA ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE	5
---	---

Gabriel Bădărău

DAS ABENDLÄNDISCHE EUROPA ALS POLITISCHES MODELL (Ende des XVIII. Jahrhunderts – Anfang des XIX. Jahrhunderts)	31
---	----

Gh. Platon

PROBLEMA AGRARĂ ÎN SOCIETATEA PRINCIPATELOR ROMÂNE De la reformele lui C. Mavrocordat la eliberarea și împroprietărirea țăranilor	65
--	----

Gh. Cliveti

STRATEGII ȘI TACTICI DE „MARE POLITICĂ”, LA 1814, ÎN PERSPECTIVA CONGRESULUI DE LA VIENA (II)	101
--	-----

Mihai Cojocariu

„PROBLEMA EVREIASCĂ” ÎN CONTEXTUL LUPTEI PENTRU UNIREA PRINCIPATELOR	131
---	-----

Virgil Coman

MEGLENOROMÂNII LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX Evoluții în plan politic	149
--	-----

Dan Lazăr

IUGOSLAVI ȘI ROMÂNI ÎN FAȚA UNUI PROCES ISTORIC: DEZMEMBRAREA IMPERIULUI AUSTRO-UNGAR	161
--	-----

Constantin Urluianu

ASPECTE ALE STĂRII DE SPIRIT PE FRONTUL DE RĂSĂRIT
ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI DE ELIBERARE A BASARABIEI ȘI
A NORDULUI BUCOVINEI 171

Ilie Gherheș

RESTABILIREA ADMINISTRAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN MARAMUREȘ
(9 APRILIE 1945). Consecințele „guvernării ucrainene” 195

Dorin Dobrinu

AJUTORUL MARELUI FRATE. Consilierii sovietici în România lui
Gheorghe Gheorghiu-Dej 211

Leonidas Rados

PREZENȚA BIZANȚULUI ÎN SCRIERILE ISTORICE ALE VEACULUI AL XVIII-LEA DIN PRINCIPATELE ROMÂNE

Secvențele istoriografiei române vechi s-au bucurat de exegezele unor erudiți care au impus interpretări aproape definitive. Cu toate acestea, domeniul e departe a fi unul facil, controversele fiind alimentate, între altele, chiar de sărăcia datelor certe ce ne-au parvenit. Ștefan Ciobanu nota, în a sa clasică *Istorie a literaturii române vechi*¹, că este dificil a împărți istoria literaturii unui popor în epoci sau perioade, căci astfel se frânge continuitatea expresiei vieții sufletești a respectivei nații. În aceeași ordine de idei, opina autorul, împărțirea pe secole este aproape irelevantă, căci, spre exemplu, finele veacului XVII și începutul celui următor nu se deosebesc prin nimic.

Constatarea generală este valabilă, în întregime, segmentului istoriografiei. Delimitarea cronologică la care am recurs are explicație defel pretențioasă: în perioada care unește finele veacului XVII de începutul secolului XIX, avem cele mai interesante, mai numeroase și mai precise referiri la istoria Bizanțului, din întreaga istoriografie română veche². Faptul se datorează, pe de o parte, prezenței grecilor cultivați în mediul cultural românesc și a volumelor istoricilor bizantini (aduse tocmai de aceste elemente grecești), altele decât obișnuitele cronici succinte ale lui Ioan Malalas, Gheorghe Amartolos și Constantin Manasses³, iar pe de altă parte, interesului apusean, sincopat, e drept, dar riguros pe alocuri, pentru Bizanț.

Înainte de a purcede la analiza textelor istorice românești, să aruncăm o privire asupra situației domeniului bizantinologiei, aflat într-o îndelungată și sinuasă geneză în cadrul disciplinelor științifice europene. Este perioada în care se reajustează pozițiile, într-un mod asemănător poate ultimei părți de secol XIX, cu necesara specificare că nu lipsesc anamorfo-

zele, catalogările extreme și anchetele realizate în mod adesea andabatic și circumstanțial, dar cu aplomb, fapt deloc în măsură a aduce beneficii domeniului. Atrofierea interesului pentru „imperiul grecilor” alterna cu interludii de augmentări cantitative și chiar calitative ale studiilor dedicate Bizanțului. Oricum, tocmai aceste inegalități, anchiloza într-o imagine deformată, sublinierea exclusivă a carențelor, alături de anageneza interesului prin studii erudite, invită la circumspecție într-un registru cu o cauzistică atât de diversă. Ne este imposibil a decupa o notă dominantă din această textură, dar nu trebuie să rămânem nici la nivelul unei criptograme, care ignoră spiritul de comprehensiune. Astfel, fără a face propuneri cu valoare de rețete analitice, vom spune că efortului luminist, exuberant și focalizat, de ironizare și defăimare a Bizanțului, care tindea a fi nota dominantă în ultima parte a secolului XVIII, îi corespundea o masă de încercări distonante, ce păreau unora ca heteroclitice, și care vizau dislocarea monolitului de imagine impus de luminiști.

Se poate afirma, fără exagerare, că debutul studiilor bizantine a avut loc chiar în Bizanț⁴. Bizantinii aveau, poate mai mult decât orice alt popor sau civilizație a vremurilor acelea, sentimentul superiorității lor culturale, fiind perfect conștienți de valoarea tradiției lor cultural-istorice⁵. Cum amintea O. Mazal, nu este deloc întâmplător faptul că domenii științifice precum filologia (dezvoltată pe calea trasată de marii Alexandrini) și istoria (susținută de o amănunțită cercetare a surselor în manieră apropiată de erudiția de la finele secolului XIX) dețineau locuri fruntașe în ansamblul disciplinelor apte a contribui la dezvoltarea unei conștiințe etnice și naționale⁶.

În amurgul și după căderea Bizanțului, sarcina prezervării valorilor bizantine a trecut în seama Renașterii italiene. Faptul că gramatica și literatura greacă au fost atât de serios și intens studiate a permis menținerea conștiinței „naționale” grecești. Umanismul italian deține o poziție privilegiată în acest sens, contribuind fundamental la dezvoltarea ulterioară a studiilor bizantine. Umaniști italieni călătoreau spre Bizanț în vreme ce confrăți ai lor bizantini luau calea Occidentului, pe măsură ce stăpânirea turcă acoperea treptat vechile teritorii grecești. De la Varlaam, cel care îl învăța greaca pe Petrarca, la Symeon Atoumanos și Manuel Chrysolaras⁷, Constantin Lascaris⁸, Ioan Lascaris⁹ și Dimitrie Chalcocondylas¹⁰, o întreagă pleiadă de valoroși cărturari bizantini menținea viu interesul lumii europene pentru antichitate și elenism. Bunăoară, discursurile și prelege-

rile sutelor de cărturari bizantini (în frunte cu Plehon, vestit în întreaga Europă), membri ai impunătoarei delegații care îl însoțea pe Ioan al VIII-lea la Conciliul de la Florența din 1438-1439, au rămas vii în memoria italienilor, multă vreme după plecarea oaspeților greci.

Dacă în centrul interesului se afla antichitatea, nici Bizanțul nu era exclus din preocupările umaniștilor, direct sau indirect, câtă vreme tocmai acesta a conservat comorile civilizației antice grecești și le-a transmis Europei¹¹. Mai mult, circumstanțele făceau ca autori bizantini (precum Procopius sau Agathias) să fie adesea utilizați drept surse pentru scrierea istoriei italiene timpurii.

Cărturarii veacului XVI au conștientizat importanța surselor istorice bizantine și au conceput un plan de adunare a acestor izvoare în ceea ce va fi mai târziu *Corpus Byzantinae Historiae*¹². Hieronymus Wolf (1516-1580), distinsul elev al lui Melanchton, ajuns bibliotecar și secretar al familiei Frugges la Augsburg, îi edita în latină, nu fără dificultăți, pe istoricii bizantini Zonaras, Choniates, Gregoras și Chalcocondylas, marcând astfel o nouă etapă în evoluția interesului pentru Bizanț și a studiilor dedicate acestei civilizații¹³. De altfel, Reforma deschidea noi oportunități pentru domeniu, prin interesul subit al ambelor direcții religioase, catolică și protestantă, pentru ortodoxie.

Din Italia, interesul cărturăresc pentru tot ceea ce era grecesc, antic sau bizantin, trece în spațiul german și în cel francez, formându-se treptat colecții de manuscrise și ediții ale autorilor bizantini în tot Occidentul¹⁴. La Paris, bunăoară, Robert Estienne edita un număr de istorici eclesiastici bizantini pe la 1544, în vreme ce alți intelectuali dădeau ediții bine cotate din istorici precum Kedrenos sau Agathias. La începutul secolului XVII remarcăm fecunda activitate a lui David Hoeschelius, căruia îi datorăm edițiile de la Augsburg din Constantin VII (în 1603, *Excerpta de legationibus*), Procopius (*Historiae*, 1607) sau Anna Comnena (1610). În aceeași perioadă, Ioan Meursius publica la Leyde o altă lucrare atribuită împăratului cărturar Constantin VII Porfirogenetul, celebra *De administrando imperii*, și edita un dicționar al limbii bizantine vulgare, primul de acest tip care a văzut lumina tiparului (*Glossarium Græcobarbarum*).

Această primă fază a studiilor bizantine, sublinia bizantinistul german Johannes Irmscher, caracterizată printr-un sporadic travaliu de editare a textelor grecești și traducere latină a surselor, deși nu aducea o viziune de ansamblu și nici nu trasa planul domeniului, avea meritul de a marca

independența istoriei bizantine¹⁵. Cu alte cuvinte, perioada bizantină începea a fi percepută distinct și nu doar o continuare a istoriei imperiului roman.

A doua fază, consumată în mare parte în Franța, a reușit creionarea unei imagini de ansamblu și construirea fundamentelor bizantinologiei moderne. De altfel, condițiile erau favorabile, dacă ținem cont de relațiile privilegiate dintre Poartă și Franța, de inaugurarea, în 1603, a unui puternic avanpost al culturii europene, colegiul iezuit de la Galata. Astfel, la jumătatea veacului XVII, iezuitul Phillipe Labbé făcea publică intenția sa de realizare a unei ediții care să cuprindă întregul ansamblu al surselor bizantine, apelând la colaborarea întregii lumi științifice. Așa s-a născut *Corpusul* de la Luvru (*Corpus Byzantinae Historiae*), ale cărui 45 de volume au apărut sporadic, în capitala Franței, între 1645 și 1711. Cuprindea textele istoricilor bizantini deja cunoscuți, însoțite de traducerea latină și nelipsitele note ale editorului. Unul dintre cei mai importanți colaboratori era Charles Dufresne Sieur Du Cange, căruia îi datorăm câteva lucrări considerate azi fundamentale: *Glossarium ad scriptores mediae et infirmæ Græcitatatis* (Lyon, 1688), urmat de o lucrare de topografie (*Constantinopolis Christiana*) și una de genealogie (*De familiis Byzantinis*).

Construcția franceză a domeniului continua, într-o manieră efervescentă prin contribuțiile în diplomatică bizantină ale lui Jean Mabillon, autorul lucrării *De re diplomatica libri VI* (Paris, 1681), Bernard de Montfaucon, acceptat azi unanim drept fondatorul paleografiei bizantine (*Paleographia Græca*, Paris, 1708) ori Michel Lequien, un fin cunoscător al vieții eclesiastice bizantine (*L'Oriens Christianus*, I-III, Paris, 1740). La toate acestea, ar trebui adăugată bogata activitate de istoric al literaturii bizantine desfășurată de germanul Johannes Fabricius, a cărui operă, *Bibliotheca Græca*, număra nu mai puțin de 14 volume dedicate autorilor greci creștini.

Interesul veacului XVII pentru Bizanț s-a transmis și Secolului Luminilor, dar, de data aceasta, abundența literatură științifică a domeniului avea alte coordonate. Sub influența raționalismului propriu luminilor și a concepțiilor juridice, s-a construit o schemă care considera republica romană drept norma dreptului public, Bizanțul și chiar antichitatea târzie fiind văzute ca epoci decadente, deviații nedorite de la axa istoriei Imperiului roman. Occidentul luminat nu vedea în Bizanț decât un lung proces de decădere a antichității greco-romane. Unul din motivele pincipale ale

unei asemenea atitudini părea a fi tocmai lupta pentru imperiu între Apus și Bizanț, iar faptul că numeroși cronicari medievali apuseni subliniau faptul că „împărații grecilor” au răpit imperiul de la moștenitorii de drept, nu putea decât să accentueze percepția negativă a civilizației bizantine. De altfel, acest motiv istoriografic, al asumării nemeritate a imperiului, este abundent prezent chiar în vechile scrieri istorice române din secolul XVIII, evident, sub directa influență a autorilor occidentali din veacul luminist.

Afirmația că imaginea negativă a Bizanțului în epoca modernă se datorează în mare măsură gândirii luminate reprezintă, pentru cercetătorul de astăzi, un banal truism. Nu vom insista mai mult decât se cuvine asupra acestei probleme. François Marie Arouet, zis Voltaire (1694-1778) a abordat Bizanțul atât ca filosof cât și ca istoric (și totuși, atât de simplist și ultimativ), susținând, între altele, că istoria acestei civilizații nu este altceva decât o suită de declamații și miracole, un triumf al barbariei și obscurantismului¹⁶. Nici Montesquieu (1689-1755) nu era un fin cunoscător al Bizanțului și, totuși, opiniile sale au găsit, vreme de aproape un secol, un ecou deloc de neglijat în cercurile intelectuale europene. În *Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains*, civilizația de pe malurile Bosforului era văzută sinoptic drept o serie de revolte, intrigi și perfidii, un model negativ de stat despot¹⁷. De altfel, Bizanțul, perceput ca un proces milenar de decadentă, definea o istorie monumentală, *Histoire de Bas Empire*, cea a francezului Charles Le Beau, ale cărei 27 de volume apăreau la Paris, 1757-1784.

La nivelul istoriografiei, mai mult decât Le Beau, Voltaire și Montesquieu, o influență definitorie pentru finele secolului XVIII și prima jumătate a celui următor a venit din partea lui Edward Gibbon (1737-1794), prin monumentală *History of decline and fall of the Roman Empire*. Lucrarea a impresionat lumea istoricilor¹⁸ și, în general, a oamenilor de carte (a fost utilizată și în spațiul istoriografiei române) și constituie încă una dintre cele mai perene cărți de istorie, motiv pentru care îi rezervăm un spațiu mai generos. Ideea de a concepe o istorie a cetății Romei i-a oferit o atât mediul religios, catolic și calvin¹⁹, în care s-a format, dar și studiul creațiilor literare romane.

Din 1773, el începe a construi o istorie pe care o dorea cuprinzătoare și relevantă pentru cititori²⁰ și, astfel, primul volum al monumentalei opere, vedea lumina tiparului în 1776, urmat de al doilea și al treilea, cinci ani

mai târziu și, după alți șapte ani, de ultimele trei volume, acestea din urmă scrise la Lausanne. Intenționa să redacteze și un al șaptelea volum, cu note adiționale, hărți și recenzii critice la opera sa, dar proiectul a eșuat²¹.

Civilizația bizantină nu putea fi percepută de un admirator al vechii Republici romane și al sistemului politic britanic modern, decât critic, lipsa de simpatie (relevantă este legenda celor 7 tineri fermecați din Efes, povestită cu lux de amănunte de către Gibbon²²) venind din identificarea statului bizantin cu monarhia orientală (aflată la antiteza valorilor moderne), în care supușii erau reduși la același statut de dependență în fața voinței absolute a monarhului²³. În aceeași ordine de idei, pe bizantini îi considera ca ducându-și existența sub un dublu despotism, tirania împăratului și acel „despotism spiritual” și îi acuză indirect de acceptarea pasivă a stării lor, dar recunoaște potențialul istoric al Bizanțului²⁴.

Să nu fim înțeleși greșit. Interesul pentru Bizanț nu atinsese încă acea intensitate care să permită o evoluție constantă a domeniului și nici nu putea fi vorba încă de obiectivitatea științifică, la care făcea referire August Comte. O întreagă conjunctură, scria Johannes Irmscher²⁵, la care colaborau numeroși factori, permitea o vizibilă stagnare în studiile bizantine: neoclasicismul, care exalta antichitatea greacă și pentru care Bizanțul nu era altceva decât un intermediar al moștenirii antice grecești și romane, glorificarea romantică a imperiului medieval, care nega Constantinopolului orice pretenție de universalitate și legitimitate, defăimarea ortodoxiei schismatice și, implicit, a statului bizantin, naiv orchestrată de către Biserica catolică, și, nu în ultimul rând, europocentrismul (ceea ce însemna, de fapt, recunoașterea doar a Europei Occidentale și Centrale drept unic pol al civilizației umane).

În istoriografia veche românească nu există, cum era și firesc, preocupări distincte pentru istoria bizantină. În schimb, adesea cronicile sau letopisețele tratează, lapidar, e drept, momente precum întemeierea Constantinopolului de către „sfântul împărat Constantin” și cucerirea lui, la 1453, de către turcii lui Mahomed al II-lea. Oricum, o evoluție tot se constată, dacă vom compara modelele de inspirație folosite de cronicarii veacului XVI, care nu aveau la dispoziție decât cele trei izvoare bizantine menționate mai sus, cu cei din secolele următoare, care apelează la o diversitate de surse. Intervine treptat spiritul critic, acea „însușire de fină

intelectualitate” cum o numea Dan Simonescu, ceea ce face ca izvoarele să fie întrebuințate cu discernământ și să fie preluate selectiv informații²⁶.

Cel mai învățat dintre cei trei fii ai lui Miron Costin și totodată cel mai însemnat prin prezența sa în viața publică moldoveană²⁷, Nicolae Costin și-a conceput cronica drept o continuare a letopisetului tatălui său, care plănuia o vastă istorie de la descălecat până în timpurile sale. Spre deosebire de Miron Costin, fiul consideră oportună lărgirea planului, încadrând începuturile neamului în istoria universală, începând chiar de la geneza lumii. Era, acesta, maniera de abordare proprie cronisticii bizantine și scolastici medievale, care devenise desuetă în apus, de mai bine de un veac.

Nu lipsesc nici știrile despre bizantini. Îndeosebi pentru partea acesta, lucrarea lui N. Costin, preluând în mare măsură cronica părintelui său, este o compilație. El a preluat informații din lucrări mai vechi, care tratau și istoria împărăției bizantine. În 454, scrie cronicarul, moartea „împăratului grecescu” Theodosie și situația incertă a moștenirii tronului îi încurajează pe bulgari să ocupe ambele Moesii și să înregistreze chiar victorii împotriva trupelor imperiale conduse de Zenon (476), incendiind Constantinopolul („au aprinsu cu foc Țarigradul de au arsu”) ²⁸. Creșterea puterii bulgare în zonă, crede N. Costin, nu a putut fi stopată de măsurile luate de Anastasios, și după decesul împăratului ei revin cu incursiuni în teritoriile imperiale²⁹.

Conciliul de la Florența nu putea scăpa istorisirii unui cărturar ce dorea să integreze istoria Moldovei în cadrul mai larg al istoriei universale. Nicolae Costin se dovedește foarte bine informat, atunci când se referă la discuțiile „săborului”, la participanți, între care enumeră pe „patriarhul de Țarigrad și împăratul răsăritului grecesc Paleolog”, și chiar la situația critică în care se afla Bizanțul, redus teritorial la capitală, Peloponez și alte câteva cetăți³⁰. Istoricul nu uită să impute papalității lipsa ajutorului promis lui Ioan al VIII-lea Paleolog, conchizând că de vreme ce „niceun agiutoriu n-au dat, nice au trimis, și mai mult de scădere au fostu acel săbor besericii răsăritului, decât de folos”³¹.

Nicolae Costin abordează indirect și unele aspecte ale ideologiei politice bizantine. Referindu-se la „vremea ce împărăția Ioan Paleolog, împăratul grecesc, la Țarigrad”, în care turcii „den dzi în dzi îmbla să ia Țarigradul, cum luasă și alte țări grecești”, și la scrisorile basileului către regele Vladislav al Ungariei și Poloniei și către Iancu de Hunedoara, în care li se cerea intervenția împotriva turcilor, autorul afirmă că Ioan al VIII-lea

ar fi promis lui Vladislav titlul imperial³². Având în vedere doctrina imperială bizantină³³, care avea în centrul ei tocmai unicitatea imperiului, idee la care, se știe, nici ultimul împărat nu a renunțat, preferând moartea, înformația se referă, probabil, la propunerea ca Vladislav să intre, într-o formă sau alta, în familia imperială bizantină.

Trecerea oștirii turce conduse de Murad, cu accepiunea basileului, pe malul european al Bosforului, pe lângă Constantinopol este, crede N. Costin, cauza dezastrului suferit de trupele creștine la Varna, de care sunt vinovați doar bizantinii. Este o idee preluată din izvoarele poloneze și maghiare, care, după modelul tipic „latinesc”, caută țapii ispășitori pentru înfrângerile în luptele cu turcii, în tabăra „schismaticilor”.

Greșeala bizantinilor s-a întors împotriva acestora la 1453, când „sultan Mehmet, împăratul turcesc, au luat Țarigradul, cu mare jele și grijă a toată creștinătatea, cindzăci de dzile bătându-l”³⁴. Vina directă pentru căderea „împărătesei orașelor”, cum apare în textele bizantine capitala imperială, pare a aparține tot unui grec, „Ghierluc” (Chir Luca Notara) care ar fi indicat turcilor punctele slabe ale apărării. Conform doctrinei intervenției divine în viața creștinilor, el este pedepsit de Dumnezeu, fiind pus la cazne până la moarte de sultan. Pierderea Constantinopolului este tot urmarea voinței divine, drept pedeapsă pentru păcatele creștinilor³⁵, idee prezentă și la unii autori bizantini târzii, precum Ducas, Sphrantzes sau Chalcocondylas.

Grec după tată, dar român prin convingeri, Constantin Cantacuzino Stolnicul este, fără îndoială, una din cele mai reprezentative figuri ale medievalității culturale române. De la stabilirea, de către Nicolae Iorga, a paternității asupra *Istoriei Țării Rumânești*³⁶, stolnicul și opera lui s-au bucurat de o atenție binemeritată din partea cercetătorilor români.

Celui mai instruit cronicar al medievalității românești i se potrivesc perfect cuvintele lui Virgil Cândea, „un cărturar care a citit atât de mult și a scris atât de puțin”³⁷. Beneficiarul unei educații alese, desăvârșite la Adrianopol, Constantinopol și Padova³⁸, cunoscător al câtorva limbi străine, între care slavona, greaca, latina, italiana, și posesor al unei biblioteci bine garnisite, stolnicul Constantin Cantacuzino a contribuit remarcabil la evoluția istoriografiei române. Redactată în ultimele două decenii ale veacului XVIII și la începutul celui următor, *Istoria Țării Rumânești*³⁹ avea, poate, în viziunea autorului, rolul de a umple golul istoriografic ce plasa Muntenia într-un net dezavantaj față de Moldova, stat ce își avea

deja propria istorie scrisă.

Între ceilalți cronicari români, stolnicul Constantin Cantacuzino se distinge prin folosirea critică⁴⁰ a unor izvoare diverse (cronicarii moldoveni „păcătuiau” prin utilizarea aproape exclusivă a izvoarelor narative polone) și prin citarea corectă a surselor⁴¹. El navighează cu pricepere printre informațiile oferite de autori ai antichității clasice, greci sau latini, de autori bizantini, renașcentiști sau contemporani lui. Dintre izvoarele bizantine, stolnicul îi citează adesea pe Procopius din Cezareea⁴², Ioannes Zonaras⁴³ și Ioannes Tzetzes⁴⁴.

Viziunea amplă asupra istoriei i-a facilitat incursiunile în istoria universală, el dovedind o concepție evoluată, potrivit căreia istoria patriei trebuie inclusă în cea universală, dar nu în felul lapidar al cronicilor de până atunci⁴⁵. Cu toate acestea, referirile la Bizanț nu sunt directe, ci intermediare de discursul său politic, de perspectiva culturală, sau chiar de abordarea dificilei probleme a vlahilor balcanici și a raporturilor acestora cu împărăția bizantină⁴⁶.

La stolnicul Constantin Cantacuzino, aflăm gândirea proprie oamenilor Renașterii târzii cu privire la ideologia politică. Școlit la Padova, într-un mediu italian și umanist, dar influențat puternic și de literatura filosofico-morală post-bizantină⁴⁷, pe care a cunoscut-o la Constantinopol, admiră sincer republicile aristocratice italiene și se pronunță împotriva „tiraniei”. Trimiterile la sistemul politic bizantin condamnă doctrina romano-bizantină a „omului providențial” (împăratul), locțiitorul lui Dumnezeu pe pământ⁴⁸. Pentru el, decăderea Imperiului roman a început odată cu venirea la putere a „samoderjeților împărați, au mai bine tirani”⁴⁹. Împărații bizantini nu sunt totuna cu cei romani, consideră autorul, care cunoaște bine obiceiul bizantinilor și al grecilor de a se numi pe sine romani („romeos”)⁵⁰, ci „împărații grecilor” sau „împărații Țarigradului”, după cum Imperiul bizantin apare în text ca „Vizantia” sau „împărăția Țarigradului”.

Cronicarul se dovedește un fin cunoscător al istoriei romane și bizantine, fiind la curent cu evenimentele care au dus la împărțirea imperiului în cel de Apus și de Răsărit, la creșterea Bizanțului și la decăderea sa până la cucerirea din 1453. În limbajul vremii, stolnicul ne explică cum forțele centrifuge au dus la căderea Romei⁵¹ și la slăbirea creștinilor, vina aparținând în principal catolicilor și papalității⁵² iar rezultatul fiind dezastruos și periculos pentru viitorul creștinătății: „cea mai mare parte de acea monarhie supt jugul turcului supusă iaste și cealaltă parte încă așa a ajun-

ge primejduiaște”. Vasta sa cultură și izvoarele pe care le-a putut consulta la Constantinopol și Padova permit stolnicului să istorisească, mai pe larg decât toți predecesorii săi, aventura bizantină și destinul împărăției, în momentele cele mai importante⁵³, până la cucerirea turcească⁵⁴. A utilizat destul de selectiv surse bizantine de prim rang: pe Procopiu din Cezareea, pe Ioannes Tzetzes (numit de el Țețu) și pe Ioannes Zonaras („om învățat și vrednic credinții între istoricii greci”) pentru evenimentele din vremea împăratului Hadrian, dar a evitat să-l folosească, atunci când se referea la vlahii balcanici, pe cel mai autorizat istoric, Nicetas Choniates, probabil neavând acces la lucrarea acestuia⁵⁵.

Dacă stolnicul Constantin Cantacuzino se distinge de cărturarii contemporani și de înaintași prin erudiție, această trăsătură este ridicată pe o treaptă superioară de domnitorul-savant Dimitrie Cantemir, figură reprezentativă a literaturii române vechi, care a avut preocupările cele mai bine conturate în domeniul istoriei bizantine.

Tatăl său, domnitorul Constantin Cantemir, fără știință de carte, a încercat să le ofere fiilor săi Antioh și Dimitrie ceea ce el nu a avut: o educație aleasă. În Moldova, cei doi au studiat slavona, greaca, latina și elemente de teologie, după tiparul timpului, având ca dascăl pe iatrofilosoful Ieremia Cacavela, fost student la Leipzig și Viena. Dimitrie Cantemir continuă studiile în capitala otomană, unde se afla ca ostatec (1688-1691), domn mazil (1693-1695), capuchehaie (1695-1700) și fără nici o calitate (cu întreruperi, până la ocuparea tronului). Șederea la Constantinopol a fost șansa de afirmare în domeniul culturii, dar și în viața politică. Aici își desăvârșește pregătirea începută în țară, profitând de tradiționala cultură bizantină întreținută de Academia Patriarhiei și de reflexele târzii ale umanismului, venite din apusul Europei⁵⁶. Studiază logica, filosofia, teologia, istoria, geografia, limbile orientale dar și muzica, folclorul și medicina, devedindu-se un cărturar polivalent⁵⁷. Printre profesorii săi, majoritatea greci⁵⁸, s-au numărat Antonie, Spandonis Vizantios, Balasios, Iacob Manos Argivul, Alexandru Mavrocordat, Meletie din Arta, Hrisant Notara dar și cărturari orientali, ca Nefioglu, Levi Celebi ș.a.

Fie că este vorba despre *Istoria Imperiului otoman*, de *Istoria moldo-vlahică* sau despre mai puțin cunoscuta *Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei*, Dimitrie Cantemir are știința de a face incursiuni vaste, deloc obositoare însă, în istoria bizantină, care reprezintă, în viziunea sa, aria de referință a istoriei medievale, cel puțin pentru Europa de Sud-Est.

Chestiunea izvoarelor bizantine folosite de domnitor rămâne încă deschisă, mai ales în privința modului de informare și a progresiei acestuia, fiind necesare noi și minuțioase cercetări. Prima sa carte, apărută în 1698 la Iași, *Divanul, sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*, care a cunoscut și o versiune greacă, realizată de Ieremia Cacavela, avea izvoare diverse, antice și medievale, orientale și apusene; dintre sursele bizantine, D.Cantemir face apel la Filip Solitarul, Mihail Chroniates, Ioan Hrisostom, Ioan Climax⁵⁹.

Edițiile pe care știm cu siguranță că le-a utilizat, excerptându-le și comentând informațiile în lucrările sale, sunt Procopius din Cezareea⁶⁰, Zonaras⁶¹, Cedrenos⁶², Choniates⁶³, Ioan Cantacuzino⁶⁴ și preferatul său pentru istoria raporturilor bizantino-otomane, Chalcocondylas⁶⁵. Alte opere au fost consultate de domnitor, fără a indica exact sau corect sursa, neputându-ne pronunța exact asupra ediției folosite; așa sunt scrierile lui Olympiodoros și Zosimos (secolul V), a lui Theodoret al Ciprului și Ammianus Marcellinus, *Memoriile* lui Sphrantzes (numit incorect G. Frantz), istoria lui Theofylact Simocatta (numit Samocattes), cea a lui Neceforas Gregoras (cu notele lui Du Cange, atașate la sfârșitul ediției lui Boivin din 1702, Paris) cronica lui Manasses, scrierile lui Glykas și Pachymeres. Alte lucrări sau autori sunt citați indirect de istoric, care preia trimiterile unora din surse, cum este cazul lui Petrus Prossinus, editorul și traducătorul biografiilor compuse de Georgios Pacymeres, împăraților Mihail Paleolog (apărută la Roma, 1666) și Andronic cel Bătrân (apărută la Roma, 1669), preluat din ediția lui Boivin⁶⁶.

Este greu de stabilit istoricul bizantin preferat al lui Dimitrie Cantemir, dar noi tindem a înclina în favoarea lui Nicetas Choniates, „de toată credința vrednic istoric”, care își pune scrisul în slujba adevărului („adeverinții slujind”). Îl folosește într-o pagină de o rară vehemență polemică, împotriva aserțiunilor celor doi interpolatori, Simion Dascălul și Misail Călugărul, acolo unde aceștia vorbesc de „tâlharii și oamenii răi de la Râm”, aduși de „Laslau Crai” să populeze Maramureșul⁶⁷.

Bun cunoscător de greacă și de latină, D. Cantemir nu preia informația fără a o trece prin filtrul propriei gândiri și nu se mulțumește cu traducerele latinești, atunci când are la îndemână originalele grecești. Cel mai potrivit exemplu este traducerea „Galiția” (*Historia Moldo-Vlahică*, III, 7, 126) dată originalului Kalitzis (Καλιτζις) din textul lui Choniates și nu Calitzæ, conform traducerii lui Fabrotus (ed. Paris, 1647, p. 337). În

Hronicul vechimii..., istorisind despre proiectul matrimonial ce urma să lege pe Ștefan Milutin și pe Evdochia, sora lui Andronic II Paleologul, D. Cantemir reproduce un lung pasaj în grecește din Niceforas Gregoras, dând și traducerea românească, însoțită de reflecții și comentarii, fiind prima tentativă în istoriografia română, de traducere paralelă a unui text bizantin⁶⁸.

Dar excepțiile nu lipsesc: uneori, nu preia informațiile riguroase, fapt demonstrat deja de Dan Slușanschi, în ediția critică a lucrării *Historia Moldo-Vlahica*. Citează adesea din Zonaras⁶⁹ și din Cedrenos și uneori îi încurcă; lui Procopius îi atribuie texte despre zidirile lui Traian, în loc de Iustinian⁷⁰ iar citate atribuite unor autori pur și simplu nu există în edițiile indicate, sau provin de la alții.

Deși poate fi considerat un fin cunoscător al istoriei bizantine, poate unicul cărturar al epocii sale care a reușit să aprofundeze și să înțeleagă Bizanțul, cu mărirea și decăderea sa, cu mentalitățile sale aparte, Dimitrie Cantemir nu este scutit de greșeli, adesea copilărești, nici în text. Una dintre acestea este confuzia de nume pe care o face între Manuel I Comnenul (1143-1180) și Manuel II Paleologul (1391-1425)⁷¹. În ansamblu însă, nu se pot aduce prea multe critici cărturarului, din perspectiva de istoric al Bizanțului. Referitor la relația sa specială cu izvoarele bizantine, Al. Elian remarca, fără exagerare, faptul că, grupate laolaltă, pasajele și fragmentele traduse de autor ar fi putut alcătui prima antologie medievală românească de texte bizantine privitoare la istoria patriei⁷². Dacă în acest registru există vreo problemă, atunci aceasta poate fi folosirea aproape exclusivă a textelor bizantine, sursele apusene lipsind sau fiind marginalizate de noianul de informații bizantine, pentru segmentul istoric ceva mai delicat, al cruciatelor și cuceririi latine a capitalei la 1204⁷³.

Cum spuneam mai sus, pentru D. Cantemir, axa pe care evoluează istoria medievală este dată de existența imperiului bizantin, pe care îl așează în limitele temporale date de cele două mari evenimente ce au marcat era creștină: mutarea scaunului imperial de la Roma la Constantinopol (330) și cucerirea Noii Rome de către turcii otomani (1453)⁷⁴. Asupra cronologiei căderii Bizanțului, el ezită între 1452 și 1453, amintind opiniile contradictorii aflate în sursele sale, oferind acest exemplu pentru a sublinia subiectivismul izvoarelor. Asupra relativității surselor revine în *Istoria Moldo-Vlahică*, chemând în ajutor experiența și oferind drept pildă chiar „groasele volume” ale autorilor bizantini din care „citim prea adesea că

greco-romanii au fost cel mai adesea biruitori, iar otomanii mai arar, pe când pe noi ne încunoștiințează astăzi asupra adevărului adevărat însăși pieirea de istov a Împărăției de Răsărit⁷⁵. Atenția trebuie ținută mereu trează, sfătuiește el, pentru că, în aceste texte, victoriile aparțin doar bizantinilor, mereu „grozavi și întruna biruitori” și prea puțin dușmanilor; chiar atunci când aceștia din urmă își adjudecă vreo biruință, e ceva „meschin și fără strălucire”⁷⁶.

D. Cantemir utilizează frecvent termenul „bizantin”, uneori cu același înțeles pe care îl dăm astăzi, alteori pentru a numi doar locuitorii capitalei. Totodată, el este la curent cu ideologia politică bizantină, numindu-i adesea pe bizantini, „romani”, dar și „greci”. Interesantă este și evoluția imperiului bizantin, autorul trecând de la denumirea de „imperiul roman” pentru primele secole, la cea de „imperiul grecesc” („Imperio Græco”) sau chiar „Grecia”⁷⁷, pentru veacurile din urmă. Constantinopolul este „Noua Romă”, „orașul împărătesc” sau „orașul bizantinilor”, întocmai ca la autorii bizantini târzii⁷⁸. Numele vestitului oraș îi permite și extinse divagații lingvistice, explicând cu talent de povestitor, că numele turcesc „Istambol” provine tot de la Constantinopol sau din „frază vulgară grecească” εἰς τὴν πόλιν⁷⁹. Chiar învățații turci și sultanii în actele lor oficiale scriu încă numele vechi, grecesc, al capitalei. Folosește frecvent și cu ușurință termeni grecești, pe care îi preferă uneori celor latini, deși grafiile mai ciudate, în care nume grecești sunt scrise după un model străin, nu lipsesc⁸⁰. Nu se sfiește să intre în discuții asupra unor chestiuni lingvistice grecești (precum presupusa transformare a dubletului σσ în ττ, potrivit concepției mecaniciste a vremii asupra proceselor lingvistice)⁸¹, sau să dezbată originile denumirilor românești (Λευκόπολις, Μαυροβλαχία, Μολδοβλαχία, Ουγγροβλαχία, ουγγροβλάχοι)⁸².

Istoria bizantină începe, în viziunea lui D. Cantemir, cu acea *translatio* din 330, înfăptuită de Constantin cel Mare⁸³. Pentru perioada respectivă, izvoarele preferate sunt, cum afirmă chiar autorul, Eusebius (cu *Vita Constantini*), Zosimos (chiar dacă acesta, autor păgân din veacul V, este „foarte dușmănos” la adresa împăratului), *Lexiconul Suidas* și Georgios Cedrenos⁸⁴. Urmează o succintă trecere în revistă a situației limesului dunărean și a statului roman în vremea împăraților de la Constans și Iulian Apostatul⁸⁵ la Theodosius, pentru a zăbovi ceva mai mult asupra invaziei slave din vremea lui Iustinian. Mauricius este cel care îi înfrânge și apoi generalul său Priscus, la 595 îi alungă peste Dunăre, după cum spun

sursele sale, *Historia Miscella* și Georgios Cedrenos⁸⁶. În aceeași perioadă, îi atrag atenția construcțiile inițiate de Iustinian, folosind drept sursă, evident, pe Procopiu din Cezareea (*De aedificiis*), pe care îl citează adesea⁸⁷. În câteva zeci de pagini, într-o formă apropiată de cea a cronicilor, istoricul trece prin fața cititorului domnie după domnie, împărat după împărat, totul constuit pentru a pregăti momentul culminant, răscoala vlahilor din Imperiul bizantin.

D. Cantemir ne prezintă aspecte din istoria bizantină în măsura în care istorisirea îl ajuta în chestiunea vizată, istoria Imperiului otoman sau a Moldo-Vlahiei. Interesat de istoria românilor, el se concentrează, așa cum este firesc, asupra acestora și insistă asupra acelor momente în care teritoriul fostei Dacii a cunoscut evenimente importante sau în care au fost angrenați vlahii din stânga sau dreapta Dunării. Totuși, în *Historia Moldo-Vlahica*, cărturarul reușește să ofere o imagine destul de coerentă a evoluției bizantine, de la începuturi, trecând prin momente grave, precum iconoclasmul, răscoala vlahilor și cucerirea latină de la 1204⁸⁸, până în ultimii ani ai unei împărății în agonie, acest din urmă segment fiind abordat în *Istoria Imperiului otoman*.

Interesul principelui cărturar se concentrează asupra vlahilor balcanici și a raporturilor încordate dintre aceștia și societatea bizantină. Uneori, când vorbește despre vlahi și despre modul lor de prezentare în textele bizantine, D. Cantemir nu-și poate abține mici ironii, în stilul stolnicului C. Cantacuzino, care nici el, nu lăsa necomentată atitudinea antivlahă a autorilor bizantini. Redând largi pasaje din Nicetas Choniates, cărturarul intervine cu două note comentând textul, cea de-a doua remarcând că faptele vlahilor ar fi rămas necunoscute nouă, fără istorisirea cărturarului bizantin care „nu fără mare durere în inimă și nu fără rușine pentru împărăție, mărturisește totuși adevărul”⁸⁹.

Perioada de după defectiunea vlahă, deci ultimele două secole de existență a împărăției sunt discutate în celebra *Istoria Imperiului Otoman*. Izvoarele principale utilizate sunt autorii bizantini târzii Georgios Sphrantzes, Ducas, și Laonic Chalcocondylas, alături de scrieri vechi turcești. Accentul cade pe figuri de seamă și întâmplări ale turcilor otomani, dar, cum istoria acestora a venit de atâtea ori în contact cu cea bizantină, scrierea lui D. Cantemir este foarte utilă demersului nostru.

Vinovat de trecerea turcilor în Europa, ne spune autorul, este prietenul lui Orchan, Ioan Cantacuzino, cel care i-a chemat în ajutor pe necredin-

cioși, dușmanii predestinați ai împărăției grecilor⁹⁰. După episodul Cantacuzino, se povestește pe larg asedierea Constantinopolei de către Baiazid, ale cărui trupe nu întâmpinaseră rezistență până sub zidurile cetății⁹¹, și intervenția mongolului Timurlenk în conflictul dintre bizantini și turci⁹². Faptele lui Murad I, Mahomed I, Murad II, intervențiile lor în teritoriile grecești nu scapă atenției principelui cărturar, care le așterne conștiincios pe hârtie.

Tonul autorului devine aproape afectuos atunci când descrie personalitatea și acțiunile lui Mahomed II, „cel mai ilustru și norocos principe” al otomanilor. Motivul este realizarea acestuia, cucerirea Constantinopolei, ceea ce „mulți predecesori ai săi au dorit-o, dar puțini au avut inima de a tenta”. Utilizând probabil surse turcești, D. Cantemir afirmă că cetatea, „fortificată de natură și de arte”, deși fusese apărută de o armată mai numeroasă decât a inamicului, a fost cucerită de Mahomed Fatih, care a făcut din ea capitala statului său. O reacție în lanț a fost declanșată, căderea Constantinopolului determinând, în viziunea autorului, dispariția totală a „vechiului imperiu oriental”⁹³.

Planul lui Mahomed II era clar, toate faptele sale indicând personalitatea unui mare cuceritor: primul asediu și pacea, ridicarea celor două cetăți, pe malurile european și asiatic ale Bosforului, și a doua împresurare a capitalei „grecilor”, despre care autorul ne oferă un lux de amănunte⁹⁴. În privința caracterului cuceririi Constantinopolului, D. Cantemir polemizează aprins cu sursele sale creștine, bizantine și occidentale, înclinând a da crezare izvoarelor turcești. Apelând la „cei mai gravi istorici turci, atât vechi cât și moderni”, se arată sigur de modul parțial pașnic prin care sultanul a reușit să obțină capitala bizantină, mizând pe lipsa de interes a istoricilor turci de a trasfigura adevărul, fiind „mult mai glorios a cuprinde o cetate cu arma decât prin capitulație”. Chiar dacă luptele au fost reale și grele, după intrarea turcilor în oraș, anumite zone și cartiere au capitulat, reușind să-și păstreze comunitățile și bisericile iar la autoritatea autorilor mahomedani se adaugă faptele: grecii ce s-au predat au reușit să-și păstreze în posesie bisericile, atât sub Mahomed al II-lea cât și sub Baiazid al II-lea⁹⁵.

Toate posesiunile bizantine, ne spune D. Cantemir, au fost subjugate în anii următori de sultanul cuceritor, începând cu Moreea și insula Corfu, așa încât „toate provinciile care aparținuseră grecilor” au ajuns sub ascultarea lui Mahomed al II-lea, parte de bună-voie, parte prin sabie.

Preocupările principelui cărturar D. Cantemir pentru Bizanț și cultura greacă, cele mai serioase de până atunci, se încadrau perfect concepției sale moderne (însă cu valențe mistice) cu privire la rolul istoriei universale, ca înveliș necesar al istoriei patriei. Opera sa, îndeosebi *Istoria Imperiului Otoman*, a trecut dincolo de hotare și s-a făcut cunoscut drept un autor bine pregătit, chiar dacă viziunea sa nu era împărtășită întotdeauna. Această lucrare a principelui moldav s-a bucurat de atenția unui istoric de talia lui Gibbon care s-a folosit, cu unele rezerve, de traducerea engleză realizată la 1734 de N. Tindal, vicarul din Great Waltham, Essex⁹⁶. Totuși, în pofida faptului că îl folosește adesea, mai ales în volumul VI, și îi recunoaște serioasele cunoștințe de limbă turcă și accesul la sursele orientale, Gibbon nu pare a avea mare încredere în capacitatea cărturarului moldovean de înțelegere a istoriei acestei părți de lume⁹⁷.

În a doua jumătate a veacului XVIII și la începutul celui următor, sesizăm în Principate o situație care din perspectiva analizei noastre pare destul de complexă și totodată complicat de abordat. Problemele survin atunci când ne apropiem de lucrările redactate de greci, căci pe acest palier, dimensiunile apar modificate. Apartenența etnică este adesea relevantă pentru orientarea scrierilor, mai ales că avem de-a face, în această epocă, mai mult cu imaginea și memoria Bizanțului, a greșităii postbizantine și cu imaginea celei moderne, mai degrabă decât cu preocupări științifice. Oricum, aceste scrieri sunt, după opinia lui N. Iorga, atât de legate de istoria țării și de istoriografia în limba română încât trebuie analizate împreună⁹⁸. Vom lăsa la o parte numeroasele materiale în care autorii preamăresc faptele protectorilor lor domnești, în favoarea celor cu caracter mai larg și de interes general pentru grecism. Nu putem oferi decât o perspectivă generală asupra acestei literaturii, întrucât problematica este complicată de cunoașterea insuficientă încă a epocii, de filiația incertă a operelor și de numărul lor destul de ridicat al variantelor.

Inițiativa istoriografică aparține acum muntenilor și una din filierele scrisului istoric, poate cea mai productivă, valorifică tradiția cantacuzinească. *Istoria stolnicului* se oprea la prima jumătate a veacului V, dar anumite pasaje și chiar logica textului ne fac să credem că el avea suficiente materiale adunate pentru a-și continua scrierea⁹⁹. Ele vor fi rămas în arhiva familiei, fiind valorificate, probabil, în operele anonime sau cele cu autori cunoscuți din a doua jumătate a secolului fanariot. Un asemenea caz este *Genealogia Cantacuzinilor*, lucrare anonimă, pusă de N. Iorga pe

seama banului Mihail Cantacuzino¹⁰⁰. Ea apelează indirect¹⁰¹ la diverse izvoare narative bizantine, de la Kinnamos, Choniates, Akropolites, Pachymeres, Gregoras și Ioan Cantacuzino, la istoricii căderii Constantinopolului, Chalcocondylas și Sphrantzes. Banul l-a avut drept colaborator pe marele serdar Gheorghe Saul¹⁰², cărturar de elită al vremii sale, cel care i-a facilitat înregistrarea și adnotarea izvoarelor bizantine.

În același registru se înscrie și tipăritura greacă *Istoria politică și geografică a Țării Românești din vechime până la anul 1775*¹⁰³, apărută la editura fraților Tunusli, Viena, 1806. Ea este atribuită aceluiași ban Mihail Cantacuzino, deși există posibilitatea ca autorul să fie un apropiat al familiei, care a valorificat documentele arhivei Cantacuzineștilor, dat fiindcă textul este slab calitativ, redactat fără metodă¹⁰⁴. Izvoarele bizantine folosite sunt intermediare, după cum reiese din text, de lucrări moderne, ca *Istoria stolnicului Constantin Cantacuzino* (pentru Tzetzes), ori *Geografia* lui Busching¹⁰⁵ (sunt amintiți Ioan Kinnamos, Nichifor Gregoras, Nichita Choniates, Ana Comnena). Al. Elian subliniază lipsa compiloratorului sau a traducătorului (există posibilitatea ca lucrarea să fi fost redactată inițial în română) de elementarele cunoștințe de istoria Bizanțului, cel mai frapant exemplu fiind folosirea masculinului cu referire la Ana Comnena¹⁰⁶.

Pe ansamblu, comparând percepția istoricilor români cu cea a „colegilor” apuseni, se poate constata o plajă destul de largă a diferențelor de abordare, de dotare și de instrumentar, în defavoarea primilor.

Cu toate acestea, avem un caz în care compatibilitatea este deplină, ba chiar se tinde depășirea modelele apusene. Prin *Istoria Imperiului Otoman*, cea mai apreciată și mai răspândită lucrare românească în spațiul culturii occidentale, principele Dimitrie Cantemir a dovedit că studiul riguros se poate face și la Iași, București ori Constantinopol, nu doar în faimoasele biblioteci apusene.

Scieri istorice precum cele analizate de noi în rândurile de mai sus au contribuit, prin relativa lor răspândire, la familiarizarea generațiilor de știutori de carte, cu problematica istoriei bizantine. Prin erudiția corifeilor săi, buni cunoscători de limbă greacă și latină, deși dezinteresați de istoria acestei civilizații pe care nu o considerau la justa ei valoare (sub un dublu imperiu, al curentului de opinie luminst, și al sensibilității lor la cultura occidental-catolică), istorie de care se apropiiau doar pentru a afla infor-

mații pentru trecutul românilor și a-și argumenta propriile teorii, Școala Ardeleană a lărgit spectrul contribuțiilor la cunoașterea Bizanțului. Mai departe, istoriografia pașoptistă, interesată mai degrabă de criticarea vechiului regim al domniilor fanariote, nu a avut nici instrumentele și poate, nici tihna înaintașilor, de a se apleca asupra istoriei bizantine, fie și marginal. Hiatusul era observat, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de cărturari de geniu, ca B.P. Hasdeu și Titu Maiorescu, care invitau, fiecare într-un alt mod, la aprofundarea istoriei unei lumi strâns relaționată de cea românească și la construirea instrumentelor necesare acestui studiu ce trebuia să lumineze „punctele întunecate” ale istoriei naționale.

**The presence of the Byzantium in the historical writings of the 18th century
in the Romanian Principalities**

S u m m a r y

Due to the internal evolution of the historiography and to the presence of a large number of Greeks in the Principalities, the 18th century requires a more thorough research of the Byzantine sources, so necessary to the writing of the Romanian history. The Greeks widened to a large extent (through the volumes that they brought or they ordered along the years) the documentary basis to which the chroniclers and the Romanian historians had access, especially in what concerned the papers of the Byzantine and Western authors. Compared to the chroniclers of the past centuries that had at their disposal at the most three Byzantine sources valued in the entire Slavonic culture (Ioan Malalas, George Amartolos and especially Constantin Manasses), the historians of the 18th century met all the conditions required by a thorough study of the Byzantium: knowledge of the Greek language which became a cultural language, formative probation in the Greek world and in Western colleges and libraries, enjoying a more easy access to the bibliographical information and to the work instruments.

The interest for the Byzantium still remains an indirect one. The historians do not approach this area but to the extent to which it finds a common point with their attempt of foray into the universal history, in that of the Ottoman Empire, of the Romanian nation genesis and of the debating again the Balkan Vlachs uprising. From this point of view, the Romanian scholars are detached from the intellectuals of the Western culture sphere, which investigate the Byzantium as a point of interest in itself.

Nicolae Costin, Constantin Cantacuzino Stolnicul and Dimitrie Cantemir have different approaches upon the Byzantium from the value point of view (the order is that mentioned above), reaching the climax with the scholar-prince Dimitrie Cantemir, the most gifted for investigating the Byzantine sources and realities. We were interested in their conception regarding the Byzantium, but also in the use of the Byzantine sources, directly or through Western translations.

Historical writings as those analyzed here by us, contributed, through their relative spreading, to accustom generations of educated people to the problems of the Byzantine history. The Western school widened the spectrum of the contributions to the knowledge of the Byzantium, through the erudition of its Coryphaei, well acquainted with the Greek and Latin languages. Although they weren't interested in the history of that civilization, which they didn't appreciate to its true value, nevertheless, they were studying it only to find out information about the past of the Romanians

and to argue their own theories. Further on, the historiography of the 1948 Generation, rather interested in criticizing the old regime of the Phanariot rule, didn't have the instruments and maybe, not even the peace of their predecessors, in order to be interested in the Byzantine history, even if marginally. The hiatus was noticed by scholars of genius, as B.P. Hasdeu and Titu Maiorescu, in the second half of the 19th century. They invited, each in a different way, to the profound study of the history of a world tightly related to the Romanian one and to the creation of the instruments necessary that study which was supposed to enlighten „the dark spots” of the national history.

Note

¹ Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, Chișinău, Hyperion, 1992, p. 32-33.

² Nu luăm aici în calcul, din lipsa spațiului, creațiile istorice ale corifeilor Școlii Ardelene, cărturari erudiți care, studiind în Secolul Luminilor peste hotare, au avut acces la o bibliografie extrem de bogată. Ca atare, interjecțiile lor în aria istoriei bizantine sunt foarte bine documentate, chiar dacă nu sesizăm nici un interes pentru sfera Bizanțului, decât în măsura în care se pot lămuri probleme delicate, precum cea a formării poporului român sau a răscoalei vlahilor balcanici împotriva imperiului.

³ *Cronicile lui Macarie, Eftimei și Azarie, Cronica de la Putna și Bistrița* au resimțit influența acestor autori bizantini, în conținut, dar mai ales în formă. De altfel, cei trei cronicari bizantini sunt foarte cunoscuți și apreciați în întregul mediu al culturii slave.

⁴ Cf. Johannes Irmscher, *Geschichte der Byzantinistischen Studien. Ergebnisse und Aufgaben*, în „Balkan Studies”, 17 (1976), nr.2, p. 244.

⁵ Vezi L. Rados, *Imaginea românilor în scrierile istorice bizantine din veacul al XV-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”*, tom XXXVI, 1999, p. 67-82.

⁶ O. Mazal, *Manuel d'Etudes Byzantines*, 1995, Bepols, p. 13. Specialistul german aducea în sprijinul afirmației sale demersul patriarhului Fotius (secolul IX) materializat în *Biblioteca sa*, în care sunt descrise 280 de manuscrise bizantine, ori opera lui Constantin VII Porfirogenetul (secolul X) de salvare și conservare a monumentelor literare antice și protobizantine, inițiată de Fotius și Arethas. Aceluiași scop servea și *Antologia Palatină* și *Lexiconul Suidas*. Prin asemenea demersuri atent construite, adevărate programe culturale, moștenirea antică și bizantină a fost accesibilă Renașterii și lumii moderne.

⁷ Autorul unui manual de greacă foarte utilizat în epocă, *Erotemata tes hellenikes gloses*.

⁸ Autorul primei gramatici grecești tipărite în Italia, la 1476, lucrare cu o existență îndelungată, și mai multe reeditări și prelucrări, unele chiar în Principate.

⁹ Fondatorul academiei grecești din Roma, sub papa Leon X.

¹⁰ Îngrijitor și editor al unor importante texte grecești.

¹¹ Cf. Johannes Irmscher, *op.cit.*, p. 245 și urm.

¹² *Ibidem*, p. 247. Vezi și O. Mazal, *op.cit.*, p. 15.

¹³ Wolf este considerat de reputatul bizantinist austriac H.G. Beck drept adevăratul „părinte” al istoriografiei germane (și nu Karl Krumbacher). Hieronymus Wolf a avut, într-adevăr, clarviziunea de a considera Bizanțul drept elenism medieval și tot el este primul cărturar care utilizează termenul în accepțiunea sa actuală. Vezi H.-G. Beck, *Der Vater deutsches Byzantinistik. Das Leben des H. Wolf von ihm selbst erzählt*, Munich, 1984.

¹⁴ O. Mazal, *op.cit.*, p. 15.

¹⁵ Johannes Irmscher, *op.cit.*, p. 248. Vezi și O. Mazal, *op.cit.*, p. 16.

¹⁶ Johannes Irmscher, *op.cit.* p. 251; O. Mazal, *op.cit.*, p. 16-17.

¹⁷ Vezi P. Lemerle, *Montesquieu et Byzance*, în *Le Flambeau. Revue belge des questions politiques et littéraires*, 1948, p. 386-394; Asupra relației cu mediul intelectual grec, vezi Roxane D. Argyropoulos, *Les intellectuels grecs à la recherche de Byzance (1860-1912)*, Institut de Recherches Néohelléniques Fondation Nationale de la Recherche Scientifique, Athènes, 2001, p. 24-25.

¹⁸ Concepția lui Edward Gibbon asupra istoriei imperiului roman a fost imbrățișată, foarte fidel, de istoricii germani Johann Christoph Gatterer (1727-1799) și August Schlötzer (1735-1809).

¹⁹ Asupra experiențelor religioase ale istoricului britanic, vezi E.J. Oliver, *Gibbon and Rome*, London, Sheed and Ward, 1958.

²⁰ Asupra receptării acestei cărți în veacul XVIII, vezi prefața din P.B. Craddock, *Edward Gibbon: a Reference Guide*, Boston, G.K. Hall, 1987. De asemenea, vezi și M.W. Brownley, *Appearance and Reality in Gibbon's History*, în *Journal of the History of Ideas*, 1977, 38 (4), p. 651-666; J.W. Burrow, *Gibbon*, Oxford, Oxford University Press, 1985; C. Hartog, *Time and Metaphor in Gibbon's History*, în *Clio*, 1983, 12(2), p. 153-168; A. Momigliano, *Gibbon's Contribution to Historical Method*, în *Studies in Historiography*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1966, p. 40-55.

²¹ Cf. Marnie Hughes-Warrington, *Fifty key to thinkers on history*, Routledge, London-New York, p. 120-128, aici p. 122.

²² Cei șapte tineri creștini din Efes au căzut într-un somn fermecat pentru 200 de ani, la trezire lumea arătând cu totul altfel: conducerea statului era exercitată nu din Roma, ci dintr-un nou oraș de pe malurile Bosforului tracic, spiritul militar roman fusese înlocuit cu un sistem artificial de servitute ceremonială, tronul lui Decius, persecutor al creștinilor, fusese luat de monarhi creștini care i-au anihilat pe zeii antici; geniul imperiului era umilit în praf, iar armate de barbari necunoscuți extirpaseră din trupul statului provinciile vest-europene și nord-africane. Cf. E. Gibbon, *The History of Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. 1-3, ed. D. Womersley, London, Allen Lane, 1994, aici vol. 3, p. 415. Asupra problemei acesteia vezi și John Mathews, *Gibbon and the later Roman Empire: causes and circumstances*, în R. McKitterick, R. Quinault (eds), *Edward Gibbon and Empire*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, p. 12-33.

²³ Pentru aceste chestiuni, vezi următoarele: J. Black, *Empire and Enlightenment in Edward Gibbon's Treatment of International Relations*, în *International History Review*, 1995, 17(3), p. 441-458; R. McKitterick, R. Quinault (eds), *Edward Gibbon and Empire*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997; D. Wootton, *Narrative, Irony and Faith in Gibbon's Decline and Fall*, în *History and Theory*, 1994, 33(4), p. 77-105; B.P. Craddock, *Luminous Historian*, Baltimore, MD, John Hopkins University Press, 1981.

²⁴ Iată ce spunea chiar autorul: „From these considerations, I should have abandoned without regret the Greek slaves and their servile historians, had I not reflected that the fate of the Byzantine monarchy is passively connected with the most splendid and important revolutions, which have changed the state of the world” (cf. Jonathan Shepard, *Byzantine soldiers, missionaries and diplomacy under Gibbon's eyes*, în *Edward Gibbon and Empire*, Edited by R. McKitterick and Roland Quinault, Cambridge University Press, 1997, p. 78-100, aici p. 78.

²⁵ Johannes Irmscher, *op.cit.*, p. 253. O. Mazal, *op.cit.*, p. 17.

²⁶ Critica se manifestă în două registre: în primul rând, nevoia de consultare a diferite izvoare istorice și, în al doilea rând, critica socială. Cf. Dan Simonescu, *Spiritul critic în istoriografia veche românească*, Editura Carpați, București, extras din *Școala de arhivistică. Lecții de deschidere*, 1943, p. 5.

²⁷ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*. Postfață și bibliografii finale de Dan Simonescu. Prefață de Dan Zamfirescu. Editura Minerva, București, 1980, p. 327.

²⁸ Nicolae Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, cu studiu introductiv, note, comentarii, indice și glosar de C.A. Stoide și I. Lăzărescu, cu prefață de G. Ivănescu, Editura Junimea, Iași, 1976, p. 67.

²⁹ „iară bolgarii, cu domnul lor Iirun, au prădat țările grecești și le-au stăpânit”. *Ibidem*, p. 67.

³⁰ „Măcar că, fiind împărăția răsăritului sau Țarigradului slăbită și cuprinsă de turci, cât numai cu numele rămăsese împărat Paleolog, iată au priimit de au iscălit ...”. *Ibidem*, p. 84.

³¹ *Ibidem*, p. 84.

³² „și făcând acea izbândă, îl va încununa cu stimă împărătească și nu să va mai chema craiu, ce împărat”. *Ibidem*, p. 96.

³³ Potrivit acesteia, imperiul este indivizibil, neexistând decât un împărat pe pământ, locotenentul lui Dumnezeu, iar acesta era, evident, autocratorul de la Constantinopol.

³⁴ Nicolae Costin, *op.cit.*, p. 105.

³⁵ „Ce precum s-au scris mai sus, că au rămas izbândă la turci, luând Țarigradul cu mare scădere creștinilor tot pentru păcate, de-l stăpânese turcii în ziua de astăzi”. *Ibidem*, p. 106.

³⁶ N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, 1899, apud Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Istoria Țării Rumânești*, ediție critică de Damaschin Mioc, studiu introductiv de Damaschin Mioc și Eugen Stănescu, Editura Academiei Române, București, 1991, *Introducere*, p. 5. Introducerea beneficiază și de referințe bibliografice care se doresc exhaustive.

³⁷ Virgil Cândea, *Stolnicul Constantin Cantacuzino, omul politic-umanistul*, în „Studii”, 20 (1967), nr. 1, p. 51.

³⁸ Vezi amănunte în N. Cartoian, *op.cit.*, p. 481-483.

³⁹ Istoria a fost atribuită întâi lui Theodosie, mitropolitul Ungrovlahiei (1679-1708), de către Samuil Micu și Aron Densușianu; lui Nicolae Milescu, de B.P. Hasdeu și E. Picot; lui Daniil Panoianul, de către Al.T. Dumitrescu și a fost restituită adevăratului autor, stolnicul Constantin Cantacuzino, de N. Iorga, prin reușita lucrare *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901, p. 60-179.

⁴⁰ Unele sunt acceptate, de altele se îndoiește iar altele sunt respinse cu fermitate.

⁴¹ Asupra izvoarelor folosite de stolnic, vezi studiul *Stolnicul Constantin Cantacuzino și izvoarele istoriei românilor*, în Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, București, 1974.

⁴² Ediția bilingvă greco-latină, apărută la Paris, 1662.

⁴³ Zonaras, *Annales*, ediția Du Canges, Veneția, 1729.

⁴⁴ Ediția latină, Joannes Tzetzes, *Historiarum variorum chiliades*.

⁴⁵ Cf. Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Istoria Țării Rumânești*, ediție critică de Damaschin Mioc, studiu introductiv de Damaschin Mioc și Eugen Stănescu, Editura Academiei Române, București, 1991, *Introducere*, p. 53.

⁴⁶ Măturisim că rândurile scrise de stolnic asupra vlahilor ne-au impresionat prin claritatea demonstrației și fermitatea opiniilor expuse; de altfel, abordarea sa este mult mai complexă decât a înaintașilor săi și mai bine documentată. El povestește despre vlahii „voevodului Ioanu”, contemporan împăratului Țarigradului, Alexie Comnenul, care „duceau băntuile și pagube împărăției”. Cf. Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești, întru care să cuprindă și numele ei cel dintâi și cine au fost locuitorii ei atunci*, Ediție de pe un manuscris necunoscut, îngrijită și comentată de N. Cartoian și Dan Simonescu, Editura „Scrisul românesc”, Craiova, 1944, p. 47-48.

⁴⁷ Asupra acestui subiect, vezi Cleobul Tzourkas, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de libre pensée dans les Balkans*, București, 1948.

⁴⁸ Cu toate că rămâne un admirator al sistemului politic ce confera aristocrației rolul de forță conducătoare, pronunțându-se împotriva tiraniei imperiale, într-un anumit loc cronicarul recunoaște valorile ce guvernau „politia” Bizanțului, valori respectate cu sfințenie de basilei, dar pe care turcii, după cucerire, nu le-au adoptat („nepăzind încă nici cele dreptăți și faceri de bine care mai denainte vreme de mai marii lor și de bunii de evlavie și de milostivii împărați puse în legi era și necălit se păzita”). Vezi Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești, întru care să cuprindă....*, p. 84.

⁴⁹ Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Istoriei Țării Rumânești*, p. 71.

⁵⁰ „Ci numai și ei [grecii] fiind supuși romanilor, romani vrea și ei să se chiiame; au doară deaca s-au mutat împărăția de la Roma la Vizandia și au început și ei să se chiiame romani, mādulariu și parte și ei apoi împărăției făcându-se”. Vezi Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești, întru care să cuprinde...*, p. 51.

⁵¹ „și toate crăile și toate domniile care erau supuse supt acea nua monarhie [este vorba despre Imperiul romano-bizantin, cu noua sa capitală, Constantinopolul], au început a să dezbate și a să rumpe dintr-însa fireștecare, iarăși puindu-și domnii lor, craii lor, cum au făcut”. *Ibidem*, p. 78-79.

⁵² În Apus nu se respectă „pravoslavnicile dogme”, papa fiind, pe lângă șeful bisericii apusene, și „monarh în politica mirenească”, fapt care constituie „cea mai mare și mai întâi pricina stricăciunii și surpării monarhiei romane”. El începe a numi și „blagoslovi” împărați, dându-le titlul de „împărații romanilor și pururea Augusti”, în vreme ce în Răsărit șefii laici purtau titlul de „împărați ai Răsăritului” sau Țarigradului. *Ibidem*, p. 81.

⁵³ După ce povestește despre împărțirea statului roman și despre asumarea destinului propriu de părțile răsăritene și de cele apusene, stolnicul explică avansul teritorial al turcilor contemporani, în dauna creștinilor, prin atacurile necurmte pe care otomanii și rudele lor, „sarachinenii” le dau asupra „părților Răsăritului”, pe care „le tulbura și le strica și mai pe urmă le lua, întinzându-se ... cu împărăție cu tot, o au supus și au luat, cum o vedem și astăzi”. *Ibidem*, p. 91.

⁵⁴ Aceasta este explicată, dincolo de faptele istorice, într-o cheie filosofică: „toate câte sunt în naștere și în stricăciune stau, adecă una stricăndu-se și putrezind, alta să naște și să face ...”. *Ibidem*, p. 102.

⁵⁵ Cf. *Fontes Historiae Daco-Romanæ*, III, *Scriptores Byzantini*, Publicate de Alexandru Elian și Nicolae Șerban Tanașoca, Editura Academiei, București, 1975, *Introducere*, p. XI.

⁵⁶ *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, Editura Academiei Române, București, 1979, p. 149.

⁵⁷ Tendințele raționaliste și tentațiile filosofico-morale au amprentat opera marelui cărturar, dar spiritul său creativ s-a manifestat în mai toate domeniile timpului, de la muzicologie, la logică, filosofie, literatură esoterică și istorie.

⁵⁸ Relația cu mediul cărturăresc grec și cu civilizația greacă a fost una specială și strânsă, intermediată atât de dascălii greci cu care a intrat în contact, cât și de mediul grecesc al Constantinopolului. Sugestiv este faptul că, în vremea șederii în Rusia, D. Cantemir se înconjură de erudiți greci (Atanasie Cantoidi, Atanasie Skiada, Mihail Skendo) și scria uneori în greacă. Deloc întâmplător, un panegiric prezentat țarului în 1714, cu prilejul sărbătoririi victoriilor ruse contra suedezilor, în care îi reamintea șefului ad-hoc al creștinătății orientale de datoria sfântă a războiului antiotoman, era redactat în limba greacă.

⁵⁹ *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, p. 151.

⁶⁰ Procopius, *Bella și De aedificiis*, ed. Claudius Maltretus, Paris, 1661-1663, 2 volume.

⁶¹ Ioan Zonaras, *Chronicon*, ed. greco-latină (*Annales*) Charles du Fresne, Dom. Du Cange, Typographia Regia, Paris, 1686-1687, 2 volume.

⁶² Georgios Cedrenos, *Σύνοψις ιστορικών*, ed. greco-latină (*Compendium historiarum*) Guiljelmi Xylandri, Typographia Regia, Paris, 1647, 2 volume (cu Ioan Skylitzes-Curopolates în anexă).

⁶³ Nicetas Choniates, *Historia*, ed. C.An. Fabrotus, Paris, 1647.

⁶⁴ Ioannis Cantacuzeni eximperatoris, *Ἱστοριῶν βιβλία* (*Historiae*), ed. Jacobus Gretser, Jacobi Pontanus, Typographia Regia, Paris, 1645, 3 volume.

⁶⁵ Laonic Chalcocondylas, *Historiae*, trad. Conrad Clauser, com. Jo. Leunclavius, Typographia Regia, Paris, 1660. Nicolae Iorga nota faptul că Dimitrie Cantemir recunoștea deschis că între Gregoras, Sphrantzes și Chalcocondylas, pentru istoria secolelor XIV-XV, îl prefera pe ultimul.

Cf. N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, I, Editura didactică și pedagogică, București, 1969, p. 308.

⁶⁶ Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus și Historia Moldo-Vlahica*. Prefață de Virgil Cândea. Ediție critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, Editura Academiei Române, București, 1983, 457 p., aici p. 97, n. 208.

⁶⁷ Vezi D. Cantemir, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr.G. Tocilescu, București, 1901, p. 393, *apud Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, *Scriptores Byzantini*, Introducere, p. XI.

⁶⁸ Vezi D. Cantemir, *op.cit.*, p. 479-480, *apud Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, *Scriptores Byzantini*, Introducere, p. XI.

⁶⁹ Vezi Matei Corugă, *Analele lui Zonaras în Hronicul lui Dimitrie Cantemir*, în „Studii teologice”, seria a II-a, an XXV (1973), p. 366-376. Din păcate, articolul nu ne-a fost accesibil, volumul în care a fost legată revista pe anul 1973 lipsind nejustificat, ca atâtea altele, din depozitele BCU Iași.

⁷⁰ Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus și Historia Moldo-Vlahica*, p. 169.

⁷¹ Această eroare nu a fost remarcată nici de editorii lui D. Cantemir, care dau la nota 152, p. 75, chiar și anii de domnie ai imaginărilor basileu.

⁷² *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, *Scriptores Byzantini*, Introducere, p. XI.

⁷³ Nu cunoaște nici o sursă „latină”, de pildă, care să-i arate numele exact al lui Godefroy de Buillon, conducătorul crucial, pe care îl numește, după surse bizantine care stăteau denumirile apusene, Godefred Bilioneus. Vezi Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus și Historia Moldo-Vlahica*, p. 345.

⁷⁴ „Dela strămutarea scaunului imperial la Constantinopol, nu s-a întâmplat nici o faptă de importanță mai mare, de cât cucerirea acestei cetăți de către turci”. Vezi Demetriu Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și descreșterea lui*, tradusă de Dr. Ios. Hodosiu, vol. I, Edițiunea Societății Academice Române, București, 1876, p. 5.

⁷⁵ Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus și Historia Moldo-Vlahica*, p. 133.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 131.

⁷⁷ Denumirea „Grecia” apare adesea în *Istoria Imperiului Otoman*, dar cum ediția nu beneficiază de textul original, nu putem ști dacă traducătorul de la 1876, care și-a luat și așa prea multe și neinspirate libertăți, nu a intervenit și aici. Vezi, spre exemplu, Demetriu Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și descreșterea lui*, p. 126.

⁷⁸ Vezi Leonidas Rados, *Elemente de ideologie politică în opera istoricilor bizantini târzii*, în „Cronica”, an XXXI, aprilie-mai 1996, p. 14.

⁷⁹ Demetriu Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și descreșterea lui*, p. 7, nota 12 de la subsol.

⁸⁰ Cel mai la îndemână exemplu este cel al împăratului Ioan Tzimiskes, ortografiat meru Czimiskes, după grafia polonă. Vezi Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus și Historia Moldo-Vlahica*, p. 335.

⁸¹ Cele două forme sunt, de fapt, variante dialectale. *Ibidem*, p. 143.

⁸² *Ibidem*, p. 140-141.

⁸³ În *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, ne spune autorul, Constantin „lărgeste orașul bizantinilor” și împarte Imperiul roman în patru diviziuni, în cea de-a doua intrând și Dacia. *Ibidem*, 55. În *Historia Moldo-Vlahica*, beneficiind de o informare mai bogată, revine pe larg asupra faptelor împăratului, despre care, preluând din sursele sale, spune că, pe lângă luptele victorioase cu goții, „a desăvârșit Bizanțul, crescut și lărgit, ca Noua Romă și, după numele său, Constantinopolis și că l-a închinat Născătoarei de Dumnezeu” (p. 257).

⁸⁴ Uneori, informațiile pe care le consideră de la Cedrenos provin de la Calvius, fiind vorba de o eroare repetată a autorului.

⁸⁵ Interesant este că pentru Iulian Apostatul folosește termenul grecesc Paravatis, obișnuit în perioada bizantină, transliterat latinește, și nu cel latin (Apostatul) care făcuse deja carieră. *Ibidem*, p. 267.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 61.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 169.

⁸⁸ Ne-a interesat atitudinea unui cărturar umanist ca D. Cantemir, receptiv valorilor apusene, față de momentul cuceririi latine de la 1204. Latinii au ajuns „din prieteni vrăjmași și din vrăjmași stăpânii orașului împărătesc”. Cucerirea are loc are loc „într-un chip mai mult mișelesc decât drept”, după care latinii își pun în aplicare planul de eliminare fizică „a familiilor împărătești” și de îndepărtare a nobilimii grecești. *Ibidem*, p. 385.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 373.

⁹⁰ Autorul condamnă ferm „nebulia lui Cantacuzino de a se arunca în brațele unui infidel”. Vezi Demetriu Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și descreșterea lui*, p. 38 și 43 (nota I de la subsol).

⁹¹ Sultanul a renunțat însă la operațiunea militară, la sfatul vizirului, care observa că vestea cuceririi orașului ar duce la unirea principilor creștini împotriva otomanilor. Sultanul a ar fi trimis o solie care avea misiunea să obțină predarea bizantinilor, dar ar fi trebuit să accepte și plata unui tribut. Pentru „a-și conserva coroana și a salva capitala”, împăratul Manuel II Paleolog acceptă plata anuală a unui tribut de zece mii de ducati turcești, construirea în capitală a unei moschei și funcționarea instituției cadului pentru locuitorii musulmani din Constantinople. *Ibidem*, p. 67-69.

⁹² D. Cantemir admiră sincer pe hanul mongol, care, în generozitatea sa, ar fi refuzat Bizanțul și capitala imperială pe care i le oferea, disperat, Manuel II Paleologul, sub motivul că un stat atât de vechi și de ilustru nu se cade a cădea sub stăpânire străină. *Ibidem*, p. 70-71.

⁹³ Expresia ar trebui, probabil, citită „vechii împărății a Răsăritului”, cum apare în *Opere*, volumul IX, unde avem și textul latinesc și îl putem verifica.

⁹⁴ Istoriseste pe larg despre stratagema lui Mahomed de a trece cu vasele pe uscat în Cornul de Aur, despre dotarea „modernă” a armatei sale, despre asaltul decisiv dinspre mare și dinspre uscat, despre condițiile capitulării impuse bizantinilor și moartea eroică a ultimului împărat bizantin. Vezi Demetriu Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și descreșterea lui*, p. 134-139.

⁹⁵ Vezi impresionanta notă cu numărul 22 a autorului (*Ibidem*, p. 141-145).

⁹⁶ Se pare că monumentală lucrare a domnului român era aproape necunoscută în Anglia, până la utilizarea sa de către E. Gibbon (vezi H. Trevor-Roper, *Dimitrie Cantemir's „Ottoman History” and its reception in England*, în *Revue Roumaine d'Histoire* 24 (1985), p.51-66).

⁹⁷ „The author is guilty of strange blunders in Oriental history; but he was conversant with the language, the annals and institutions of the Turks” (Cf. E. Gibbon, *The history of the decline and fall of the Roman Empire*, vol.VI, London, 1788, p.312, nota 41, apud Anthony Bryer, *Gibbon and the later Byzantine Empires*, în R. McKitterick, R. Quinault (eds), *Edward Gibbon and Empire*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, p. 101-116, aici p. 109. Oricum, trebuie spus că D. Cantemir era mai bine echipat decât Gibbon pentru a purcede la scrierea istoriei otomane, pentru că ceta din urmă nu cunoștea limba turcă, avea doar rudimente de limbă greacă și era eminent un istoric de bibliotecă, care nu văzuse niciunul din locurile acelea, încărcate de istorie; în schimb, el avea avantajul de a fi un occidental, provenit dintr-o țară civilizată, beneficiind de o receptare mult mai largă.

⁹⁸ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, II, Editura didactică și pedagogică, București, 1969, p. 86.

⁹⁹ De altfel, încă de la începutul secolului trecut, N. Iorga menționa faptul că manuscrisul cronicii stolnicului, folosit de Samuil Micu și de Naum Râmniceanu, mergea cu istorisirea până la

răzvrătirea vlahilor balcanici împotriva imperiului. Vezi N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor*, în *Prinos lui D.A. Sturdza*, București, 1903, p. 37.

¹⁰⁰ N. Iorga este al doilea editor (după o ediție mai puțin reușită a lui C. Boliac în „Buciumul”), publicând-o sub titlul Banul Mihail Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902.

¹⁰¹ Autorul „s-a inspirat”, după modelul vremii, de fapt a tradus și compilat celebra lucrare a lui Du Cange, *Familia Augustae byzantinae seu stemmata imperatorum Constantinopolitanorum*, publicată împreună cu un studiu topografic asupra capitalei bizantine, în culegerea *Historia Byzantina duplici commentario illustrata*, Paris 1680. Alți autori bizantini îi sunt cunoscuți și prin intermediul compilației

¹⁰² Asupra acestui personaj, vezi A. Veress, *Istoricul marele serdar Gheorghe Saul (1743-1785)*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii literare”, seria III, t.V (1930-1931), p. 83-106.

¹⁰³ *Ιστορία της Βλαχίας πολιτική και γεωγραφική από της αρχαιοτάτης αυτής καταστάσεως έως του 1775 έτους*, ed. Tunusli, Viena, 1806.

¹⁰⁴ Cf. Al. Elian, în *Fontes Historiae Daco-Romanæ*, III, *Scriptores Byzantini*, *Introducere*, p. XV.

¹⁰⁵ A.Fr. Busching, *Erdbeschreibung. zweyter Theil*, ed. VIII, Hamburg, 1788, p. 770, apud Al. Elian, *op.cit.*, p. XV.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. XV. Vezi și N. Iorga, *Cronicele muntene*, în „Analele Academiei Române”, *Memoriile Secțiunii istorice*, seria a II-a, tom XXI (1898-1899), p. 410-420.

Gabriel Bădărău

DAS ABENDLÄNDISCHE EUROPA ALS POLITISCHES MODELL (Ende des XVIII. Jahrhunderts – Anfang des XIX. Jahrhunderts)

1. Begrifflicher Ansatz. Das „Modell” wessen Europas?

Obwohl die rumänischen Fürstentümer des „anderen” Europa (d.h. „der morgenländischen”, „der griechisch-orthodoxen” oder sogar „der moslemisch-christlichen”) angehörten, ja gelegentlich auch als außerhalb Europas sich befindend betrachtet wurden, taucht, ab Mitte des XVIII. Jahrhunderts, in den „Diskursen”, in den Reformentwürfen wie auch in den „Kommentaren” der politischen und kulturellen Elite, immer öfter das Modell oder der Beispiel „des abendländischen oder westlichen Europas” (obwohl das sehr selten ausdrücklich genannt wurde) oder der „europäischen Staaten” (die meist benützte Redewendung) auf, das als Alternative zu der verkommenen zeitgenössischen politischen und institutionellen Realitäten gedacht wurde.

Um so mehr, gegen Ende des Jahrhunderts der „Aufklärung” (dessen zeitlichen „Schränken”, im Fall der rumänischen Fürstentümer, von den für Europa gültigen, einigermassen abweichen dürfen) und Anfang des „Nationenjahrhunderts” weitet sich erheblich eine sogenannte „Europamanie” oder „Westenphilie” aus, wobei eine.

Aufeinanderfolge verschiedener, von der in Europa stattfindenden Entwicklung abhängiger, Etappen, „Beispiele” und „Modelle” zu bemerken ist. Gleichzeitig, werden „morgenländische” und „uneuropäische” Modelle (ungeachtet des geographischen Widerspruches) abgelehnt. Da in den folgenden Zeilen das Zustandekommen wie auch die Dynamik der aufeinanderfolgenden „europäischen Modelle” erörtert werden, bemerken wir zunächst, daß in schematischen Bestandteilen und Umrisse betrachtet,

das „allgemeine europäische Modells“ der politisch-institutionellen Organisation, als genesende Alternative der vorhandenen Realitäten eine beachtliche Stellung in den Auffassungen der Vertreter rumänischen Intellekts einnimmt.

Obwohl die Größenverhältnisse wie auch die „Variabilität“ der Formen erheblich geringer sind als heutzutage, ist immerhin müheles ein gewisser „Polymorphismus“ der konkreten Vorstellungen der genannten Modelle festzustellen, der von den, durch die Uneinigkeiten des Erkenntnisniveaus und der verfolgten Zwecke wie auch durch die verschiedene Verständnisstufe verursachten „zeitlich differenzierten Einflußschichten“ ausgeht. Eine leicht zu rekonstituierende „communis opinio“ der im XVIII. Jahrhundert formulierten, das „abendländische Europa“ (= Westeuropa im heutigen Sinn), oder häufig bloß „Europa“ betreffenden rumänischen Auffassungen lautet daß Europa nicht an der Elbe, sondern an dem Karpatenbogen endet, m.a.W., die Grenze die Trassylvanien von der Walachei und der Moldau trennt, ist gleichzeitig die Grenze Europas. Wenngleich vom geographischen Standpunkt her, die rumänischen Fürstentümer sich innerhalb Europas befanden, widersprachen deutlich, in der öffentlichen Meinung, das politische, das kulturelle wie auch das konfessionelle Kriterium diese Zugehörigkeit. Dieser „Ausschluß“ (gewissermaßen ein „Selbstausschluß“!) war noch überzeugender, wenn man die wirtschaftlichen und materiellen Unterschiede in Betracht zog. Bis Mitte des XVIII. Jahrhunderts, hatten die Rumänen gleichzeitig – selbst wenn sie sich in Europa, und zwar in „christlichen Europa“ einbezogen – das Bewußtsein der Zugehörigkeit an einem anderen Europa, das „morgeländische“ Europa, des Orthodoxismus und des „warhaften, prawoslawischen und urväterlichen Glaubens“. Von diesem Gesichtspunkt her, war paradoxerweise gerade der XVIII. Jahrhundert der Zeitabschnitt in dem die Abstände zwischen den beiden Welten sich auszeichneten und allmählich bekannter wurden, obwohl in der gleichen Zeit, durch die Nachahmung des „Modells“ und das Befolgen des Vorbilds, die ersten Annäherungsversuche stattfanden.

Bei der begrifflichen Festlegung des oben erwähnten generischen Vorbildes eines „westlichen Europas“ (eigentlich des „Europas“), so wie es in dem genannten Zeitabschnitt – sogar einigermaßen noch heute! – von den verschiedenen Schichten der rumänischen Gesellschaft wahrgenommen worden ist, kann man verschiedene Elemente miteinander

verknüpfen, wobei die Wahrnehmung als „Territorium (/Welt) des Papstums“, aber auch der wirtschaftlichen Entwicklung, des Absolutismus (sei er auch ein „aufgeklärter“), der Wirksamkeit der politischen und staatlichen Organisation (sei es auch der unterdrückenden Verwaltung) und des kulturellen und erzieherischen Fortschritts (wenngleich die geförderte Ideologie das überlieferte patriarchalische Gesellschaftsbild gewaltig herausforderte und die staatlichen Verhältnisse unterminierte) zu berücksichtigen ist.

Die Zugehörigkeit zu dem Orthodoxismus und der osmanische Einfluß haben die Fürstentümer Moldau und Walachei isoliert und tatsächlich aus Europa „herausgezogen“. Selbstverständlich, gilt das nicht für die kulturellen Verhältnisse oder für das intellektuelle Leben – in dieser Hinsicht gibt es vergleichbare, insbesondere durch die Schriften der humanistischen „Chronisten“ vertretene, Werte –, sondern für den Gesichtspunkt der Wahrnehmung, Rezeption und Verwirklichung des *abendländischen Modells* der politischen Umgestaltung der rumänischen Fürstentümer. In dieser Hinsicht, gerade der Jahrhundert der Aufklärung strebt danach hin, aus den „Rückkehr“ zu Europa der beiden rumänischen Länder, ein wesentliches Bestandteil des nationalen Programms zu machen. Zweifelsfrei, konnte ein solcher „Rückkehr“ keineswegs ein „statischer“ sein, vielmehr wurde Modernisierung, „Vergegenwärtigung“ (d.h. „Okzidentalisation“), Integration usw. vorausgesetzt.

Im Unterschied zu den heutigen Erörterungen, die verschiedene Kriterien verwenden, wie z. B. das geographische Kriterium (Mittel-, Ost- oder Westeuropa), das politisch-ideologische Kriterium (das „kapitalistische“ Europa, durch den „eisernen Vorhang“ und die Berliner Mauer von dem (ehemalig) kommunistischen Europa abgesondert), das Kriterium der militärischen Bündnisse (Europa der N.A.T.O.-Staaten und Europa der Staaten des Warschauer Vertrages), das konfessionelle Kriterium (das katholische und protestantische Europa entgegengesetzt zu dem griechisch-orthodoxen Europa) oder sogar das rassische Kriterium (Europa als „Urheimat der weissen Völker“), wurde im XVIII. Jahrhundert insbesondere das christliche Europa zum Modell genommen, als Alternative zu dem der Herrschaft des Islams unterordneten Europas. Es ist zu betonen, daß obwohl der Gedanke der konfessionellen Einheit noch sehr stark und lebhaft war – da diese Einheit zur Herstellung von gesellschaftlichen wie auch politischen Solidaritäten zugedacht war –, wurden von den Rumänen

die Modelle zur politischen Umgestaltung aus dem Westen (d.h. aus dem „Abendlande“ oder aus dem römisch-katholischen Europa) genommen, wenngleich das „prawoslawische“ Morgenland einige Anziehungskraft noch beibehaltet, ohne aber als Vorbild in Betracht zu kommen; eher trifft das Gegenteil zu.

Die Rumänen haben am Anfang das transkarpathische Europa (d.h. Siebenbürgen), mit dessen erstrebenswerte aber auch enttäuschende Charakteristiken, wahrgenommen, danach haben sie das zwischen den Karpaten und der Donauquelle sich befindenden Europa (= „Mitteleuropa“) entdeckt und rezipiert und, ab Mitte des XVIII. Jahrhunderts, haben sie das Europa von den Karpaten bis zur Atlantikküste (das „abendländische“ oder „okzidentale“ Europa) wahrgenommen; ein zunächst dem christlichen Gedanke nahes Europa weicht aus zugunsten eines pragmatischen Modells, das die Umgestaltung des Staates und die politische Regeneration verspricht. Allmählich und die Entstehung einer Stereotype andeutend, werden „das christliche Kaiserreich“ (= das Modell) dem „heidnischen Reich“, das Land der Reichsadler dem Land des Halbmonds und das Reich des „Teutschen“ dessen des „Türken“ vorgezogen. Nochmehr, wurde fast jedes aus dem „nicht-tyranischen“ Teil Europas (d.h. sich nicht unter der Herrschaft der Türken oder der Russen befindenden) stammende Modell vorgezogen und auf einen oft nicht verdienten Mehrwert geschätzt.

Der Exkurs in der Geschichte der politischen Ideen der Zeit, in den damals sich ausbreitenden „politischen Diskurs“ wie auch in der Ausarbeitung der Reformprogramme des Jahrhundert der Aufklärung oder des „rumänischen XVIII. Jahrhundert“ (= 1700-1821!), belegt eine gewisse „Abstufung“, ein Prozeß des allmählichen Zutritts, der Erkennung und Aneignung oder sogar der Verbreitung und „Selektion“ des europäischen Modells, aber keineswegs ein massenhaftes – und umsoweniger – ein eingang nicht leicht zu entdecken. Am Anfang des erwähnten Zeitraums, sind dessen Einwirkung und „Umrisslinien“ gar nicht klar und auffällig; vielmehr sind sie ein Ergebnis der von dem Historiker unternommenen analytischen Untersuchung und „In-Frage-Stellung“ oder des vergleichenden, mentalitäten- und ideengeschichtlichen Studiums (unter besonderen Berücksichtigung der politischen Gedanken). Gleichzeitig, stellte das „Abendländische Europa“ ein Modell dar, nur für die *Eliten*, für die Spitzen

des politischen und kulturellen Lebens beider rumänischen Länder, die einigermaßen auch ein erheblichen Anteil an der Entscheidungstreffung im Staate innehatten, manchmal sogar die Macht besaßen, die von dem *Modell* suggerierten Reformen zu erzwingen, oder wenigstens die *öffentliche Meinung* zu gestalten oder zu beeinflussen. Das gilt für ein ziemlich weiten Personenkreis, von den allmächtigen „fanariotischen Despoten“ bis zu dem verspäteten Chronisten oder zu in den „Schulen des Abendlandes“ gebildeten Jungen.

Ferner, ist es zu bemerken, daß Im XVIII. Jahrhundert kein „Europa“ (weder das „abendländische“ noch das „orientalische“) demokratisch war, aber, da die Tyrannei – d.h. die Abwesenheit der Demokratie – verschiedene Stufen aufweist, war sie total im Osten. Demzufolge, war der Abendland, auch in dieser Hinsicht, attraktiver.

Jenseits der konkreten „Version“ (d.h. die österreichische, die preußische, die französische usw.) des *abendländischen Modells*, erhielt, ein, der von der Enzyklopädie im Umlauf gesetzten nahes *Europa*, im rumänischen Bewußtsein (= *mentalul românesc*), zunehmend klarere Umriße. Europa wurde allmählich begriffen als ein „politischer Staatenkörper“ oder als ein „Staatenverein“, in dem der Fortschritt, die Vernunft, das Gesetz und die Ordnung herrschten; kuzgefaßt, als Europa der Aufklärung. Diesem virtuellen Europas, stellten Denker wie Voltaire und Montesquieu ein „ideales“ Europa gegenüber. Beide Auffassungen waren der Organisationsformen südosteuropäischen Staaten grundsätzlich entgegengesetzt, so daß im Ergebnis, die letzten aus Europa ausgeschlossen würden! In den Übereinstimmenden Auffassungen der Meinungsträger – sowohl in Moldau wie auch in der Walachei –, war das „aufgeklärte Europa“ das Vorbild, das sich durch die Organisation eines, auf die Achtung der „Gebräuche“ (*rum.*: „*datină*“) und des Gesetzes (*rum.*: „*lege*“) beruhenden Staates, durch den, im Bereich der Erforschung der materiellen Umwelt realisierten, intellektuellen Fortschritts, durch die technischen Erfolge wie auch durch die „tiefgründige Philosophie“ behauptete. So lobte z.B. 1773 Gavril Callimachi „die geschwindigen Geister der Philosophen der europäischen Akademien, in denen die Rätsel des Wesens tiefgründig untersucht werden“ und die Menschen Freiheit genießen. Für Chesarie aus Râmnic war Westeuropa ein Europa der freien (*rum.*: „*slobode*“) Völker, ein „Europa der Nationen“ während Grigore Râmniceanu dasselbe Europa als „Zierde der Welt“ (*rum.*: „*podoabă a lumii*“) darstellte. Als

Endergebnis, speiste diese Anziehung des „abendländischen Europas“ im allgemeinen das Interesse – manchmal begründete sie sogar die Entscheidung – das betreffende Modell auch in den rumänischen Fürstentümer nachzuahmen, anzuwenden, zu verwandeln oder zu experimentieren. Eigentlich wurde, auf Dauer des ganzen, von uns in Betracht genommenen, Zeitabschnitts das *abendländische Modell* der politischen Umgestaltung und der Reform des Staates aus Richtung Mitteleuropa – häufiger über die Axe Wien-Paris – aufgelesen.

Aus vergleichender Hinsicht, kann man leicht feststellen, daß das abendländische Modell – d.h. Europa als Vorbild der Zivilisation, einschließlich im Bereich der Politik und der Organisation des Staates – sich um Jahrhundertwende die Grenzen in Richtung Südosteuropa ausgedehnt hat und sogar Anwendungs- und Anpassungsversuche herbeigeführt hat, immerhin mit spät eintretenden Ergebnissen. Praktisch, glaube ich daß man solche Ergebnisse nicht für eine frühere Zeit als der Anfang der zweiten Hälfte des Jahrhunderts belegen kann.

Am Anfang des XIX. Jahrhunderts, zur gleichen Zeit mit der Vervielfachung der „Vektoren“ des erorteten Modells, wird allmählich erfaßbar, daß durch das, auf eine zunehmend gründlichere und genauere Kenntnis des Osmanen- wie auch des Zarenreiches begründete Widerstreben ein Phänomen der „Folklorisierung“ des *abendländischen politischen Modells* stattfindet, wobei oft desssen Wert und positiven Entwicklungsmöglichkeiten aufgebauscht wurden, was allerdings ein niedriges Wahrnehmungs-, Kenntnis- und Begreifungsniveau des Modells belegt. Gleichzeitig, fängt an das Interesse der „öffentlichen Meinung“, der Politiker und der Kulturmenschen an das abendländische Modell zu wachsen; dieser Prozeß dauert – samt Ausprägung der positiv-übertreibenden Stereotypen – bis in den heutigen Tagen an.

2. Die Notwendigkeit des „Modells“. Das Vorrücken der europäischen „Grenze“

Soweit das Phänomen der, während der Wende des XVIII. zum XIX. Jahrhunderts stattfindenden, Erneuerung des staatlich-politischen Lebens sich auch zu äußeren Faktoren bezog, wurden die *Errungenschaften und Fortschritte* auch von der Angemessenheit, Begreifung und Anpassung des westlichen *politischen Modells* abhängig. Die Rezeption, die Anfüh-

runge wie auch die „Kommentierung“ des westeuropäischen politischen Modells sind in den rumänischen politischen und kulturellen Schriften, in den Werken der Vertreter der „einheimischen“ politischen Aufklärung, in dem Inhalt der Reformentwürfe *oder bereits durchgeführten Reformen*, in der erneuernden Gesetzgebung wie auch in privaten oder öffentlichen, die politisch-institutionellen Gegebenheiten der westeuropäischen Staaten den hiesigen Tatsachen entgegensetzenden, Urkunden entdeckbar. Alle diese Erscheinungen stellten die – niemals vollständige, stets fragmentarische und oberflächliche – Finalität eines synkopen- und launenhaften, sehr oft zufälligen Erkenntnisvorganges dar. Ein solcher Vorgang, der „Informierung und Dokumentation“ voraussetzt findet üblicherweise durch verschiedenen indirekten Mittel und Umwege und selten unmittelbar, daher auch sehr oft auf einer verzerrten Art und Weise statt. Die inneren wie auch der äußeren – europäischen und internationalen – geschichtliche Umstände erklären sowohl das Bedürfnis an, wie auch die „Umwandlungen“ der Suche und – gegebenenfalls – der Rezeption des Modells, sei es auch als rein intellektuelle, wenn nicht mit offensichtlichen praktischen Absichten ausgeübte Beschäftigung.

Die Wahrnehmung der Verschlechterung des politischen und staatlichen Lebens, des Untergangs des suzeränen Osmanischen Reiches, der Befestigung des Gewaltmißbrauches, der Gesetzlosigkeit, der Verallgemeinerung der Korruption usw. veranlasst die rumänischen „Chronisten“ wie auch die hiesigen Politiker das westliche, europäische Modell, der „gut geleitet und versorgten Staaten“ [„*staturi bine chivernisite*“], wie z.B. der des „teutschen (d.h. habsburgischen) oder des französischen Kaisers“ [„*al împăratului nemțesc sau frățuzesc*“], dem, auf „Tyranie“ gestützte Staaten „der heidnischen Gierigkeit“ [„*lăcomie păgânească*“] und der „Barbarei“, entgegenzustellen¹. Abgesehen von der „normalen Neigung“ – es gibt ja stets ein Interesse an sich das Modell – sei es auch das eigene – zu verbessern und von der Erfahrung der Ausländer Kenntnis zu nehmen – hat auch die, seitens der politischen Macht kommende, Unterstützung oder sogar Unterdrückung (durch die „Rückstoßwirkung“ einer „verbotenen Frucht“) wesentlich, an der Zuspitzung des Interesses und an der Steigerung des Besorgnis für die Anpassung an dem und die Anwendung des neuen Modells beigetragen. Auf dieser Weise, haben die Tradition, die osmanische Oberlehnsherrlichkeit, wie auch das „türkisch-fanariotische“ politische Regime (als Regierungswerk) die Diskussionen,

Auseinandersetzungen und die Fragen, die die Autorität der lange bewährten Regel und Vorschriften, des Staates, des Fürsten oder des Sultans schwächen könnten, zensuriert. Solche Zensurmaßnahmen haben sich durch Einschränkungen betreffs Verträge oder Bücher- und Menschenverkehr wie auch durch eine harte Reaktion gegen die „Träger“ der *neuen Modelle* verwirklicht; alle diese Maßnahmen haben zu Verzögerung der erneuenden Wirkungen und zur Verengung des „Streifens“ der Kenner des Modells geführt. Gleichermäßen, stellten die objektiven Umstände und Gegebenheiten (d.h. Armut, Elend, wirtschaftlicher Rückstand, „Primitivität“ der Beförderungsmittel usw.) beträchtliche Hemmnisse und Hindernisse für die Aneignung der Lesen- und Schreibkenntnisse, für Auslandsreisen und letztendlich für die Wahrnehmung und Bekanntmachung des *westlichen, europäischen Modells*. Und eben eine solche Gesellschaft und solche Staaten, in solchen Umstände benötigten am dringlichsten Modelle und „Beispiele“ der Regeneration und der Sanierung des politischen und gesellschaftlichen Lebens.

In einer Ära, die meistens als eine der generellen Dekadenz und des institutionellen Rückstands, der Vertiefung der Unterschiede im Bereich der Wirtschaft und des Lebensstandards betrachtet und sehr oft übertrieben „anathemisiert“ worden ist² waren die politischen „Programmverfasser“ – und insbesondere die Vollstrecker der wichtigsten Reformen – aus der Moldau und der Walachei den Modellen von jenseits der Karpathen „schuldig“, und zwar sowohl den, in verschiedenen europäischen Staaten, bereits „experimentierten“ wie auch den später, durch die revolutionäre Ideologie vorausgestalteten Vorbildern.

Die Notwendigkeit der Erneuerung des Staates, der politischen Neugestaltung war im XVIII. Jahrhundert – das Jahrhundert der „aufgeklärten Despoten“ – ein generell europäisches, nicht lediglich rumänisches *Problem* und führte nicht unbedingt zu einer „revolutionären Lösung“. „Die Erneuerung des Staates konnte nicht (im XVIII. Jahrhundert) durch eine Umwandlung der gesellschaftlichen Strukturen stattfinden; die Renovierung ist keine Revolution“ behauptet Robert Mandrou³; ein solches Modell wurde von denjenigen fanariotischen Fürsten, die der Kategorie der „aufgeklärten Despoten“ zuzuordnen sind, vorgezogen.

Die Neugestaltung der inneren Strukturen der rumänischen Staaten war, vom XVIII. Jahrhundert an, ein Bestandteil (mit ein bestimmten Synchronisationsrücksatnd) der Neugestaltung Europas in Übereinstim-

nung mit dem politischen Gedankengut der Aufklärung, das auf die Änderung des konstitutionellen Systems hin zielte. Aus der diesbezüglichen politischen Ideologie, können die Umrisse der politischen Regierungsformen – wie z.B. das Regime der absolutistischen Monarchie – rekonstituiert werden, die eine gewisse „Karriere“ als Modell für das Neugestaltungsunternehmen der beiden rumänischen Staaten machen werden. In diesem Zusammenhang, beginnt das „Jahrhundert der Aufklärung“ (*siècle des lumières*), gleichzeitig mit der Einführung der neuen, in der Geschichtsschreibung als „türkisch-fanariotische“ gekennzeichneten, Regierungsformen, mit erhebliche konstitutionellen Änderungen. Diese Änderung hat die Erarbeitung zweier verschiedener politischen Programme herbeigeführt: einer der fanariotischen Fürsten (die nunmehr unmittelbar von der Osmanischen Pforte ernannt und viel weniger von den innerpolitischen Faktoren beeinflusst wurden) und einer des örtlichen, „nationalen“ Bojarentums (d.h. Adels). Die Ziele dieser beiden Programmrichtungen waren divergent und – selbstverständlich – in mancher Hinsicht widerstreitig. Die Verfasser oder Anreger solcher Programme ließen sich inspirieren entweder von der Tradition (wobei die Wiederbelebung der Jahre des „vergangenen Ruhmes“ und die Rückgewinnung der verlorenen Stellungen beabsichtigt worden war) oder von den von westlichen Europa dargebotenen Modelle. Insbesondere die „aufgeklärten fanariotischen Despoten“ versuchten, durch ein kurzfristigen Programm, den „Beispielen“ der wirksamsten Modelle der Verwaltungs- und Fiskalorganisation wie auch der politischen Gestaltung zu folgen. Das Osmanische Reich versuchte, indem es das traditionelle System der Wahl des Fürsten durch das Adel mit ein System der direkten Ernennung ersetzte, die Stellung des Bojarentums zu verschlechtern und drohte sogar mit der Änderung des Charakters der Staatsmacht durch „Fanariotisierung“⁴. Alle diese Faktoren führten selbstverständlich zu einer Reaktion der mit dem Verlust des entscheidenden politischen Einflusses bedrohten Gruppen. Diese Reaktion spiegelte sich auch in dem Inhalt des erwähnten Programmes wieder, worin Ideen aus dem rumänischen, traditionellen politischen Gedankengut neben anderen, gegenwärtigen Bestandteile der abendländischen politischen Modelle, die allmählich infolge der Erhöhung des informativen Flusses bekannter werden, „zusammengeschmolzen“ worden sind⁵. Das Bedürfnis an Änderungen, Reformen und an politisch-institutionellen Neugestaltung des Staates (und

infolgedessen auch die Nachfrage nach *Modelle*) wird allmählich zu einer weitverbreiteten und allgemeiner Forderung in der rumänischen Gesellschaft, aber deren Inhalte wie auch deren Etappen wurden, abhängig von den eigenen Zwecke, auf verschiedener oder sogar entgegengesetzten Art und Weise von den politischen Würdeträger oder von den intellektuellen und kulturellen Eliten redigiert. Die fanariotischen Fürsten – da einige von ihnen „aufgeklärte Despoten“, im authentischen Sinn dieser Redewendung waren – waren besorgt ein Modernisierungsprogramm der Fürstentümer zu verwirklichen. Ein solches Programm betraf die Neugestaltung und Steigerung der Leistungsfähigkeit der Staatsverwaltung und des Steuereinzugsmechanismus (sogar unter der Form eines „Exploitationsprogramms“!), wobei die Beispiele jenseits der Karpathen (das, durch die Herrschaft der Habsburger über Kleinwalachei und Nordmoldau, auch unmittelbar bekannte österreichische Modell) gefolgt wurden. Da man aber damals unter dem Zeichen des Ephemereren und der Instabilität stand (abgesehen von den ersten und den letzten fanariotischen Fürsten, beträgt die Durchschnittsdauer deren Herrscherwürde kaum 3 Jahre!), war deren Reformpolitik (und implizite auch die Einführungs politik des Modells) zu einem erheblichen Teil – und insbesondere vom national-rumänischen Gesichtspunkt her – unwirksam; sie war bloß ein „illusorisches Spiel der Macht“. In Hinsicht auf praktischen Erwägungen, übertraf das fanariotische Reformismus die Reformpläne der Bojaren; dadurch wurde die rumänische Gesellschaft in der Welt einer weiten europäischen Erfahrung eingeführt, mit erneuenden Folgen in allen Bereichen des politischen und sozialen Lebens.

Das Bojarentum reagierte durch die Wiederbelebung des „nationalen Programmes“ und zielte auf die Verteidigung der Autonomie und Rückgewinnung der Selbstständigkeit, indem es sich mit der Bitte um Unterstützung entweder an dem, an den Karpathen grenzenden Kaiserreich (die Verkörperung des Modells, das aber sobald verwirklicht, die Zugrunderichtung der „traditionellen“ Vorrechte mit sich bringen würde) oder an dem ostlichen Kaiserreich, das aber sehr bald enttäuschen wird, wandte. Immerhin, „bewirkte der, auf das Bojarentum ausgeübte, Druck der Reformpolitik eine Vorantreibung der Bojarenelite, die auf Kontakte mit dem Gedankengut des [gegenwärtigen] Jahrhunderts hin getrieben worden ist“⁶, wovon die bedürftigen oder bloß „neumodischen“ *politischen Modelle* sich „verleiblichen“ werden.

Die Übernahme der *abendländischen politischen Modelle* ordnete sich, insbesondere in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts, in den umfangreicheren und komplexeren Prozeß des „Vorrückens der Grenzen der Aufklärung“ (und sogar Europas) in Richtung Süd-Osten und der Rezeption deren Ideologie (und später des revolutionären Gedankenguts) ein. Dieser Prozeß spiegelte sich unmittelbar in der politischen Bewegung aus den beiden rumänischen Fürstentümer. Eigentlich ergab sich das politische Modell aus dem „Waffengestell“ der erneuenden Ideen, die beispielsweise auch das Verhältnis zwischen den Untertanen und dem Herrscher (Monarchen), die Grenzen dessen Vorrechte und Prärogativen wie auch die Stellung des Gesetzes in das institutionalisierte System betrafen. So klärte sich, aus dem, dem aufgeklärten Absolutismus betreffenden „Ideenrequisit“, das Bild der absolutistischen Monarchie ab (ein auch den fanariotischen Fürsten angenehmes Modell); später gab ein Teil des liberalen Bojarentums aus den, die französische Revolution betreffenden Texten und Nachrichten, das Modell einer „aristo-demokratischen Republik“ wieder.

In den Umständen der Zeit, stellten die unmittelbaren Kenner des *abendländischen politischen Modells* ein schmaler Abschnitt der Spitzen der Bojaren- und Kulturelite dar, während die, durch die (seltenen und zurückhaltenden) Versuche der praktischen Anwendung „Begünstigten“, wegen den sozialen Inhalt solchen Reformen, äußerst zahlreich waren. In dieser Hinsicht sind die Reformen Constantin Mavrocordats ein sehr bedeutendes Beispiel.

Durch alle diese Faktoren, hat die Integration in das („abendländische“) Europa begreifliche Schritte voran gemacht; die Wahrnehmung der erwähnten *politischen Modelle*, das Interesse sie zu verbreiten oder sogar anzuwenden (mit den unerläßlichen Anpassungen oder auch nur als intellektuelle Übung) bedeutete letztendlich die „Niederlassung“ der Grenzen Europas auf die untere Donau.

Dieses Modell wurde als Abhilfe für die negativen Zustände der, in einer Übergangsphase sich befindenden, durch „Herrschaft des Ephemereren“, Identitätskrise, rasch nacheinander folgende Regierungen, territorialen Abnahme, politische Instabilität, wirtschaftliche Unsicherheit und eine kollabierende Verwaltung sich gekennzeichnete moldauisch-walachische Gesellschaft „gesucht“ und erwähnt, wobei zu bemerken ist, daß die Zeitgenossen, d.h. eine ziemlich beträchtliche soziale Schicht, von

dem allmächtigen Fürsten („dem aufgeklärte fanariotische Despoten“) und bis zu dem informierten „vaterlandsliebenden“ Bojaren oder dem Verfasser der späten Chroniken, diese Mißstände in deren Tiefgründlichkeit und manchmal auch in deren Kausalität begriffen haben. Die praktischen Konsequenzen solchen Suchen und Erwägungen waren aber unvollkommen.

Diese Unterschiede werden selbstverständlich bis zum heutigen Tage fortbestehen, wie auch aber die Frage der beispielhaften Modelle!

3. Die Entstehung und die Vektoren des Modells

Da in jenen Jahren, in der Mentalität der Zeitgenossen, in dem Begriff „Europa“, die heute als West- und Mitteleuropa angesehene Regionen zusammengeschlossen waren, wurden die gesuchten *Modelle* der Neugestaltung der rumänischen Staaten in Siebenbürgen, in den „Staaten“ des Habsburgerreiches, in den italienischen Staaten, in der britischen parlamentarischen Monarchie und, nach der Revolution, insbesondere in Frankreich gefunden. Man kann also hervorheben, daß nicht das generische west-europäische Modell – das eigentlich in sehr verschwommenen Umriße, ohne Details von praktischer Bedeutung, wahrgenommen worden war – versucht und gefolgt wurde (eher als Absicht und nicht als konkrete Verwirklichung). Vielmehr wurde eine [oder andere] bestimmte konkrete Abart *dieses* Modells (z. B. die österreichische), in einer von der Entwicklung Europas und die Vervielfachung der Erkenntnismittel bestimmten Reihenfolge und in einer diachronischen Dynamik angewendet.

Als „Vektoren“ oder Träger solcher *Modelle* (und zugleich einer „Okzidentalisation“ oder „Europäisierung“ des inneren politischen und staatlichen Lebens) und deren sequenziellen Erfüllung, wirkten einige Vertreter der rumänischen politischen Behörden wie auch der Verwaltung (in erster Reihe, selbstverständlich, die fanariotische Fürsten als Urheber und Ausführer) – da sie über die Macht verfügten, die Reformen „im Geiste“ des *Modells* aufzuoktroieren –, der „aufgeklärte“, informierte Bojar, der im Westen ausgebildet worden war oder zumindest dadurch gereist hatte, der gut unterrichtete, an „dem Schauspiel der Burg und der Welt“ interessierte Gelehrte, der griechische Kaufmann oder Professor, später auch der immigrierte Jude, der ausländische Konsul oder konsu-

larischer Agent, der Offizier der Besetzungsmacht oder der Präzeptor (Hauslehrer) aus der Familie eines Bojaren oder bereicherten Kaufmanns usw.

Die Rezeption und Begreifung eines Modells setzt das Vorhandensein einiger mittelbaren wie auch unmittelbaren Kontakte zwischen den, auf verschiedener Art und Weise „verwalteten“ Völker, zwischen deren Vertreter, deren Behörden oder die Verbreitung der, dieses Modell darstellenden, Schriften voraus. Alle diese Kontakte, zwischen den Rumänen oder deren Vertreter (die Elite) und die „Träger“ der westlichen *politischen Modelle* wurden, insbesondere in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts, infolge sowohl der friedlichen wie auch der durch Kriegshandlungen veranlassten Beziehungen, immer häufiger und gründlicher. Eigentlich, bildet sich zunächst eine mentale Vorstellung über das betreffende Volk, die, in dem Maße wie das Erkenntnis des Modells und die Wahrnehmung dessen sozialen und politischen Umgebung fortschreiten, in das Bild des „Trägers“ eines politischen und institutionellen *Modells* umgesetzt wird. Das *Modell* kann den Träger „niederdrücken“ aber auch in einem „Verbreiter“ einer Erfahrung umwandeln, die attraktiv scheinen, Aktionspläne rechtfertigen und Reformentwürfe suggerieren kann. „Jedes Volk Europas hat die eigene Bedeutungshierarchie bezüglich der anderen Bewohner des Kontinents – meint man in einem, über das Zustandekommen des Bildes des „Anderen“ im kollektiven Vorstellungsvermögen der Völker handelnden Werk – eien Abstufung die, im Verhältnis zu der, in der Geschichte des beurteilenden Volkes gespielte Rolle, nach oben oder nach unten schwanken kann“⁷. Auf gleicher Weise haben sich allmählich, im Verhältnis zu dem Reichtum und zu der Genauigkeit der (mittelbaren oder unmittelbaren) Informationsquellen, auch die Rumänen – durch deren Vertreter, durch die Elite – das eigene (selbstverständlich uneinheitliches) Bild gemacht, über die benachbarten oder entfernten Völker wie auch über das politische Regime aus deren Staaten, über das Kennzeichnende der Regierungshandlungen in diesen Staaten, über den Lebensstandard usw. Die Folge war eine „Wiederzusammensetzung“ – aber nicht immer in einer kohärenten und positiven Gesamtheit – eines *Modells* der politischen und staatlichen Gestaltung, das manchmal auch verfehlt begriffen worden ist.

Bis zur zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts, langen sehr oft die Vorstellungen und „Elemente“ des Modells über eine lange Kette von

Vermittlern an, so daß die „Wiederzusammensetzung“ nur eine veränderte, vom Originalen sehr entfernte, mit einer erheblichen exotischen Note beladene Replik darstellte. Später, gegen Ende des Jahrhunderts und in den ersten zwei Jahrzehnten des XIX. Jahrhunderts, werden die *Modelle* auch unmittelbar bekannt (und „gesammelt“), zumal da die Anzahl der Reisen im „Abendlande“ – die sich von der Dimension eines „Geschehens“, etwa der „Entdeckung Amerikas“ ablösen – und die Häufigkeit wie auch das Verkehrstempo der westlichen periodischen Zeitschriften zunahm, der Zugang der Einheimischen an den Schulen, Akademien und Universitäten jenseits der Karpathen in immer höheren Grade festzustellen war und die „Flut“ der Ausländer (diplomatische Agenten, Professoren, Handwerker, Kaufmänner, Immigranten oder bloß Reisende), die ein, im Sinne des hier behandelten *Modells*, bedeutendes informationelles „Gepäck“ mitbrachten, stärker wurde. Andererseits, flohen schon sogar ab Ende des XVIII. Jahrhunderts, manchmal für eine ziemlich lange Zeit, wegen sehr verschiedenen Umständen (Umsturz des Fürsten, Streitigkeiten mit der Regierung, militärische Feldzüge usw.), viele moldauische und walachische Bojaren, in den „keyserlichen Staaten“ der Habsburger (Siebenbürgen, Ungarn, Österreich usw.), wo die vorteilhaften wie auch die nachteiligen Aspekte des österreichischen Modells einer (nicht nur) politischen Gestaltung des Staates „de visu“ wahrgenommen werden konnten. Spuren von solchen „Dokumentationen“ können in vielen Reformentwürfe und Pläne der konstitutionellen Neugestaltung der rumänischen Fürstentümer⁸ entdeckt werden, die, insbesondere in den „Zäsurjahren“ 1768-1774, nach Sankt Petersburg, Wien, Berlin und Paris gesandt worden sind.

Wie die deutschen, französischen oder italienischen „Aufklärer“, haben sich auch die rumänischen Bojaren und die, in allen Klassen der Gesellschaft vertretenen, Intellektuellen für eine rationelle Staatsordnung und für eine vernünftige Regelung des Verhältnisses zwischen den „Verwalteten und den Verwaltern“ eingesetzt. Das *Modell* wurde eigentlich, wie auch im West- und Mitteleuropa, von das städtische Leben des Abendlandes geprägt, im Kontext dessen, im XVIII. und am Anfang des XIX. Jahrhunderts stattfindenden, Entwicklungs- und Komplikationsprozesses. Und eben diese „städtische“ Welt – in dem in jener Epoche üblichen Sinne – hat am besten *abendländische Modelle* der Neugestaltung des Staates gekannt und als erste in Richtung des Versuches einer

praktischen Verwirklichung des *Modells* auch in der rumänischen Gesellschaft reagiert, da die „ländliche“ Welt bis beinahe zu unseren Zeiten, außerhalb der „Akteurenliste“ solchen historischen Ereignisse blieb.

Die wenigen konkreten Versuche der Verwirklichung der abendländischen politischen Modelle (insbesondere der absolutistischen Monarchie) verdanken sich den fanariotischen Fürsten. Die an diesen Herrschern – wie auch an das „Fanariotismus“ – gewidmete Literatur ist sehr umfangreich und mannigfaltig. Aus den verschiedenen, in dieser Bibliographie hervorgehobenen Hypostasen und Konklusionen, haben wir im Folgenden einige [Beispiele] angeführt, die deren bedeutende Rolle als Modernisierungsfaktoren und „Okzidentalierungsferment“, als Vektoren der Übernahme der abendländischen Modelle und Urheber von Staat und Gesellschaft neuzugestaltenden Reformen belegen. Im Kontrast zu den entgegengesetzten, ausschweifenden und überhaupt nicht seltenen, Meinungen bleibt immerhin in der Geschichtsschreibung eine Auffassung vorherrschend, die die Schlußfolgerung Nicolae Bălcescus bestätigt: „Die Fanarioten erfüllen sogar – ohne ihren Willen oder Kenntnis – eine providentielle Mission und unterstützen den Fortschritt. Sie revolutionieren die rumänischen Länder vollständig (...). Der Ziel [der Reformen Constantin Mavrocordats (u.B.)] ist eher steuerorientiert. Erbivore regelt aber einige Staatszweige, zerbricht die Freiheiten der Bojaren und konzentriert die Macht in den Händen der Fanarioten, die in kurzer Zeit die alte Militär- und Lehensaristokratie des Landes zerstören (...)“⁹. Von da bis zu einem anderen Gemeinplatz der Geschichtsschreibung dieses Problems – und zwar daß 1711 bis 1821 die moldauischen und walachischen Fürsten die Verwirklichung eines fanariotischen, eher auf eine fiskale und wirtschaftliche Ausbeutung des Landes als auf die Reform dessen politischen und institutionellen Lebens gerichtete, Programmes zur Neugestaltung des Staates, im Sinne der Steigerung der Leistungsfähigkeit der Verwaltung, Konsolidierung der Zentralmacht, Entziehung der Gewinne der weiten Lehensrechte vom Adel usw. verfolgt haben – war eigentlich kein langer Weg durchzuziehen. Diesen Programme, hat das moldauische und walachische Bojarentum ein „nationales“, „rumänisches“ Programm entgegengesetzt, das eher auf den internationalen – politischen wie auch rechtlichen – Status der Fürstentümer und auf die Normierung der Verhältnisse gegenüber der osmanischen Pforte (mit Aussicht auf die Erwerbung

der Unabhängigkeit) zielte. Da diese „communis opinio“ der historischen Literatur die Ergebnisse der speziellen Forschungen zur Grundlage hat, fügen wir nur noch die Tatsache hinzu, daß in der Ausarbeitung der beiden „Programmrichtungen“, beide Parteien, in verschiedenen Ausmaßen und ohne die Berufung auf die eigene Erfahrung aus der Vergangenheit auszuschließen, einige *europäischen Modelle* der politischen Reform des Staates gefolgt haben; selbstverständlich, wurden zwar nicht dieselben Modelle befolgt, aber alle stammten aus den Westen.

Was den Gegenstand dieser Abhandlung anbetrifft, ist es zu unterstreichen, daß die beiden Urheber der Reformen – der Fürst und der nationale Bojar – Vektoren (mit verschiedenen Gewicht) in der Verbreitung der *(west)europäischen politischen Modelle* in den rumänischen Ländern waren. Selbstverständlich, bedürfte das nationale Bojarentum (dem bald auch andere soziale Schichten herankommen werden) einer längeren Zeitspanne („die lange Dauer“ der Geschichte) für die Anwendung (mit den nötigen Anpassungen und Beschränkungen) des *abendländischen politischen Modells*, als der fanariotische Fürst, dessen Herrschaft – wie bereits vorgeführt worden ist – unter dem Zeichen des Ephemeren („die kurze Dauer“ der Geschichte), in einem durch Unausgewogenheit zwischen Großartigkeit und Elend, Krieg und Frieden, Fortschritt und Revolution, Änderung und Tradition und Seuchen, Katastrophen und günstige Zeiten gekennzeichnetes Jahrhundert stand. Der „Sonderstatus“ dieses Urhebers bedeutenden, „im Geiste des Jahrhunderts“ und der gegenwärtigen europäischen politischen Modelle durchgeführten, Reformen wurde von dem rumänischen Nationaldichter Mihai Eminescu einprägsam dargestellt: „Im Lande gehaßt, heimlich von allen einheimischen Bojaren bekämpft, von seinen treuen Gläubigern bedrückt, mit der Geldgier und Verachtung der türkischen Ministern gegenübergestellt, in fort dauernden Kampf mit fanariotischen Nebenbuhler aus dem Inland oder aus Konstantinopel, ist ein solcher Wojewode immerzu nach rechts oder nach links hingetrieben; er schläft auf Dornen, geht auf glühende Kohlen und trägt jederzeit sein Leben in den Zähnen“¹⁰. Aber die Erfordernisse der Durchführung des „eigenen Programmes“ wie auch die objektiven, internen Bedürfnisse der rumänischen Gesellschaft haben den fanariotischen Fürsten „verpflichtet“ ein auf einer unbestimmten Zeit gewährten „Auftrag“ zu erfüllen und immerhin die Neugestaltung des Staates, an dessen Führung er durch den Willen des Padischahs ernannt worden war, zu versuchen. Wenn er aber an

persönlichen Qualitäten wie auch an Ausbildung nicht ermangelte (und die meisten Fanarioten haben diese Eigenschaften hoch gewürdigt), waren auch die Realisierungen weder gering noch unbedeutend.

Die von den fanariotischen Fürsten eingeleiteten Reformen sind in einem *System* einzugliedern, das absichtlich das Ziel der Änderung der politischen Strukturen und der Regierungsart wie auch deren Modernisierung verfolgte. Die Durchführung solchen Reformen müßte die Interessen der suzeränen Macht berücksichtigen; einige Reformen wurden im Gegensatz zu den Interessen des rumänischen Bojarentums und andere mit dessen Mitwirkung vollbracht. Es ist hier nicht der Ort, um weder die Beschränkungen und Mängel des „fanariotischen Reformprogrammes“ darzustellen noch die anderen, im Laufe der Zeit, dadurch verursachten Wirkungen zu unterstreichen; wir kehren nur zu der bereits formulierten Auffassung zurück, daß diese Reformen, partielle praktische Verwirklichungen in Richtung der Befolgung der „Beispiele“ darstellten, die die, in Bereich des politischen Lebens, Verwaltungswesens, wirtschaftlicher Entwicklung und Forderung neuer Ideologien mehr erfahrene europäischen Staaten anboten. Durch alle diese Fakten, ist deren Rolle als *Vektoren* der „Okzidentalisation“ und der entsprechenden *politischen Modelle* leicht zu belegen.

Eigentlich erhielt die „Quintessenz des fanariotischen Reformprogrammes“ – worin man leicht einige abendländischen politischen Modelle der europäischen Aufklärung entdecken kann – und zwar die Freibriefregelung wodurch Constantin Mavrocordat, sogar vor der Verwirklichung von ähnlichen Reformen im Habsburgerreich, die Abhängigkeitsverhältnisse in der Landwirtschaft (d.h. die Leibeigenschaft) aufhob, einen internationalen Ruhm, indem sie 1741 unter dem Titel „Konstitution“ in der ansehnlicher, unter der Schirmherrschaft des französischen Ministerium der Auswärtigen Angelegenheiten herausgegebenen, Monatszeitschrift „*Mercure de France*“ veröffentlicht worden war¹¹.

Besonders die, in der näheren Umgebung des fanariotischen Herrschers sich befindenden Männer – wovon viele gleichzeitig mit ihm ins Land gekommen waren –, wirkten als „Kolporteure“ der europäischen Modelle einer politischen Neugestaltung, die einige (wie z. B. die ausländischen Sekretäre des Fürsten und die Professoren der Fürstensöhne) auch unmittelbar wahrgenommen und andere nur durch Lektüre und Ausbildung mitbekommen haben. In gleichem Maß, kamen in die Fürstentümer,

anlässlich der Ernennung des neuen Herrschers, neben den bereicherungs-süchtigen Abenteurer, Gläubigern und Verwandten des Fürsten oder „Fanarauswürfe“ auch Intellektuelle und Wissenschaftler, da die rumänische Länder „ein Obdach der hellenischen Musen – ein Asyl der Musen und Gelehrten“¹² geworden waren; wir können also der letztgenannten Einwandererkategorie den Besitz eines, Kenntnisse über die institutionellen und politischen Gegebenheiten in Westeuropa einschließendes Wissensvermögens „gutschreiben“.

Es ist für unser Vorgehen aufschlußreich, auch die indirekte Rolle der fanariotischen Herrscher in der Eröffnung des Zuganges der rumänischen politischen Elite zu der Kenntnis der westlichen Erfahrung, Kultur und Zivilisation wie auch in der „Annäherung“ der *Modelle* der politischen und staatlichen Gestaltung zu unterstreichen, wobei die Verbreitung der Benutzung der französischen Sprache, die inzwischen die internationale (diplomatische) Sprache der Zeit wurde – neben anderen Faktoren – ein erheblichen Beitrag dargestellt hat. Man hat in dieser Hinsicht sogar behauptet, daß „die – durch die Kenntnis der Werken der „Philosophen“ und der Ideen des „Jahrhunderts der Aufklärung“ stattgefundene – Überbringung eines ersten Anstriches an französischer Kultur in die Fürstentümer und die Einführung der französischen Sprache 1776 in den „fürstlichen Akademien“ aus Bukarest und Iassy den Fanarioten zu bedanken ist“¹³. Die Rolle der fanariotischen Herrscher als *Vektoren* der europäischen politischen Modelle wurde also erheblich verstärkt.

Für den anderen bedeutender Vektor der Verbreitung der europäischen politischen Erfahrung, das nationale Bojarentum (oder genauer für dessen Spitzen) wird das Ideal des nationalen Wiederauflebens durch die Ideen des Aufgeklärten Europas und der französischen Revolution angeregt, indem den Fürstentümer politische und kulturelle Lösungen, die auf die Nachahmung des erwähnten Modells hin zielen, suggeriert werden. Dem Bojarentum treten die Gelehrten bei, die durch Übersetzungen, Überarbeitungen oder originelle Schriften, eigentlich das Bild anderer politischen und sozialen Organisationssysteme in Umlauf setzen, da sie die Staaten wie auch die Gesellschaft Westeuropas loben, das „alle anderen Geschlechter der Welt durch die Kraft ihres Geistes, ihrer Zunge und ihres Handes besiegt hat und worin die Wissenschaften, die Handwerke die guten Sitten und die gute Unsterblichkeit blühen und geblüht haben [...], so, daß es sich gebührt dieses Europa als Kleinod der Welt zu

nennen"¹⁴. Aus dieses Teil Europas sind die, von der rumänischen politischen und kulturellen Elite „bevorzugten“, Modelle der politischen Neugestaltung gekommen und davon werden sie auch später kommen.

Auf die ganze Dauer des hier erörterten Zeitabschnitts, ist festzustellen, daß die verschiedenen „Vektoren“, je nach deren sozialen und politischen Status, gewisse europäische *politische Modelle* sehr selektiv in Umlauf setzten. Während der fanariotische Herrscher das Modell der absoluten Monarchie nachzuahmen suchte, subsumierte das liberale Bojarentum einige, aus das Modell abgelöste, Elemente der *Idee einer Durchsetzung der Autonomie der rumänischen Staaten*; gleichzeitig popularisierte das radikale Bojarentum, die ehemaligen Studenten in Paris oder die Vertreter Frankreichs in Bukarest und Iassy das revolutionäre Modell, das sich im bekannten moldauer, gegen Ende des XVIII. Jahrhunderts verfassten, „Plan oder Form einer republikanischen aristodemokratischen Herrschaft“¹⁵ oder in den, im zweiten und dritten Jahrzehnt des XIX. Jahrhunderts [dem Fürsten] vorgebrachten Konstitutionsentwürfe der „Cărvunari“ widerspiegelt.

Wie bereits dargelegt worden ist, hat das rumänische Denken über die Grundlagen des Staates, dessen Reform und die „Repatriierung der Gewalten“, seit den Chronisten (der letzte davon ist, in dieser Hinsicht, Ion Neculce) keine bedeutenden Fortschritte gemacht. Der Umschwung ist vor Ende des XVIII. Jahrhunderts, von einer anderen Informations- und Dokumentationsgrenze her, wieder zu bemerken, worin die aufklärten, das politische Regime betreffenden Ideen nicht schwer zu entdecken sind. In dieser Hinsicht, ist als Beispiel die Auffassung Ienăchiță Văcărescus – ein echt moderner Geschichtsschreiber – zu nennen: in der bekannten *Istorie a preaputernicilor împărați othomani* [=Geschichte der allzumächtigen osmanischen Kaiser] rechtfertigte er – unter gleichzeitiger Anführung der politischen Gegenbenheiten aus dem Habsburgerreich – seine Flucht nach Braşov (=Kronstadt) und die Weigerung, die Thronansprüche Pârvu Cantacuzinos (der 1772 auf russische Hilfe rechnete) zu unterstützen, mit der Begründung, daß dieser ein „absoluter Herrscher“ zu einem Zeitpunkt sein wollte, an dem „in Europa die Kaiser (abgesehen von dem osmanischen und dem russischen Tzaren) kein absoluten Herrscher machen“¹⁶.

Der Kontakt mit der Ideologie der Zeit, den Ideen der Aufklärung und dem Geist der französischen Revolution – also mit mehreren, gewisse

politische Modelle fördernden Faktoren – ermöglichte eigentlich der Führungsschicht des Bojarentums ihre Motivationssichtgrenze wie auch ihr politischen Tätigkeitsfeld zu erweitern und ein in moderner Perspektive verankertes gesellschaftliches Entwicklungsprogramm, im Rahmen einer nach politischer Unabhängigkeit zielenden Strategie, zur Vervollkommenung bringen. Die Autorität der Argumentation einer solchen Strategie fußte auch auf Hinweise auf die Beispiele der Völker Westeuropas und auf die [Anziehungskraft der] entsprechenden *politischen Modelle*. Für die hier erörterten Fragen, ist auch die immer bedeutendere Rolle des nationalen Bojarentum in der politischen, gesellschaftlichen und verwaltungsmäßigen Neugestaltung wie auch in der Hervorbringung entsprechender Gepflogenheiten (in einer gemäßigten, dieser politischen Klasse eigentümlicher, Art) in den rumänischen Staaten, wobei das Bojarentum gleichzeitig Subjekt und Gegenstand dieser Entwicklung¹⁷ und – im gleichen Maß – der Verbreitung von Ideen und Modellen der europäischen politischen Organisation gewesen ist.

In der historischen Fachliteratur wurde hinreichend der Einfluß und die Vermittlerrolle der konsularischen Vertreter der abendländischen Staaten (Österreich ab 1782; Preußen, ab 1784; Frankreich ab 1796, England ab 1802 usw.) in den Rumänischen Fürstentümern wie auch den ausländischen Ansässigen (deren Zahl nach der Gründung der Konsularvertretungen steil zunehmen wird¹⁸) für den west-östlichen Ideenwechsel wie auch für die Umgestaltung der kollektiven Mentalität und in der Bereicherung des [einheimischen] politischen Gedankenguts unterstreicht. Alle diese abendländischen Ausländer waren implizite auch Träger des, in deren Herkunftsstaaten verwirklichten, politischen Modells; einige davon waren sogar leidenschaftliche Verbreiter der diesbezüglichen Ideologien, rechtfertigten die, aus dem Heimatland bekannte Erfahrung und politische Praxis oder erklärten die Gründe der Reformvorhaben. Wir werden hier – um diesen Schluß zu belegen – die zahlreichen analytischen oder abschließenden Betrachtungen aus der Fachliteratur nicht wiederholen, da wir es für angebracht halten, den Bericht eines, die Rolle dieser, in den Fürstentümern dauernd oder zeitweilig wohnenden, mit oder ohne amtlichen Auftrag eingereisten „Abendländer“ unmittelbar wahrnehmenden Augenzeugen anzuführen. „Der Einfluß der ausländischen Residenten auf die Einheimischen war beträchtlich; eine Unmenge von früher bestehenden, barbarischen Gepflogenheiten wurden beseitigt; die Erhöhung

der Zivilisationsstufe fördernde Gebräuche und Institutionen wurden eingeführt und die äußeren Manieren der Bojaren wurden verbessert und gleichen im Wesen den mehr aufgeklärten Nationen"¹⁹. Durch diese *Verhaltensmuster* wurden implizite auch die Komponenten der westlichen Modelle der politischen Gestaltung und Führung des Staates übermittelt.

Weitere fachliche Abhandlungen – wie z.B. die, dem Unterrichtswesen der Zeit gewidmeten – haben einhellig unterstrichen, daß das, ab 1776 sich übermäßig ausbreitendes, vom Gesichtspunkt des Niveaus und des Inhalts her, den westlichen Akademien sich annäherndes griechische Unterrichtswesen den rumänischen Ideal und das rumänische Nationalbewußtsein nicht direkt nützlich war²⁰ und als „Entfremdungsinstrument“ betrachtet wurde. Obwohl diese Urteile erheblich revidiert werden müßten, beschränken wir uns hier die Vertreter dieses Unterrichtswesens auf die Liste der „Aktivisten“ der neuen europäischen politischen Modelle hinzuzufügen, da in der sozial-politischen Umgebung worin diese Vertreter ihre Tätigkeit ausübten einer tiefen, strukturellen Neugestaltung bedarf. Eine selektive Aufzählung der Leiter (Direktoren) der griechischen Akademien in Bukarest und Iassy kann in dieser Hinsicht, als Argument nützlich sein. In den *das Jahr 1821 vorausgehenden Jahrzehnten* wurde die Lehrtätigkeit an der Iassyer Akademie von Jean Agraphiotis, Nikolae Zerzulis, Nichifor Theotokis, Iosif Mesiodax und von Demetrios Gobjelas geleitet, während in Bukarest im gleichen Amt Georgios Trapezuntios, Alexandros Tynnavitis, Lazaros Scrivas, Manasse Hiliadis, Lambros Photiadis, und Constantinos B(V)ardalachos nacheinanderfolgten. Alle diese waren hervorragende Vertreter des Neohellenismus, erfreuten sich eines guten Rufes in deren jeweiligen Fächern, studierten zuvor an Universitäten des „Abendlandes“ und kannten die politischen Gegebenheiten im Westen. Außerdem, waren die Professoren, die an diese Hochschulen unterrichteten, an österreichische, italienische oder französische Akademien oder Universitäten²¹ ausgebildete Intellektuellen; sie brachten herbei und verbreiteten, in verschiedenen Ausmaßen, auch Informationen und Kenntnisse die über den strikten Inhalt des eigenen Faches hinausgingen. Die Schüler dieser Professoren, die in einer, nach den westlichen Horizonten gewendeten, rumänischen Umgebung handelten, haben ihrerseits deren Werk weitergeführt und vollendet.

Die immer umfangreichere Schicht der jungen Rumänen – die zuvor Universitäten in Paris, in Wien oder in Deutschland besuchten und später zu einflußreiche Intellektuellen oder Politikern in den beiden rumänischen Fürstentümern wurden – erwies sich wirksam und bedeutend als „Agent“ der Europäisierung (= „Okzidentalisation“). Bemerkenswerte Abhandlungen in diesem Gebiet – insbesondere im Bereich der Kulturgeschichte – haben die Multiplikation der Verbreitungswege der neuen Ideen (vor allem der Ideen der französischen Revolution) und gleichzeitig die Zunahme der Zahl deren Vermittler und „Kärner“ hervorgehoben. Ein erläuterndes Zitat kann diese Tatsache belegen: „Von diesem Zeitpunkt [d.h. der französischen Revolution] an, beginnen Flugblätter mit Nachrichten über weltweite Ereignisse zum Hören aller Bewohner der Dorfgemeinschaften gelesen zu werden, während die Zeitschriften immer öfter in den, überall in den süd-osteuropäischen Städten entstehenden, Bibliotheken eindringen. Der Wunsch der österreichischen Behörden die Dörfler wie auch die Städter durch eine systematisch organisierte Propaganda zu manipulieren, die von den französischen Konsuln stammende Erwiderung [...], die Aufnahme von Büchern in den Warenkisten der Kaufmänner und eine erhöhte, durch eine komplexe internationale Lage veranlasste, Neugierde fördern das Eindringen der Veröffentlichungen in Europas Süd-Osten. Aber auch vor diesem Zeitpunkt, einige, für die Behörden verdächtige, Bücher gelangten in den Händen der Gelehrten auf neu eröffneten Wege: durch Vermittlung der zu Studienzwecke ins Ausland gereisten [Landsmänner] oder dank der Soldaten aus den habsburgischen Grenzregimente, die ein erhebliches Teil Europas durchmarschierten und neue Broschüren und Bücher mitbrachten“²². Das ist eine neue – kausale und faktologische – „Landschaft“ im süd-osteuropäischen Raum, auf deren Hintergrund sich auch die rumänischen tatsächliche Gegebenheiten fortentwickelten und worin die Vektoren der neuen europäischen politischen Modelle dynamischer und zahlreicher wurden.

Die Rezeption und Verbreitung der (west)europäischen politischen Modelle fanden nicht in einer geradlinigen Reihenfolge statt, unter Reaktionslosigkeit oder sogar Permissivität der staatlichen Behörden, also der Vertreter dieser „veralteten“, „orientalischen“, unzeitgemäßen, „außerhalb des Jahrhunderts sich befindenden“ Modelle, die gleichzeitig mit der Implementation des neuen Modells, den Untergang ihrer hervorragenden, geschichtlich rechtfertigten Rolle im sozialen und politischen Leben des

Landes wie auch die Zugrunderichtung der, diese gesellschaftliche Schicht aufrechterhaltenden institutionellen Strukturen sahen. Darum verursachten einige *Modelle* (wie auch das allgemeine Gedankengut der Zeit) – wie z.B. das revolutionäre Modell der „französischen Königlichkeit“ – , die von gewissen sozialen Schichten bevorzugt worden waren als Gegenwirkung eine Wiederbelebung der alten, „überlieferten“ Modelle oder die Ausarbeitung neuen, konservativen „Gegen-Modelle“, die im Grunde der Bewahrung der Interessen der, dem Ende deren historischen Mission sich annähernden, sozialen Gruppen zugeordnet waren. Auf dieser Weise setzten die Regierenden, deren Ideologen wie auch die Vertreter der, an des „alte Regime“ gebundenen politischen Klassen dem revolutionären *Modell* (der in einigen Bestandteilen in den konstitutionellen „republikanischen“ Reformentwürfe nachgeahmt worden war) ein anderes Modell entgegen, worin die Vergangenheit idealisiert und die Zukunft nach klassifizierenden Kanons geplant wurde. Selbstverständlich wurde solchen „Gegen-Modelle“ auch in den westlichen Staaten – wie z. B. im benachbarten Habsburger Reich²³ – ein offiziellen Charakter verliehen. Die Vektoren dieses Modells waren nicht selten in den rumänischen Fürstentümern (die Vertreter der Geistlichkeit, in erster Reihe, neben den Vertreter des hohen Bojarentums, da das gegnerische *revolutionäre Modell* von den Feinden des Christentums ausgearbeitet worden war) und deren Tätigkeit und Wirkung wurden durch die osmanische Suzeränität und die Nachbarschaft des tiefgründig Reaktionären, „prawoslawischen“ Zarenreich gesteigert.

Ab Ende des XVIII. Jahrhunderts, wurde in gewissen Hinsichten die Einführung und Rezeption der europäischen sozialen und politischen Modelle durch die massenhafte Immigration der Juden, insbesondere aus Polen und Galizien, in die Moldau und die Walachei gefördert²⁴. Aus den Reihen diesen Immigranten werden Elemente der wirtschaftlichen Eliten des Anfanges des XIX. Jahrhunderts empörsteigen, Eliten die ein beträchtlichen Beitrag zur Beschleunigung der kapitalistischen Modernisierung (in Richtung der Bildung eines freien Marktes nach westlichem Muster) der beiden rumänischen Fürstentümer leisten werden. Soweit der jüdische Kaufmann oder Bankherr (der den griechischen Kaufmann ablöst) als ein „Träger der Okzidentalisation“ handelte, war auch der Beitrag dieses Immigranten an die Verbreitung der Modelle politischer Organisation keineswegs unerheblich. Dergestalt, muß die „Liste“ der

Vektoren der oben angeführten Bilder, Vorhaben und Modelle auch die Personengruppen einschließen, die in kurzer Zeit zu wichtigsten Besitzer des rumänischen Handelskapital werden, und enge Verbindungen mit deren „Homolegen“ in Wien, Berlin, Paris oder London pflegten.

Um dieser „Liste“ ein vollständigkeitstnahen Charakter zu gewähren, müssen weder die (gebildeten und französisch sprechenden) Offiziere der Besatzungsarmeen, noch die, in Wien oder in Rom ausgebildeten, an den moldauischen oder walachischen Schulen unterrichtenden, Rumänen aus Siebenbürgen, noch die ausländischen Reisenden oder Gelehrten die sich in den rumänischen Fürstentümern aufhielten oder mit den einheimischen Gelehrten korrespondierten, außer Betracht gelassen werden; deren Tätigkeit zur Errichtung eines neuen Verhältnisses zwischen dem Gemeinwille und der politischen Macht beigetragen hat.

4. Die Dynamik und die Reihenfolge der Modelle. Die Niveaus der Wahrnehmung. Reaktionen und Folgen

In einer dyachronischen Reihenfolge, die eigentlich die *Veränderlichkeit und die Historizität der politischen Modelle* illustriert, wurde zunächst – nur in der politischen Ideologie, aber ohne praktische Wirkungen im politischen Leben – das „klassische“ Modell der römischen Antike, das übrigens auch mit den Ursprüngen des rumänischen Volkes in Zusammenhang stand, rezipiert, später wurden die von den benachbarten „halb-peripherischen“ (um die Ausdrucksweise Immanuel Wallersteins zu gebrauchen) europäischen Staaten angebotenen Vorbilder wahrgenommen, während die Modelle der „Zentralmächte“²⁵ (Frankreich oder England) nur später, nach der Hälfte des XVIII. Jahrhunderts gennengelehrt werden.

Auf diese Weise, beriefen sich die Vertreter der rumänischen Gelehrtenelite, im Gegensatz zur „Weltlage“ wie auch zum Zustand der beiden rumänischen Ländern am Anfang des XVIII. Jahrhunderts, auf das „Muster“ (= das Modell) des alten Roms, das den Europäern „gute Gesetze“ geschenkt hat: Toleranz, „gute Regierung“, „nicht-tyrannische“ Kaiser, Justiz usw. Ein Beispiel in dieser Hinsicht bietet der einflußreiche walachische Chronist (und Politiker zugleich) Constantin Cantacuzino, der als Alternative zur „tyrannischen“ osmanischen Macht und zum Untergang seines Staates, das „Modell“ der römischen Republik wiederbelebte, die

„sehr gerecht und barmherzig stund“, aber auch die zu vermeidende Tyrannei gekannt hat, „als die mächtigen Keyser kamen – oder eher die Tyrannen, wie man sie auch nennt – da sie das Reich ergriffen haben, und da jeder nach eigenen Wille, und nicht nach den ihnen gestellten Gesetze und Sitten regieren wollte, einige von ihnen nich Herrscher oder Menschen zu sein scheinten, sondern eher grimmige und ungezähmte Wildtiere...“²⁶. Daher auch die Erbitterung des Verfassers gegenüber dem tyrannischen politischen Regime seiner Zeit: er wies darauf hin, daß die Tyrannei – als Führungsform eines Staates – in die Barbarei mündet, da der Tyrann „weder Sitten, noch Bildung, noch Mannestum, noch Gerechtigkeit, noch Erbarmung, noch Gottesfurcht hat und neigt eher zwingend, nach seinem eigenen Wille und Gierden zu leben als den Gesetzen und der Gerechtigkeiten ergeben zu sein...“²⁷, wobei „einleuchtende Beispiele“ aus der Geschichte römischen Geschichte der Kaiserzeit angeführt wurden.

Aber schon am Ende des XVII. Jahrhunderts, wurde mit dem römischen Modell der politischen und staatlichen Organisation das vage und mittelbar wahrgenommene, idealisierte, „italienische“ Muster verschmolzen. Für den moldauischen Chronisten Miron Costin war Italien „ein Granatapfel voller kunstvollen Bürgen und Städten, Menschenmenge und -dichte, berühmten Marktplätzen mit allen Reichtümern und für großen Kunststücken und Schönheiten, wofür man es auch <Paradies der Erde> genannt hat“²⁸. Dieses vages, ungenaues italienische Modell klärt sich einigermaßen am Anfang des nächsten Jahrhunderts, da es von denjenigen „popularisiert“ wurde, die es unmittelbar kannten, da sie ihre Studienzeit an italienischen Universitäten verbracht hatten (so z. B. der oben angeführte walachische Chronist und Politiker Constantin Cantacuzino, der Jura und Philosophie in Padova studierte).

Das, nach dem Anfang des XVIII. Jahrhunderts durch das österreichische Modell abgelöste italienische Vorbild wird – infolge der Ähnlichkeiten in den geschichtlichen Vorgängen der Bildung beider modernen, einheitlichen Nationalstaaten: Italien und Rumänien – in der zweiten Hälfte des „Nationalitätenjahrhunderts“ wiederbelebt, aber eher als ein Bestandteil möglicher „politischen Szenarien“, als ein politische Konsequenzen herbeiführendes Vorhaben.

Die Wahrnehmung der „Teutschen“, wie auch der Einwohner, der Kultur und der sozialen und politischen Verhältnisse aus den „keyserli-

chen Staaten" (d.h. des „österreichischen" *Regierungsmodells*) leidete unter dem Eindruck der ersten unmittelbaren Kontakte, im Zusammenhang mit der Expansion des Habsburgschen Reiches – nach der Belagerung Wiens und eingliederung Siebenbürgens – in Richtung auf das Süd-Osten Europas. Die Härte des Generals Antonio Caraffa (der Befehlshaber der Verbände die in Siebenbürgen eindrangen), die, in der Walachei, durch die Überfälle des Generals Donat Heissler angerichteten Schaden, die, durch die Anwesenheit der Truppen des Generals Federigo Veterani veranlaßte Belastung, der katholische Proselytismus, usw. nährten Reserven und negative Bilder in der öffentlichen Meinung, wie auch die Ablehnung des österreichischen „Verwaltungsmodells". Es kamen eigentlich zwei „Bilder" zustande: ein gemeinsames, auf dem Niveau der Bevölkerung die unmittelbar in Berührung mit den Besetzungstruppen („die Soldateska") gekommen war, und von der harten „papistischen" Herrschaft und von einer bedrückenden Fiskalität geprägtes Bild, im Gegensatz zu ein anderes, dasjenige der informierten Eliten, die die aus Wien beschaffte Zeitungen, Kalender oder Almanache las, oder der Dezisionsfaktoren, auf deren Niveau, sich – vor und nach der Schließung des Karlowitzer Friedens – diplomatische Verhandlungen abspielten. Aus der Zusammenstellung dieser beiden Bilder ergibt sich letztlich das *österreichische politische Modell*, das später die Reformen Constantin Mavrocordats anregen wird.

Indem es seine auf Expansion bedachten Ziele, durch eine, seit der Entsetzung Wiens ununterbrochene, Reihe von militärischen Siegen gegenüber dem Osmanischen Reiche, verfolgte, brachte das Habsburger Reich erhebliche Schichten der südosteuropäischen Gesellschaft in der Lage, das Funktionieren des entsprechenden politischen Modells „bei Leibe" kennenzulernen, insbesondere während der über 30 Jahren der österreichischen Herrschaft in der Kleinwalachei (1718 bis 1739). Hier experimentierten die kaiserliche Verwaltung eine neue regierungsformel für die rumänische Bevölkerung der Provinz, indem ein, von der traditionellen Formel des „Bojarenstaates" sehr entferntes, Regime auferlegt wurde²⁹.

Praktisch wurde die erste *absolutistische Regierungsformel* aufgezungen, die sich offensichtlich in einem Konfliktzustand mit dem politischen Programm des Bojarentums – insbesondere mit den Vorhaben dessen Spitzen – befand. Diese Vorhaben zielten auf Aufrechterhaltung des durch die oligarchischen Domination der Großbojaren gekennzeichneten

Feudalstaates, Bewahrung und Ausweitung der Privilegien der Bojaren, Beibehaltung der Leibeigenschaft in der Landwirtschaft usw. Das von den Österreicher auferlegte Modell hatte als Zweck die systematische Ausbeutung der Ressourcen des Landes zugunsten der Besatzungsmacht, die Einschränkung der politischen Macht der führenden Klasse und die Abhebung, zugunsten des Staates, der fiskalischen Beiträge der Bevölkerung. Kurzgefaßt, ist in dem kaiserlichen „Verwaltungswerk“ in der Kleinwalachei (später, ab 1775, auch in der Bukowina) die Perseverenz zu finden, mit der die Österreicher die Verwirklichung der „strategischen“ Ziele in den angegliederten Gebiete verfolgt haben. In dieser Hinsicht, wurde von den Historikern festgestellt, daß diese Ziele „nicht religiöse oder wirtschaftliche Beweggründe“ waren, „sondern das Streben nach der Machtsteigerung, um in dem Ringen nach Geltung in europäischen Staatensystem sein Gewicht in die Waagschale werfen zu können, das heißt militärische und finanzielle Erwägungen waren in erster Linie für das politische Denken dieser Männer, ‘die kaiserlichen Staatsmänner’...“³⁰. Also, als allererstes wurde aus den besetzten Gebiete „ein militärischer und finanzieller Gürtel“, im Rahmen des riesigen politischen und institutionellen Mechanismus des Habsburgischen Staates. Die Verhältnisse wie auch die politischen Strukturen, die die Österreicher, am Anfang des XVIII. Jahrhunderts in der Kleinwalachei (und später auch in der Bukowina) einführten, waren aber selbstverständlich dem *politischen Modell* dieser geschichtlichen Entwicklungsstufe angemessen.

Das von das Bojarentum abgelehnte österreichische politische Modell wurde von den fanariotischen Fürsten bevorzugt und sogar teilweise, in gewissen Bereichen des gesellschaftlichen und politischen Lebens, durchgesetzt. Indem sie eine neue Verwaltungsorganisation einführten, das gesellschaftliche Status des Bojarentums regelten und dessen Privilegien beschränkten, den Behördenbestand entlohten, das Justizwesen neugestalteten, die Leibeigenschaftsverhältnisse abschafften und die Gesetzgebung modernisierten, fügten die fanariotischen Fürsten die rumänische Gesellschaft in die Schablone der Regierungsformel einer absolutistischen Monarchie ein, die sich in der Übergangsphase zu einer aufgeklärten Staatsführung befand. Alle diese Vorgänge sind auch in den von der österreichischen Verwaltung in der Kleinwalachei vorgenommenen Maßnahmen wiederzufinden, die „Constantin Mavrocordat, dem donauländischen Philantropen, gleichzeitig als Modell und als Gutachten gedient

haben³¹. Abgesehen von den Versuchen einer partiellen Verwirklichung des *Modells* (obwohl man in dieser Hinsicht auch über ein Parallelismus reden kann), ist es zu bemerken, daß es tatsächlich an inneren gesellschaftlichen Strukturen mangelte, die fähig waren, das Zentralisierungsunternehmen zuzusichern; infolgedessen, wurden sehr oft die abendländischen Modelle lediglich heraufbeschwört und erörtert und sehr selten durch die Reformprogramme der beiden rumänischen Fürstentümer in strukturellen und politischen Tatsachen umgesetzt.

„Englittera“ (= England) war so entfernt für die Rumänen des XVIII. Jahrhunderts, daß dieses Land überhaupt nicht rezipiert und dessen Modell nicht wahrgenommen wurde, bis zum Zeitpunkt an dem diese Seemacht ein Interesse für die Donaufürstentümer aufwies. Immerhin, kann man in den Schriften einiger Vertreter der rumänischen Intellektualität aus jenem Jahrhundert manche Stellen finden, die gewisse Kenntnisse über die, politische und staatliche Gestaltung dieser weltumfassender Seemacht belegen. So zum Beispiel wurde deren Stabilität bewundert, die, ab 1715 aus der Wirkung dreier Faktoren resultierte: „eine einparteiliche Regierung, eine fest unter der Kontrolle der Regierung sich befindender Legislative und ein, durch die Inhaber der wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und politischen Macht geförderten Gefühl der gemeinsamen Identität“³².

Ein *politisches Modell*, das in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts – zwar im beschränkten Maße, da es an Kontakte und Nachrichten, wie auch an einer unmittelbaren territorialen Nachbarschaft mangelte – das Interesse der rumänischen politischen Elite erweckte, wurde von Preußen Friedrichs des Großen angeboten³³. Über die Reisenden, die diplomatischen Vertreter in Konstantinopel, die Kaufmänner oder die Immigranten wurde einigermaßen auch dieses *Modell* zunächst von den Moldauern wahrgenommen. „Die Mäßigung, die strenge Kontrolle über die Ausgaben, die sorgfältige Führung [...] waren die Wesenszüge der preußischen Verwaltung“³⁴ im Jahrhundert der Aufklärung, wofür ein gewisses Interesse seitens der politischen Führer der rumänischen Länder erweckt wurde.

Es ist schwer nach dem heutigen Stand der Forschung zu schätzen, wie gut das preußische politische Modell im XVIII. Jahrhundert gekannt war; immerhin bewirkte das Interesse Preußens an den Donaufürstentümern eine gewisse „Annäherung“ zwischen diesen Staaten, wie auch die Wahr-

nehmung und Kenntnis der politischen Gegebenheiten aus diesem deutschen Staate, seitens der Vertreter der rumänischen öffentlichen Meinung. Die Anwesenheit Preußens in Moldau und in der Walachei wurde am Ende des Jahrhunderts beträchtlich, insbesondere nach der 1786 vorgenommenen Einsetzung des ersten diplomatischen Vertreters in Bukarest, weil dadurch die Möglichkeiten der Wahrnehmung der preußischen „Erfahrung“ als *Modell* der politischen Gestaltung eines modernen Staates erheblich erweitert wurden.

Das *Modell* (eigentlich handelt es sich um mehrere *Modelle*), das die einflußreichste Rezeption, wie auch eine ganz besondere „Karriere“ in dem rumänischen politischen Gedankengut und entscheidende Wirkungen in der Gründung des modernen Rumäniens aufwies, war das *französische Modell*. Ab Ende des XVIII. Jahrhunderts und bis zur zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts wurde das durch Frankreich verkörperte politische Modell zu einem faszinierenden Bild, beinahe zu einem Zauberbild. Zum großen Teil, wurden die in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts in Moldau und in der Walachei durchgeführten Änderungen und Umwandlungen unter Einfluß dieses Modells unternommen. Diese Wirkungen sind nicht zuletzt auf der Tatsache zurückzuführen, daß die beiden rumänischen Länder eine erhebliche politische Unterstützung seitens des, dieses Modell verkörpernden,

Staates erhielten.

Die ersten „Träger“ des französischen Modells der politischen und institutionellen Gestaltung waren – zu einem gewissen Grade – die fanariotischen Fürsten. Man hat sogar sehr entschlossen behauptet daß „wir sagen können, daß der französische Einfluß in den Donaufürstentümern mit dem ersten fanariotischen Fürsten begann“³⁵. Dieser Einfluß wurde in einem sehr komplizierten historischen Zusammenhang ausgeübt, wobei die Evolution der internationalen Verhältnisse, die Diversifizierung und Erweiterung der multilateralen Kontakte zu der französischen Welt, wie auch die zunehmend aktive Anwesenheit der Vertreter Frankreichs in den rumänischen Ländern zu berücksichtigen sind. Die fanariotischen Fürsten vollbrachten ihr „Werk“ als „Vehikel“ des französischen Modells durch verschiedene Mittel: durch das persönliche Beispiel (als Französischsprecher oder als Besitzer einer französischen Literatur – einschließlich Werken bedeutendster Vertreter der Aufklärung: Voltaire, Rousseau, Helvetius, Fontenelle, Montesquieu, Diderot, D'Alembert, Condillac, Mably – bei-

haltenden Bibliothek), indem sie von mehreren, ein besonderer Einfluß ausübenden und durch eine lange Zusammenarbeitsdauer gekennzeichneten, französischen Sekretären umgeben waren, durch die Reform des Unterrichtswesens und die Einführung – anbei der griechischen Sprache – der französischen Sprache in den Schulen, die Förderung der Einreise der Franzosen in den Fürstentümern, die Liberalisierung des Einfuhrs des französischen Veröffentlichungen usw. Nach 1800 wurde die „Staffete“ der Verbreitung des französischen politischen Modells (aber nicht als absichtliche und gezielt ausgeübte Tätigkeit, sondern implizite, als Nebenwirkung) von den jungen Pariser Studierenden, wie auch von den Vertretern des liberalen Adels und des bereits entstehenden nationalen Bürgertums übernommen.

Von dem Gesichtspunkt verschiedener – ja sogar entgegengesetzter – gesellschaftlichen Schichten und politischen Interessen wahrgenommen, wurde Frankreich bald als Land des „Ancien Régime“, bald als Land der Revolution oder des neuen Regimes oder des Napoleonschen Kaiserreichs begriffen; letztendlich wurden das Bild der Revolution und das des Kaiserreichs in dem Bild einer Großmacht zusammengeschmolzen, die stets in der bewundernden Achtsamkeit der Rumänen stand, die darin Vorbilder und Unterstützung fanden, um den eigenen modernen Staat zu errichten.

Um uns der, die Rezeption, den Einfluß wie auch die Rolle des französischen politischen Modells in der modernen Geschichte Rumäniens betreffenden Schlußfolgerung anzunähern, bringen wir die Wahrnehmung eines zeitgenössischen (d.h. aus dem XIX. Jahrhundert) Zeugen und die aufgrund einer aus der Perspektive zweier Jahrhunderte formulierte Konklusion eines Historikers von heute vor. 1852 stellte der französische Publizist und Besucher der Rumänischen Länder Saint Marc Girardin fest, daß die neuen Realisierungen in der staatlichen Gestaltung beider rumänischen Fürstentümer „ein Erfolg der französischen Verwaltungsmodelle und des französischen Geistes“³⁶ darstellten. Neagu Djuvara konkludiert eingangsreich, daß „man ohne Übertreibung sagen kann, daß ein Jahrhundert lang – vom Anfang des XIX. Jahrhunderts und bis zum Beginn des ersten Weltkrieges – wurden die Rumänen von den Franzosen wortwörtlich „kolonisiert“, aber ohne Anwesenheit des Kolonisators. Es handelt sich vermutlich um den schönsten Erfolg eines durch Kultur ausgeübten Einflusses in der Ganzen modernen Geschichte“³⁷.

Note

¹ Siehe z. B. Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod* [= Geschichte der Herrschaft Constantin Basarab Brâncoveanu], Editura Academiei, București, 1970, S. 190; Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești* [= Geschichte der Walachei], in *Cronicari munteni* [= Walachische Chronisten], București, 1961, S. 65 usw.

² Von den 1769 bis 1830 ausgearbeiteten, 208 Reformentwürfe, wurde in 46 die Zeitspanne 1711-1821 als eine Ära des Rückschritts betrachtet; kein Reformentwurf behauptete aber das Gegenteil. Siehe Vlad Georgescu, *Progrès et „décadence” dans la pensée politique roumaine au XVIIIe siècle*, in *Symposium. L'époque phanariote, 21-25 octobre 1970*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1974, S. 342.

³ Robert Mandrou, *L'Europe „absolutiste”. Raison et raison d'Etat (1649-1775)*, Fayard, Paris, 1977, S. 338.

⁴ In dieser Hinsicht, siehe ferner: Florin Constantiniu; Șerban Papacostea, *Les réformes des premières Phanariotes en Moldavie et en Valachie: essai d'interprétation*, in „Balkan Studies”, tom 13, nr. 1, 1972; Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române, 1750-1830* [= Die politischen Ideen und die Aufklärung in den rumänischen Fürstentümern, 1750-1830], Editura Academiei, București, 1972; Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII* [= Die byzantinische politische Tradition in den rumänischen Ländern vom XVI. bis zum XVIII. Jahrhundert], Editura Academiei, București, 1983 usw.

⁵ In dieser Hinsicht, siehe ferner: Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene* [= Europäische Interferenzen in der Aufklärungsära], Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984; über die Wahrnehmung der Rumänen im Abendlande, siehe Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german* [= Die Wahrnehmung der Rumänen im deutschen Sprachraum], Editura Univers, București, 1995.

⁶ Pompiliu Teodor, a. a. O., S. 209.

⁷ Klaus Heitmann, a. a. O., S. 43.

⁸ Für eine Gesamtdarstellung dieser Reformentwürfe, siehe Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1769-1830*, Editura Academiei, București, 1970; Valeriu Șotropa, *Proiectele de constituție, programele de reformă și petițiile de drepturi în țările române în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea* [= Die Konstitutionsentwürfe, die Reformprogramme und die Grundrechtpetitionen aus den rumänischen Ländern im XVIII. und in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts], Editura Academiei, București, 1976.

⁹ Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. II, *Scrieri istorice, politice și economice* [= Historische, politische und wirtschaftliche Schriften], Editura Academiei, București, 1981, S. 109.

¹⁰ Mihai Eminescu, in *Eminescu – Sens, timp și devenire istorică* [= Eminescu – Sinn, Zeit und historische Entwicklung], hrsg. von Gheorghe Buzatu, Ștefan Lemny und Ion Saizu, Iași, 1989, S. 730.

¹¹ Anne-Marie Cassoly, *Autour de l'insertion dans le „Mercure de France” de la „Constitution” de Constantin Mavrocordato*, in „Revue des études sud-est européennes”, Tome XIX, nr. 4, 1981.

¹² Dan Simionescu, *Le livre grec imprimé en Roumanie (1642-1830)*, in *Symposium. L'époque phanariote 21-25 octobre 1970*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1974, S. 127-134.

¹³ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800-1848)* [= Zwischen dem Osten und dem Westen. Die rumänischen Länder am Anfang der Moderne (1800-1848)], Editura Humanitas, București, 1995, S. 92.

¹⁴ Der Chronist Naum Râmniceanu, in Bianu-Hodoș, *Bibliografie românească veche* [= *Alte rumänische Bibliographie*], vol. II, București, 1910, S. 406.

¹⁵ Über diesen Entwurf, die Berichtigung dessen Urheberschaftszuschreibung wie auch über dessen Datierung, siehe Iuliu C. Ciubotaru und N.A. Ursu, *Un proiect român de republică din secolul al XVIII-lea* [= *Ein rumänischer Entwurf einer republikanischen Staatsordnung aus dem XVIII. Jahrhundert*], in „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” [= *Jahrbuch des Geschichte- und Archäologieinstituts „A.D. Xenopol”*], tom XXIV/2, Iași, 1987, S. 181-196.

¹⁶ Ienăchișă Văcărescu, *Istorie a prea puternicilor împărați otomani* [= *Geschichte der allmächtigen osmanischen Kaiser*], im Sammelband: Poetii Văcărești [= *Die Văcărescu Dichter*], Opere [= *Werke*], Editura Minerva, București, 1982, S. 261.

¹⁷ In dieser Hinsicht, siehe ferner: Gheorghe Platon und Alexandru-Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică* [= *Das moldauische Bojarentum im XIX. Jahrhundert: europäische Zusammenhänge und gesellschaftliche und politische Evolution*], Editura Academiei, București, 1995.

¹⁸ Für nützliche Angaben über die Gründung der ausländischen Konsularvertretungen in den Fürstentümern, über die Tätigkeit der dadurch geschützten Personen, siehe: Stela Mărieș, *Activitatea lui Ignaziu Ștefan Raicevich, primul consul al Austriei în Principatele Române (1782-1786)* [= *Die Tätigkeit Ignaz Ștefan Raicevichs, der erste Konsul Österreichs in den Rumänischen Fürstentümern (1782-1786)*], in „Cercetări Istorie”, Iași, 1975; Andrei Ojetea, *Înființarea consulatelor franceze în Țările Române* [= *Die Gründung der französischen Konsularvertretungen in den Rumänischen Fürstentümern*], in „Revista Istorică”, tom XVIII, București, 1932; Paul Cernovodeanu, *Înființarea consulatului englez în Țările Române (1803) și activitatea lui până la 1807* [= *Die Gründung der englischen Konsularvertretung in den Rumänischen Fürstentümern und deren Tätigkeit bis 1807*], in „Revista română de studii internaționale”, tom. V, I, București, 1971; Paul Simionescu und Radu Valentin, *Documents inédits concernant la création du consulat britannique à Bucarest (1803)*, in „Revue Roumaine d'Histoire”, VIII, 1969; Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781-1862*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1986 usw.

¹⁹ W. Wilkinson, *Tableau historique, géographique et politique de la Valachie et de la Moldavie*, Paris, 1821, S. 168.

²⁰ Aus der umfangreichen Literatur zu diesem Thema, siehe: N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, ed. de Ilie Popescu-Teișanu, [= *Geschichte des rumänischen Unterrichtswesens*, hrsg. von Ilie Popescu-Teișanu], Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971; Ștefan Bărsănescu und Florela Bărsănescu, *Educația, învățământul și gândirea pedagogică din România* [= *Die Ausbildung, das Unterrichtswesen und das pädagogische Denken in Rumänien*], Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978; Gheorghe Părmușă, *Istoria învățământului și gândirea pedagogică din Țara Românească. Secolele XVIII-XIX* [= *Die Geschichte des Unterrichtswesens und das pädagogische Denken in der Walachei im XVIII. und im XIX. Jahrhundert*], Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1971; *Istoria învățământului din România*, [= *Geschichte des Unterrichtswesens in Rumänien*], vol. I, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983 usw.

²¹ In dieser Hinsicht, siehe Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident...* [= *Zwischen Orient und Okzident...*], S. 214.

²² Alexandru Dușu, *Călători, imagini, constante* [= *Wanderer, Bilder, Konstanten*], Editura Eminescu, București, 1985, S. 151 f.

²³ Siehe, in dieser Hinsicht, zwei neuere, erläuternde Beiträge: Nicolae Boeșan, *Discursul contrarevoluționar și antinapoleonian în Banat în perioada 1789-1815* [= *Der gegenrevolutionäre und antinapoleonische Diskurs im Banat, 1789 bis 1815*], in Gabriel Bădărău, Lucian Năstase und Dumitru Vițu (Hrsg.), *Istoria ca lectură a unui* [= *Geschichte als Weltlesen, Festschrift für Alexandru Zub zum 60. Geburtstag*], Iași, 1994, S. 503-515 und Mihai Ceaușu, *Discurs și acțiune*

politică în Bucovina în perioada războaielor Imperiului Habsburgic cu Franța revoluționară [= Diskurs und politische Handlung in der Bukowina in der Zeit der Kriege des Habsburger Reiches gegen das revolutionäre Frankreich], in Gabriel Bădăraș (Hrsg.), *Itinerarii istoriografice* [= Reisewege der Geschichtsschreibung. Festschrift für Leonid Boicu zum 60. Geburtstag], Iași, 1996, S. 373-384.

²⁴ Eine neuerer Beitrag zu diesem Thema: Ecaterina Negruți, *Imigrarea evreilor în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea* [= Die Immigration der Juden in die Moldau am Ende des XVIII. und am Anfang des XIX. Jahrhunderts], in Gabriel Bădăraș (Hrsg.), *Itinerarii istoriografice* [= Reisewege der Geschichtsschreibung. Festschrift für Leonid Boicu zum 60. Geburtstag], Iași, 1996, S. 373-384.

²⁵ Für die Gründe einer solchen Gruppierung, siehe Immanuel Wallerstein, *The Modern World System*, vol. I-II, Academic Press, New York, 1974, 1980 (rumänische Übersetzung in 4 Bänden, Editura Meridiane, București, 1991 (vol. I-II) und 1993 (vol. III-IV)).

²⁶ Stolnicul (= der Hofkämmermeister) Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești* [= Geschichte der Walachei], in *Cronicari munteni* [= Walachische Chronisten], București, 1961, S. 19.

²⁷ *Ebenda*, S. 19.

²⁸ Miron Costin, *Opere* [= Werke], București, 1958, S. 246.

²⁹ Eine Abschlusdiskussion über die Bedeutung und die Folgen des österreichischen „Experiments“ in der Kleinwalachei findet man in: Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă 1718-1739* [= Kleinwalachei unter der österreichischen Herrschaft, 1718 bis 1739], Editura Academiei, București, 1971, insbesondere das Kapitel IX, *Regimul austriac și reformele fanariote* [= Das österreichische Regime und die fanariotischen Reformen], S. 309-319.

³⁰ Otto Brunner, *Österreich und die Walachei während des Türkenkriegs von 1683-1699*, in „Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung“, Nr. 2-3, 1930, S. 303.

³¹ Nicolae Iorga, *Istoria poporului românesc* [= Geschichte des rumänischen Volkes], vol. III, Vălenii de Munte-București, 1925, S. 193.

³² Die „moderne“ Darlegung bei J.H. Plumb, *The Origins of Political Stability. England 1675-1725*, Houghton Mifflin, Boston, 1967, S. XVIII.

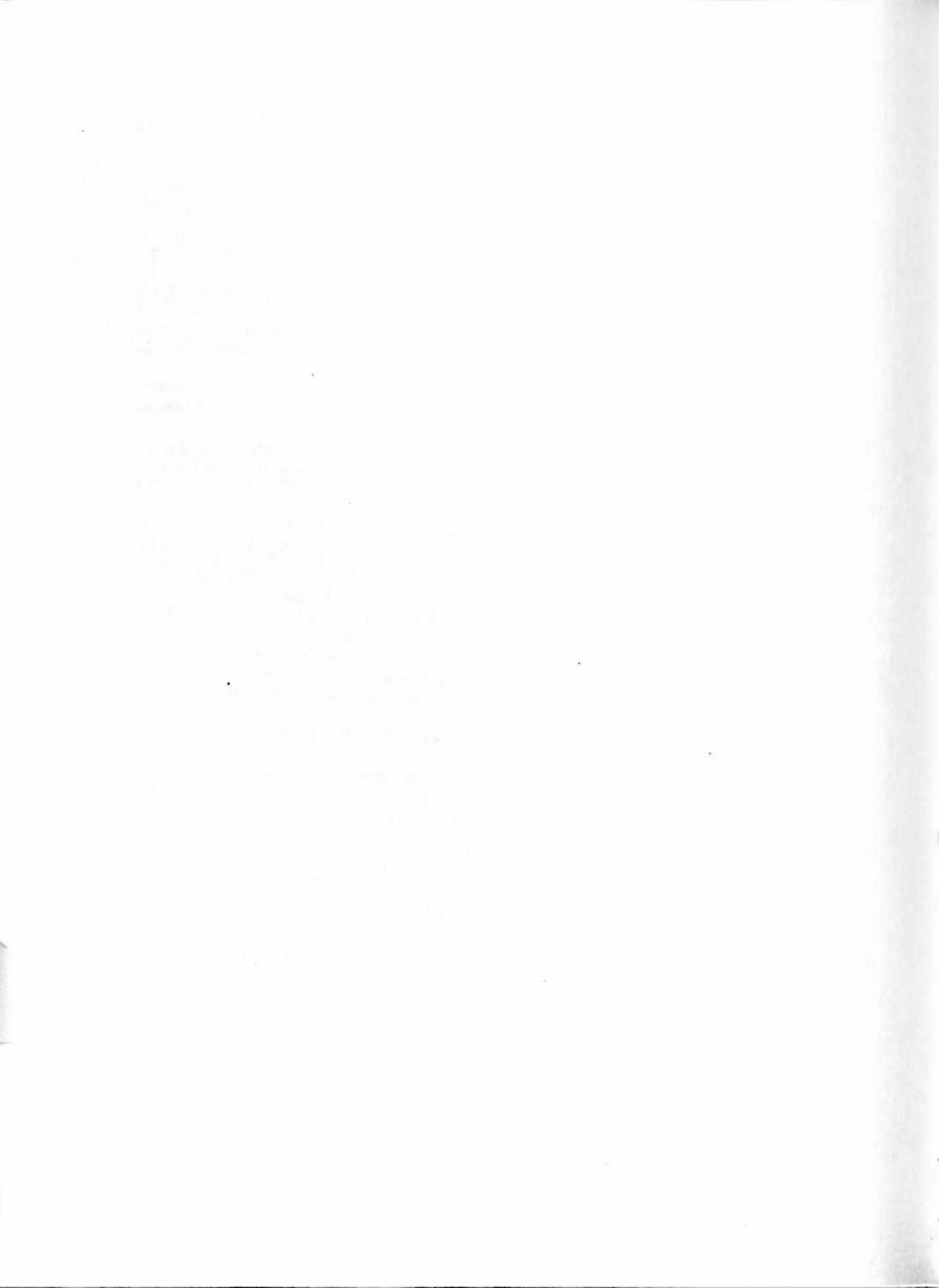
³³ Eine kurzgefaßte Darstellung der ersten Kontakte, bei Dan Berindei, *Frederic cel Mare și Principatele Române (între 1774 și 1777)*, [= Friedrich der Große und die rumänischen Fürstentümer (von 1774 bis 1777)] in *România și Europa. Istorie, societate, cultură* [Rumänien und Europa. Geschichte, Gesellschaft, Kultur], vol. I, *Secolele XVIII-XIX* [XVIII. und XIX. Jahrhundert], Editura Museion, București, 1991, S. 12-26.

³⁴ G. Barraclough, *The Origins of the Modern Germany*, Basil Blackwell, Oxford, 1962, S. 400.

³⁵ Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România* [= Der französische Einfluß auf den Geist der Öffentlichkeit in Rumänien], Editura Univers, București, 1982, S. 117.

³⁶ Saint Marc Girardin, *Souvenirs d'un voyage et d'études*, vol. I, Paris, 1852, S. 281.

³⁷ Neagu Djuvara, a.a.O., S. 308.

Gh. Platon

PROBLEMA AGRARĂ ÎN SOCIETATEA PRINCIPATELOR ROMÂNE

De la reformele lui Constantin Mavrocordat
la eliberarea și împroprietărirea țăranilor

A stabili și a defini sensul sintagmei „problema agrară” pentru o societate ca cea a Principatelor române, în care populația era angajată sau interesată, în exclusivitate, în agricultură, nu este un lucru simplu. Într-un spațiu ca acel românesc, în care țăranimea reprezenta peste 90% din populația țării – cealaltă parte – în întregime, aproape, fiind interesată în exploatarea și valorificarea muncii sale, întreaga viață economică și socială, întreaga organizare administrativă și politică erau strâns legate de agricultură, de organizarea și reglementarea numeroaselor aspecte pe care le comportă. De aceea, „problema agrară” are, în primul rând, o *componentă economică*, agricultura reprezentând elementul esențial al subsistenței, de obținere a veniturilor, de organizarea ei depinzând existența și bunul mers al întregii societăți. De asemenea, *componenta socială* este la fel de importantă, nu numai pentru faptul că agricultura angaja munca și interesul întregii populații active, ci și pentru că presupunea o anumită repartitie a proprietății, stabilirea și funcționarea unui gen de relații, de natură să asigure funcționarea mecanismului social. Drept urmare, administrația de stat, ca și suprastructura juridică și politică îmbracă o anumită configurație. În întregul ei, societatea – în organizare, spirit, mentalitate și opțiuni – era puternic influențată de preponderența profilului său agrar.

Iată de ce, credem că, în cuprinsul societății românești, *problema agrară*, are o sferă foarte largă, neputând fi redusă numai la aspectul *țăranesc*, ce decurge din natura relațiilor sociale și de proprietate, limitându-se la aspectele sociale, la profilul psihologic și mental al țăranilor, la frământ-

tările sociale din lumea satelor ș.a. În perioada pe care o avem în vedere, de tranziție de la feudalism la capitalism, care se întinde în timp pe aproape două secole, cele mai importante fenomene și procese istorice care-i dau expresie se petrec în domeniul agrar, conferind *problemei* substanța și profilul său complex, precum și importanța pe care o comportă în evoluția societății românești pe calea modernizării, a progresului.

De când se poate vorbi de existența unei *probleme agrare* în cuprinsul acestei societăți? Este riscantă stabilirea unui punct liminar de pornire. Ea se definește pe măsură ce formele noi, capitaliste, încep să prindă contur și solicită adaptarea, schimbarea. Există un proces firesc intern, care le impune mereu. Relațiile cu Europa, care nu au încetat, cu toate barierele ridicate de dominația otomană, au accentuat procesul de schimbare, definindu-l și orientându-l. La jumătatea secolului al XVIII-lea, se simțea nevoia să se treacă la măsuri de natură să accelereze schimbarea, să introducă forme noi, apropiate de cele moderne, aflate în uz în Europa timpului. Firesc, schimbarea are în vedere, în primul rând, viața agrară, componenta socială a societății.

Nevoia de schimbare s-a resimțit, mai acut, odată cu instaurarea regimului fanariot, iar acțiunea practică de organizare în sensul acesteia a început să fie realizată la jumătatea secolului. Aceasta nu înseamnă, desigur, că fanarioții ar fi fost inițiatorii și promotorii modernizării structurilor societății românești. Politica reformistă a fanarioților a fost motivată și de funcția pe care o îndeplineau, dar a reprezentat, totodată, și expresia unor necesități interne, generate de criza sistemului feudal. Nu ei au inițiat procesul; s-au aflat în mijlocul acestuia, potențându-l și influențându-l prin măsuri administrative. Acestea, fără să aibă continuitatea necesară, prin adaptări și modificări, chiar sincopate, din cauza duratei limitate a domniilor, au pregătit terenul pentru transformările structurale de mai târziu. În calitatea lor de administratori ai statului, pentru a realiza noile obiective impuse de Poartă, și de a satisface nevoia crescândă de bani, ei nu mai puteau guverna cu vechile structuri și nici nu-și puteau asocia, deplin, boierimea autohtonă la opera de guvernare. Pentru a-și păstra privilegiile, aceasta a manifestat o atitudine conservatoare în raport cu menținerea vechilor structuri.

Este mai puțin important să analizăm aici legislația fanariotă din perspectiva modernizării societății¹. Trebuie să notăm, totuși, că – în aspectul care ne interesează direct, chiar dacă admitem că, în acțiunea lor legislativă

vă, reformatoare, fanarioții s-au inspirat din *modelul* austriac, la îndemână (Oltenia a reprezentat un câmp de experiență apropiat – a stat sub ocupația Habsburgilor între 1718 și 1739²), era limpede că, pentru a-și consolida domniile, în acord cu nevoile financiare ale Porții și cu propriul lor interes, trebuiau să procedeze la desființarea vechilor practici, structuri și privilegii feudale și să creeze un alt sistem al ierarhiilor și al relațiilor sociale.

În Oltenia, reformele austriece (aparținând sistemului monarhiei absolutiste, incompatibile cu cele ale statului boeresc) aveau drept obiectiv exploatarea sistematică a resurselor provinciei și integrarea ei (a Olteniei) în structurile Monarhiei habsburgice. Prin urmare, ele au urmărit îngrădirea puterii politice a boierilor (clasa dominantă din Oltenia), limitarea privilegiilor acesteia în favoarea statului.

Între reformele inițiate de austrieci în Oltenia și cele aplicate, apoi, de fanarioți în Moldova și în Țara Românească a existat un paralelism, vizibil în cele mai variate domenii ale vieții social-politice. Identitatea scopului urmărit și a realităților de structură cărora li s-a aplicat explică, în primul rând, similitudinea soluțiilor de guvernare adoptate de austrieci și de fanarioți. Mai puțin dependenți de boierime decât domnii fanarioți, austriecii au izbutit să încadreze societatea olteană în tiparele formulei de guvernare a monarhiei absolute, în proces de tranziție spre despotismul luminat. „Fanarioții s-au dovedit receptivi față de toate inovațiile austriece pe tărâm politic, tocmai pentru că ele veneau în întâmpinarea programului de guvernare adus de ei în țările române încă de la instaurarea regimului. Formula de guvernare introdusă de austrieci în Oltenia a fost un puternic precipitant pentru activitatea reformatoare a domnilor fanarioți”³. Reformele austriece nu au urmărit – și nici nu puteau să urmărească – lichidarea privilegiilor și cu atât mai puțin a structurii sociale pe care se întemeiau. Au avut drept obiectiv restructurarea sistemului de guvernare a provinciei în cadrul relațiilor existente; puterea marilor stăpâni de moșii a fost îngrădită în limitele sistemului de privilegii recunoscute de autoritatea imperială; reformele au realizat un larg transfer de putere și de mijloace materiale din zona privilegiului în cea a puterii centrale⁴.

Fanarioții au mers mai departe în intenții ca și în consecințe. Reformele inițiate de regim au atins și structurile sociale și suprastructura juridică; au impus, mereu, noi motivații moderne, ajutând transformarea societății spre noua ordine capitalistă, în cuprinsul căreia, tot mai mult, privilegiul

își dovedea inconsistența. De aici, intenția și strădania clasei boierești, refractară, în parte, la noua politică, de limitare a privilegiilor, de a-și menține puterea și a transforma vechile privilegii în poziții economice și politice superioare, în cuprinsul unui regim nou, în care să-și poată asigura dominația⁵.

Noul regim instaurat de Poartă a însemnat mai mult decât o simplă substituție de domni; era necesar un nou program de guvernare, care trebuia să organizeze instituțiile social-politice din Principate, în vederea întăririi autorității centrale și a îngrădirii puterii (absolute) a mării boierimi. Un asemenea program, însă, nu putea fi realizat împotriva boierimii (care deținea puterea și pozițiile economice și politice. Turcia nu putea juca același rol în Principate ca autoritatea statală austriacă în Oltenia). În lipsa unei burghezii, capabilă să se alieze cu domnia, aceasta a trebuit să-și asocieze boierimea autohtonă la opera de guvernare și reformare. Ambele părți au fost silite să facă concesiile de rigoare, care s-au reflectat în limitele reformelor, în pozițiile modificate pe care și le-a transferat și întărit boierimea în cuprinsul noului regim.

Reforma esențială – *cea fiscală* – necesară scoaterii țăranului de sub autoritatea exclusivă a boierilor și situarea lor sub autoritatea și protecția statului, nu se putea realiza decât într-un regim de echilibru și de durabilitate. Promovarea unui asemenea sistem însemna însă scoaterea majorității țăranilor de sub autoritatea bunului plac, desființarea sau reducerea substanțială a privilegiilor, modificarea dreptului de proprietate și a raporturilor sociale, introducerea unui sistem de legalitate și a unui mecanism administrativ care să funcționeze continuu și să controleze reacțiile în lanț care urmau să se producă și care s-au produs. Din nefericire, nici domnii cei mai bine intenționați nu au putut să dea curs, până la capăt, intențiilor bune de care erau animați. Și ei, au fost prizonierii propriului sistem, pe care erau chemați să-l patroneze. Constantin Mavrocordat, în cele 10 domnii ale sale, în ambele Principate, a putut să asigure o oarecare continuitate în aplicarea sistemului de guvernare. Nevoia de bani, de tot mai mulți bani, l-au constrâns, chiar și pe el, să încalce propriul sistem de guvernământ, să întrețină haosul și instabilitatea.

Din acest cauze, în lipsa continuității, a stabilității, a corectitudinii și a coerenței în aplicarea politicii economice, fiscale, administrative, reformele nu au putut să fie împinse până la ultimile lor consecințe. Pozitivă rămâne însă suma rezultatelor parțiale, care a acomodat sistemul vechi,

pregătind terenul pentru transformările de structură care aveau să se opereze în timp, în cursul secolului al XIX-lea.

Reformele principale ale veacului fanariot – care, în totalitate, aproape – au în vedere agricultura, relațiile agrare, drepturile patrimoniale, condiția juridică a participanților la procesul de producție ș.a. – pot fi încadrate în sfera largă a *problemei agrare*, care – prin orientarea economiei, componența și activitatea claselor sociale – domina viața societății românești din Principate.

Politica fanariotă, orientată spre obiectivele schițate mai sus, nu a fost abordată abrupt, de la început, de toți domnitorii fanarioți. Liniile și obiectivele acesteia se desprind din măsuri izolate sau din intenții abia schițate. Domniile au fost mult prea limitate în timp, domnii, în majoritatea lor, fiind grăbiți să-și rotunjească veniturile, pentru a fi atenți la implicațiile unui nou sistem de guvernare. Abia la jumătatea secolului, în domniile lui Constantin Mavrocordat, măsurile au căpătat coerență, putând fi încadrate în cuprinsul unui sistem. Aceasta și datorită unei evoluții de aproape jumătate de secol, care dezvăluise, limpede, obiectivele acestuia, dar și ca urmare a clarviziunii domnitorului. Acesta, chiar dacă nu a izbutit să impună sistemul, i-a schițat contururile, încredințând viitorului aplicarea lui.

Reformele – cele mai importante dintre ele, cel puțin – nu sunt doar o expresie a noii organizări, pe care, prin administratorii săi, Poarta a impus-o Principatelor, în acord cu noile sale obiective politice și interese economice. Repetăm, Fanarioții – unii dintre dâșii – au fost managerii care au gestionat societatea românească aflată în plin proces de transformare, în care criza structurilor economice, sociale, mentale, impulsionată de acțiunea factorilor care aparțineau forțelor profunde, din interior, s-au aflat situați în mijlocul acestor procese și fenomene, pe care au putut să le dirijeze, să le impulsioneze sau să le frâneze, prin măsuri administrative, reforme ș.a. Fără să negăm existența unor inițiative de valoare, situate pe linia intereselor naționale și în acord cu ele, domnitorii fanarioți nu au fost mai mult decât le-o impunea funcția lor. Forțele interne, sociale și politice, au jucat rolul principal în procesul de transformare. Reformele fanariote nu au făcut decât să dea expresie proceselor și fenomenelor interne, să le confere conținut juridic și substanță socială. Din nefericire, rolul acestor forțe a fost puțin reliefat, încă, în istoriografia consacrată acestei importante epoci din istoria noastră națională.

Să urmărim, în continuare, aspectele principale ale *problemei agrare* în dezvoltarea societății românești, cu începere de la reformele lui Constantin Mavrocordat, până la reforma agrară din 1864.

Politica de adaptare, de reformare – de modernizare, în ultimă instanță – a domnilor fanarioți s-a situat pe un teren asupra căruia se exercita, dramatic, criza generală a sistemului feudal. Mai mult sau mai puțin, vizibil sau mai puțin vizibil, efectele acesteia s-au făcut simțite în toate domeniile vieții. În întregul secol, se manifestă, cu claritate, *criza politică*, generată de consecințele schimbării sistemului tradițional, voevodal, cu noul sistem fanariot. Criza politică se desfășoară pe fondul unei *crize economice și sociale* mai adânci, de structură, care – de multă vreme, încă –, afectează societatea. Simptomele acestei crize s-au resimțit în întregul veac fanariot, și după căderea regimului, în cursul căruia au fost afectate sau înlocuite, treptat, toate formele vechi, perimate, feudale. În timp, se realizează trecerea spre economia de piață, capitalistă, sistemul vechi, al economiei naturale, domeniile, bazat pe ideea de subsistență, fiind dislocat. Se constituie și se consolidează piața internă, regională și națională, se amplifică și se diversifică raporturile cu piața internațională, formele de integrare națională și europeană se diversifică, în egală măsură, procesul își accelerează cadența. Sporește apreciabil populația, orașele și târgurile se înmulțesc, se accelerează procesul de disoluție a rânduielilor vechi, populația se diferențiază. Negustorii și meșteșugarii – care populează, în majoritate, orașele și târgurile –, încep să se desprindă de agricultură, organizează, regularizează și omogenizează producția și repartiția acesteia pe piața internă. Circulația oamenilor și a mărfurilor se realizează în ritmurile noi, solicitate de piața internă; se îmbunătățesc căile de comunicație, izolaționismul feudal este depășit. Circulația oamenilor și a informațiilor se face într-un ritm mai rapid, banul devine forma ideală a bogăției. Clasele societății își modifică structura, se diferențiază pe criterii noi, îndeplinesc noi funcții. Viața societății devine mai complexă și mai dinamică. Patriarhalismul societății feudale aparține trecutului.

Schimbările presupun un nou sistem de organizare, măsuri și reglementări pe măsură, noi norme și practici, legi care să instituie stabilitate, continuitate, siguranța tranzacțiilor și a circulației, a vieții orășenești. Organizarea acesteia din urmă, încadrarea orașelor în circuitul pieței interne, solicită un complex de măsuri, de natură să asigure aprovizionarea, organizarea vieții administrative, rapiditatea circulației, controlul activității

productive. Legea scrisă înlocuiește obiceiul pământului și rutina feudală; impune o nouă organizare, facilitează adoptarea normelor noi.

Viața socială se diversifică, se adaptează relațiilor de piață. Mutațiile sociale sunt importante, conferă societății un aspect care o apropie de cel modern. Aceste mutații, profunde, economice și sociale, își găsesc corespondent în conștiința oamenilor, în mentalitatea lor. *Criza conștiințelor* și mutațiile survenite în mentalitatea oamenilor sunt adânci. Oamenii sunt siliți să se adapteze valorilor lumii noi, ritmurilor vieții acestei lumi. Universul mental sporește considerabil, atât ca urmare a schimburilor survenite în viața cotidiană, cât și a legăturilor mai strânse cu lumea din afară, cu care comunicarea devenise mai lesnicioasă. Contactul cu *Europa luminată*, cu dezvoltarea economică și socială a acesteia, cu stilul de viață și valorile intelectuale ale sale, cu *Europa luminilor* secolului al XVIII-lea, cu ideile *Revoluției franceze* au fertilizat ideologia proprie, au grăbit procesul de conștientizare națională, de integrare în Europa națiunilor.

Acțiunea reformatoare a domnilor fanarioți, o spunem din nou, orientată spre promovarea noilor interese ale Porții otomane, s-a desfășurat (până la căderea regimului) pe acest teren. Nu politica reformatoare a creat acest vast proces transformator. Aceasta s-a situat pe un teren asupra căruia formele noi acționau. Reformele au impulsionat, au accelerat unele forme, au impus anumite practici noi, au dat expresie tendințelor înnoitoare. Nu au revoluționat însă realitatea; dimpotrivă, au frânat unele procese și fenomene, temperându-le ritmul, în condițiile în care procesele și fenomenele care marcau începuturile lumii noi s-au desfășurat într-un spațiu geografic (aflat la periferia Europei) frământat de consecințele repetatelor crize orientale, ai cărui locuitori erau lipsiți de libertate politică, singura în măsură să confere legislației reformatoare o legitimitate națională.

Servind interese străine și fiind subsumată unei politici financiare corupte, politica regimului fanariot nu a putut să împingă actele reformatoare până la ultimile lor consecințe. Limitată de interesele străine pe care le sluja, această politică reformatoare a întâmpinat și rezistența autohtonă, conservatoare; de multe ori, invocând necesitatea păstrării tradiției, aceasta nu a îngăduit ca progresul să poată fi instaurat dincolo de privilegiile clasei conducătoare autohtone. Din aceste motive, *reformele de sus*, inițiate sau patronate de fanarioți, trebuiau să împace și interesele în numele cărora fanarioții acționau (cele ale Porții) precum și cele ale clasei conducătoare românești, asociate la conducere. Drept urmare, ele nu au putut să fie radicale; au adaptat, doar.

În aceste condiții, epoca de tranziție, până la 1821, situată sub semnul procesului general de descompunere a lumii vechi, nu a beneficiat de o legislație care să impună, cu fermitate, practicile lumii noi. Un asemenea lucru nu era cu putință. Reformele sau măsurile administrative ale perioadei fanariote au fost limitate, nu au avut continuitatea necesară, din cauza instabilității politice și, prin urmare, nu au putut – și nici nu au urmărit –, să bruscheze transformarea. *Regimul de privilegii*, feudal, în esența sa, a fost menținut; el însă a fost amendat esențial, pregătindu-se terenul pentru instaurarea, mai târziu, a relațiilor capitaliste. Practic, domnii fanarioți au acționat asemeni monarhilor absoluți. În răsăritul Europei, spațiului căruia aparțineau Principatele, procesul de trecere de la feudalism la capitalism s-a făcut în colaborare cu elita nobiliară, prin măsuri administrative și legislative *de sus*; a avut drept consecință constituirea unor regimuri politice în care privilegiile și practicile feudale au conviețuit vreme îndelungată cu instituțiile noii lumi capitaliste.

Deoarece ne limităm observațiile la *problema agrară* – din cele discutate până acum, se desprinde, credem, că, în societatea românească, ce avea profil precumpănitor agrar, principalele transformări ale perioadei de trecere au fost operate în domeniul agrar. Reformele economice, sociale și fiscale ale domnilor fanarioți au avut în vedere, în majoritatea cazurilor, relațiile agrare și țăranimea, forța producătoare esențială a timpului.

Ajunși la acest punct al discuției, înainte de a înfățișa evoluția *problemei agrare* în veacul fanariot, se cuvine să amintim, ca fapt preliminar, unele date în legătură cu mult discutata problemă a celei de a doua ediții a iobăgiei.

În legătură cu particularitățile perioadei de trecere de la feudalism la capitalism, s-a admis că, în spațiul Occidentului european, aflat într-un stadiu mai dezvoltat al civilizației urbane, în agricultură, procesul de trecere s-a realizat prin desființarea rezervelor senioriale, eliberarea țăranilor de sarcinile feudale și transformarea lor în fermieri. În felul acesta, capitalismul s-a dezvoltat nestingherit, cu repeziciune. În spațiul răsăritean, însă, mai puțin dezvoltat (Prusia răsăriteană, Polonia, Rusia, Imperiul Habsburgic și în țările române) trecerea a fost realizată prin reformele de sus. În condițiile în care Apusul dezvoltat resimțea, tot mai acut, nevoia de cereale, spațiul răsăritean a fost organizat ca piață producătoare de cereale. Drept urmare, rezervele senioriale și-au sporit suprafețele în detrimentul loturilor țăranilor, ale căror obligații în muncă sau produse au

sporit considerabil. Iobăgia a fost menținută, cu toate formele sale de constrângere, cu deosebirea că, în noua conjunctură, munca și producția iobagă nu mai servea subzistenței domeniului, ci producției de mărfuri. O formă veche, perimată, a fost pusă în slujba rânduielilor noi, capitaliste.

Este mai puțin important, în contextul în care discutăm, să ne declarăm sau nu acordul cu privire la existența în spațiul românesc a fenomenului celei *de a doua iobăgii*. Esențial este faptul că, oricum ar fi denumit, fenomenul s-a manifestat și a evoluat în spațiul Principatelor⁷ în formele amintite mai sus. În procesul de trecere spre capitalism a agriculturii, în Moldova, mai cu seamă, rezerva moșierească a luat o extindere foarte mare, cuprinzând, practic – în preajma revoluției de la 1848 – o suprafață egală cu cea deținută de țărani. Loturile acestora au fost reduse continuu, iar obligațiile în muncă au crescut mereu. Eliberați de dependența personală, țărani din cele două Principate au fost legați de pământ prin intermediul unor mijloace coercitive, de ordin administrativ. *Iobagul* a fost transformat în *clăcaș*, cu obligații de supramuncă, incluse în *învoieli*. În cele mai dese cazuri, în spatele caracterului aparent de reciprocitate, se ascundea o nedisimulată constrângere economică sau extraeconomică. Abia prin reforma din 1864, țărani au fost eliberați de obligațiile față de proprietate, fiind împroprietăriți pe suprafețele ce le aveau în folosință.

Întreaga perioadă de până la 1864 a stat sub semnul acestui sistem. În veacul dominat de fanarioți și de sistemul introdus de ei, precum și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, măsurile administrative și legislația agrară au dat expresie acestor fenomene, prin mijlocirea lor, fiind introduse, treptat, formele capitaliste în agricultură. Aceste forme, însă, au coexistat cu cele vechi, justificate, acum, prin dreptul burghez. În acest fel, privilegiile clasei dominate, posesoare a puterii politice, au fost transformate în tot atâtea poziții economice, care, apoi, au fost transferate în noul regim economic, legiferat de reforma din 1864.

Așadar, ni se pare mai importantă înfățișarea fenomenului istoric, în evoluția sa ascendentă în spațiul românesc, decât o discuție de natură să-l încadreze într-un sistem cu pretenția de generalitate⁸.

Reforme în agricultură, începute în perioada fanariotă, au fost continuuate în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Ele s-au completat și s-au întregit, adaptând regimul existent. Bazele vechiului regim au fost șubre-zite; au fost desființate privilegiile, impuse practici noi, care au eliminat sau au amendat pe cele tradiționale. Privită în această perspectivă, legislația

agrară a perioadei reliefează trăsăturile particulare ale regimului agrar din cele două Principate.

Transformările operate în structura societății, impulsionate sau organizate, numai de reformele domnilor fanarioți, la început și, apoi, de cele din timpul domniilor naționale, după abolirea regimului fanariot, nu au fost – pur și simplu – acceptate. Toate, au stârnit reacții puternice, din partea tuturor categoriilor care intrau sub incidența lor: au protestat și au reacționat boierii, lezați în privilegiile lor tradiționale și, mai cu seamă, au protestat țărani și populația orășenească, mai direct atinse, atât de tendințele înnoitoare, cât și de practicile și abuzurile sistemului fanariot. Strămutarea masivă sau fuga peste hotare, adesea, au fost formele cele mai frecvent uzitate. Aceste forme ale protestului popular, prin extensiunea lor (cărora li s-au adăugat și împotrivirea – violentă, uneori) au provocat cele mai multe dificultăți, deoarece au întreținut și au agravat, mereu, instabilitatea internă și evaziunea fiscală, în condițiile în care statul fanariot avea atâta nevoie de bani.

În consecință, multe (dacă nu chiar majoritatea) din reformele fanariote au avut în vedere instituirea stabilității, asigurarea unui echilibru social, prin reforme fiscale corespunzătoare. Așa cum bine s-a observat – în cazul domnitorului Constantin Mavrocordat, mai cu seamă, scoțându-se în relief legătura strânsă între reforma fiscală și reglementările sociale, – „*fuga în masă s-a dovedit un factor secund în transformarea relațiilor sociale și a regimului exploatarei. Din consecință a exploatarei, fuga s-a transformat în cauză a reformelor*”⁹ (s.n. G.P.).

Fuga în masă, fenomen devenit endemic, a fost alimentată și întreținută nu atât de exploatarea din domeniul relațiilor agrare, cât, mai ales, de sarcinile fiscale împovărătoare, care depășeau, cu mult, sarcinile față de stăpânii moșiilor. Deși – o spunem din nou – s-au menținut în cadrele tradiționale ale structurilor fiscale medievale, reformele, în totalitatea lor, au avut consecințe mai profunde, care au conferit un conținut particular evoluției problemei agrare în cuprinsul perioadei de tranziție.

Practic, *problema agrară* în perioada de trecere, cuprinde, în componența sa, trăsăturile care caracterizează cea de a doua ediție a iobăgiei (creșterea rezervei feudale, reducerea suprafețelor de pământ acordate în folosință țăranilor, înmulțirea obligațiilor în muncă ale acestora și transformarea treptată a domeniilor moșierești în întreprinderi producătoare pentru piață). Aceste trăsături, însă, au fost promovate și s-au impus prin-

tr-un întreg şir de dispoziţii şi măsuri, reforme fiscale şi sociale, motivaţii juridice noi, etc., care au provocat implicaţii adânci şi reacţii în lanţ, extinse asupra vieţii sociale. Creşterea preţului pământului a avut drept consecinţă intensificarea procesului de acaparare a pământurilor ţăranilor liberi – al moşnenilor şi al răzeşilor – limitarea dreptului de folosinţă şi a celui de preemţiune, pe care obiceiul pământului le crease în favoarea ţăranilor. De asemenea, a fost mai limpede schiţată tendinţa stăpânilor de pământ de a-şi defini proprietatea asupra pământului prin intermediul normelor dreptului burghez, de a deveni *proprietari* deplin, prin eliminarea servituţilor în favoarea ţăranilor, care grevau proprietăţile de tip feudal. Un complex de consecinţe şi reacţii, care largesc sfera *problemei agrare*, conferindu-i o mare complexitate.

Deşi se situează pe aceeaşi parametri în ambele Principate, *problema agrară* nu are un conţinut identic în componentele sale. Formele de expresie ale acesteia sunt diferite în Moldova şi în Țara Românească. Deosebirile au fost semnalate de multă vreme, încă şi de observatori străini care au scris despre români¹⁰. Fără să fie de esenţă, deosebirile, generate nu de condiţiile economice şi politice (acestea erau identice) proveneau din particularităţile geografice ale celor două ţări româneşti şi din temperamentul oamenilor.

Situată în apropierea turcilor, înconjurată de brâul de raiale, supusă incursiunilor frecvente ale otomanilor, care aduceau grave prejudicii (sunt cunoscute raidurile devastatoare ale pasvangiilor sau ale adalâilor, de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi de la începutul celui următor) Țara Românească a lăsat, în general, nelucrate pământurile fertile din vecinătatea Dunării, satele retrăgându-se – şi ele – de pe marginea drumurilor de largă circulaţie. Şi din cauza aceasta, poate, dar şi ca urmare a propriei lor înclinaţii spre ocuparea slujbelor şi viaţa politică, boierii munteni, în majoritate, îşi arendau moşiile, stabilindu-se în capitală. Spre deosebire de boierii moldoveni – care-şi administrau singuri şi cu mai multă grijă domeniile, boierii munteni au lăsat exploatarea agricole în grija arendaşilor. Drept urmare, în Moldova, fenomenele din agricultura perioadei de tranziţie sunt mult mai vizibile, boierii urmărind şi contribuind, cu rigoare, la măsurile administrative şi legislative ale domniei, de natură să dea expresie intereselor lor, în noile conjuncturi economice. În consecinţă, în Moldova, rezerva moşierească este mai devreme şi mai bine constituită, sporind continuu până la Regulamentul organic, paralel cu angajarea tot mai

mare a domeniului moșieresc în circuitul pieței, în producția de mărfuri. Reglementările domnești se succed, fixează îndatoririle țăranilor, sporindu-le cvantumul, legiferând întinderea continuă a rezervei. În Muntenia, așa cum au probat-o cercetările relativ recente de istorie socială, întinderea rezervei (până la Regulamentul organic) a fost puțin semnificativă, numărul zilelor de clacă fiind mai mic decât cel existent în Moldova. Caracteristica a fost menținută și în perioada regulamentară. Boierii munteni și-au păstrat primatul conducerii politice, pe care și-l vor impune mai târziu, în cuprinsul statului național.

Această deosebire în modul de expresie a *problemei agrare* în cele două țări românești, având corespondent și în domeniul vieții politice, fără să fie antinomică, a imprimat particularități în viața agrară a celor două Principate. Finalitatea însă a fost aceeași. Legea din 1864 a oferit o soluționare unică, datele esențiale ale *problemei agrare* fiind similare în ambele țări românești.

În evoluția *problemei agrare*, o importanță deosebită o prezintă legislația lui Constantin Mavrocordat, pentru motivul că acesta a dat mai limpede și mai coerent expresie tendințelor forțelor profunde care acționau în epocă, în sensul transformărilor înnoitoare. În cele 10 domnii alternative în ambele țări românești, domnitorul a putut urmări pe o perioadă mai îndelungată de timp aplicarea reformelor. Acestea au avut o deosebită importanță pentru pregătirea etapei noi, deschisă în urma tratatului de la Kuciuk Kainargi (1774). De asemenea, aplicate alternativ în ambele Principate, reformele au contribuit – potrivit expresiei lui N. Iorga –, nu numai la modernizarea societății, ci și la crearea unei vieți unitare¹¹.

Hrisovul din 7 februarie 1741, veritabilă chartă a regimului fanariot în Principatele române, publicat de C. Mavrocordat în „Mercure de France”, pentru a-și proba aderența la spiritul „secolului luminilor” și a obține „consacrarea internațională”, cuprinde, în germene, toate reformele de mai târziu, reglementări în domeniul fiscal, agrar, administrativ¹².

Reformele succesive, apariția legii scrise, care a înlăturat obiceiul pământului, rolul asumat de Puterea centrală, pe fondul complex al prefacerilor de care am amintit, au îngăduit ca, în sectorul agrar, mai dinamic, să asistăm la transformări adânci în structura și orientarea proprietății funciare, în practica agricolă, în relațiile agrare, cu consecințe complexe asupra structurii sociale, asupra comerțului și a meseriilor, asupra dezvoltării orașelor ș.a. Se produce o adevărată *reacție în lanț* care, în timp și gradat,

influențează și celelalte ramuri (administrația, justiția etc.) impunând norme, proceduri și definiții noi.

Dacă reforma fiscală pe care a inițiat-o și a aplicat-o atât C. Mavrocordat, cât și alți domnitori, nu a putut să fie împinsă dincolo de limitele sistemului, fiind restrânsă și de necesitatea de a menține privilegiile, reforma socială inițiată de C. Mavrocordat, continuată și completată de ceilalți domnitori, până la sfârșitul regimului, în acord cu direcțiile de dezvoltare ale proceselor interne și în convență cu boierii, a avut consecințe mai profunde.

Astfel, prin actele de desființare a rumâniei (în Muntenia, în 1746) și a veciniei (în Moldova, în 1749) a dispărut dependența personală a săteanului față de stăpânul moșiei. Prin aceste reforme, de importanță excepțională, domnia și-a întărit pozițiile, eliminând autoritatea patrimonială a boierilor asupra rumânilor și a vecinilor. De asemenea, prin uniformizarea obligațiilor, reglementate mereu prin hrisoave și așezăminte domnești, se stabileau, totodată și repartitia suprafețelor acordate în folosință țăranilor și cele aflate în componența rezervei feudale (moșierești). În Moldova, mai ales, până la Regulamentul organic, *așezămintele domnești* se rânduiesc într-o succesiune care reliefează, limpede, procesul de creștere a rezervei în raport cu loturile aflate în folosință țăranilor, înmulțirea obligațiilor în muncă (1749, 1766, 1768, 1777, 1794, 1805, 1828). În Muntenia, din motivele asupra cărora am stăruit mai sus, reglementările nu au o regularitate și o precizie asemănătoare. Evoluția în același sens, poate fi constantă atât prin urbaniul din 1775 și prin unele învoieli particulare, cât, mai cu seamă, prin cele două legi importante: *Pravilniceasca condică* (1780) și *Legiuirea Caragea* (1818)¹³.

Această legislație, în întregul ei, a făcut trecerea de la munca „fără soroc”, în favoarea stăpânilor moșiilor, efectuată de țăranii dependenți, la cea reglementată; de la autoritatea seniorială la cea domnească. În schimb, țăranul a fost legat de pământ prin intermediul sistemului fiscal, pentru a se asigura încasarea birului, atât de necesar, dar și brațele de muncă trebuitoare moșiilor. Prin luarea în folosință a pământului de la stăpânii acestuia, sătenii, deveniți liberi din punct de vedere personal, au contractat o dependență reală, prin obligațiile la care erau constrânși în schimbul pământului acordat în folosință.

Cu toate limitele în care au fost aplicate, în timp, reformele au favorizat dezvoltarea acelor procese și fenomene care au înlesnit evoluția pro-

prietății funciare și a agriculturii spre capitalism; au fost consolidate *drepturile* stăpânilor de pământ (care tindeau, făcând progrese în acest sens) spre obținerea calității de *proprietari* (stăpâni absoluți, de tip burghez), a fost consacrată *rezerva moșierească* (în Moldova, mai cu seamă)¹⁴. De asemenea au fost sporite obligațiile în muncă ale țăranilor, fiindu-le diminuate suprafețele de pământ acordate în folosință. Totodată, pe fondul dezvoltării pieței interne, angajarea țăranilor în procesul de schimb, cu toate consecințele sale, s-a intensificat. Secolul al XVIII-lea marchează, în egală măsură, un masiv transfer al proprietății funciare, creșterea și comasarea acesteia. Potrivit aprecierii lui Radu Rosetti, în Moldova – unde, se pare, procesul a fost mai intens – din cele 1713 sate existente în 1803, 25 erau domnești (25 fiind situate în Basarabia), 215 mănăstirești, 546 răzășești, 927 boierești. Din numărul acestora din urmă, 470 erau stăpânite de 28 familii, aparținând boierimii mari¹⁵. Acest proces a fost posibil ca urmare a puternicei ofensive împotriva proprietății țărănești libere. Proporțiile și consecințele acestei ofensive – în Moldova – este limpede reliefat de *Hrisovul pentru dani*, din 1785. În egală măsură, în 1785, boierii din Țara Românească și în 1792 cei din Moldova obțin recunoașterea dreptului de stăpânire absolută asupra pădurilor¹⁶. Restricțiile impuse țăranilor reprezentau o gravă atingere adusă unui drept străvechi, care, în esență, reprezenta – și el – o servitute care greva proprietatea feudală, în favoarea țăranilor. Restrângerea lui a însemnat înlăturarea unui alt obstacol situat în calea transformării proprietății feudale condiționate, în proprietate de tip absolut, burghez. Pe aceeași linie s-a situat și anularea *dreptului de protimis*, de preemțiune, pe care-l aveau țăranii la arendarea moșiilor. În Moldova, acest drept este restrâns în 1803 și anulat în 1815, iar în Țara Românească el este anulat în 1818, prin dispozițiile legiurii Caragea.

Evoluția în sensul transformării regimului juridic al proprietății își găsește un început de consacrare – în Muntenia – prin legiuirea Caragea, care-l definește pe țăran drept *chiriaș* al moșiei, iar în Moldova prin *Sobornicesul hrisov* al domnitorului Ioan Sandu Sturdza, din aprilie 1827, care, într-o manieră sui generis, proclama proprietatea boierească sacră și inviolabilă¹⁷.

Prin ea însăși, revoluția din 1821 nu a reprezentat o etapă distinctă în evoluția problemei agrare. Obiectivul ei principal a fost restaurarea domniilor naționale: „statul să devină românesc”. „Dreptatea și slobozenia”, care figurau în documentele revoluției, urmau să fie consacrate odată cu

înlăturarea regimului fanariot. În celebra sa lucrare *Mersul revoluției în istoria românilor*, Bălcescu constată că, după 1821, noua revoluție, așteptată, nu se va mai putea mărgini la sinteza din 1821. Acum, continua el, „nu mai era deajuns ca statul să se facă românesc, trebuia încă a deslega problemul sărăciei poporului, a da o altă organizație proprietății, baza societății, a bogăției și fericirii...”¹⁸.

Regulamentul organic, însă, legea fundamentală de restructurare a statului nu și-a putut propune să rezolve o asemenea misiune. Revoluția de la 1848 va relua problematica agrară în dimensiunile impuse de nevoile reale ale societății.

Regulamentul organic a reprezentat o etapă importantă în evoluția *problemei agrare* în cele două Principate românești. În primul rând, a consacrat drepturile (avantajele) câștigate de proprietatea funciară pe calea transformării, legitimând juridic situația existentă. Totodată, el consacră – într-o manieră cu mult mai limpede – condiția juridică a țăranilor, natura relațiilor cu *proprietarii* (noua titulatură acordată stăpânilor de pământ, cărora li se recunoștea dreptul de proprietate absolută asupra unei treimi din întinderea moșiilor) și rolul statului, de *mediator* în relațiile sociale, în cadrul politicii fiziocrate, de apărător al țăranilor, în calitatea lor de contribuabili și de factor important al producției.

Cu tot rolul important jucat în procesul de modernizare a societății, fiind elaborat în timpul administrației ruse, potrivit unor *instrucțiuni* venite din partea Puterii protectoare – referindu-se la capitolul privind libertățile și raporturile sociale din lumea satelor (cap. III, secția a VII-a), legea nu a putut depăși orizontul liberalismului rus, profestat de țarul Nicolae I și de Kisselef¹⁹ și nici nu a putut să fie alcătuit împotriva boierilor. În Principate, Rusia nu putea merge mai departe decât mersese în propria-i țară.

Introducând o organizare modernă a administrației, prin înnoirea instituțiilor corespunzătoare, Regulamentul, deși sporește rolul statului și înlătură multe din privilegiile feudale care împiedicau progresul (desființează, în parte, monopolurile feudale, uniformizează dările, desființează categoriile sociale care reveneau stăpânilor de pământ drept privilegii ale rangurilor și ale moșiilor ș.a.), consacră alte privilegii în favoarea boierilor, scutindu-i de dările personale și de cele care reveneau asupra proprietății funciare, acordându-le prioritate absolută în ocuparea funcțiilor publice. Mai mult decât atât, prin lege, suprafețele de pământ acordate în folosința

țăranilor sunt reduse drastic, în favoarea rezervei moșierești. De asemenea, deși – în teorie – este menținută obligația celor 12 zile de clacă, în schimbul pământului acordat în folosință țăranilor (prin adaosuri succesive și prin introducerea normei zilnice, acestea ajunseseră la 33, potrivit aprecierii lui N. Suțu²⁰), prin mijlocirea normei – a *nartului* – supradimensionate, numărul zilelor de clacă, în cele două Principate, au crescut de la 8 la 10 ori.

Această enormă cantitate de muncă, impusă, adesea, prin mijloace coercitive, trebuia să asigure necesitățile sporite ale moșiilor; multe dintre acestea, trecuseră în ritm accelerat la producția de mărfuri, în condițiile desființării monopolului economic otoman, prin tratatul de la Adrianopol, a dezvoltării largi a pieței interne și a angajării fără restricții în comerțul internațional. Simptomele care marchează prezența fenomenului cunoscut sub denumirea de *a doua ediție a iobăgiei* sunt limpezi acum, îndreptându-l pe A. Oțetea să le semnaleze și să le încadreze în limitele fenomenului general est-european²¹.

Analiza comparativă a hrisovului din 1805, din Moldova – care, pentru prima oară, indica o repartitie a terenului de fânaț între cele două părți – cu dispozițiile Regulamentului Organic (cu toată lipsa de precizie și situațiile deosebite în raport cu care se acorda pământul, precum și cu deosebirile existente între categoriile de țărani, în cuprinsul celor două legiuri) ne oferă, totuși, o imagine sugestivă cu privire la proporțiile procesului de acaparare, operat prin dispozițiile în acest sens ale Regulamentului organic:

Hrisovul din 1805

- I Săteanul fruntaș:
13 fălci, 40 prăjini
- II Săteanul mijlocăș:
9 fălci, 40 prăjini
- III Săteanul codaș:
5 fălci, 40 prăjini

Regulamentul organic:

- Locuitorul cu 4 boi și o vacă:
5 fălci, 30 prăjini
- Locuitorul cu 2 boi și o vacă:
3 fălci, 70 prăjini
- Locuitorul fără vite:
2 fălci, 30 prăjini

Consacrată de Regulament în limitele pe care le atinsese la 1832, rezerva moșierească a sporit substanțial în perioada care s-a situat sub semnul acestei legiuri, atât ca urmare a extinderii continue a terenurilor cultivabile, cât și a acaparărilor moșiilor țăranilor liberi. În Moldova, proprietarii dețineau, acum, suprafețe de pământ egale cu totalul celor deținute de țăranii clăcași. Faptul este confirmat de următoarea situație²²:

Anul Fălei	Locul boieresc	Locul locuitorilor	Imașul boieresc	Imașul locuitorilor	Fânașul boieresc	Fânașul locuitorilor
1840	174.626	215.091	99.721	119.203	120.953	118.288
1843	203.994	197.245	86.601	109.810	101.859	100.939
1845	223.158	206.922	86.068	112.991	128.718	102.285
1846	275.161	230.740	121.764	132.365	136.387	112.328
1847	233.374	198.461	115.570	118.601	122.832	117.129
1848	276.536	242.514	69.785	81.531	75.454	99.070

Cu toate lipsurile și caracterul aproximativ al cifrelor, considerând și faptul că, în suprafața deținută de proprietari este inclus și pământul răzeșilor, totalul verifică constatările cu privire la întinderea rezervei, la implicațiile și consecințele acestui fenomen²³.

Extinderea rezervei în Moldova și a învoielilor pentru prisoase în Muntenia au avut drept consecință o creștere sensibilă a pieței interne în cele două Principate, o sporire a producției, o angajare mai puternică a oamenilor pe făgașul producției de mărfuri, o participare mai activă a țărănimii la procesul de schimb, cu întreaga gamă de implicații și consecințe care au decurs de aici. De asemenea, mai rapidă legătură între centrele de producție și de desfacere, prin dezvoltarea căilor de comunicație, preocupările – reușite, uneori – în domeniul dezvoltării manufacturilor, creșterea apreciabilă a comerțului și o mai largă angajare pe piața internațională²⁴ se înscriu pe linia acelorași consecințe.

Exportul cerealelor prin portul Galați, de la 125.563 kile (la care se adaugă 25.000 kile prin alte puncte), în valoare de 10.455.336 piaștri, în anul 1837, se ridică, în anul 1849, la cantitatea de 331.572 kile (plus 25.000 kile) în valoare de 37.440.270 piaștri²⁵. În anul 1846, ca urmare a cererii mari de cereale pe piața europeană, în Brăila, au intrat 1.028 vase²⁶. În Galați, numărul corăbilor intrate și ieșite se ridică la 808, în 1844, cu o încărcătură de 116.073 tone²⁷. Legături comerciale erau realizate cu Turcia, Austria, Franța, Anglia, Italia, Grecia, Belgia ș.a.

Este adevărat, epoca Regulamentului organic a fost dinamică, efervescentă, de angajare, de modernizare instituțională. Căutările și încercările, eșecurile și neîmplinirile, însă, sunt mai numeroase decât realizările. Dezvoltarea societății, în întregul ei, a fost frânată și limitată, ca urmare a contradicției, evidentă, între factorii de modernizare instituționalizați, în parte și regimul de privilegii și relații vechi, menținute în sectorul principal al economiei, în agricultură, mai cu seamă. Societatea regulamentară a fost stabilă din punct de vedere politic; drept urmare, reformele fiscale și

sociale inițiate sub vechiul regim, fanariot, au putut să fie duse până la ultimile lor consecințe. Libertatea personală a țăranilor a devenit o realitate, statuată prin Regulament, dreptul de strămutare însă este într-o asemenea măsură limitat încât posibilitatea de a beneficia de el era iluzorie. Prin intermediul învoielilor și al arendării pământului de la stăpânii deveniți proprietari – fie că acestea prevedeau lucrul pe rezerva sau arendarea prisoaselor (deosebirea este aparentă, doar), țăranii erau legați de pământ. Strămutările masive ale țăranilor (în Moldova, mai cu seamă) au anihilat însă aceste restricții, obligând ocârmuirea la concesiile importante²⁸.

Sistemul de impunere și de percepere a birului (capitația) era asemănător vechiului regim, menținând răspunderea colectivă. De asemenea, dreptul stăpânilor de pământ de a izgoni pe țăranii îndărătnici sau instigatori, a reprezentat o puternică armă la dispoziția proprietății, pentru promovarea noilor necesități ale acesteia²⁹.

În schimbul pământului obținut în folosință – prin dispozițiile regulamentare, țăranii erau obligați să presteze o însemnată cantitate de muncă în folosul proprietății. „Muncile fără soroc”, „ale faraonilor”, sunt frecvent invocate și condamnate în epoca Regulamentului organic³⁰. Consecințele sociale ale sistemului erau deosebit de grave. Avantajele create în folosul proprietarilor și ale proprietății funciare, apărarea țăranilor doar în calitatea lor de plătitori de bir și mai puțin în calitatea lor de producători ai bunurilor materiale și de participanți activi la procesul de modernizare a societății nu puteau să nu aibă consecințe nefaste, pe termen lung. Un asemenea regim, în care dezvoltarea se realiza în folosul doar al unei minorități infime și, în limite restrânse, care se efectua prin sărăcirea, mizeria morală și reducerea la înapoiere a marei majorități a populației, nu putea să dureze.

Într-un context de mai largă deschidere europeană, cu toată lipsa libertății interne și a controlului strict efectuat de Rusia, în calitatea sa de Putere protectoare a celor două Principate, titlu oficializat prin tratatul de la Adrianopol, precum și a piedicilor impuse de suzeranitatea otomană sau de interesele celorlalte puteri europene, menținute prin capitulațiile (tratele) încheiate cu Poarta, organizarea impusă Principatelor în limitele legislației regulamentare nu putea rezista.

Problema agrară a reprezentat problema esențială, de soluționarea căreia în spirit modern depindea ancorarea societății românești în „spiritul veacului”, al civilizației moderne. Societatea românească era puțin strati-

ficată, încă. Nu exista o burghezie suficient de puternică, în stare să preia sarcinile ce reveneau asupra unei asemenea clase într-un stat modern, să-și exercite funcțiile sociale și naționale între cele două clase fundamentale – țărănimea și nobilimea. Burghezia din Moldova, alcătuită, mai cu seamă din negustori și meșteri, era divizată din punct de vedere etnic și confesional, fiind incapabilă să-și asume vreun rol politic. În Muntenia, deși mai consistentă, burghezia românească – națională – deși era mai numeroasă și cu poziții economice mai bine reliefate, era la fel de lipsită de capacitatea politică necesară schimbării. Din aceste considerente, sarcina transformării societății și-a asumat-o tineretul intelectual, ieșit din rândurile boierimii. În perioada regulamentară, acest tineret a luat contact cu realitățile europene, înțelegând că numai asocierea poporului la opera națională de construcție modernă reprezintă singura cale de realizare a libertății și a progresului. Exemplul Franței și al Prusiei și felul în care – diferit – fusese rezolvată problema agrară, au reprezentat modele la îndemână.

După răscoala din 1784, revoluția din 1821 – ridicarea poporului român la suprafața istoriei, îi reliefează nu numai forța, ci și dorința de „libertate și slobozenie”. „Teama de bici și de despotism” (cum se notează într-un document al vremii) dispăruse; limbajul utilizat față de țărani trebuia să fie modificat, conștiința socială era alimentată de înțelegerea mai adâncă a propriilor realități. Ideologia secolului naționalităților crease condițiile favorabile formării conștiinței naționale, în componentele esențiale ale acesteia. Lupta politică ce a urmat revoluției din 1821 în jurul căilor de dezvoltare a societății moderne, s-a desfășurat (în parte, cel puțin), în tabăra carbonară, în numele celor mulți, al țăranilor. Ionică Tăutul este unul din glasurile care se fac ecoul rațiunii epocii, solicitând rezolvarea în spirit democratic a problemelor legate de soarta țăranilor. *Strigarea norodului Moldovei* este unul din cele mai importante pledoarii (generală, este drept) în folosul creării unui sistem politic de care să beneficieze națiunea, în întregul ei.

Regulamentul organic, prin reglementările agrare, a încercat o soluționare parțială, numai în folosul uneia din părți, a marii proprietăți. În noua conjunctură, aceasta își transformase privilegiile feudale anterioare în tot atâtea poziții economice. O societate modernă, însă, nu se putea realiza cu muncă iobagă, chiar dacă, formal, țăranul (transformat din iobag în clăcaș) era declarat liber din punct de vedere juridic. Libertățile de care se bucurau membrii societăților din Apusul Europei, cu toate limitele lor, nu

erau simple concesii făcute de guvernanți, ci tot atâtea condiții ale progresului.

Până la revoluția din 1848, societatea regulamentară a fost agitată, mereu și puternic tensionată. Situația grea a țăranilor, mai cu seamă, provocată de rânduielile noii legiuiri, a întreținut tensiunea socială, care și-a găsit expresie în frământări și mișcări țărănești, mai cu seamă. De asemenea, dependența față de cele două puteri tutelare și amestecul brutal al Rusiei în problemele interne ale celor două Principate, ideile de libertate, unitate și independență, tot mai puternic manifestate, au întreținut continuu și tensiunea națională. Aceasta și-a găsit expresie, în primul rând, în constituirea culturii moderne, mijloc de afirmare a identității naționale, în aspectele sale fundamentale și în mișcări politice cu caracter subversiv, în care era afirmat programul național. La nivelul întregii societăți, în legătură cu problematica complexă a modernizării, tensiunea politică și cea socială a fost întreținută și alimentată de lupta între nou și vechi, de tendințele de înnoire aflate în dispută cu rânduielile vechi, menținute de Reglementul organic sau de practicile abuzive ale regimului.

Tineretul intelectual, care alcătuia detașamentul principal al *partidei naționale* (care grupa generația de la 1848, care a săvârșit revoluția) s-a angajat în lupte pentru construirea societății moderne cu convingerea că aceasta nu se putea realiza decât prin ridicarea stării economice, sociale și morale a poporului. Deși – între tinerii boieri moldoveni și munteni, acționând pe aceeași parte a baricadei, nu exista o deplină unitate de vederi (moderații moldoveni erau mai reticenți în raport cu interesele proprietății funciare, mai puternică în Moldova, decât radicalii munteni) și unii și ceilalți aveau convingerea că rezolvarea *problemei agrare*, în multiplele sale aspecte, reprezenta condiția esențială a constituirii societății moderne. O asemenea societate, apreciau ei, nu putea să fie realizată fără eliberarea și împrăștierea țăranilor, de natură să confere agriculturii avantajele muncii libere și exploatării raționale. Crearea unei țărâni libere urma să creeze forța de muncă necesară dezvoltării producției agricole și, în același timp, trebuia să asigure bunăstarea țăranilor, de care depindeau progresul și civilizația. În conformitate cu ideologia profesată de *partida națională* (de purtătorii de cuvânt ai acesteia), țăranul trebuia ridicat la *demonitatea de om*. Restituirea acestei dimensiuni în favoarea imensei majorități a populației țării, trebuia să îngăduie ridicarea economică, socială, morală și intelectuală a întregii națiuni. Țărănimii trebuia să i se asigure,

totodată și drepturile politice necesare, înscrise în chartele constituționale ale vremii; dreptul de a participa la construcția societății, de a se bucura de roadele muncii sale. Țăranii trebuiau să fie ridicați la rangul de *cetățeni*, bucurându-se de drepturile și libertățile pe care secolul naționalităților și le însușise.

Între cele trei componente principale ale *problemei agrare*: economică, socială și politică exista un strâns raport, în condițiile în care societatea însăși avea un profil precumpănitor agrar. Nu era vorba, ca în Franța, de pildă, de obținerea sprijinului politic al țărănimii în favoarea schimbării. În Principate, *ridicarea țărănimii*, prin soluționarea *problemei agrare*, era condiția esențială a modernizării societății; reprezenta, în esența ei, o problemă națională de prim ordin. Modernizarea și libertatea națională nu puteau fi realizate cu oameni care nu cunoșteau valoarea libertății sociale și politice. Revoluția din 1848 a reliefat raportul strâns existent între libertatea socială și cea politică, în realizarea aspirațiilor naționale. Opțiunile naționale românești unitatea și independența, nu puteau fi obținute în afara *libertății sociale* din interior, fără rezolvarea *problemei agrare*, a componentelor esențiale pe care acestea le comporta.

În această viziune integratoare a fost clădită concepția generației de la 1848, care a făcut din eliberarea și împrumutarea țăranilor punctul central al revoluției, de care depindea izbânda acestora și a formării statului național. Ca istoric și om politic, N. Bălcescu a dat cea mai înaltă expresie teoretică *problemei agrare* și căilor ce trebuiau urmate pentru soluționarea ei. După ce, în 1840 „tinerii români din Paris ținură o întrunire în care Costache Negri proclamă necesitatea împrumutării țăranilor, ca o reformă de care atârna însuși viitorul Statului român” – după expresia lui M. Kogălniceanu³¹, în 1846, în paginile „Magazinului istoric pentru Dacia”, N. Bălcescu a publicat studiul său *Despre starea socială a muncitorilor plugari în deosebite timpuri*, care, potrivit aceluiași Kogălniceanu, avea „să pună chestiunea la ordinea zilei”. După publicarea acestui articol, consemnează omul politic român, subliniind actualitatea problematicii sale, chiar la data discursului său (în 1891), nevoia și maniera de rezolvare a problemei agrare nu au mai reprezentat un secret pentru nimeni³². El însuși îi schițase contururile în documentul programatic din 1848 care a fost *Dorințele partidei naționale în Moldova*.

În concepția lui N. Bălcescu, revoluția „democratică și socială” trebuie să acorde țăranilor libertatea socială și să-i facă proprietari. Fără aceasta,

libertatea și egalitatea proclamate de programul revoluționar „nu erau decât minciuni”³³. Revoluția de la 1848, potrivit aprecierii lui N. Bălcescu, a proclamat, în programul său, „democratizarea statului prin egalitatea driturilor, a pământului, prin împrumutarea țăranilor și a capitalului, prin instituțiile de credit organizate de stat”. Ea „a fost democratică și socială”, conchide el³⁴.

În timpul revoluției și după aceea³⁵, istoricul face o amplă analiză cu privire la necesitatea împrumutării țăranilor, înscrisă în punctul al 13-lea al programului revoluționar. Măsura, aprecia el, folositoare, este, totuși, morală și națională. Revoluția, continua istoricul, „caută a reîntregi pe român în drepturile sale de om și de cetățean (fără a căuta să-l reîntreze în drepturile sale de nație”³⁶.

În accepțiunea lui N. Bălcescu, cauza socială se identifică cu cea națională; împrumutarea este „singurul remediu de a avea o patrie tare și strânsă”. De această reformă, continua el, depinde „nu numai viitorul Țării Românești ci a toatei românimi”. „Pentru a avea o patrie, spre a o putea apăra, și a apăra naționalitatea noastră, este de neapărată trebuință a face pe țăran proprietar; fără aceasta nu e viitor, nu e naționalitate”³⁷.

După revoluția de la 1848, mai cu seamă, faptele apăreau limpezi. Într-o societate cu o structură asemenea celei românești, realizarea practică a tuturor acestor deziderate nu era deloc ușoară. Eliberarea și împrumutarea țăranilor trebuia să reprezinte doar începutul drumului spre soluționarea *problemei agrare*. Dificultățile erau agravate și ca urmare a împotririi proprietarilor funciari, care reprezentau forța politică principală. Exproprierea nu se putea face prin violență. Asocierea țăranilor la edificarea organismului național modern nu se putea realiza prin excluderea celorlalte componente sociale, a proprietarilor funciari. Act național esențial, el trebuia înfăptuit prin înțelegerea între clasele societății, nu prin conflict. Societatea modernă românească nu se putea realiza prin lupta între clase, ci prin colaborare pe platforma intereselor naționale. Din această înțelegere logică a realităților societății românești (Impusă unei atente și aspre monitorizări, ca urmare a regimului juridic internațional) s-a desprins, la 1848, tendința atragerii boierimii proprietare de pământ de partea revoluției și tratativele inițiate în cuprinsul *Comisiei proprietății din Țara Românească*, organism alcătuit din proprietari de pământ și din țărani, care urma să stabilească suprafețele de pământ cu care trebuiau să fie împrumutați țăranii (în conformitate cu prevederile articolului 13 al programului revoluționar) și modalitățile de realizare practică.

Revoluția a fost înfrântă fără să se ajungă la vreun rezultat în acest sens. Esențial a fost însă faptul că aspectele teoretice și practica realizării politice a *problemei agrare* au fost înfățișate și cunoscute în liniile lor esențiale. Participarea masivă a țăranimii la frământările anului revoluționar, au reliefat inconsistența reglementărilor regulamentare, lipsa lor de suport, nevoia unor schimbări în acord cu realitățile timpului, cu nevoile societății românești. La această încheiere au ajuns chiar și cele două puteri tutelare. Drept urmare, în cuprinsul Convenției de la Balta-Liman (martie 1849), care stabilea bazele noului condominium asupra celor două Principate, la capitolul al III-lea, se dispunea constituirea unor comisii (în Moldova și în Țara Românească) cu sarcina de a cerceta bazele pe care se sprijină reglementarea relațiilor între proprietari și săteni, în cuprinsul legiurii regulamentare. Comisiile urmau să propună corectivele apreciate drept necesare, de natură să înlăture cauzele care contribuiseră la înrăutățirea situației țăranilor.

Revoluția de la 1848 a pus capăt *primei faze în evoluția problemei agrare*: aceea a *cristalizării* liniilor sale esențiale, faza cea mai îndelungată, în care, în societatea românească (agrară, în totalitate) fuseseră realizate transformări structurale. Aceste transformări, consacrate în cursul întregii perioade, care a durat mai mult de 100 ani, și-a găsit o expresie parțială în reglementări succesive (așezăminte domnești, codice de legi, Regulamentul organic), care au impulsionat în parte formele capitaliste în agricultură, facilitând creșterea producției de mărfuri, dezvoltarea pieței interne și instituirea unui regim limitat al libertății personale. Cu timpul, însă, conflictul dintre nevoile societății (de a da curs deplin dezvoltării capitaliste) și între formele organizării sociale și politice s-a accentuat. Revoluția din 1848 a reliefat dimensiunile acestui conflict, în centrul căruia se situa *problema agrară*, nevoia de a-i găsi o rezolvare în acord cu interesele naționale ale societății românești. Drum de întoarcere nu exista și nici compromisul politic nu mai era cu putință. În evoluția *problemei*, epoca ce a urmat revoluției de la 1848 reprezintă începutul intrării ei în *linie dreaptă*, pe calea soluționării.

După înfrângerea revoluției, mișcarea pentru progresul Principatelor, pentru modernizarea societății în acord cu liniile schițate în programele revoluționare, se intensifică. Mișcarea spre progres este încă limitată, fiind frânată de influența malefică a Puterii protectoare, de inerția și nepuțința celei suzerane. Noua conjunctură internațională: războiul Crimeii.

Înfrângerea Rusiei, înlăturarea protectoratului singular al acesteia asupra Principatelor și instituirea (în urma Congresului de la Paris) a regimului garanției colective, Unirea celor două Principate și opera legislativă din timpul domniei lui Alexandru I. Cuza au îngăduit aplicarea în practică a programului revoluției de la 1848, pentru organizarea modernă a societății românești și pregătirea condițiilor necesare independenței și desăvârșirii unității naționale. Firesc, din nou, *problema agrară* s-a situat în fruntea preocupărilor. Necesitatea soluționării sale nu mai este pusă în discuție. O amplă dezbateră publică (care și-a găsit cea mai înaltă expresie în lucrările Divanului ad-hoc al Moldovei) analizează aspectele deosebite pe care le solicită soluționarea. Discuția largă – care se desfășoară până în preajma reformei din 1864 – evidențiază, în fondul său, în raport cu maniera de soluționare a *problemei agrare*, structura viitoare de organizare a statului modern român. Totodată, dezbateră (la care, în Divanurile ad-hoc, au luat parte și țărani) a scos în relief legitimitatea istorică, națională și umană a rezolvării democratice a *problemei agrare*. În principal, au fost reliefate două principale poziții, care fuseseră definite încă în dezbaterile Comisiei proprietății, din cursul anului 1848³⁸: cea care se sprijinea pe concepția lui N. Bălcescu și avea în vedere eliberarea și împrumietărirea țăranilor prin despăgubire. Istoricul i-a conferit un nou suport teoretic în lucrarea, publicată în anii exilului, în limba franceză, pentru informarea străinătății, intitulată *Question économique des Principautés danubiennes* (apărută la Paris, în 1850, fără numele autorului)³⁹. În sprijinul acestei poziții, au scris și Alexandru G. Golescu⁴⁰ și Vasile Boerescu⁴¹, pentru a nu-i aminti decât pe cei mai reprezentativi. Cealaltă poziție, susținută de reprezentanții aripei conservatoare a marilor proprietari funciari, se pronunța în favoarea eliberării țăranilor și a unei împrumietăriri parțiale (pe loturile de casă și pe grădini), de natură să lase marea proprietate în integritatea sa. S-au situat pe această poziție Barbu Catargiu, Petre Opran, N. Istrate, Grigore Costache Epureanu⁴². De asemenea, au fost exprimate numeroase alte poziții intermediare.

În argumentele care susțineau cele două poziții, se apela la istorie, la realitățile contemporane și la opțiunile de viitor, cu privire la organizarea modernă a societății românești. Materialele care au rezultat în urma acestei dezbateri prezintă o importanță de excepție pentru perioada în care realizarea unității solicita rezolvarea în spirit democratic a acestei importante probleme naționale.

Beneficiind de regimul dur instaurat după înfrângerea revoluției de la 1848, de reintroducerea dispozițiilor Regulamentului organic, precum și de prevederile Convenției de la Balta-Liman, boierimea conservatoare din cele două principate a impus *Așezămintele agrare din 1851*. Acestea, fără să modifice reglementările regulamentare, le amendau, doar. Țăranilor li se acorda în folosință o suprafață mai mare de pământ, sporindu-se, totodată, cantitatea de muncă. În întregul lor, aceste așezăminte urmăreau să pregătească aplicarea în practică a soluției propusă de marea boierime pentru rezolvarea *problemei agrare*. Eliberarea țăranilor trebuie să se facă fără înproprietărire. Extinderea învoielilor, reglementată prin dispozițiile noului așezământ, urmărea să pregătească această eliberare; să-i facă pe săteni stăpâni pe munca lor, proprietatea funciară urmând să rămână în stăpânirea marilor proprietari, care – se argumenta în expunerea de motive –, au obținut-o prin acte libere, de vânzare-cumpărare.

În sprijinul aplicării soluției lor, marii proprietari funciari porneau de la ideea – falsă, desigur – în acord cu care proprietatea în Principate nu a avut caracter feudal; că relațiile dintre cele două clase esențiale ale societății nu au fost de natură feudală. În lipsa capitalului, a fost realizat, practic, un schimb în natură: fiecare parte a pus la dispoziție capitalul care-l poseda: țăranii *munca*, iar proprietarii *pământul*. Țăranii n-au nici un drept să revendice pământul pe care l-au vândut și care este posedat, acum, cu acte doveditoare. Această argumentare teoretică, larg prezentată (în Muntenia, mai cu seamă) în *memoriul*⁴³ Comisiei însărcinată cu cercetarea bazelor pe care erau reglementate raporturile agrare, va fi preluată și amplificată în lucrările care dădeau expresie punctului de vedere al marii proprietăți funciare. Rezultatul aplicării în practică a acestei soluții trebuia să fie proletarizarea întregii țărâni și crearea unei societăți moderne, la temelia căreia urma să fie situată proprietatea funciară. O modernizare care trebuia să se realizeze în limitele existenței acesteia și numai în folosul ei.

O a doua etapă a acestei perioade, în care *problema agrară* s-a situat, din nou, pe primul plan al vieții publice, a fost aceea în care s-au desfășurat dezbaterile Adunărilor ad-hoc. În Moldova, problema a fost discutată amplu, în componentele sale esențiale. Au fost prezentate propuneri și proiecte, singulare sau colective, în comitetele marilor proprietari și în cel al proprietarilor mici și mijlocii. În plenul Adunării, au fost discutate toate propunerile și soluțiile, inclusiv celebra *Propunere a deputaților pontazi*,

prezentată de V. Mălinescu, în numele țăranilor. Este un document de o mare forță expresivă care, înfățișând situația tragică a țăranilor, provocată de evoluția *problemei agrare* în societatea românească, solicită o rezolvare în acord cu interesul național, cu spiritul civilizației și al demnității umane⁴⁴.

Reproducem, în continuare, câteva fragmente ale acestui document de o mare frumusețe stilistică și de un dramatism zguduitor, al cărui autor nu ne este cunoscut:

„Întrunindu-ne ca să rostim dorințele treptei noastre în privința noului așezământ și a noiei rândueale ce are a se pune în țeară și chibzuindu-ne noi în de noi despre nevoile și durerile a două-sprezece sute de mii de suflete care ne-au trimis să fim răsunetul gemătului lor la marea Adunare... mărturisim:

Că până în ziua de astăzi toate sarcinile cele mai grele numai asupra noastră au fost puse, și noi mai nici de unele bunuri ale țării nu ne-am îndulcit, iară alții, fără să fie supuși la nici o povară, de toată mana țarei s-au bucurat; că noi biruri grele pe cap am plătit, oameni de oaste numai noi am dat; ispravnici, privighetori, judecători și jandarmi numai noi am ținut; drumuri, poduri și șosele numai noi am lucrat; beilicuri, podvezi și havalele numai noi am făcut; boerescuri, zile de meremet numai noi am împlinit, clacă de voe și fără de voe numai noi am dat... bătălii și răzmerițe când au fost, tot greul numai noi l-am dus; oști când au venit, noi le-am hrănit, noi le-am slujit, noi le-am purtat; că cel cu putere țeara își părăsea, peste hotare trecea; și când da Dumnezeu de se făcea pace și liniște și țara se îmbelșuga, cu toții se întorceau de se desfătau, de nevoie nu știau; nevoia și greutatea o duceau cei ce rămăneau la vatra lor. Iarna era grea, oști multe, cărături multe și la loc depărtat. Căram la Dunăre și peste Dunăre, boii degerau și cădeau, alătura cădea și omu cu dâșii; acasă copiii flămânziau, că ceea ce nu lua ostașul la nevoia sa lua zapcii cei de țară de se îmbogățiau. Iară dacă puhoiul oștirilor se scurgeau și furtuna se alina, holdele se semăna, grânele înverzina, câmpurile înfloria, că sudoarea noastră le uda. Țara asta nici băi, nici măestrii nu are, nici meșteșuguri multe ca alte țări nu are, toată bogăția, toată îmbelșugaria brațele și sapele noastre o aduc. Cătu-i Dunărea de mare și de largă curge râul sudorilor noastre, se duce peste mări și peste hotare acolo se preface în râuri de aur și de argint și curg iarăși înapoi de se revarsă în țara noastră; iară noi nici rânduială, nici dreptate nu am avut. Când ne-am jăluit, când ne-am tânguit,

pășurile când ne-am spus, Ispravnicul ne-a bătut, privighetorul ne-a bătut, jandarmul ne-a bătut, posesorul ne-a bătut, boierul de moșie ne-a bătut; care s-a sculat mai de dimineață, care a fost mai tare, acela era mai mare. Boul și vaca, munca ostanelilor noastre, nu știam de sunt ale noastre; pu-iul și găina, laptele de la gura copiilor noștri de multe ori cu nedreptul ni s-a luat.

Boerescul era odinioară șase și apoi douăsprezece zile de la răsăritul și până la asfințitul soarelui. Apoi s-a făcut lege ca să tălmăcească ziua lăsată de Dumnezeu cătu-i de mare, și boerescul s-a mărit; în urmă iar s-au mai tălmăcit și boerescul s-a tot îngreuiet. Acum sunt douăsprezece zile de pont, ziua cât luna; lucrăm din primăvară până în toamnă, lucrăm de cum se ica omătul și până dă înghețul tot la boeresc. Lucrăm cât zice legea și mai des și peste lege, lucrăm și nu mai mântuim; nu-i nici sărbătoare, nici lucrătoare...

... Înainte de Reglement, șăteanul avea zece, cincisprezece și peste douăzeci de fâlci; ridicam vite, ne prindeam nevoia și era și țeara folosită, că cirezile cele multe care ieșeau din țară noi le creșteam. Cu Regulamentul munca ni s-a împovărat, iar pământurile ni s-au micșorat. Noi nici la facerea legii acești, nici la celelalte nu am fost chemați, nici întrebați, nici la vreo învoială nu am statut. Domnia lor boierii de moșii singuri le-au făcut, noi le-am urmat, deși greu și amar ne-a picat...

... Noi încă știm, că de când cu Domniile grecești... ni s-au stricat și dresese țării și ale noastre. De aceea noi nu facem nici imputare nici înfruntare nimăru. Noi dorim ca tot poporul român să se înfrățiască și să trăiască în pace și în liniște pe pământul strămoșesc al României, pentru mărirea și fericirea neamului...

... Pe lângă cele *mari dorinți* care dimpreună cu celelalte trepte le-am arătat în Adunarea obștească a țării, *triapta locuitorilor pontai* cere ca pe viitorime șăteanul să fie și el pus în rândul oamenilor, să nu mai fie ca până acum asemăluit cu dobitoacele necuvântătoare... *bătaia* să se rădăce pentru totdeauna deasupra noastră... să nu mai fim osândiți fără judecată.

... Pe viitorime, toate *beilicurile*, toate *havalelele* și *birul* pe cap să fie oborâte... să se pue un singur bir pe averea fiecărui fără osăbire în țară. *Satele să-și aibă dregătorii* aleși chiar din sânul lor. – Apoi suspinul, durerea noastră de toate zilele, dorința cea mai mare, pentru care ne rugăm zi și noapte la Dumnezeu să se îndure este *căderea boerescului*; vrem să răscumpărăm boerescul și toate acele cu care suntem împovărați către

boierii de moșii, vroim să scăpăm, vroim să ne răscumpărăm de robia în care suntem, vroim să ne răscumpărăm, să nu mai fim ai nimăru, să fim numai ai țării, și să avem și noi o țară.

... Din buni și străbuni, noi am avut *dreptul* de a ne *lucra pământul* trebuitor pentru hrana noastră și a vitelor noastre *fără să ne poată nime-nea alunga* de pe dânsul. Toate uricele țării, toate așezămintele vechi și nouă ne sfințesc acest drept precum și acela *de a se da copiilor* noștri pământuri până la acoperirea de două treimi din moșie...

... Să fie deci o Adunare obștească, unde să avem și noi oamenii noștri, să se cearnă și să se dezbată drepturile boierilor și drepturile noastre, și ceea ce o țară va găsi că suntem datori cu sudorile noastre vom plăti că omul ca să scape de robie și să fie stăpân la casa, vatra și ogorul său, cu tragere de inimă va lucra și se va răscumpăra".

Țăranii solicită ca cererile lor să fie supuse puterilor europene: „... Ele au luat și țin sorții *României* în puternica lor mână, numai ele pot împlini marea faptă de a scoate un popor din mormântul în care a zăcut până acum. Biruințele cele mari, câștigate, se vor șterge de pe stâlpii cei înalți pe care sunt scrise, petrite se vor preface iarăși în năsip, dar învierea *României*, săpată adânc în inimile tuturor *Românilor*, trecând din strănepoți, vor binecuvânta timpurile viitoare numele întemeietorilor unui popor”⁴⁵.

Actul a fost citit în planul Adunării, la 9 noiembrie 1857, de către Anastasie Panu⁴⁶. Așa cum se poate observa din întinsele pasaje pe care le-am reprodus, documentul – semnat de deputații țărani – cuprinde sau sugerează componentele esențiale ale *problemei agrare*, în evoluția lor istorică, după cum, în egală măsură, reliefează și necesitatea de soluționare în acord cu interesele naționale și cu cerințele elementare de constituire a statului modern.

Fără să primească vreo rezolvare – în urma dezbaterilor din Adunările ad-hoc și în lucrările Comisiei de informare –, *problema agrară* a rămas la ordinea zilei, atât pe agenda politică, cât și în dezbaterile opiniei publice. În 1858, reproducând cuvintele țarului Alexandru II, în paginile ziarului „*Românul*”, C.A. Rosetti consemna o mărturie, valabilă, întrutotul și pentru realitățile românești: „această reformă trebuie să se facă de sus, dacă nu voim să vie de jos”⁴⁷.

Înfăptuirea Unirii, în 1859, a reliefat acuitatea reformei agrare; totodată, însă, a scos în evidență și opoziția marilor proprietari funciari la soluția împroprietăririi prin despăgubire. Conflictul dintre cele două poziții –

radicală și conservatoare – a alimentat tensiunea socială din primii ani de după înfăptuirea Unirii personale, realizată prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, la 24 ianuarie 1859.

În mesajul domnesc din decembrie 1859, *problemei agrare* i se rezervă un spațiu larg. Ea este înfățișată ca preocupând „toate spiritele”: „tulbură ideile obștiei... înrăurează asupra tuturor calculelor și împiedică toate combinațiile de viitor” – se nota în acest sens. Domnitorul își exprima intenția de a o rezolva în interesul tuturor părților, în conformitate cu principiul: „nici o jertfă să nu se ceară de la nimeni, fără o dreaptă despăgubire”⁴⁸.

Înfruntarea între cele două poziții a continuat în presă și în cele două Adunări. Mihail Kogălniceanu s-a dovedit a fi unul din cei mai autorizați și mai elocvenți apărători ai rezolvării *problemei agrare* pe cale democratică. În îmbunătățirea stării țăranilor, rostea el, în unul din discursurile sale, „văd tot viitorul țării mele, văd fondarea naționalității române. Câtă vreme țăranii vor fi sub jug, cât ei vor fi considerați numai ca niște mașini bune de produs grâne și popușoi, până când ei nu vor fi lipiți către țară, prin drituri și avere, până când, într-un cuvânt, ei nu vor fi *cetățeni*, noi nu avem *nație*”⁴⁹.

Având majoritatea în Comisia centrală de la Focșani – organismul creat de Convenția de la Paris, din 1858, cu scopul de a elabora legile comune necesare celor două Principate – conservatorii au votat un proiect de lege rurală, care dădea expresie soluției susținută de reprezentanții marii proprietăți funciare, care fusese expusă și în Adunarea ad-hoc a Moldovei, de majoritatea Comitetului marilor proprietari. Proiectul nega țăranilor orice drept de stăpânire asupra pământului. Acestora, le era recunoscut doar dreptul de embatic asupra locuințelor și livezilor. Guvernul era autorizat să vândă țăranilor pământuri din moșiile statului sau ale așezămintelor publice și bisericești. Proiectul conservator îi transforma pe țărani în simpli embaticari (chiriași perpetui).

La începutul anului 1862, când a fost desăvârșită Unirea, prin instituirea unei singure Adunări, a unui singur guvern, capitala fiind stabilită la București, din rațiuni politice, domnitorul a încredințat conservatorilor sarcina de a constitui primul guvern. Prim ministru a fost numit Barbu Catargiu, șeful recunoscut al marii boierimi conservatoare, posesoare de latifundii. Beneficiind de această împrejurare, de majoritatea pe care o dețineau în Adunare, conservatorii au adus în discuția acesteia proiectul elaborat de Comisia centrală⁵⁰.

În cursul dezbaterii, reprezentând minoritatea, M. Kogălniceanu a rostit unul din cele mai importante discursuri din cariera sa de om politic⁵¹ (pe care și-l revendică, cu mândrie, în 1891, în discursul rostit la Academie). Omul politic pledează, argumentat, în favoarea împrumutării țăranilor, soluție pe care boierii conservatori o apreciau drept comunistă sau socialistă, ca având drept obiectiv exproprierea proprietarilor legitimi. „Nu drămuți brazda de pământ trebuitoare hranei țăranilor – apela el la spiritul de dreptate al boierilor. Gândiți la durerile, la patimile, la lipsurile trecutului lor. Gândiți la originea averilor dvoastră; gândiți că cea mai mare parte din ele e datorită muncii și sudorilor lor. Închipuiți-vă că părinții lor s-au luptat alături cu părinții noștri pentru salvarea țării și altarului. Gândiți că mâine poate ora pericolului poate iarăși suna; căci fără dânsii nu veți putea apăra nici patria, nici averile, nici drepturile voastre și că, odată țară pierdută, nu veți fi decât slugile străinilor, când astăzi sunteți în capul României, în capul unei țări libere și autonome”⁵².

În pofida opiniilor contrarii, bine argumentate, al protestelor vehemente ale opiniei publice, în starea de tensiune internă – a cărei intensitate poate fi măsurată și prin asasinarea lui Barbu Catargiu –, la 11/23 iunie 1862, Adunarea a votat proiectul Comisiei centrale, amendat în urma discuțiilor, care conținea, în esență, soluția conservatoare în rezolvarea *problemei agrare*. Alexandru Ioan Cuza, însă, a refuzat să sancționeze legea votată de Adunarea conservatoare. Problema rămânea deschisă.

După ce, la sfârșitul anului 1863, prin legea secularizării averilor mănăstirești, statul a intrat în stăpânirea unor suprafețe de teren arabil și pădure care însumau un sfert din suprafața țării, la 14/26 august 1864, a putut să fie promulgată legea rurală, în urma loviturii de stat de la 3/15 mai 1864. Actul a fost necesar pentru a putea fi înfrântă opoziția boierimii conservatoare și a asigura liniștea socială necesară procesului administrativ și legislativ de modernizare a societății. Legea – care a intrat în vigoare la 23 aprilie/5 mai 1864 – dădea expresie proiectului susținut de M. Kogălniceanu, aflat la conducerea guvernului. Proiectul reiterna poziția democratică de la 1848⁵³. Relațiile feudale și monopolurile sunt desființate, țăranii fiind transformați în mici proprietari. Proprietatea, inclusiv cea moșierească (aceasta fusese expropriată de 1.100.000 ha, restul fiind luat din moșiile statului) este declarată sacră și inviolabilă. În *schimbul obligațiilor* față de proprietar, țăranii erau îndatoriți să plătească, în termen de 15 ani, o despăgubire. Practic, aceasta acoperea valoarea pământului. Nu

a fost răscumpărat pământul, ci obligațiile, pentru a nu putea să fie contestat dreptul țăranilor asupra acestuia.

Legea rurală din 1864 încheie un important ciclu din evoluția *problemei agrare* din România. Suprimarea relațiilor feudale și eliberarea țăranilor, eliberarea moșiilor de servituțiile feudale care le grevau, au dus la constituirea unei piețe libere a forței de muncă pentru capitalism, îngăduind lărgirea pieței interne. De asemenea, actul a îngăduit dezvoltarea mai rapidă a capitalismului în general, a dezvoltării capitalismului în agricultură, mai cu seamă, prin utilizarea mai largă a muncii salariate și accentuarea caracterului comercial al agriculturii. Păstrarea marii proprietăți funciare, a unui raport *monstruos* între proprietatea țărănească și cea a moșierilor (în timp ce proprietatea moșierească și cea a statului reprezentau 70% din suprafața de pământ, cea țărănească era doar de 30%), la care s-a adăugat și lipsa pământului au imprimat un ritm lent dezvoltării capitalismului în agricultură, conferind procesului de dezvoltare a societății românești particularități distincte. Prin forța lucrurilor, a fost instaurat un regim de *tranzitie*, în cursul căruia au fost păstrate unele din formele specifice vechiului regim, abolit prin reforma din 1864. Componentele esențiale ale *problemei agrare* nu și-au putut găsi o împlinire deplină prin legea din 1864. Aceasta, însă, a deschis o cale largă spre rezolvarea ei în acord cu viziunea generației de la 1848.

Perioada care a urmat, încheiată cu cealaltă importantă reformă, din 1923, a fost timpul istoric în care *problema agrară* a intrat în faza finală a soluționării sale, în condițiile constituirii structurilor moderne ale statului român și ale desăvârșirii unității naționale.

Le « problème agraire » dans les Principautés Roumaines

Des réformes de C. Mavrocordat à l'affranchissement des
paysans et à leur transformation en propriétaires

Résumé

Tout au début, l'auteur explique le sens de l'expression « problème agraire » dans la société roumaine de l'époque. Ensuite, il passe en revue les processus et les phénomènes les plus importants de la transition aux formes de l'économie capitaliste dans l'agriculture.

Les transformations économiques et sociales qui sont particuliers au « problème agraire » commencent au 18ème siècle (le siècle des Phanariotes). Ce ne sont pas les princes grecs qui sont à l'origine de ces transformations. En leur qualité d'administrateurs des deux Principautés au nom de la Porte, ils n'ont fait que diriger ou organiser ces processus et ces phénomènes (dont le plus important, sans doute, a été l'intégration des grandes propriétés terriennes à l'économie de mar-

ché), en train de se développer depuis longtemps. Ces mutations ont été sanctionnées par les mesures de l'affranchissement des paysans de 1746 et 1749, prises par C. Mavrocordat, ainsi que par d'autres lois.

Le Règlement Organique a sanctionné, d'une manière encore plus claire, les transformations qui avaient eu lieu jusqu'alors dans le monde agraire à la suite de la suppression du monopole commercial ottoman (1829) et de l'ouverture des grandes propriétés vers le marché international. Le « problème agraire », dont les traits se précisent d'une façon encore plus nette à cette époque, est justement la conséquence de la manière particulière du développement du capitalisme dans les Principautés Roumaines: Un capitalisme agraire, qui se fraie le chemin à travers les vieilles structures agraires adaptées à des fins nouveaux.

Les programmes de la révolution de 1848 ont fait inscrire parmi leurs objectifs l'affranchissement des paysans et leur transformation en propriétaires. Ces points des programmes révolutionnaires constituaient des conditions jugées par les leaders politiques comme absolument nécessaires au progrès du pays, à sa modernisation.

Le réforme de 1864 est le moment de clôture d'une évolution de près de 200 ans dans le domaine des relations agraires. Elle a ouvert une ère nouvelle, celle du développement de la société capitaliste en Roumanie.

Note

¹ Gh. Platon și colab., *Cum s-a înfăptuit România modernă. O perspectivă asupra strategiei dezvoltării*, Iași, Edit. Universității „Al.I. Cuza”, 1993.

² O pertinentă analiză face Șerban Papacostea, în lucrarea *Oltenia sub ocupația austriacă*, București, Edit. Academiei, 1972. În sensul care ne interesează, cartea este esențială.

³ *Ibidem*, p. 318-319 și passim.

⁴ *Ibidem*, p. 319.

⁵ *Ibidem*. A se vedea și studiul aceluiași istoric *La grande charte de Constantin Mavrocordat (1741) et les réformes en Valachie et en Moldavie*, în vol. *Simposium. L'époque phanariote*, 21-25 oct. 1970, À la mémoire de Cléobule Tsourkas, Tessaloniki, 1974, p. 365 și urm.

⁶ În istoriografia noastră, problema a fost pusă de A. Oțetea. Cf. *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și în Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, București, Edit. Academiei, 1960. Pentru aspectele generale ale problemei, a se vedea Maurice Dobb, P.M. Sweezy, *Du féodalisme au capitalisme: problème de la transition*, vol. I-II, Paris, Maspero, 1977. Nu toți istoricii români au fost de acord cu aprecierea potrivit căreia evoluția agriculturii românești din cele două Principate – în perioada care stă în atenția noastră – poate fi încadrată în fenomenologia istorică desemnată sub această denumire.

⁷ În Transilvania, iobăgia a continuat să existe până la 1848.

⁸ În principiu, ne declarăm de acord cu istoricul Florin Constantiniu care consideră că „agravarea obligațiilor țărănești – îndeosebi a celor în muncă – în orientarea producției cerealiere a domeniului spre piață, cele două elemente caracteristice procesului denumit „a doua iobăgie” –, nu a depășit, în Țara Românească și Moldova, în veacul al XVIII-lea, stadiul începuturilor. Cele două țări românești au constituit o zonă de tranziție între cele două arii de regimuri agrare: est europeană, caracterizată prin preponderența clăcii, și balcanică, caracterizată prin preponderența dijmei”. Cf. *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, București, Edit. Academiei, 1972, p. 22-24.

⁹ Șerban Papacostea, *op.cit.*, p. 63 (sublinierea este a noastră).

¹⁰ „Il y a plus d'argent en Moldavie qu'en Valachie, observă Parrant, consul al Franței – Dans cette dernière province, tous les Boyards accoutumés à trouver leur existence dans les différentes

charges que leur distribue la Cour, négligent leurs terres, leurs villages et végètent misérablement en courtisans. À l'assy, les Boyards sont presque tous riches et au lieu de rechercher les faveurs du Prince les dédaignent en quelque sort. Ils vont passer une partie de l'année dans leurs campagnes qu'ils fertilisent et qui avec quelques soins, leur rapportent de gros revenus. Leur vie est splendide: leurs maisons sont vastes et bien meublées, tout leur extérieur est galant. Ce qu'on ne voit guère à Bucarest où l'on peut même dire qu'il règne une espèce d'indigence" (Hurmuzaki, *Documente*, S₁, vol. III, p. 525). Bois le Comte, în 1834, de asemenea, constată că Moldova, redusă acum ca întindere (în urma rapturilor teritoriale) a depăşit multă vreme Muntenia în privinţa populaţiei şi a bogăţiei. Pământurile munteneilor sunt mai puţin cultivate, averile mai puţin bine administrate decât cele ale moldovenilor. Au însă vederi mai largi şi o mai mare pricepere în privinţa conducerii. Sunt mai înclinaţi să se supună necesităţilor. Spiritul lor maleabil şi mai puţin format se adaptează mai repede împrejurărilor, îi determină să urmeze cu încredere calea indicată de personalităţile luminate. Moldovenii însă sunt mai greu de condus (*Ibidem*, vol. XVII, p. 359, 369). N. Suţu, observator avizat, consemna că a auzit de la tatăl său (ultimul domnitor fanariot din Ţara Românească), că Moldova este mult mai greu de guvernat decât Muntenia. Aceasta era adevărat pentru vremea în care aristocraţia făcea totul. Boierii moldoveni se îngrijeau, mai mult, de interesele lor materiale, fiind preocupaţi mai mult cu exploatarea moşiilor decât de căutarea slujbelor; întotdeauna, au fost mai independenţi şi au ştiut să reziste ocârmuirii, atunci când interesele publice o cereau. Muntenii, mai maleabili, erau mai înclinaţi spre căutarea slujbelor, manifestând mai multă docilitate. (*Mémoires du Prince N. Soutzo, publiés par P. Rizos*, Vienne, 1899, p. 365-366). În legătură cu această problemă a se vedea lucrarea noastră *Moldova şi începuturile revoluţiei de la 1848*. Chişinău, Universitas, 1993, passim.

¹¹ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VII, Bucureşti, 1937, p. 182.

¹² Şerban Papacostea, *loc.cit.*; Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, Bucureşti, 1981, p. 89, 94.

¹³ D.C. Sturdza-Schecanu, *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, seria I-a, vol. I, Bucureşti, 1907.

¹⁴ Pe larg, în lucrarea noastră *Cu privire la evoluţia rezervei feudale în Moldova de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la legea rurală din 1864*, în *Studii şi articole de istorie*, V, 1963 şi *idem*, *Geneza revoluţiei române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, ediţia I, Iaşi, Junimea, 1980, ed. a II-a, Iaşi, Edit. Universităţii „A.I.I. Cuza”, 1999.

¹⁵ Radu Rosetti, *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova*, Bucureşti, 1907, p. 313.

¹⁶ D.C. Sturdza-Schecanu, *op.cit.*, p. 36 şi urm.

¹⁷ *Ibidem*, p. 61-69.

¹⁸ N. Bălcescu, *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, în *Opere*, II, ediţia G. Zane şi Elena G. Zane, Bucureşti, Edit. Academiei, 1982, p. 110.

¹⁹ Cf. Victor Léontovich, *Histoire du libéralisme en Russie*, préface d'Alexandre Soljénitsyne, Paris, Fayard, 1979.

²⁰ N. Suţu, *Opere economice*, ediţia I, Veverca, Bucureşti, 1957, p. 164.

²¹ Andrei Ōţetea, *op.cit.*; Gh. Platon, *Geneza revoluţiei române de la 1848. A se vedea şi lucrarea lui Andrei Ōţetea, Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1977.

²² D.C. Sturdza-Schecanu, *op.cit.*, seria I-a, vol. III, p. 239-243 şi Gh. Platon, *Cu privire la evoluţia rezervei feudale...*, *loc.cit.*

²³ A se vedea observaţiile formulate în lucrarea noastră *Domeniul feudal în Moldova în preajma revoluţiei de la 1848*, Iaşi, Junimea, 1973.

²⁴ Cf. I.C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic*, Bucureşti, 1915 şi Gh. Platon, *Geneza revoluţiei române de la 1848...*

²⁵ N. Suţu, *Notiţe statistice asupra Moldovei (1849)* în volumul citat, p. 209.

²⁶ I.C. Filitti, *op.cit.*, p. 389-390.

²⁷ N. Sutu, *loc.cit.*, p. 209.

²⁸ Gh. Platon, *Contribuții la cunoașterea frământărilor țărănești din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848. Strămutarea locuitorilor*, în *Studii și articole de istorie*, IV, București, 1962 și *Moldova și începuturile revoluției de la 1848*, p. 266 și urm.

²⁹ Gh. Platon, *Izgonirea țăranilor răzvrătiți de pe moșii. Contribuții la cunoașterea frământărilor țărănești din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Iași, Universitatea „Al.I. Cuza”, 1966.

³⁰ Gh. Platon, *Strămutarea locuitorilor...*, *loc.cit.* și idem, *Din lupta maselor țărănești din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848. Studii și articole de istorie*, VII, 1965. A se vedea și *Moldova și începuturile revoluției de la 1848*, p. 282 și urm.

³¹ Discursul rostit la jubileul sfertului de veac al Academiei Române, la 13 aprilie 1891, în Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, ediție îngrijită de Dan Berindei, București, 1967, p. 286.

³² *Ibidem*. A se vedea și *Dorințele partidei naționale în Moldova*, în vol. Dan Berindei, *Revoluția română din 1848-1849. Însemnătatea și programele ei*, București, Edit. Enciclopedică, 1998, p. 109 și urm. În discursul amintit, M. Kogălniceanu nota în legătură cu lucrarea lui N. Bălcescu: „fiecare frază a acestei lucrări este un strigăt la cer în favoarea nenorociților asupriți. Astăzi încă – urmează ei – această lucrare este pledoaria cel mai elocvent și cel mai veridic în favoarea marii reforme, care deabia s-a putut săvârși în 1864. Cuvintele lui Bălcescu, în curând, aveau să pună chestiunea la ordinea zilei. Toate spiritele luminate, toate inimile fierbinți își însușiră soluțiunea ca un fel nobil al activității vieții lor...”. *Loc. cit.*, p. 286.

³³ N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, *Opere*, II, ediția citată, p. 112.

³⁴ *Ibidem*, p. 110.

³⁵ A se vedea, mai ales, *Reforma socială la români*, *Ibidem*, p. 134 și urm. (p. 157).

³⁶ *Despre înproprietărea țăranilor*, articol apărut în „Poporul suveran”, nr. 21 (23 august), 27 (30 august) și sept. 1858, *Opere*, II, 21-32. Cf. *Mersul revoluției în istoria românilor*, *Ibidem*, p. 110.

³⁷ *Despre înproprietărea țăranilor*, *loc.cit.*, p. 25. Un alt reprezentant al generației de la 1848, Alexandru C. Goleșcu, într-o scrisoare adresată vărului său – Ștefan C. Goleșcu – îi comunică opinia sa cu privire la rezolvarea problemei agrare, asemănătoare celeia a lui N. Bălcescu. „Dintre cele douăzeci și unul de articole ale proclamației noastre – notează el – articolul esențial, cel mai important dintre toate, singurul într-adevăr social, național și democratic, acel care recomandă, în cea mai mare măsură, revoluția noastră stimei și admirației lumii intelectuale și fără de care mișcarea noastră efemeră n-ar fi durat nici măcar trei luni, ba poate nici n-ar fi avut loc, este articolul 13, care face pe țăran proprietar, adică îi redă bunăstarea și fericirea, pentru ca, într-o zi, să facă din el un cetățean, un soldat al patriei”. (G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Bolerii Golești*, vol. III, 1850-1852, p. 108-109 (scrisoarea din august-septembrie 1851)).

³⁸ Pentru bibliografia problemei agrare în perioada 1848-1864, a se vedea, mai cu seamă, D.C. Sturdza-Schecanu, *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, seria I-a, vol. I-IV; N. Bălcescu, *Opere*, vol. I-IV, ediția G. Zane și Elena G. Zane, Edit. Academici, 1974-1990; N. Adăniloie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, Edit. Academici, 1967; Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răscolit țăranii*, București, 1907; G. Zane, *La loi rurale de 1864 et l'héritage idéologique de l'année 1848*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, an 3, nr. 2, 1964 și idem, *Sur quelques thèses de la littérature économique roumaine de l'époque 1840-1848 – concernant le problème agraire*, în „Revue roumaine des sciences sociales”, séries des Sciences économiques”, București, Academia Română, nr. 2, 1966; Idem, N. Bălcescu, *Opere*, Omul. Epoca, București, Edit. Eminescu, 1977; Apostol Stan, *Le problème agraire pendant la révolution de la 1848 en l'alachie*, Bucarest,

Ed. de l'Académie Roumaine, 1971; Idem, *Nicolae Bălcescu și problema agrară*, în *Studii și articole de istorie*, vol. XIV, București, 1969; *Agricultura românească în faza finală a clăcășiei - 1831-1864*, București, Edit. Academiei, 1994. Pentru întreaga discuție, interes deosebit prezintă sintezele lui G. Zane, *La loi rurale de 1864 et l'héritage idéologique de l'année 1848*, loc.cit., și Gh. Platon, *Evoluția rezervei feudale...*, loc.cit.

³⁹ N. Bălcescu, *Question économique des Principautés Danubiennes*, în *Opere*, II, p. 41-101.

⁴⁰ Cf. D.C. Sturdza-Schecanu, *Acte și legiuri...*, seria I-a, vol. IV, București, 1907.

⁴¹ *Ibidem*, vezi și *România după tratatul de la Paris din 30 martie 1856* de B. Boerescu precedată de o introducere a Domnului Royer Collard, profesor de dreptul ginților la Facultatea de drept din Paris, în *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. III, București, 1889, p. 13-113.

⁴² A se vedea, Barbu Catargiu, *Proprietatea în Principatele Române* și Idem, *Încă câteva idei asupra proprietății în Principatele Unite*, București, 1860; Petre Opran, *Chestia proprietății de moși în Principatul României*, București; N. Istrate, *Chestia relațiilor dintre proprietari și locuitorii lucrători de pământ*, Iași, 1857; Grigore Costache Epureanu, *Chestia proprietății fonziere în privirea îmbunătățirii soartei locuitorilor*, Iași, 1859 ș.a. A se vedea N. Adăniloaei, Dan Berindei, *op.cit.* și Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țărani*.

⁴³ Materialele sunt publicate în D.C. Sturdza-Schecanu, *Acte și legiuri...*, seria I-a, vol. I, p. 529 și urm.

⁴⁴ Dezbaterile Divanurilor ad-hoc sunt inserate în *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VI₁₋₂. A se vedea și N. Adăniloaei, Dan Berindei, *op.cit.*, p. 79-112.

⁴⁵ *Acte și documente...*, vol. VI₁, p. 342-346.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 196.

⁴⁷ „Românul”, nr. 78, din 2/14 octombrie 1858, p. 310.

⁴⁸ „Monitorul oficial al Țării Românești”, nr. 148, din 8 decembrie 1859, p. 591.

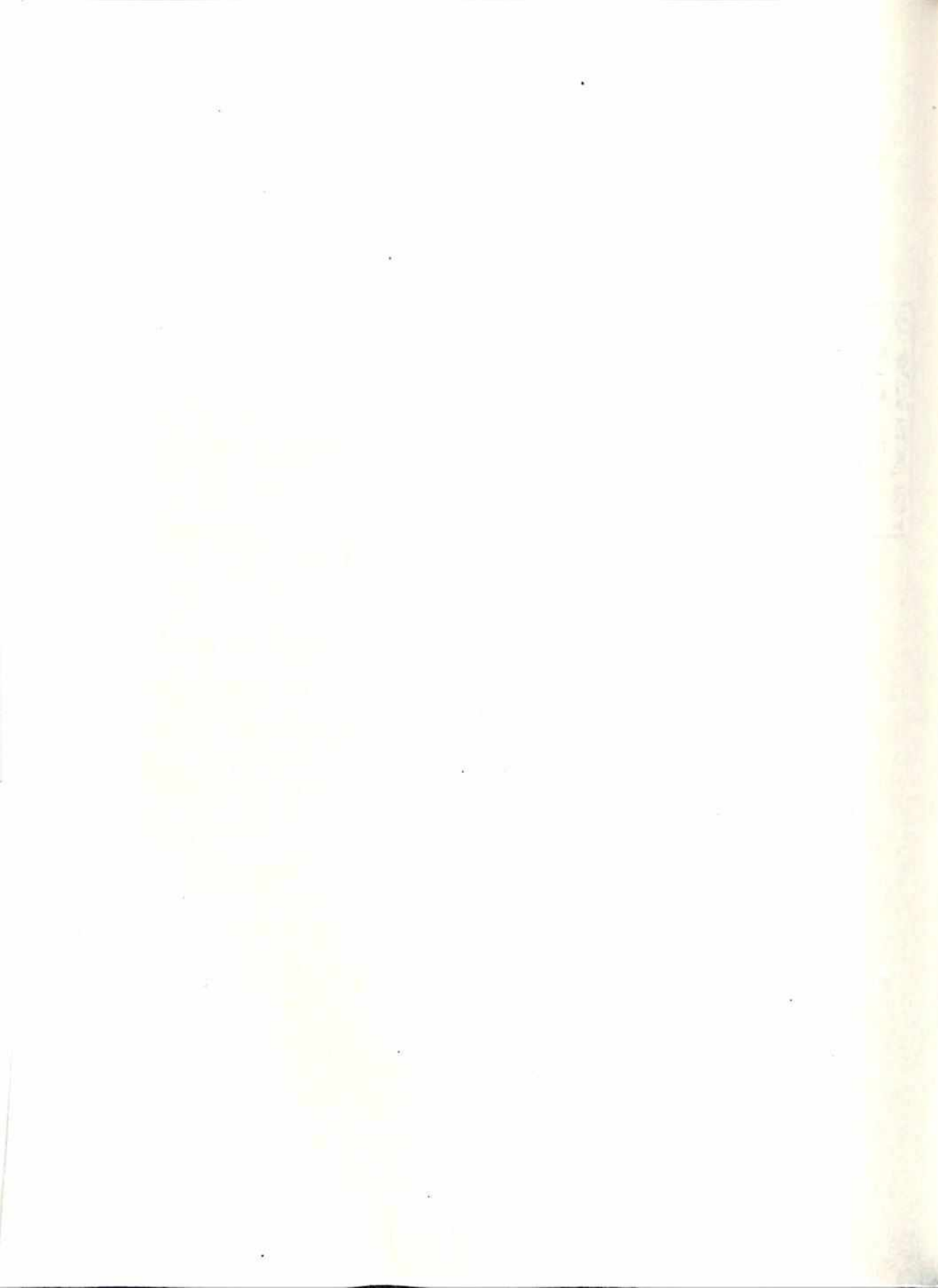
⁴⁹ M. Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii*, ediție de Vladimir Diculescu, București, Edit. Științifică, 1959, p. 286.

⁵⁰ Pentru dezbaterile proiectului, a se vedea Liviu Botezan, *Problema agrară în dezbaterile parlamentare din România în anul 1862*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series IV, *Historia*, 1961, fasc. I, p. 107-138 și N.A. Adăniloaei, Dan Berindei, *op.cit.*, p. 131 și urm.

⁵¹ D.C. Sturdza-Schecanu, *Acte și legiuri...*, seria I-a, vol. II, p. 404 și urm.

⁵² *Ibidem*, p. 451.

⁵³ Împrejurările în care a fost votată legea, pozițiile adoptate și conținutul ei la N. Adăniloaei, Dan Berindei, *op.cit.*, p. 161 și urm.

Gh. Cliveti

STRATEGII ȘI TACTICI DE „MARE POLITICĂ”, LA 1814, ÎN PERSPECTIVA CONGRESULUI DE LA VIENA (II)*

În determinarea „păcii generale”, după aproape un sfert de secol de „război endemic”, în care au fost antrenate mai toate statele europene, cele *patru mari puteri aliate* (Austria, Marea Britanie, Rusia și Prusia) au căutat să-și asigure exclusivitatea *rolului decizional*. Franța, deși învinsă, aspira să acceadă „în clubul principalelor puteri”. Fiecare dintre acestea a ținut să ilustreze, în perspectiva Congresului de la Viena, o „linie strategică” și tactici proprii, reflectând o anumită manieră de raportare între „construcția sa politică” și „ordinea europeană”. Austria și Rusia au constituit exemple deplin edificatoare în sensul celor menționate. Nu mai puțin Prusia, Marea Britanie și Franța, asupra cărora ne-am propus să ne referim în continuarea unui demers istoriografic consacrat unor probleme interesante și deosebit de complexe.

Dintre „puterile continentale”, semnatare, împreună cu Marea Britanie, ale *alianței de la Chaumont*, Prusia constituia un caz aparent simplu, dar, în fond, foarte complicat. „Curtea de Hohenzollern” nu prea dădea semne că ar urma o politică de reală anvergură (vocație) *europeană*. Ea părea a se menține „în careul marilor puteri aliate” nu pentru că așa-i dicta „propria măsură”, ci fiindcă numai astfel avea posibilitatea, printr-o conduită „activă, energică și invadatoare”¹, să-și atingă unele „scopuri imediate”, precum au fost, la 1813-1814, „eliberarea și revanșa” față de Franța și spera a fi, în perspectiva Congresului de la Viena, compensarea ei „teritorială”, cu un echivalent al „posesiunilor poloneze” transferate de

* Prima parte a studiului, cea privind cazurile Austriei și Rusiei, a apărut în volumul *Istorie și conștiință. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare* (coord. Gh. Iacob și Cătălin Turlicu). Iași. 2001. pp. 60-87.

Napoleon, la 1807, Marelui Ducat al Varşoviei şi „revendicate” de Rusia, în virtutea acţiunilor ei „eliberatoare” şi a tratatului de la Breslau-Kalisch, ca „indemnizaţii de război”. „Compensaţia” oferită Prusiei, cu toată susţinerea din partea Rusiei, era Saxonia, al cărei rege, Friedrich-August, susporta acuzaţia de „trădător” sau „defector al coaliţiei antinapoleoniene”, la 1813, şi ale cărui „teritoriu şi populaţie” concentrau preocupările cabinetului de la Berlin². Privită din perspectiva „combinaţiilor teritoriale”, a părţii „fizice” (materiale) a *echilibrului de forţe*, „schema” atitudinală a Prusiei era, într-adevăr, simplă. Ea era marcată însă de „ambii surde”³, din resorturi profunde, ce semnificau datele esenţiale ale *problemei germane*. Capacitatea de regenerare şi vitalitatea demonstrate de Prusia în anii 1808-1813 au propulsat-o la condiţia de „factor sinergetic” al constituirii statului naţional german. Proces istoric a cărui „etapă decisivă” a fost considerată, de mai toţi istoricii „în temă”, ca fiind delimitată de anii 1864-1871, când, „prin fier şi sânge”, au fost surmontate obstacolele *unificării statale* până la corolarul ei *imperial*⁴. Firele aceluiaşi proces au prins însă a se împleti încă din „etapa eroică” a rezistenţei „statale” şi a conştientizării „eului naţional german” după alte criterii decât ale „eului francez”. Faptul a fost probat, la 1807-1808, de *Discursurile* lui Fichte *asupra naţiunii germane* (*Reden an die deutsche Nation*)⁵, care incitau, la „vechiul său popor”, realizarea „unui nobil caracter” şi asumarea unei „înalte misiuni istorice”. O pledoarie ce a avut un deosebit ecou în mintea şi sentimentele germanilor. Aceştia au fost supuşi unei veritabile „pedagogii a acţiunii”⁶, care sublinia rolul „măreţ” ce revenea Prusiei în asigurarea „triumfului cauzei naţionale”. Ideea resuscitării Sfântului Imperiu nu prea mai avea aderenţi, cel al Austriei era considerat mai curând „o soluţie europeană decât una germană”⁷, iar Confederaţia Rhinului, „creaţie napoleoniană”, chiar dacă cunoştea „efectele pozitive” produse de sisteme instituţionale şi de legile *noi*, nu putea servi de *model*, vădindu-se ca „o experienţă pervertită de spiritul francez” şi, deci, contravenind „fondului tradiţionalist-creator” german. Cum bine a sesizat A.J.P. Taylor, Confederaţia Rhinului a semnat o tentativă de „a raţionaliza Germania, închi-zând paranteza Vechiului Regim”, cu cortegiul său de raporturi suzeranovasalice, de „privilegii senioriale”, de „state ecleziastice” etc., şi deschizând perspectiva „reformelor liberale”⁸. Or, asemenea „reforme” au fost percepute, mai ales de germanii din afara Confederaţiei, ca expresii ale unui „opresiv regim străin”. Resurecţia Germaniei nu-şi putea afla energii

și repere identitare decât în „trecutul ei primordial”. S-a impus, de aceea, „o cale proprie a libertății”⁹, incitată germanilor de „suferința unei comune (lor) experiențe a înfrângerii” (la 1806)¹⁰. Cale ce a presupus cu necesitate recursul la „faptele eroice” al trecutului „teutonic” („*der «teutschen» Traum, jene Romantik der Nation...*”)¹¹, pătrunse, în viziunea lui Herder, de eternul *Volksgeist* („*Die «Teutschen» wusten nun, wo «Teutschland» liegt – in der Wolken!*”)¹² și inspirând lui Ernst Möritz Arndt, la 1812, *Fantasien für ein zukünftiges Deutschland*¹³. Cultul excesiv pentru „trecutul german” a avut darul să determine stări de spirit reflectând tendința de intrare într-o nouă istorie prin „resuscitarea uneia vechi”, străbătută de „legende”¹⁴. O tendință ce a reconfirmat istoria germanilor ca una „a extremelor”, a unui „popor de centru”, geograficește, dar cu prea puțină aplecare spre ceea ce francezii raționează prin *juste milieu de vivre*. „Vecinătățile tensionate”, la vest și est, au făcut pe germani să resimtă și mai mult artificialitatea „frontierelor lor interne” (pluralitatea exagerată a entităților statale, supunând țara lor istorică unei „dureroase sinarhii”) și efemeritatea sau dificultatea realizării celor „externe” (cu alte popoare), „criza” delimitării spațiului etno-istoric fiind „o permanență a geografiei germane”¹⁵.

Reașezarea „datelor prezentului” și scrutarea „viitorului” impuneau „lumii germane”, la 1813-1814, un factor mobilizator și organizator de energii: *statul*. Iar exemplaritatea acestuia nu o putea oferi decât Prusia, ce suferise „umilința” la 1806, dar demonstrase, cu promptitudine, o excepțională capacitate de „revenire la viață”. Exemplul *statal* prusian avea să suscite, nu întâmplător, ca niciunde în timpurile moderne, apetența pentru speculații a filosofilor, istoricilor și juriștilor germani. Hegel, ce încercase o *teodicee* a statului, vedea în expresia prusiană a acestuia „suprema manifestare a *ideii universale* („*die Weltgeist*”), ... întruparea libertății concrete”¹⁶. În opinia lui Leopold von Ranke, „din anii tinereții”, „nici un stat n-ar fi existat vreodată fără un fundament spiritual și un înțeles al său spiritual, în puterea însăși (a statului – n.ns., G.C.) rezidând o esență spirituală, un geniu original...”¹⁷. Iar în viziunea lui Heinrich von Treitschke, „din anii împlinirilor bismarckiene”, „esența statului însemna, în primul rând, *putere*, în al doilea rând, *putere*, și în al treilea rând, *putere*”, *statul* „fiind el însuși o forță morală și o înaltă valoare morală”¹⁸. Mereu actuală în decursul întregului secol XIX, *problema statului* s-a constituit, la germani, în una de căpetenie pentru mediul intelectual și, desigur,

pentru cel politic din „epoca regenerării”. *Statul prusian* și-a etalat în contextul acelei epoci capacitatea de „a strânge în ideea sa” energiile germanilor, tinzând a face să concidă „ființa sa” cu cea a națiunii. Studiile istorico-juridice au reținut „fervoarea constituțională” în coordonatele statului exprimat de Prusia¹⁹. De asemenea, „experiențele reformatoare”, ce au probat inoperativitatea „determinării lor de la baza societății”, cum voise Stein²⁰, și eficiența celor inițiate și supervizate de stat, în al cărui cuprins s-au impus „conservatorismul social”, dar și „o largă, stimulată și controlată educație”²¹, un „s sofisticat aparat fiscal și administrativ”²² și, nu în ultimă instanță, *armata*, cu al său *corp ofițeresc* „trecut” prin faimoasa *Kriegsakademie*, înființată la 1810, și „strălucind din plin” în „straturile înalte” ale societății²³. Principalul „artizan al reformelor de sus” a fost prințul Karl August von Hardenberg, devenit, la 1810, „cancelar de stat” („*der Staatskanzler*”)²⁴. Au fost „reforme” pe seama cărora a fost pusă accentuarea „spiritului etatist-militarist prusian”, personificat de „sergentul de instrucție”²⁵ sau, în opinia lui George Canning, de „categoricul grenadier” („*the downright grenadier*”)²⁶. Ele au și fost severe, nu arareori și nedrept, criticate de „liberalii din universități”, de intelectuali din statele „de la Rhin” sau din sudul Germaniei. A rămas însă de necontestat „meritul reformelor” de a fi determinat fortifierea statului prusian. Strategia politică a Prusiei privea, la 1814, consacrarea *statalității*, dorită *exemplară* față de „istoricul pluralism statal” („*paragon of states*”) din „lumea germană”²⁷. O *statalitate* a cărei dezvoltare avea să presupună, de la sine, o anumită soluționare a problemei naționale, condiție *sine qua non* pentru împlinirea aspirației Prusiei de a deveni, în ipostaza de Reich, prim factor de putere în cuprinsul „marii politici”. Istoria i-a confirmat o atare aspirație. Însă la 1814, date fiind împrejurările, Prusia nu ținea să fie „vioara întâi” în *cuartetul puterilor aliate*.

Ceea ce exercita o extraordinară presiune asupra cabinetului „regal” de la Berlin era că, pentru el, se impunea să ducă *politică externă în chiar lumea germană*, polinucleară sub aspectul configurației statale. „În epocă” s-a și vehiculat, de la Hardenberg la Ranke, ideea priorității politicii externe față de cea internă²⁸. Idee amendată de unele studii de dată relativ recentă²⁹, dar care studii, constata Gordon A. Craig, par a-și fi luat o „exagerată detașare” față de „realitățile trecute”³⁰. La 1814, principala „părghie” a *statalității* Prusiei era *politica externă*. „Rațiunea de stat” a dictat acesteia să nu forțeze atunci disputarea unui rol de hegemon în politica

europenă. Spiritele penetrante, care nu lipseau la Berlin, au adoptat tactica „expectativei bine calculate” și a „beneficiului din complicațiile altora”. Datele „chestiunii polono-saxone” conveneau Prusiei nu atât din perspectiva „unor bune relații cu Rusia”, după *litera* tratatului de la Breslau-Kalisch, cât din cea a atuului de a fi un stat eminent german. Adjudecarea Saxoniei nu constituia decât o confirmare a acestui fapt. La fel și previzibilele „achiziții teritoriale la Rhin”. În postura de *stat german* era cu totul oportun, pentru „cei de la Berlin”, a sesiza și a exploata, la momentul de rigoare, „scăderile” din „politica germană a Austriei”, plasată în perspectiva „intereselor europene” ale acesteia. Orice eroare sau eșec în *politica europeană* a „curții de Habsburg” era de așteptat a servi, direct ori indirect, *politicii germane* a „curții de Hohenzollern”. *Rațiunea germană* l-a făcut pe Hardenberg să nu „riște” a antrena „țara sa” în combinații dictate doar de „logica marii politici în sine”. A evitat să fie extins „acordul cu Rusia” până la a face din „chestiunea saxonă” un „cal troian” pentru proiectele lui Alexandru I relative la Germania³¹. La Londra, în iunie 1814, a rezistat presiunilor britanicilor ca Prusia și Austria să realizeze un „front comun” (eurocentral!) contra veleităților hegemonice ale Rusiei³². A refuzat să facă „concesii” Austriei și Bavariei în „zona renană”³³. Singura excepție „de la fermitatea liniei germane” a constitui-o convenția cu Danemarca, relativă la „Pomerania suedeză”, ca un gest scontat a provoca o „viitoare îndatorare” a Marii Britanii³⁴. Evitarea „combinațiilor preliminare” negocierilor asupra „păcii și ordinii generale” a permis principalilor reprezentanți diplomatici prusieni, prințul Hardenberg și baronul Humboldt („*le secondant*”), să aprofundeze menirea și „maniera de lucru” ale Congresului de la Viena. *Ideea prusiană* era ca „aranjamentele generale” să nu conducă „forul păcii” la „instituirea unei republici europene, totdeauna și prin ea însăși imposibilă”, contravenind „sistemului relațiilor interstatuale” și permițând „auspicii suprastatale”³⁵.

Perspectiva unei „republici europene” anima, la 1814, firi vizionare, cu înclinația de a se entuziasma ușor, nutrind nobile idealuri, însă nu și pe cei situați la cele mai înalte cote ale „afacerilor publice”, cu un mult solicitat simț al realităților, fiindu-le de neimaginat o „ordine internațională” dincolo de teoria și practica interrelaționării statelor conform unor norme de drept *in spe* și capacității (puterii!), aprig disputată, de a imprima valențe în plus sau de a impune repere de rezistență cursului „intereselor generale”. Un adevăr deplin verificabil în cazul Marii Britanii, care, cunoscând,

nu de puțin timp, regimul politic reprezentativ, pe plan intern, resimțea, mai acut decât oricare alt stat european, presiunea așteptărilor publice, mult incitate de confruntările între puterea guvernamentală și opoziție, asupra orientării sale externe. Realitate pe care miniștrii britanici o invocabau adesea pentru definirea pozițiilor Regatului Unit în raport cu ale puterilor de pe continent. Erau invocate dezbaterile parlamentare, responsabilitatea ministerială, stările de spirit ale publicului, întreținute de „organe de presă” realmente liberă³⁶, fie ca explicații ori justificări ale unor „inerții”, „pași înapoi” față de situații presupunând *acte internaționale* contrare manierei „insularilor” de a vedea dispunerea „intereselor”, fie ca „suport” ori „resorturi” impunându-le atitudini „în forță”³⁷. În octombrie 1812, pe când Alexandru I, încercat fiind de reverii și de credința ferventă că „mâna Providenței” îl conducea spre „o mare victorie”, ținea să fie rezervate Rusiei inițiativa și ordonarea unei „mari și decisive coaliții antinapoleoniene”, prin procedee amintind de „cruciadele medievale”, însă „pe stil ortodox”, reclamat de „misia Noului Imperiu de Răsărit”, guvernul britanic și-a luat „distanța” necesară libertății sale de mișcare întru prevenirea „gravelor eventualități”, oferind, din proprie inițiativă, drept argument, „dificultatea” de a fi pe înțelesul „cabinetelor continentale” sistemul parlamentar în determinarea politicii externe, sistem implicând preeminența deliberărilor „forului legislativ” față de actele „executivului”³⁸. Natura regimului politic reprezentativ se regăsea, la 1814, cu și mai multă insistență, în argumentațiile ori invocațiile cabinetului britanic, pentru a-și accentua responsabilizarea conduitei sale, pe „canale oficiale” sau „discrete”, în „afacerile europene”, conduită esențializată de „misiunea lui Castlereagh pe continent”³⁹. La britanici, politica externă făcea obiectul dezbaterilor publice, după rigorile *guvernământului civil*, consacrat de „glorioasa revoluție” din 1688, străluminat de ideile unor John Locke, Jeremy Bentham, James Mill, John Stuart Mill, Edwin Chadwick⁴⁰ și verificat de „practica utilitariană”⁴¹. Dezbateri care erau încă departe de a avea „caracter democratic”, sub nici un chip „popular”, ele menținându-se la nivelul prin excelență *elitist* al determinării („prin vot”) și al asumării exercițiului puterilor în stat⁴². „Publicul larg” („*the Common People*”)⁴³ nu constituia un factor cu „rol direct în stabilirea formei de guvernământ”. Într-o etapă istorică definită, în cazul Marii Britanii, de „acumulare de putere”, sub diverse aspecte, „cetățeanul simplu”, cum remarcă David Thomson, părea „a nu ști mai nimic despre multe dintre fundamentele

guvernământului reprezentativ”⁴⁴. „Puterea mondială”, concentrată de *City of London*, „supremația navală” nu-i atrăgeau mai mult atenția decât „pașii pe covor”. Prin forțarea întrucâtva a unei atare figuri de stil, același renumit istoric umplea de viață faptul, aparent paradoxal, că *puterea* Marii Britanii a tins să capteze dezbaterile „publicului larg” numai pe măsură ce aceasta avea să intre pe panta declinului⁴⁵. La 1814, însă, ea era la apogeu.

Disputat, cu prevalență, de „publicul înstărit și instruit” (cu „știință de carte”), sistemul politic reprezentativ și-a pus serios amprenta asupra orientării externe a Regatului Unit. Revelatoare în acest sens era însăși dispunerea „factorilor subiectivi” ai politicii externe. Monarhul constituțional doar superviza, iar Parlamentul delibera, întreaga responsabilitate pentru acte și acțiuni specifice revenind guvernului, ministrului de resort. Ca urmare, Monarhia a pierdut din *putere*, în schimb factorul guvernamental și-a sporit mult atât *puterea* cât și *prestigiul* pe „scena internațională”⁴⁶. În atmosfera războiului cu „Franța napoleoniană”, William Pitt jr. și-a apropiat aura de „erou național”⁴⁷. „Discipolii săi”, George Canning și Castlereagh, ca și alții dintre cei revendicându-și continuarea „operei sale”, au conferit multă substanță și multă acuratețe „eforturilor britanice” în perspectiva „intereselor europene”, evidențiindu-se un „anumit model” de *Secretary of State for Foreign Affairs*⁴⁸. Nota distinctă a politicii externe a Marii Britanii, în raport cu a oricărei alteia dintre *puterile aliate*, o dădeau reprezentativitatea și responsabilitățile ministeriale în probleme esențiale de stat. O stare de fapt și de drept la care monarhului i s-a impus să subscrie, chiar corespondența sa cu alți „capi de case domnitoare” supunându-se exigențelor *interesului public*, cum a reieșit și din felul în care prințul regent, la *propunerile* lui Castlereagh, invitase pe împăratul Austriei și pe regele Prusiei „să viziteze” Londra, pentru „a grupa” pe împăratul Alexandru la „celebrarea victoriei contra lui Napoleon”⁴⁹. În concepția britanicilor, *statul* era, desigur, *subiectul* în relațiile internaționale. Dar nu un *stat absolutist*, cu atribute pe care Hobbes, la timpul său, le considera justificabile, sub imperativul *suveranității*, prin ele însele⁵⁰, nu un *stat monarhic absolutist*, precum Austria, nu unul asimilat *autocrației suveranului*, precum Rusia, nu unul absorbind și administrând cu strictețe problemele societății, precum Prusia. Statul la britanici se definea ca expresie instituționalizată a voinței publice, nu a „voinței generale”, cum o cunoscuse „Franța revoluționară”. Expresie validată de sistemul de

guvernământ reprezentativ, reglat de principiul separatismului puterilor în stat și permițând „experimentele politicii avansate”, adoptate, cu timpul, de diferite state „de pe continent”, nu neapărat ca simple „derivate” ale celor britanice⁵¹. Un sistem impunând politicii externe „norma oportunității flexibile”, cu evitarea ralierilor de state în numele unor „cauze ideologice”, propice unor poziții „de extremă”, precum revoluția sau conservatorismul dinastic⁵². O „normă de conduită” reflectând, până spre mijlocul secolului XIX, *distanța* între sistemul politic britanic și cel al fiecăreia dintre „puterile continentale”⁵³, mai puțin Franța, după 1830.

Asigurată de supremația maritimă a Regatului Unit, o atare *distanță* nu presupunea, de la sine, o strategie politică eminentemente „pericontinentală”. În perspectiva Congresului de la Viena, britanicii demonstau intenții și atuuri reale de a se implica în determinarea „ordinii europene” după o „logică” dictând „distincția între constituționalism și excesul de revoluție”, cu posibilitatea reantrenării sub auspiciile *concertului european* a puterii franceze⁵⁴. Referitor la componentele *politice* ale „viitoarei ordini generale”, era de prevăzut apropierea pozițiilor Marii Britanii și Franței, poziții contravenind, deși nu din motive similare, „proiectului metternichian al ordinii sociale conservatoare” și, mai mult, „romanticei confrerii monarhice” ascunzând cu greu „prozaice” veleități hegemonice din partea lui Alexandru I⁵⁵. „Învățămintele” *coaliziilor* și, mai nou, ale *marii alianțe* au permis britanicilor, sub acoperirea suportului financiar al acțiunilor războinice ale statelor (puterilor) animate de „cauza comună”, să se edifice sau chiar să-și impună punctul de vedere asupra multora dintre „combinațiile” preliminarând „noua configurație politico-teritorială a Europei”. Realitățile „de pe continent” făceau ca „interesul strategic” al britanicilor să coincidă cu promovarea unui „dinamic echilibru de forțe”, ce să lărgască posibilitățile manevriere ale superputerii maritime. „Legitimismul monarhic” era abordat în subsidiarul unei asemenea coincidențe. „Cei de la Londra” nici nu concepeau să fie organizatori și susținători ai unei „ordini internaționale” altcumva decât „bazată pe dinamica echilibrului de forțe”⁵⁶. Soluția *politică* în scopul reasezării datelor „echilibrului european” le-a fost „inspirată” de însuși sistemul lor de guvernământ. Miniștrii britanici au fost cei care au imaginat și au căutat să transpună în fapt sistemul de reprezentare a statelor, dar nu după „drepturi egale”, precum cetățenii în viața publică internă, ci după puterea ce o disputau și o demonstau în arena internațională, unde se făcea resimțită necesitatea asumării de respon-

sabilități menite asigurării „intereselor comune”. Din mediul politico-gubernamental londonez a pornit ideea dispunerii *statelor-factori de putere* în categorii distincte, mai întâi cele cu „interese generale” („marile puteri”) și apoi cele cu „interese limitate” sau „particulare” („puterile secundare”)⁵⁷. Idee al cărei fruct de cea mai tare esență a fost *alianța de la Chaumont*, din martie 1814, în versiunea unui *concerto grosso*, asamblând pe „cei patru mari”, în avanscena unui situabil încă într-un fundal al așteptărilor sau eventualităților *concert al tuturor entităților statale europene*.

În deplină concordantă cu interese și idei de genul celor menționate, cabinetul britanic a elaborat și a căutat să impună partenerilor din *marea alianță* proiectul său relativ la „aranjamentul teritorial european”. Respectivul cabinet a excelat, ca nici un altul dintre „cele mari”, prin consecvența cu care s-a atașat unui *proiect inițial*, de valoare, în cazul dat, des invocatului *Pitt's Memorandum on the Delivrance and Security of Europe*⁵⁸, din 1805. Așa cum au fost stabilite atunci, reperele principale ale „aranjamentului teritorial” („*the territorial settlement*”) n-au mai suportat, în optica britanicilor, mutații radicale. Unele reajustări de detalii au survenit în „faza preliminară” și, apoi, în cea a perfectării *marii alianțe*. Actul de referință pentru aceste „faze” a fost *The Cabinet Memorandum of 26 December 1813; or Instructions for Peace-Making*⁵⁹, un veritabil *program* pentru „misiunea lui Castlereagh pe continent”, demarată la începutul anului 1814, concretizată prin *tratatul de alianță de la Chaumont*⁶⁰, „reușită frumoasă”, înregistrată la Londra ca unul din „marile merite” ale secretarului de stat pentru „afaceri externe”⁶¹. Inserate tratatului de la Paris, din 30 mai 1814, „reperele esențiale”, formulate de britanici și acceptate în principiu, după susținute negocieri, de toate „părțile contractante”, pentru rezolvarea „chestiunilor teritoriale” *dincolo* de frontierele recunoscute Franței⁶², au intrat pe calea înalt oficializată, ducând direct la deliberările Congresului de la Viena. Se confirma, astfel, faptul, subliniat istoriografic de René Albrecht-Carrié, că *proiectul britanic* relativ la „aranjamentul teritorial european” s-a impus „mai curând prin clarviziune și consistentă obiectivitate decât prin cinică lipsă de principialitate”⁶³. El proba, în materie de politică externă, „un maximum de fermitate” din partea unor miniștri de orientare „moderată”, exponențiind un „*torysm* cu reflexe liberale” (nu unul „reacționar”)⁶⁴, pentru care „reconstrucția Europei” implica alianța Regatului Unit cu „puterile continentale”, în spiritul

concertului marii politici, asigurarea „echilibrului de forțe” și a „noului aranjament teritorial”⁶⁵. Și toate acestea incluse de un sistem european eminamente defensiv, obiectivând „conservarea configurației teritoriale”, respectul suveranității statelor, nu însă și „ordinea lor social-politică internă”, amintind de Vechiul Regim, „ordine” ce să solicite acțiunile „contractanților păcii” în forma unei „poliții internaționale” („intervenționiste”). Considerente ce redau linia de forță a politicii europene a Marii Britanii, responsabilizată, din 1812, de premierul Liverpool și în mod expres de Castlereagh⁶⁶. O linie față de care schimbările sau remanierele guvernamentale n-au implicat, cel puțin până la 1822, abateri semnificative⁶⁷. Piatra unghiulară a sistemului politic european avea să fie marea alianță, ea însăși de un pronunțat caracter defensiv. Elementele de sprijin erau căutate în „chestiunile teritoriale”, abordabile ca exclusiv „continentale”, fără conexiune directă, obligatorie, cu cele „maritime”. Pentru britanici era imperios necesar să medieze „combinațiile teritoriale în Europa de Nord”, cu satisfacerea Suediei, menajarea Danemarcei și cointeresarea Prusiei, încât să fie îndepărtată eventualitatea erijării Rusiei în „arbitru autoritar al diferendelor teritoriale nordice”. După cum necesar era să determine consolidarea Olandei, a pozițiilor Casei de Orania în Țările de Jos, să confere suport real neutralității Elveției, să susțină cu energie ideea de a fi în totalitate rezervată competențelor statelor germane realizarea „liantului lor federal”, să fortifice influența Regatului Unit în Spania și Portugalia, să mizeze pe „experiența bentinckiană” din Sicilia ca pe „un cap de pod” întru atacarea „problemelor Italiei”, să submineze până la a exclude „definitiva consacrare” a acordului ruso-prusian privitor la Polonia și Saxonia, să prevină „manevrele ruse” pe seama Imperiului Otoman⁶⁸.

Atât „chestiunile” teritoriale cât și cele politice, subsumabile ordinii europene, erau considerate de oamenii de stat britanici ca „afaceri internaționale prin definiție”, fără a fi conectate celor ținând de „guvernământul civil” (intern) sub stricta competență a statelor suverane. Distincția între „ființa interioară” a fiecărui stat suveran și angajarea sa doar „externă”, sub imperativul „intereselor generale”, se constituia într-un solid atu al „strategiei europene” a Marii Britanii. Un atu mai puternic chiar decât cel al supremației maritime sau decât cel al finanțării „coalițiilor antinapoleoniene” și, pe viitor, „dispozitivelor militare” ale partenerilor din marea alianță în scopul asigurării „păcii și echilibrului de forțe”. A fost, prin urmare, întrutotul firesc ca „oficiile guvernamentale” de la Londra să-și

exprime „nedumerirea” față de ceea ce „împăratul Rusiei înțelegea (în aprilie-mai 1814) prin a face mai mult pentru Franța decât să-i respecte integritatea vechiului (de la 1792 – n.ns., G.C.) ei teritoriu”⁶⁹. Degajând „afacerile internaționale” de cele ținând de politica internă a statelor, diplomația britanică dispunea de un spațiu de manevră mai larg prin comparație cu oricare alt „mare aliat”. Colaborarea cu Austria, în scopul „blocării Rusiei”, era admisibilă numai sub incidența rațiunilor de politică externă. Aceleași rațiuni indicau revenirea Franței în cercul deliberativ al „marii politici”, o necesitate făcută înțeleasă și de „vizita” lui Castlereagh la Paris, în „drumul său” spre Viena, pentru a participa la congres⁷⁰, „for diplomatic” căruia secretarul de stat britanic îi prevedea finalizarea „operei” în câteva săptămâni, încât el, „bun creștin”, să fie *acasă* la Crăciun („*home by Christmas*”)⁷¹. Erau semne clare că britanicii mizau pe un „rol mare și decisiv” în stabilirea „păcii și ordinii generale” sub auspiciile *concertului european*, auspicii în a căror invocație cabinetul de la Londra devansa pe oricare alt guvern *aliat*. Cum bine a consemnat Gentz, Marea Britanie „apărea la Viena în toată strălucirea pe care ea o datora imenselor sale succese, rolului eminent ce-l jucase în coaliție, influenței sale nemărginite, stării de forță și de prosperitate solidă, încă neatinsă de nici o altă putere..., în fine, respectului și temerii ce le inspira și care prezidau la toate raporturile sale cu toate celelalte (mari) cabinete”. Apropiindu-și atâtea „însemne de forță și de prestigiu”, ea „putea să dicteze legea Europei”⁷².

Exista însă și un alt mod *de a impune legea Europei*. Dacă Marea Britanie *putea să o dicteze*, Franța *o exprima pur și simplu*, prin ea însăși, în perspectiva istoriei moderne. Ceea ce putea dicta Albionul își disputau, cu ardoare, și ceilalți „aliați victorioși în lupta cu Napoleon”. Era legea supremației în viața internațională, unde „cauza generală” semnifica un spor de obligații și o lărgire de orizont pentru rolul de *mare putere*. În schimb, legea exprimată de Franța ținea de tendința de fond „a facerii Europei moderne”, suscitând „probleme... cu care se confruntă și azi lumea: relațiile dintre individ și comunitate, individ și stat, stat și biserică, libertate și egalitate etc.”⁷³. Nu întâmplător, sintagma *Europa franceză* s-a regăsit destul de frecvent în verbiajul *Secolului Luminilor* și urma a căpăta o tot mai largă aderență „în mediile de gândire și acțiune” din secolul supranumit de romantici „al naționalităților”. În decursul secolului XVIII, respectiva sintagmă privise „un anume clocvii al spiritelor”, sinonimizând cu „o

Europă a intelectualilor”, cum sesiza Paul Hazard⁷⁴, ce se exersau „în limba lui Voltaire”. În „orizontul ideilor”, secolul XVIII a fost cu adevărat *cel mare*. Nu însă și în tendința „istorică” de a debloca „formele de viață ale Vechiului Regim”, sub „presiuni” care cu greu mai suportau expediențele din praxisul social al „absolutismului luminat de cultul rațiunii”. Noi forme de viață, noi „reguli tendențiale”, în optica lui Fernand Braudel⁷⁵, s-au conturat cu multă claritate sub impactul Revoluției declanșată la 1789, al consacrării principiilor fundamentale ale *societății civile*⁷⁶. A prins astfel formă și conținut *marele merit istoric* al francezilor, comparabil cu cel al britanicilor în fundamentarea *guvernământului civil*⁷⁷. În perspectiva edificării *viitoarei Europe*, meritul francezilor a fost unul cu totul excepțional, prin consacrarea *principiului național*, al „națiunii unice și indivizibile”, *sursă, ca voință generală, a legii în stat*⁷⁸. Dintre toate *marile principii* ale Revoluției franceze, cel național a și fost singurul recepțat „fără reinterprețări” și „fără rezerve” de entitățile etno-istorice aspirând la *noua viață statală*⁷⁹. De aici a și rezultat poate cea mai de intensitate *procesualitate istorică europeană*, în care Revoluția *à la française* s-a înscris prin ceea ce a vădit ea mai profund, iar secolul pe care ea l-a inițiat – al „naționalităților” – prin ceea ce urma ei a avea mai specific⁸⁰. În aspirațiile lor spre libertate, „naționalitățile” au prins a vedea în *noua Franță un nou Mesia*⁸¹, întrupând *Calea* mântuirii lor (prin exemplaritatea consacrării *principiului național*), dar – cum aveau să demonstreze viitoarele reacții, cu deosebire din partea germanilor, față de veleitățile *naționalismului francez* de a fi „pedagogic” (tutelar!) – nu și *Adevărul* (ținând de particularitățile istoriei fiecărei „comunități de limbă și de neam”) și nici *Viața* (în condițiile profilării unor atât de multiforme împliniri național-statale).

Prin „experiențele” Revoluției și ale Imperiului, Franța s-a constituit într-o extraordinară provocare a destinului Europei, într-un „șoc al viitorului ei”. Întru relevarea unui atare fapt s-a scris, în decursul a două secole, foarte mult, încât o „parcursere integrală a literaturii de specialitate”, ca o condiție asumabilă de vreun nou demers istoriografic, ar reprezenta o extremă dificultate, vădibilă chiar și la dimensiunea „echipelor de cercetare”, ca să nu mai vorbim de cea a tentativelor individuale⁸². Se cuvine a fi reținut, aici, consensul cvasiunanim al „specialiștilor” în a considera acțiunea „forțelor coalizate împotriva Franței”, în decursul anilor 1792-1814, ca vizând contracararea „exceselor Revoluției” și stingerea „preponderenței”

exercitată de Imperiul Întâi în viață internațională. *Prima pace cu Franța*, din mai 1814, semnifica, în opinia „învingătorilor lui Napoleon”, atingerea celor două „mari obiective”. În temeiul unei deosebit de percutante evaluări a realităților, A.J.P. Taylor nota că, atât prin *pacea cu Franța* cât și prin „ordinea generală de la 1815”, s-a urmărit, cu prioritate, „să fie stăvilă Revoluția sub aspectul agresiunii franceze”⁸³. Prin pacea din mai 1814 s-a urmărit readucerea Franței într-o stare de compatibilitate cu Europa, fără ca „învingătorii” să se răzbine până la a-i secătui energiile, reducând-o la condiția unei „puteri de rang secundar”. Între explicațiile unui atare fapt, au fost adeseori invocate disensiunile între „aliații de la Chaumont” asupra „organizării Europei”, cu un anumit „loc” rezervat Franței, însă nu mai puțin și prestigiul de care se bucura aceeași Franță, în ipostaza „istorică” a regalității clasice, dar și în aceea de mare națiune, de promotoare a noii civilizații, știut fiind că în mai toate „cercurile înalte ale societății europene” se vorbea franceza, moda și stilul de viață evidențiau trăsături franceze. Ca un aspect de cea mai puternică relevanță, în sensul unor atare constatări, ar fi de amintit că actele politico-diplomatice ale marii alianțe, între care tratatul de la Chaumont și „convenția suplimentară” din 29 iunie 1814, de la Londra, au fost negociate și redactate, spre a fi supuse semnării lor de „părțile competente”, în limba țării ce urma și a fost să fie învinsă. Un caz unic în istoria relațiilor internaționale! „Învingătorii lui Napoleon”, intrând în „orașul Luminilor”, ar fi fost încercați, în viziunea lui Chateaubriand, de sentimente comparabile cu ale romanilor cuceritori în fața Acropolei Atenei⁸⁴. Dincolo, însă, de orice impresii sau sentimente, „învingătorii de la 1814” au convenit, din necesitatea de a pune bazele unui nou *modus vivendi* între Franța și Europa, că soluția optimă consta în regimul Restaurației și invitarea Franței la congresul de pace, dar nu cu loc rezervat *de jure* în „clubul deliberativ al principalelor puteri”. În acel „club” („cerc”) Franța ținea însă mult să acceadă, ceea ce s-a și întâmplat, în virtutea vocației ei de mare putere. Iar aceasta în timp ce unele puteri, ca Spania și Suedia, și-au pierdut-o, deși au fost semnate, ca și Portugalia, de partea „învingătorilor”, ale tratatului din 30 mai 1814 cu Franța. Suveranii și miniștrii Spaniei și Suediei nici n-au mai elaborat ori ilustrat o strategie de mare politică în perspectiva Congresului de la Viena. În schimb, pentru Franța, o atare strategie a fost inspirat elaborată și cu măiestrie ilustrată. Exponentul înalt responsabilizat al acesteia a fost Talleyrand, într-un stil și în expresii ce au dat o confirmare autoritară

renumelui său de „diplomat de geniu”. Un renume pe care și l-a binemeritat, după criterii invocate de cei „fascinați” de dimensiunea diplomatică a activității sale⁸⁵, și nu i-a prea fost contestat nici de cei ce „i-au plusat” înclinațiile de concupiscentă și de cupiditate, într-un cuvânt, de imoralitate⁸⁶. În fond, „cazul Talleyrand” rămâne ca unul deplin edificant în privința adevărului, aparent paradoxal, relevat, în spiritul modernității, de Machiavelli, anume, că finalitatea politicii este *binele*, dar că, pentru a o atinge, a fost instrumentat mai întotdeauna *răul*, în accepțiunea de tot ce-i omenesc posibil în viața publică dincolo de *morala* bisericii creștine⁸⁷. Un adevăr inteligibil numai dacă nu sunt confundate *politica* și *politicianismul*.

La 1814, exponențiind politica externă a Franței, Talleyrand se afla într-o situație excepțională, ce o reflecta oarecum pe cea a țării sale. Fost „om al bisericii”, apoi „al Revoluției”, „al lui Napoleon”, a ajuns „creierul politic al Restaurației”, într-o succesiune de atitudini permisă, în viziunea „detractorilor” săi, de acte de trădare, iar în convingerea sa, de „dorință ardentă” de a servi Franța și nu regimuri în schimbare⁸⁸. Pentru Chateaubriand, mult încercat și el de „apostazii”, Talleyrand ar fi fost „incapabil de a scrie singur o frază..., el semna evenimentele, nu le făcea..., a trădat toate guvernele..., el nu a înălțat și nu a răsturnat niciunul”⁸⁹. Suferind și cu greu parând, prin impresia ce o lăsa de *Sfinx neînțeles*, etichetări ca „diavol șchiop”, „canalie”, „trădător”, „desfrânat” etc.⁹⁰, Talleyrand s-a situat, însingurat și tocmai de aceea cu eficiență, la înălțimea responsabilităților publice care i-au revenit sub imperativul „salvării integrității Franței” și al readucerii ei între marile puteri. „*Par un chef d'oeuvre d'habileté*”, a mizat, în tratativele cu plenipotențiarilor *puterilor aliate*, în discuțiile cu Alexandru I, din aprilie-mai 1814, la Paris, pe „cartea regelui legitim”, pentru a limita efectele înfrângerii țării sale și a-i asigura, „*comme minimum, les frontières de l'ancienne monarchie*”⁹¹.

Între istorici, și nu numai între ei, și-a făcut „loc” discuția dacă Talleyrand a inspirat conectarea principiului *legitimismului monarhic* la cel al *echilibrului de forțe* sau doar a venit în întâmpinarea unei „dorințe” sau a unui „proiect politic” aparținând „monarhilor coalizați împotriva lui Napoleon”. Oricum, cu excepția lui Metternich, și aceasta nu întrutotul „convingătoare”, nici un alt om de stat, implicat în „marile afaceri internaționale” la 1814-1815, nu a comentat și nu a instrumentat cu aceeași eficacitate, în interesul țării sale și în perspectiva „ordinii generale”, conexiunea

celor două principii considerate ale Restaurației, prin excelență (i.e. ale „reconstrucției Europei”). *De la Franța la Europa*, cu cea dintâi în rolul de „factor impulsatoriu”, ca „model al Restaurației”, acesta era înțelesul-cheie al „strategiei politice talleyrandiene”. Franța „nu mai era animată”, susținea el, „de ambiție (hegemonică) sau de interes particular..., fericită fiind de a-și fi recăpătat prinții legitimi și, cu ei, liniștea pe care s-a temut că ar fi pierdut-o pentru totdeauna... Nu-i mai rămânea (de aceea) decât să dorească ca opera Restaurației să se împlinească pentru toată Europa precum pentru ea, încât peste tot și pentru totdeauna spiritul Revoluției să înceteze, tot dreptul legitim să fie consacrat”⁹². Era invocat tratatul din 30 mai 1814, textul acestuia, atât cât i-a fost dat „semnatarului francez” a-l ști, pentru a aminti „celor în cauză” că scopul esențial al congresului de pace consta în fundamentarea „unui echilibru real și durabil”, fiind de neconceput „să fie sacrificate stabilirii unui asemenea echilibru drepturile pe care tocmai el avea să le garanteze”. În numele „idealului conservării ordinii”, era de neconceput „să fie contopite (confundate), într-o singură și aceeași masă, toate teritoriile și toate popoarele, pentru a le dirija, apoi, după anumite proporții”. Se impunea ca „orice *dinastie legitimă* să fie respectată sau conservată sau restabilită, încât tot *dreptul legitim* să fie respectat, încât teritoriile vacante, altfel spus, *fără suveran*, să fie distribuite în conformitate cu principiile *echilibrului politic* ori, fiind același lucru, cu *principiile conservatoare* ale drepturilor fiecăruia și ale liniștii tuturor”. Numai astfel putea fi evitată „o stranie eroare de a se considera ca elemente unice ale *echilibrului* acele *cantități* pe care aritmeticienii politici le supuneau unui fel de recensământ”. *Echilibrul* nu putea fi decât „un cuvânt în deșert..., de s-ar face abstracție... de veritabila *forță morală*, care consistă în virtute”, de moment ce, „în raporturile *de la popor la popor*, prima virtute este dreptatea”⁹³. Chiar și din asemenea „spicuiri” din „textul talleyrandian” ar fi de recunoscut o mai nuanțată – decât în „textul” oricăruia dintre exponenții de vârf ai „diplomației europene” – relevare a mutațiilor suportate de cele două principii vectoriale ale „ordinii generale”.

Numai lectura superficială a respectivului „text” a permis punerea pe seama autorului său a înclinației de a resuscita, ca o cale pentru „salvarea” Franței, valori ale Vechiului Regim. Talleyrand însuși a ținut, spre a disipi „prejudecățile” celor ce-l suspectaseră, încă de la 1814, de „anacronica înclinație”, să invite, cu autoritatea „înscrișului testamentar”, la o lectură

aprofundată a actelor și atitudinilor sale⁹⁴. Pentru el, *legitimismul monarhic* era subsumat *rațiunii de stat* („*au raison d'Etat*”), pe linia interpretativă marcată, în timp, de Jean Bodin, în postura de „*avocat du roi*” și în cea de autor al celebrei *Les six livres de la République* (1576), de „marele Richelieu”, promotor al „absolutismului regal în serviciul ființei statale a Franței”, de Montesquieu și – de ce nu? – de „experiențele monarho-constituționale” de la 1790-1791. Implicat direct în asemenea „experiențe”, Talleyrand nu mai putea admite un *legitimism* ca expresie unică și infailibilă a *dreptului divin*, cum susțineau, dintre contemporanii săi francezi, Louis de Bonald⁹⁵, fervent „regalist”, și Joseph de Maistre⁹⁶, „primul exponent al tradiției conservatoare... în noua Franță”⁹⁷. În „clipa” de bilanț al vieții și de luminare a posterității, controversatul „prinț de Bénévent”, eternizat „de Talleyrand”⁹⁸, cel ce ezitase să-și subintituleze ale sale *Mémoires* ca *Mon opinion sur les affaires de mon temps* („...un titre philosophique serait incomplet ou exagéré!”)⁹⁹, nota că „rechemarea prinților din Casa de Bourbon (la 1814) nu fusese defel o recunoaștere a unui drept preexistent”. Dacă ei au considerat-o astfel, aceasta nu a fost nici cu „consiliul” său nici cu „asentimentul” său¹⁰⁰. Monarhii nu puteau fi recunoscuți decât „în virtutea actelor care constituiau șefii societății civile”. Aceste acte erau „irevocabile pentru fiecare monarh și pentru posteritatea sa (urmașii săi), atâta vreme cât monarhul care domnește rămâne în limitele competenței sale veritabile”. Însă, dacă „monarhul ce domnește s-ar face sau ar tenta să se facă mai mult decât monarh (constituțional!), el ar pierde tot dreptul la un titlu pe care propriile sale acte l-au făcut să fie compromis”¹⁰¹. Nimic mai convingător despre *doctrina politică* a lui Talleyrand, pe care, conchidea el, „nu a renegat-o” pentru a accepta, „sub diverse guverne, funcțiile pe care le-a îndeplinit”, fiindcă, din toate „guvernele” servite de el, „de la niciunul nu primise mai mult decât i-a oferit”, ferindu-se „a pune în balanță” interesele vreunui „partid” sau ale sale „cu adevăratele interese ale Franței”, care nu mai erau „în opoziție cu adevăratele interese ale Europei”¹⁰².

Deosebit de interesantă era modalitatea în care „miniștrii lui Ludovic al XVIII-lea” vedeau „deplina concordanță” între interesele Franței Restaurăției și cele ale „Europei ordinii și păcii”. Concordanță ce presupunea de la sine revenirea Franței „pe linia de plutire în apele marii politici”. Și fiindcă „nava politicii franceze” avea de înfruntat „talazurile” provocate de acțiunea „forțelor aliate”, Talleyrand, încrezător în aptitudinile sale de

„lup de mare”, a solicitat „regelui legitim” responsabilitatea Externelor, cu care a și fost investit. El însuși se considera „un negociator bineconvins de importanța circumstanțelor, binepătruns (edificat) de mijloacele ce contribuiseră la schimbările operate în Franța”, singurul în stare „a face înțeles un limbaj veridic și ferm cabinetelor aliate”, atât de „difícil de distras”, pe moment, de la *ideea* (antifranceză) întru care „au triumfat”¹⁰³. Și-a format „un echipaj” incluzând, între „adjutanți”, ducele Dalberg, contele Alexis de Noailles și marchizul Latour du Pin Gouvernet, iar între „mateloți”, Besnardière și d’Hauterive. „Echipaj” cu „misiunea”, supervizată de rege, de a-și stabili un minuțios „plan de atac” („*Prezentez-moi un projet de vos instructions!*”) și de a reprezenta Franța „în marea confruntare diplomatică” de la Viena¹⁰⁴. Primul obiectiv îndeplinit al „misiunii” l-au constituit exemplarele *Instructions pour les ambassadeurs du Roi au Congrès*¹⁰⁵, „un strălucit și merituos document”¹⁰⁶, cel mai amplu, mai bine elaborat și mai ilustrativ pentru „problemele europene” dintre toate „actele de același gen” cu care „s-au înarmat” delegațiile „principalelor puteri” în perspectiva „forului diplomatic” din capitala Austriei. Un document probând forța ideatică a „școlii diplomatice franceze”, inspirat de Talleyrand¹⁰⁷, cu o redactare „pusă la punct” de Besnardière¹⁰⁸. Premisa esențială a întregului demers era că „Franța nu voia decât ceea ce avea”, că ea „repudiasse moștenirea cuceririi, că ea se regăsea puternică în vechile limite, că ea nu avea gândul de a le extinde, că, în fine, ea își plasa... gloria în moderație, dar dacă ea voia ca *vocea sa să fie contată* (ascultată) *în Europa* (subl.ns., G.C.), aceasta era pentru a putea să apere drepturile altora contra oricărui gen de invazie”¹⁰⁹. Cu „o liniște suspectă”, pe plan intern, prevestitoare, în observația lui Metternich, „furtunii”¹¹⁰, Franța își etala din plin „vocația europeană”, iradiind, cu munificență, în vederea „organizării păcii generale”, idei, principii și soluții constructive.

Din întinsul text al amintitelor *Instructions* rețin atenția opiniile „miniștrilor și ambasadurilor francezi” asupra constituirii congresului de pace, asupra obiectivelor acestuia și a reprezentării *statelor*. Mai întâi, „o chestiune de principiu”: „nici o adunare investită nu poate să facă nimic *legitim*”, decât în măsura în care „ea este în mod *legitim* constituită..., ca niciunul dintre cei având dreptul de a fi reprezentanți să nu fie exclus și ca niciunul dintre cei neavând acest drept să nu fie admis...”. Era de prestabilit ca „aceeași adunare” să fie menținută „cu scrupulozitate în limitele competenței sale” și să procedeze „după reguli prescrise” sau după

cele „decurgând din însuși scopul pentru care ea a fost formată și din natura lucrurilor”¹¹¹. În virtutea articolului XXXII al tratatului de la Paris, din 30 mai, „congresul trebuia să fie *general*, toate puterile angajate de o parte și de alta a războiului... terminat” având să fie „reprezentate”. Dat fiind că „denumirea de putere” comporta „o idee indeterminată de grandoare și de forță..., inaplicabilă multora dintre state”, se cuvenea respectul „literei și spiritului” aceluiși articol din tratat, indicând „universalitatea” celor ce au fost antrenați „de o parte și de alta... în război”. Or, cu excepția Turciei și cea a Elveției, „republica de San Marino neintrând în calcul”, toate statele Europei, „mari sau mici”, au fost implicate în „confruntarea generală”. Se impunea, de aceea, recunoașterea „dreptului până și al celor mai mici” (state) de a trimite plenipotențieri la congres¹¹². *Dreptul conta*, fiindcă „națiunile Europei nu trăiau... sub singura lege morală sau a naturii, ci încă sub o lege pe care ele și-au făcut-o și care dă celei dintâi o sancțiune ce-i lipsea”, lege stabilită prin „convențiuni scrise” sau prin „cutume”, „consecvent, universal și reciproc urmate (observate), totdeauna fondată pe un consentiment mutual expres sau tacit..., obligatoriu pentru toate” (statele)¹¹³. Această lege însemna *dreptul public*, definit de două principii fundamentale: *unul*, că *suveranitatea* – fiind „în societatea generală a Europei ceea ce era proprietatea privată într-o societate civilă particulară” (i.e. din interiorul unui stat) – nu putea fi asigurată „prin cucerire”, nici să și-o adjucece „cuceritorul” dacă „suveranul (legitim!) nu i-o cedează”; *altul*, că nici un titlu de suveranitate și, în consecvență, *dreptul* pe care-l presupune n-ar fi o *realitate* pentru alte state decât în măsura în care „acestea le-au recunoscut”¹¹⁴. Numai în lumina unor atare considerente era posibil și întrutotul justificabil să se determine care state aveau capacitatea de a fi reprezentate la congres, ce obiective să fie trasate și rezolvate și „pe ce cale”: a deciziilor, a arbitrajului sau, mai bine, a negocierilor, în ce procedură să fie exprimate „*les votes*”, să fie preconizată „ordinea de tratare a obiectivelor, mijloacelor de executare a... actelor cele mai *legitime* și mai pline de înțelepciune”¹¹⁵.

Într-o strânsă interdependență cu „elementele de drept”, erau luate „în calcul” și cele de „pondere materială” și, în ultimă instanță, de politică aplicată, toate subsumabile „ordinii generale”. Statele deplin suverane se prezentau egale în drepturi, dar nu și în *raporturile de putere*. În cuprinsul acelorași *Instructions* se făcea mențiunea că din circa o sută șaptezeci de milioane de locuitori câți avea „Europa creștină”, mai mult de două treimi

aparțineau Franței și statelor „care au semnat cu ea” tratatul din 30 mai 1814, iar jumătate din ultima treime aparținea „țărilor aflate sub cucerire”, deci în incapacitate de a fi reprezentate la congres. „Restul” forma populația a mai mult de „patruzeci de stătuțe...”, care, reunite toate, n-ar face o putere egală celor mari ale Europei¹¹⁶. De unde și întrebări de genul: Ce pondere aveau să dețină aceste state mici în deliberările congresului? Dar „în dreptul de vot”? Urmau ele să exprime „o parte egală cu cea a celor mai mari puteri...”, șocând astfel natura lucrurilor”? Ar fi ele în stare să exprime „un vot în comun”? Altfel, cine s-ar exclude de la vot: miniștrii Papei, ai Siciliei, ai Sardiniei, ai Olandei sau ai Saxoniei sau numai acei nereprezentând „capete încoronate” („*des têtes couronnées*”)”? Ce valabilitate ar mai avea „orice obligație” ce li s-ar impune „celor mici”, fără ca ei să-și dea, în prealabil, „consimțământul formal”, necesar după principiile și normele dreptului public? Putea Europa „să fie reunită pentru a viola principiile dreptului ce o guverna...”, după ce acestea au fost atât de mult timp subestimate și cu cruzime violate”?¹¹⁷. Întrebări ce demonstau că principala preocupare *politică* viza „concilierea... dreptului și conveniențelor”. Iar „mijlocul simplu”, în acest sens, se impunea acela „de a măsura partea pe care statele de al treilea și de al patrulea ordin” urmau să o dețină în „aranjamentele pe cale a se face”, nu pe „scara de putere”, ci pe aceea a „interesului lor”. Era de înțeles că „echilibrul general al Europei” nu avea cum să fie „compus din elemente simple”, pretabile unui angrenaj de „echilibre parțiale”, pentru ca „statele mici sau mijlocii” să nu ia parte decât la ceea ce privea orice „sistem particular căruia ele aparțineau”: „statele italiene aranjamentelor pentru Italia”, statele germane „aranjamentelor pentru Germania”. Așadar, în „ecuația reprezentării statelor”, rezolvarea consta în a admite că „singure marile puteri, îmbrățișând ansamblul (intereselor – n.ns., G.C.), aveau să ordoneze fiecare dintre părți prin raportare la întreg”¹¹⁸.

O egalitate absolută de putere între toate statele”, pe lângă faptul că „nu avea cum să existe vreodată”, nici nu era „necesară echilibrului politic”, căruia i-ar fi „în câteva privințe, prejudiciabilă”. *Echilibrul* imaginat ca „un raport între forțele de rezistență și forțele de agresiune reciproce ale diverselor corpuri politice”. Dacă Europa ar fi fost „compusă din state ce ar fi avut între ele un astfel de raport încât *minimum*-ul forței de rezistență a *celui mai mic* să fie egal cu *maximum*-ul forței de agresiune a *celui mai mare*, ar fi fost atunci un *echilibru real*..., rezultând din natura

lucrurilor", altfel spus, „din ponderi fizice”. O „situație a Europei” ce n-a fost și nici n-ar fi posibil să devină, deoarece, „alături de mari teritorii aparținând unei *puteri unice*” (ca suveranitate), se aflau „teritorii... divizate... într-un număr mai mult sau mai puțin mare de state, adesea de naturi diverse”. Acestea nici n-ar intra „în formarea *echilibrului general* decât ca elemente imperfecte”, eventualitate ce n-ar permite decât un *echilibru artificial și precar*”, solicitând până la „peste poate... *marile state*... animate de spirit de moderație și de dreptate”, singurele în măsură „să conserve *echilibrul politic*” (subl.ns., G.C.)¹¹⁹. Raționament presupus cu necesitate de „instrumentarea garanțiilor”, ce „să urmeze (să întărească) și nu să precede aranjamentele” căroră ele să fie aplicate, în conformitate cu „limbajul ordinar (curent) al tratatelor” și în aspirația unei „*garanții comune* (generale!) a drepturilor recunoscute”, *atotsuficientă*, deci, fiindcă „ea obligă părțile garante la a susține aceste drepturi și... ia (îndepartează) orice sprijin extern pretențiilor ce le-ar fi opuse”¹²⁰. Un raționament deplin relevant pentru soliditatea și coerența *proiectului francez asupra oridinii generale*. *Sistemul european* era scontat ca o *alianță defensivă de state*, interferabilă celei din *proiectul britanic*, dar și ca *întreprindere conservatoare*, venind, din „resorturi de abilitate diplomatică”, în întâmpinarea, nu neapărat într-o confirmare, *proiectelor „curților nordice”*, toate „aspectele” fiind considerate „sub raportul interesului Franței... de mare putere”¹²¹, serios amendant, dacă nu subminant spiritului *alianței de la Chaumont*.

Interesul de prim ordin al Franței indica, în virtutea unor „*direcții consuetudinare*” de politică externă, stăvilirea veleităților oricărei alte puteri „*principale*” de a-și adjudeca hegemonia în Europa. Era vizată, „fără menajamente”, Rusia, contele de Noailles, ambasador la Petersburg, fiind „instruit” să facă clar înțelesă poziția Franței, contrară „*apetitului curții de Romanov*” pentru măririi teritoriale pe seama Poloniei, a Imperiului Otoman sau „*prin combinații*” cu Prusia și Suedia¹²². Franța voia să ofere exemplul de „*spirit de moderație*” în problemele politico-teritoriale europene, Talleyrand declarând lui Pozzo di Borgo, ambasadorul Rusiei la Paris, că „*singura chestiune*” ce preocupa „*guvernul lui Ludovic al XVIII-lea*” era cea a Neapolelui¹²³, unde Murat „*uzurpa*” tronul unui „*suveran legitim*”. Cât despre Marea Britanie, Talleyrand considera că „*pe ea se putea conta cel mai mult*”, el răspunzând cu promptitudine „*sondajului*”, la care l-a supus Castlereagh, referitor la Polonia și Neapole, dar și acuzând

refuzul „celor de la Londra” față de ideea „unui arbitraj franco-britanic” asupra diferendelor ce aveau să survină în timpul congresului de pace¹²⁴. Era de observat poziția strategică cu totul specială a Marii Britanii, putere „insulară...”, dedată, în afara Europei, spiritului de cucerire”, îndeosebi pe seama coloniilor franceze, însă „profund înclinată”, în privința „afacerilor europene”, spre „spirit de conservare” (i.e. *de echilibru*), datorită „neputinței sale relative de a păstra cuceriri... pe continent”¹²⁵. Între convergențele intereselor franco-britanice prelua „preocuparea” de „a bloca nemăsuratele ambiții ale Rusiei” în Europa Centrală și în cea de Sud-Est, de a supune „deliberărilor marii politici... combinațiile Austriei în Italia”, cum a dat de înțeles și „precauțiunea” lui Castlereagh de a pune „în temă” pe Talleyrand în legătură cu „rațiunile” convenției „celor patru puteri aliate”¹²⁶, semnată la Londra, în 29 iunie 1814, „o punere” detaliată cu ocazia „vizitei” secretarului de stat britanic la Paris, „în drumul său spre Viena”¹²⁷. Pe de altă parte, „vizita” lui Metternich în capitala Franței, dincolo de aparențele unei „halte” în drumul de întoarcere la Viena a „ministrului imperial”, după *summit*-ul de la Londra, din iunie 1814, demonstrase virtualitatea unor convergențe ale intereselor franco-austriece pentru „înfrânarea” veleităților hegemonice ale Rusiei în viața internațională și, nu mai puțin, a „ambitiilor” Prusiei în Germania¹²⁸. Se dădea curs necesității, exprimată și de articolul VI al tratatului din 30 mai 1814, ca „statele Germaniei să fie independente și unite printr-un liant federativ”¹²⁹. „Chestiunea Germaniei”, mai puțin cea a Italiei, însă cu imperativitate cea „polono-saxonă” anunțau, prin datele lor, consensul franco-britanico-austriac, confirmat în timpul congresului de pace și semnificând *prima troică europeană în numele intereselor generale*. Rațiunea acesteia de primă instanță era „spargerea consensului ruso-prusian”, însă cea cu „bătăie mai lungă” o reprezenta orchestrarea *concertului european*, cum avea să reiasă și din „instrucțiunile suplimentare... pentru ambasadorii și miniștrii plenipotențieri” ai Franței la Congresul de la Viena¹³⁰.

Din cele consemnate asupra strategiilor și tacticilor politice ale „principalelor puteri” se desprinde concluzia că de reușita realizării „ordinii generale” (a *partituri* !) depindea cu strictețe însăși posibilitatea *concertului european*. În contrasensul acestei concluzii se desprinde și aceea că divergențele între *obiectivele strategice* ale „marilor puteri”, dincolo de unele convergențe ale *intereselor și soluțiilor tactice*, erau deosebit de profunde. Se impunea ca „eventualitățile grave” să fie estompate, să fie umbrite de

imperativul păcii, de spectacolul acesteia. În timpul Congresului de la Viena avea să se producă, întru culminația „atmosferei de festin”, un *spectacol artistic al păcii*, în grădinile lui Metternich”, după „un program compus de un inspector general de la *Académie Royale de Musique de Paris*... și care avea să fie executat în toate detaliile, în prezența suveranilor, prinților... și a notabilităților invitate”¹³¹. „Programul”¹³² includea, pe lângă „fastul recepției suveranilor”, „scenete”, prezentări de „trofee”, dans, „muzici vocale și instrumentale – *solo, duo, trio... quatre* –, măști în boschetele templelor divinităților Marte, Apollo și Minerva”¹³³. Într-un „mare amfiteatru”, decorat, la rândul-i, cu „trei temple”, dedicate, primul: *A la Paix*, al doilea: *Aux Arts*, al treilea: *A l'Industrie*, avea să se execute „o plină de sugestii... pantomimă, la focuri de artificii”. Două „orașe” (cetăți) redau „partea lumească” a spectacolului. *Prima* scenă revenea *Discordiei*, „escortată de divinități infernale și trasă de un car atelat de trei cai negri”, încitând „diverse națiuni” la război, cu „locuitori desperați”, dorind a se refugia „în cele trei temple”. Închis până atunci, *templul Păcii* avea să se deschidă, în *scena a doua*, ocazionându-se „un marș general în care fiecare națiune să fie reprezentată de un ofițer general urcat pe un car tras de doi cai albi și purtând drapelele și atributele (însemnele heraldice) caracteristice fiecărei puteri”. Întregul „cortegiu”, înconjurând „un altar al Păcii”, culmina cu intonarea imnurilor *Concordiei* și cu „pronunțarea unui jurământ de alianță”, în strigătele de bucurie răsunând dinspre cele „două orașe”, scenă încheind „pantomina”, pentru ca *Sărbătoarea Păcii* să continue printr-un „bal general”¹³⁴. „Cortegiul” intonând *imnurile Concordiei* sugera un *concert al tuturor națiunilor*. Unul „simulat” în atmosfera *Sărbătorii Păcii*, însă departe de a fi posibil în realitatea politicii, unde *interesele de putere* nu se „armonizau” ușor ca „intonațiile de imn”. Cum aveau să demonstreze și deliberările Congresului de la Viena, ele se dispuneau într-un foarte tensionat *raport de forțe*.

Strategies and tactics of the „High Politics”, at 1814,
into the perspective of the Congress of Vienna (II)

Synopsis

The first part of this study was included by the ‘homage book’ *Istorie și conștiință. Profesorului Ion Agrișoara la a 65-a aniversare* (Gh. Iacob and Cătălin Turliuc, ed.), Iași, 2001. That part referred to the cases of Austria and Russia, as this one is referring to those of Prussia, Great Britain

and France. Each case was profoundly relevant for the way in which were intertwining a specific political strategy, including tactics, of that Power, and the diferend aspects of the ‘General Peace’ (i.e. of the ‘European Order’), to be established by the Congress of Vienna, under the auspices of the Concert of Europe.

Note

¹ A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe depuis l'ouverture du congrès de Vienne jusqu'à la fermeture du congrès de Berlin (1814-1878)*, vol. I. *La Sainte-Alliance*, Paris, 1891, p. 23.

² C.K. Webster, *The Congress of Vienna*, Londra, 1919, p. 50.

³ A. Debidour, *op.cit.*, vol. I, p. 23.

⁴ *Imperial Germany* (James J. Sheehan, ed.), New York și Londra, 1976, p. 2 (Introduction).

⁵ Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, vol. II. *Du XVIIIe siècle à nos jours*, Paris, 1975, p. 493.

⁶ Johannes Wilms, *Nationalismus ohne Nation. Deutsche Geschichte von 1789 bis 1914*, Düsseldorf, 1983, pp. 73-104.

⁷ *Ibidem*, pp. 38-60 (*Der Untergang des alten Reichs*).

⁸ A.J.P. Taylor, *The Course of German History. A Survey of the Developpment of Germany since 1815*, New York, 1962, pp. 33-37.

⁹ L. Krieger, *The German Idea of Freedom*, Boston, 1957, *passim*.

¹⁰ A.J.P. Taylor, *op.cit.*, p. 21.

¹¹ Johannes Wilms, *op.cit.*, pp. 105-106, 110 (*Der „teutschen“ Traum*).

¹² *Ibidem*, p. 113.

¹³ *Cf. Ibidem*, p. 109.

¹⁴ A.J.P. Taylor, *op.cit.*, p. 13.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 13 și urm.

¹⁶ *Cf.* Otto Pflanze, *Bismarck's Realpolitik*, in *Imperial-Germany* (James J. Sheehan, ed.), pp. 38 și urm.; v. și Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Prelegeri de filosofia istoriei*, București, 1997, pp. 38-52; 402-417. G. Giese, *Hegels Staatsidee und der Begriff der Staatserziehung*, Halle, 1926; J. Löwenstein, *Hegels Staatsidee: ihr Doppelgesicht und ihr Einfluss im 19. Jahrhundert*, Berlin, 1927.

¹⁷ T.H. von Laue, *Leopold Ranke, the Formative Years*, Princeton, 1950, p. 86; *cf.* Otto Pflanze, *op.cit.*, în *loc.cit.*, p. 157.

¹⁸ Heinrich von Treitschke, *Historische und Politische Aufsätze*, Leipzig, 1867; v. și Idem, *Politics*, New York, 1916, pp. 17, 94, 106.

¹⁹ Otto Hinze, *Das Monarchische Prinzip und die konstitutionelle Verfassung*, in „Preussischer Jahrbücher”, XLII, 1911; mai ales Idem, *Staatsverfassung und Heerenverfassung*, in *Staat und Verfassung*, vol. I, Göttingen, 1962, pp. 52-83.

²⁰ Reinhardt Koselleck, *Preussen zwischen Reform und Revolution. Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848*, Stuttgart, 1978, pp. 57 și urm.

²¹ L. O'Boyle, *The Problem of an Excess of Educated Men in Western Europe, 1800-1850*, in „Journal of Modern History”, XLII, 1970, pp. 471-495.

²² Reinhardt Koselleck, *op.cit.*, pp. 57-69.

²³ Gordon A. Craig, *The Politics of the Prussian Army, 1640-1914*, New York, 1956; Karl Demeter, *The German Officer-Corps in Society and State*, New York-Washington, 1965, pp. 33-41.

²⁴ A.J.P. Taylor, *op.cit.*, pp. 37 și urm.; Johannes Wilms, *op.cit.*, pp. 495 și urm.

- ²⁵ A.J.P. Taylor, *op.cit.*, p. 34.
- ²⁶ Cf. A.J. Grant și Harold Temperley, *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries* (1789-1939), Londra, 1944, pp. 185 și urm.
- ²⁷ Carsten Holbraad, *The Concert of Europe. A Study in German and British International Theory*, New York, 1971, p. 82.
- ²⁸ *Ibidem*, pp. 82-84.
- ²⁹ Eckart Kehr, *Der Primat der Innenpolitik*, Berlin, 1965; Wolfgang J. Mommsen, *Domestic Factors in German Foreign Policy before 1914*, in *Imperial Germany* (James J. Scheehan, ed.), pp. 223-268.
- ³⁰ Gordon A. Craig, *Political and Diplomatic History*, in *Historical Studies Today* (Felix Gilbert și R. Graubard, ed.), New York, 1972, pp. 356 și urm.
- ³¹ C.K. Webster, *op.cit.*, p. 50.
- ³² Cf. *Ibidem*, p. 50 (*Memorandum of Hardenberg and Münster*, Londra, 15 iunie 1814).
- ³³ *Ibidem*, p. 51.
- ³⁴ Cf. *Ibidem*, p. 51 (Castlereagh c. Hardenberg, 8 august 1814; Hardenberg c. Castlereagh, 27 august 1814).
- ³⁵ „On peut enfin convenir de certains arrangements généraux contribuant à la tranquillité ou au bonheur de l'Europe. Par une pareille marche on supplée (!) en quelque façon à l'institution d'une république européenne à jamais et par elle-même impossible”. *Ibidem*, p. 156 (*Baron Humboldt's Projet for the Regulations of the Congress*, Viena, septembrie 1814; *Appendix II*).
- ³⁶ David Thomson, *England in the Nineteenth Century, 1815-1914*, New York, ș.a., 1978, pp. 30 și urm.
- ³⁷ R.W. Seton-Watson, *Britain in Europe, 1789-1914. A Survey of Foreign Policy*, Cambridge, 1937, *passim*.
- ³⁸ *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783-1919* (A.W. Ward, G.P. Gooch, ed.), vol. I, Cambridge, 1923, p. 593 (Castlereagh c. Thornton, Londra, 10 octombrie 1812).
- ³⁹ „The nature of our constitution so entirely precludes the possibility of any communication on the part of our Government with foreign Powers, except through the accustomed official channels, that I should have trusted no misconception could have happened on such a matter. But it is most extraordinary that it should have occurred in your particular case, being entrusted as you were with this most important mission in consequence of your being Secretary of State for Foreign Affairs, a member of the Prince Regent's Government, and invested consequently with a discretion on all subjects on which you might have occasion to negotiate, which it is wholly unused to entrust to any Ambassador or ordinary Minister”. C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh, 1812-1815. Britain and the Reconstruction of Europe*, Londra, 1931, p. 523 (Liverpool c. Castlereagh, Londra/Fife House, 27 februarie 1814; *Appendix B, XVI*).
- ⁴⁰ Crane Brinton, *English Political Thought in the Nineteenth Century*, Londra, 1933; F.H. Hinsley, *Power and the Pursuit of Peace. Theory and Practice in the History of Relations between States*, Cambridge, 1967, pp. 81 și urm.; David Thomson, *op.cit.*, pp. 30 și urm., 242.
- ⁴¹ *Ibidem*.
- ⁴² David Thomson, *op.cit.*, pp. 20-25.
- ⁴³ G.D.H. Cole, *The Common People, 1746-1946*, Londra, 1946, *passim*.
- ⁴⁴ David Thomson, *op.cit.*, p. 10.
- ⁴⁵ *Ibidem*.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 21.
- ⁴⁷ *Ibidem*.
- ⁴⁸ A. Cecil, *British Foreign Secretaries, 1807-1916. Studies in Personality and Policy*, Londra, 1927, *passim*.

⁴⁹ „The Prince Regent wrote from Dover to the Emperor of Austria and the King of Prussia in the manner you proposed – I saw the letters and they were very proper”. C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 537 (Liverpool c. Castlereagh, Londra/Fife House, 26 aprilie 1814; Appendix B, XXVIII).

⁵⁰ Thomas Hobbes, *Leviathan*, 1651; v. și Pierre Manent, *Istoria intelectuală a liberalismului*, București, 1992, pp. 43 și urm., 56-60.

⁵¹ René Albrecht-Carrié, *The Concert of Europe*, New York, 1968, p. 3.

⁵² Carsten Holbraad, *op.cit.*, p. 134.

⁵³ *The New Cambridge Modern History*, vol. X, *The Zenith of European Power, 1830-70* (J.P.T. Bury, ed.), Cambridge, 1964, pp. 3 și urm.; F.H. Hinsley, *op.cit.*, p. 216; W.E. Mosse, *Liberal Europe. The Age of Bourgeois Realism*, Londra, 1974, pp. 83-85.

⁵⁴ René Albrecht Carrié, *op.cit.*, p. 4.

⁵⁵ *Ibidem*, pp. 4 și urm.

⁵⁶ *Ibidem*; v. și Alan Asked, *Introduction la Europe's Balance of Power, 1815-1848* (Alan Asked, ed.), Londra ș.a., 1979, pp. 2 și urm.; Douglas Dakin, *The Congress of Vienna and its Antecedents*, în *Europe's Balance of Power* (Alan Asked, ed.), pp. 14-33.

⁵⁷ C.K. Webster, *op.cit.*, pp. 154-232, cu deosebire pp. 160 și urm.; v. și Idem (ed.), *British Diplomacy, 1813-1815. Select Documents Dealing with the Reconstruction of Europe*, Londra, 1921, pp. 19-29 (Castlereagh c. Cathcart, Londra, 18 septembrie 1813).

⁵⁸ Harold Temperley și Lillian Penson, *Foundations of British Foreign Policy. From Pitt (1792) to Salisbury (1902). Documents Old and New, Selected and Edited with Historical Introductions*, Cambridge, 1938, pp. 10-21.

⁵⁹ *Ibidem*, pp. 29-34; v. și C.K. Webster (ed.), *British Diplomacy*, pp. 123-126.

⁶⁰ *Vnesnaja politika Rossii XIX i nachala XX veka. Dokumenty rossiiskovo ministerstva inostrannyh del. Serija pervaja. 1801-1815*, vol. VII, Moscova, 1970, pp. 587-592 (*Dogovor ob obornitel'nom sojuze...*, Chaumont, 17 februarie/1 martie 1814; în „colecția rusă” documentul prezintă „antecedenta diplomatică” de 1 martie st.n. 1814, data sa reală fiind 9 martie st.n., același an – obs.ns. G.C.).

⁶¹ „... We have been most highly gratified by the Treaty of Alliance which you have brought with so much ability to a satisfactory conclusion...”; C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 527 (Liverpool c. Castlereagh, Londra/Fife House, 19 martie 1814; Appendix B, XVIII).

⁶² Ch. De Martens și Ferd. De Cussy, *Recueil manuel et pratique des traités, conventions et autres actes diplomatiques...*, depuis l'année 1760 jusqu'à l'époque actuelle, vol. III, Leipzig, 1846, pp. 11-26, cu deosebire pp. 22 și urm. (*Traité de paix, signé à Paris, entre la France et chacune des puissances alliées, le 30 mai 1814*); v. textul tratatului și în *Mémoires du prince de Talleyrand* (în continuare, *Talleyrand, Mémoires...*), vol. II, Paris, 1891, pp. 183-197.

⁶³ René Albrecht-Carrié, *op.cit.*, p. 5.

⁶⁴ Camil Mureșan, Robert Păiușan, Alexandru Vianu, *Downing Street 10*, Cluj-Napoca, 1984, pp. 101 și urm.

⁶⁵ W.A. Philips, *The Confederation of Europe. A Study in the European Alliance 1813-1823 as an Experiment in the International Organization of Peace*, Londra, 1914, p. 68 și urm.; Carsten Holbraad, *op.cit.*, pp. 136 și urm.

⁶⁶ C.J. Bartlett, *Castlereagh*, Londra, 1966, *passim*.

⁶⁷ W.A. Philips, *op.cit.*, pp. 38-42, 68 și urm., 275.

⁶⁸ Comentarii, pe larg, la C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, pp. 297-323.

⁶⁹ „I now not what the Emperor of Russia means by doing more for France than respecting the integrity of the ancient territory...” (subl. în text). *Ibidem*, p. 531 (Liverpool c. Castlereagh, Londra/Fife House, 9 aprilie 1814; Appendix B, XXI).

⁷⁰ *Ibidem*, p. 322.

⁷¹ Idem (ed.), *British Diplomacy*, p. 191 (Castlereagh c. Liverpool, 3 septembrie 1814); v. și Idem, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 323.

⁷² „L'Angleterre apparaissait à Vienne avec tout l'éclat qu'elle devait à ses immenses succès, au rôle éminent qu'elle avait joué dans la coalition, à son influence sans bornes, à un état de force et de prospérité solide qu'aucune puissance n'a atteint de nos jours, enfin au respect et à la crainte qu'elle inspirait et qui présidaient à ses rapports avec tous les autres Gouvernements. En profitant de ces moyens, l'Angleterre pouvait dicter la loi à l'Europe...” *Mémoires. Documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich* (în continuare, Metternich, *Mémoires...*), vol. II, p. 479 (Gentz, *Mémoire* pentru Metternich, 12 februarie 1815).

⁷³ Al. Zub, *La sfârșit de ciclu. Despre impactul Revoluției franceze*, Iași, 1994, p. 9.

⁷⁴ Apud J.-B. Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, p. 204.

⁷⁵ Fernand Braudel, *L'identité de la France*, vol. I, Paris, 1986, p. 15.

⁷⁶ François Furet, *Penser la Révolution française*, Paris, 1978, p. 14.

⁷⁷ Pierre Manent, *op.cit.*, pp. 104-129.

⁷⁸ Th. Fernet, în *Les principes de 1789 et la science sociale*, Paris, 1889, susținea că „spiritul național” a dus la „stingerea caracterului cosmopolit al principiilor metafizico-umanitariste” din faza inițială a Revoluției.

⁷⁹ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1998; dintre concluziile la capitolul *Ideile noi social-politice la origini. Franța cu deosebire*, merită a fi reținute cele de la pagina 362: „Dacă sub raport social noua ideologie și Revoluția însăși arătau rezerve, dacă sub acest raport trebuiau să meargă la pas cu stadiile de evoluție socială, ele nu mai ridicau asemenea rezerve sub raport național... Principiile libertății popoarelor... veneau ca o adevărată revelație... Spre deosebire de principiile sociale, acestea erau accesibile în orice stadiu de evoluție, erau aplicabile oriunde și puteau fi primite fără rezerve. De aceea au și fost atât de contagioase, incomparabil mai contagioase decât principiile cu obiectiv social”.

⁸⁰ Pe larg, în acest sens, Gheorghe Cliveti, *Revoluția franceză și „secolul naționalităților”*, în „Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” Iași, t. XXX, 1993, pp. 317-343.

⁸¹ Romulus Seisănu, *Principiul naționalităților*, București, 1996, pp. 68-79. În mediul românesc de gândire și simțire, Mihail Kogălniceanu „vedea”, pe la 1872, cum „Marea Revoluție franceză zice popoarelor, ca și Crist lui Lazăr: sculați-vă! Numele lui Napoleon, ca în toată lumea, străbate și la Dunărea de Jos!”; cf. Al. Zub, *op.cit.*, p. 67.

⁸² Din câte știm, nu a fost întocmită până în prezent o bibliografie exhaustivă a Revoluției franceze și nici a „războaielor napoleonice”. Menționăm, dintre „instrumentele de lucru”: André Martin și Gerard Walter, *Catalogue de l'histoire de la Révolution française*, 6 vol., Paris, 1936-1969; G. Walter, *Répertoire de l'histoire de la Révolution française* (lucrări publicate între anii 1809 și 1940), 2 vol., Paris, 1941-1945; Ronald J. Caldwell, *The Era of the French Revolution. A Bibliography of the History of Western Civilization, 1789-1799*, 2 vol., New York, 1985; Jack A. Meyer, *An Annotated Bibliography of the Napoleonic Era: Recent Publications, 1945-1985*, Westport, 1987.

⁸³ A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe. 1848-1918*, Oxford ș.a., 1984, pp. 1 și urm.

⁸⁴ Cf. Maurice Paléologue, *Alexandre I-er Un tsar énigmatique*, Paris, 1937, p. 201.

⁸⁵ I. Sporschil, *Politisches Leben des Fürsten Karl Moritz von Talleyrand*, Leipzig, 1835; Henry Lytton Bulwer, *Talleyrand, in Historical Characters*, vol. I, f.l. 1868; G. Pallain, *Introduction la Correspondance diplomatique. Ambassade de Talleyrand à Londres. 1830-1834*, 1-ère partie, Paris, 1891; G. Lacour-Gayet, *Talleyrand, 1754-1838*, vol. I-III, Paris, 1928...; Jacques Sindral, *Talleyrand*, Paris, 1928; Louis Clair de Saint-Aulaire, *Talleyrand*, Paris, 1936; Ion Băleanu, *Talleyrand și echilibrul european*, București, 1947; E.V. Tarlé, *Talleyrand*, București, 1960;

Jean Oricux, *Talleyrand. Sfinxul neîmțeleș*, București, 1974; I.V. Borisov, *Sharl' Moris Taleiran*, Moscova, 1989, etc.

⁸⁶ Frédéric Loliée, *Talleyrand et la société européenne. – Vienne – Paris – Londres – Valençay. Suivi d'une galerie anecdotique et critique des principaux personnages cités dans la première et la deuxième parties de cette histoire d'un homme et d'un siècle*, Paris, 1927.

⁸⁷ Pierre Manent, *op.cit.*, pp. 27-40 (*Machiavelli și fecunditatea răului*); v. și Elvira Sorohan, *Machiavelli după Machiavelli*, în *Măștișle puterii* (ed. Elvira Sorohan), Iași, 1996, pp. 7-33.

⁸⁸ G. Pallain, *op.cit.*, pp. II și urm.

⁸⁹ „Incapable d'écrire seul une phrase..., il signalait les événements, il ne les faisait pas... M. de Talleyrand a trahi tous les gouvernements, et, je le répète, il n'en a élevé ni renversé aucun”. Chateaubriand, *Talleyrand*, f.a. (Henri Gautier, ed.), pp. 44 și urm.

⁹⁰ Jean Oricux, *op.cit.*, *passim*.

⁹¹ G. Pallain, *op.cit.*, p. III.

⁹² „La France n'avait à y porter aucune vue d'ambition ou d'intérêt personnel... Heureuse d'avoir recouvré ses princes légitimes et, avec eux, le repos qu'elle pouvait craindre d'avoir perdu pour toujours, elle n'avait point de réclamations à faire, point de prétentions qu'elle voulait former... Mais il lui restait à désirer que l'oeuvre de la Restauration s'accomplît pour toute l'Europe comme pour elle, que partout et pour jamais l'esprit de révolution cessât, que tout droit légitime fût rendu sacré...”. Metternich, *op. cit.*, vol. II, p. 509 (Talleyrand c. Metternich, Viena, 19 decembrie 1814).

⁹³ „Certes, quand le traité du 30 mai a voulu que le dernier résultat des opérations du Congrès fût un *équilibre réel et durable*, il (i.e. Talleyrand, în numele „suveranului său legitim” – n.ns., G.C.) n'a pas entendu sacrifier à l'établissement de cet équilibre les droits qu'il devait garantir. Il n'a prétendu confondre, dans une seule et même masse, tous les territoires et tous les peuples, pour les diviser ensuite selon de certaines proportions: il a voulu que toute dynastie légitime fût ou conservée ou rétablie, que tout droit légitime fût respecté, et que les territoires vacantes, c'est-à-dire sans Souverain, fussent distribués, conformément aux principes d'équilibre politique, ou, ce qui est la même chose, aux principes conservateurs des droits de chacun et repos de tous. Ce serait d'ailleurs une erreur bien étrange que de considérer comme éléments uniques de l'équilibre ces quantités que les arithméticiens politiques dénombrent... L'équilibre ne sera donc qu'un vain mot si l'on fait abstraction... de la véritable force morale, qui consiste dans la vertu. Or, dans les rapports de peuple à peuple, la première vertu, c'est la justice”. *Ibidem*, pp. 510 și urm. (doc.cit.).

⁹⁴ Talleyrand, *op.cit.*, vol. I, p. III (Talleyrand, *Testament*, Valençay, 1 octombrie 1836).

⁹⁵ Louis Gabriel Ambroise, viconte de Bonald, *Théorie du pouvoir politique et religieux*, 1796.

⁹⁶ Joseph de Maistre, *Considérations sur la France*, 1796; *Idem*, *Essais sur le principe générateur des constitutions politiques*, 1810; *Idem*, *Du Pape*, 1819.

⁹⁷ Carl Schmitt, *Teologia politică*, Universal Dalsi, 1996, pp. 57 și urm.

⁹⁸ În perspectiva Congresului de la Viena, „plenipotențiarul francez” suprimase de pe „cărțile sale de vizită” titlul de *Principe de Bénévent*, înlocuindu-l, pentru totdeauna, cu cel de *Prince de Talleyrand. Dépêches inédites du Chevalier de Gentz aux Hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne*. (în continuare, Friedrich von Gentz, *Dépêches inédites...*), vol. I, Paris, 1876, p. 99 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 27 septembrie 1814).

⁹⁹ Talleyrand, *op.cit.*, vol. I, p. I.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. III (*Testament*).

¹⁰¹ „Les monarques ne sont monarques qu'en vertu d'actes qui les constituent *chefs des sociétés civiles*. Ces actes, il est vrai, sont irrévocables pour chaque monarque et sa postérité tant que le monarque qui règne reste dans les limites de sa compétence véritable; mais si le monarque qui règne se fait ou tente de se faire plus que monarque, il perd tout droit d'un titre que ses propres actes ont rendu ou rendraient mensonger”. *Ibidem*.

¹⁰² „Telle étant *ma doctrine*, je n'ai jamais eu besoin de la renier pour accepter, sous les divers gouvernements, les fonctions que j'ai remplies... Que de tous les gouvernements que j'ai servis, il n'y en a aucun de qui j'ai reçu plus que je ne lui ai donné... Que je n'ai mis les intérêts d'aucun parti, ni les miens propres en balance avec les *vrais* intérêts de la France, qui d'ailleurs ne sont, dans mon opinion, jamais en opposition avec les *vrais* intérêts de l'Europe”. *Ibidem*, pp. III și urm. (doc. cit.).

¹⁰³ *Ibidem*, vol. II, p. 206.

¹⁰⁴ *Ibidem*, pp. 206-208.

¹⁰⁵ *Ibidem*, pp. 214-254 (*Instructions...*, august 1814; „Approuvé: ss. Louis, et plus bas, signé: ss. Le prince de Talleyrand”).

¹⁰⁶ C.K. Webster, *The Congress of Vienna*, p. 51.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 51; Jacques-Henri Pirenne, *Sainte-Alliance. Organisation européenne de la paix mondiale*, vol. I: *Les traités de paix. 1814-1815*, Neuchâtel-Paris, 1946, pp. 76 și urm.

¹⁰⁸ Jacques Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, 1952, p. 278.

¹⁰⁹ „Il fallait... comprendre que la France ne voulait que ce qu'elle avait: que c'était franchement qu'elle avait répudié l'héritage de la conquête; qu'elle se trouvait assez forte dans ses anciennes limites; qu'enfin, elle plaçait aujourd'hui sa gloire dans sa modération; mais que si elle voulait que sa voix fût comptée en Europe, c'était pour pouvoir défendre les droits des autres contre tout espèce d'envahissement”, Talleyrand, *op.cit.*, vol. II, p. 206.

¹¹⁰ Metternich, *op.cit.*, vol. I, pp. 135 și urm.

¹¹¹ „Aucune assemblée investie ne peut rien faire de légitime, qu'autant qu'elle est légitimement formée et conséquemment qu'aucun de ceux qui ont le droit d'y être n'en est exclu, et qu'aucun de ceux qui n'ont pas ce droit n'y est admis; qu'elle se renferme scrupuleusement dans les bornes de sa compétence et qu'elle procède, selon les règles prescrites, ou à défaut de ces règles, selon celles qui se peuvent tirer de la fin pour laquelle elle a été formée et de la nature des choses”. Talleyrand, *op.cit.*, vol. II, p. 214 (*Instructions...*).

¹¹² „D'après l'article XXXII du traité du 30 mai, le congrès doit être général, et toutes les puissances engagées d'un part et d'autre dans la guerre que ce traité a terminée doivent y envoyer leurs plénipotentiaires. Bien que la dénomination de *puissance* emporte avec elle une idée indéterminée de grandeur et de force, qui semble la rendre inapplicable à beaucoup d'Etats dépourvus de l'une et de l'autre, employée comme elle dans l'article XXXII.... elle comprend incontestablement l'universalité de ceux... qui ont été d'une part ou de l'autre engagés dans la guerre que le traité du 30 mai a terminée. Or, si l'on excepte la Turquie et la Suisse, car la république de Saint Marin ne saurait être comptée, *tous les Etats de l'Europe* ont été engagés dans cette guerre. Le droit des plus petits d'envoyer un plénipotentiaire au congrès résulte donc de la disposition du traité de 30 mai”. *Ibidem*, pp. 215 și urm.

¹¹³ Les nations d'Europe ne vivent point entre elles sous la seule loi morale ou de nature, mais encore sous une loi qu'elles se sont faite et qui donne à la première une sanction qui lui manque: loi établie par des conventions écrites, ou par des usages constamment, universellement et réciproquement suivis, toujours fondée sur un consentement mutuel, exprès ou tacite, et qui est obligatoire pour toutes. Cette loi c'est le *droit public*”. *Ibidem*, p. 217.

¹¹⁴ „Or il y a dans ce droit (public) deux principes fondamentaux: l'un, que la souveraineté ne peut être acquise par le simple fait de la conquête, ni passer au conquérant, si le souverain ne la lui cède; l'autre, qu'aucun titre de souveraineté et conséquemment le droit qu'il suppose, n'ont de réalité pour les autres Etats, qu'autant qu'ils l'ont reconnu... La souveraineté est, dans la société générale de l'Europe, ce qui est la propriété privée dans une société civile particulière...”. *Ibidem*, pp. 217 și urm.

¹¹⁵ *Ibidem*, pp. 214 și urm.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 235.

¹¹⁷ *Ibidem*, pp. 235 și urm.

¹¹⁸ „Un moyen simple de concilier à la fois le droit et les convenances serait de mesurer la part que les États de troisième et de quatrième ordre prendraient aux arrangements à faire, non sur l'échelle de la puissance, mais sur celle de leur intérêt... *L'équilibre général* de l'Europe ne peut être composé d'éléments simples. Il ne peut l'être que de systèmes d'équilibres partiels. Les petits ou moyens États ne prendraient part qu'à ce qui concerne le système particulier auquel ils appartiennent: les États d'Italie aux arrangements de l'Italie, et les États allemands aux arrangements de l'Allemagne. *Les grandes puissances seules*, embrassant l'ensemble, ordonneraient chacun des parties par rapport au tout”. *Ibidem*, p. 236.

¹¹⁹ „Une égalité absolue de forces entre tous les États, outre qu'elle ne peut jamais exister, n'est point nécessaire à l'équilibre politique, et lui serait peut-être, à certains égards, nuisible. Cet équilibre consiste dans un rapport entre les forces de résistance et les forces d'agression réciproques des divers corps politiques. Si l'Europe était composée d'États qu'eussent entre eux un tel rapport que le *minimum* de la force de résistance du plus petit fût égal au *maximum* de la force d'agression du plus grand, il y aurait alors un équilibre réel, c'est-à-dire résultant de la nature des choses. Mais la situation de l'Europe n'est point telle et ne peut le devenir. À côté de grands territoires appartenant à une puissance unique, se trouvent des territoires de même ou de moindre grandeur, divisés en un nombre plus ou moins grand d'États, souvent de diverses natures... Ils n'entrent donc jamais dans la formation d'équilibre général que comme des éléments imparfaits... Une telle situation n'admet qu'un équilibre tout artificiel et précaire, qui ne peut durer qu'autant que quelques grands États se trouvent animés d'un esprit de modération et de justice qui le conserve”. *Ibidem*, pp. 237 și urm.

¹²⁰ „Les garanties doivent suivre et non pas précéder les arrangements sur lesquels elles portent... Ces décisions ne doivent être exprimées que dans le langage ordinaire des traités... Pour ce qui concerne le mode et les moyens d'exécution, une *garantie commune* des droits reconnus suffit à tout, puisqu'elle oblige les garants à soutenir ces droits et qu'elle ôte tout appui extérieur aux prétentions qui leur sont opposées”. *Ibidem*, pp. 236 și urm.

¹²¹ *Ibidem*, p. 237.

¹²² *Correspondance diplomatique des ambassadeurs et ministres de Russie en France et de France en Russie avec leurs gouvernements de 1814 à 1830*, vol. I, 1814-1816 (publ. par A. Plevtsoff), St. Petersburg, 1902, pp. 42 și urm. (*Instructions...* pour de Noailles, Paris, 23 iulie 1814); v. și Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (1792-1821)*, Iași, 2001, p. 272.

¹²³ *Correspondance diplomatique du comte Pozzo di Borgo, ambassadeur de Russie en France, et du comte de Nesselrode, depuis la Restauration des Bourbons jusqu'au Congrès d'Aix-la-Chapelle, 1814-1818* (în continuare, Pozzo di Borgo, *Correspondance diplomatique*), publiée... par le comte Charles Pozzo di Borgo, vol. I, Paris, 1890, p. 41 (Pozzo di Borgo c. Nesselrode, Paris, 13/25 iulie 1814).

¹²⁴ Castlereagh, *Correspondence, Despatches and other Papers of Viscount Castlereagh, Second Marquess of Londonderry* (în continuare, Castlereagh, *Correspondence...*), vol. X, Londra, 1852, pp. 93 și urm. (Wellington c. Castlereagh, 18 august 1814).

¹²⁵ „L'Angleterre, qui s'est livrée hors de l'Europe à l'esprit de conquête, porte dans les affaires de l'Europe l'esprit de conservation. Cela tient peut-être uniquement à sa position insulaire qui ne permet pas qu'aucun territoire soit ajouté au sien, et à sa faiblesse relative qui ne lui permettrait pas garder sur le continent des conquêtes qu'elle y aurait faites”. Talleyrand, *op.cit.*, vol. II, pp. 252 și urm. (*Instructions...*).

¹²⁶ *Supplementary Despatches, Correspondence, and Memoranda of Field-Marshal Arthur Duke of Wellington*, vol. IX, Londra, 1861..., pp. 180-186 (Charles Stuart c. Castlereagh, 28 iulie 1814).

¹²⁷ Castlereagh, *op.cit.*, vol. X, p. 98 (Wellington c. Castlereagh, 18 august 1814); W.A. Phillips, *op.cit.*, p. 96 (Castlereagh c. Liverpool, 3 septembrie 1814).

¹²⁸ „En Allemagne, c'est la Prusse. La constitution physique de sa monarchie lui fait de l'ambition une sorte de nécessité. Tout pretext lui est bon. Nul scrupule ne l'arrête. La convenance est son droit... Il est donc nécessaire de mettre un frein à son ambition", Talleyrand, *op.cit.*, vol. II, pp. 243 și urm. (*Instructions...*).

¹²⁹ *Ibidem*, p. 216.

¹³⁰ *Ibidem*, pp. 255 și urm. (*Instructions supplémentaires du Roi pour ses ambassadeurs et ministres plénipotentiaires au Congrès de Vienne*, Paris, 25 octombrie 1814; signé: Louis, et plus bas... le comte François de Jaucourt..., chargé *ad interim* du portefeuille des Affaires Étrangères).

¹³¹ Metternich, *op.cit.*, vol. I, p. 268.

¹³² *Ibidem*, pp. 268-270 (*Programme de la Fête de la Paix, pour être exécutée dans les jardins de Son Excellence le prince de Metternich, auprès de Vienne*).

¹³³ *Ibidem*, pp. 268 și urm.

¹³⁴ „La pantomime suivante s'exécutera au feu d'artifice. *Scène première. La Discorde*, escortée de divinités infernales et trônée sur un char attelé de trois chevaux noirs, parcourt le théâtre en secouant ses torches; elle va d'une ville à l'autre et disperse sur sa route les groupes des peuples qui fuient devant elle; des troupes de diverses nations s'attaquent; le siège des villes commence..., un incendie général embrasse les maisons, les femmes se sauvent emportant leurs enfants, et vont se réfugier dans les temples. Un bruit de victoire se fait entendre, des chants plus doux viennent frapper l'oreille, l'espérance renaît; le temple de la Paix, fermé jusqu'alors, s'ouvre de nouveau; les divers habitants sortent des asiles où ils s'étaient réfugiés et forment des groupes. Ensuite, une marche général où chaque nation est représentée par un officier général monté sur un char tiré par deux chevaux blancs et portant les drapeaux et attributs caractéristiques de chaque puissance. Ce cortège, entourant un autel élevé à la Paix, entonnera les chants de la Concorde et prononcera un serment d'alliance. Pendant ce temps, des feux de joie, tirés des deux villes, couronnent ce tableau et terminent la pantomime". *Ibidem*, pp. 269 și urm.

Mihai Cojocariu

„PROBLEMA EVREIASCĂ” ÎN CONTEXTUL LUPTEI PENTRU UNIREA PRINCIPATELOR

În anii din urmă, este cât se poate de evident avîntul considerabil al cercetărilor cu privire la istoria evreilor din spațiul românesc. Progresele cercetării, pe alocuri spectaculoase, se pot vedea atît sub raportul instituționalizării (două institute de studii iudaice, mai multe publicații specializate, o editură – Hasefer – foarte harnică etc), cît și sub acela al sporirii informației și diversificării „tematicii”. În plus, istoricul interesat de această problematică beneficiază de o „libertate de mișcare” deplină, aspect esențial pentru abordarea unui domeniu atît de susceptibil de a fi „virusat” politic, o libertate de neimaginat în timpul regimului comunist.

Din păcate, însă, anumite „inertii”, anumite clișee se mențin cu încăpăținare, mai cu seamă sub raport metodologic. Un exemplu concludent ni se pare a fi modul diferit, chiar antagonic, uneori, în care istoricii evrei, pe de o parte, și istoricii români, pe de alta, percep și definesc așa-numita „problemă evreiască”, în special referitor la începuturile și evoluția ei în secolul al XIX-lea. Deși „disputa” este foarte veche, ne vom mărgini, în ce ne privește, să prezentăm unele luări de poziție mai recente.

Astfel, Carol Iancu, într-o lucrare de referință cu privire la procesul istoric al emancipării evreilor din România, își propunea, mai întîi, să prezinte „o schiță a evoluției politice a Statului român”, „pentru înțelegerea psihologică a unui popor”, care, „odată ajuns la renaștere națională, instigat fiind de cîrmuitori extremiști, prin mijlocirea Constituției [din 1866] și a unui șir de legi și circulări”, „s-a înverșunat împotriva unei minorități, accelerînd procesul marginalizării ei”¹. Dincolo de culpabilizarea, în bloc, a poporului român – fapt, trebuie să recunoaștem, deosebit de grav –, pentru Carol Iancu evreii sunt o minoritate complet inocentă, victimă a unui antisemitism visceral, consacrat juridicește prin adoptarea

Regulamentelor Organice². Ideea din urmă e preluată (necritic, spunem noi) de alți prestigioși cercetători ai „problemei evreiești”³. Realitatea, însă, e alta: Regulamentele preconizau drepturi politice doar pentru creștinii ortodocși; dacă e să le calificăm drept antisemite, apoi sunt, în egală măsură, și antioccidentale!

Leon Volovici, într-o frumoasă și (mai ales) cumpănită carte referitoare la „forme antisemitismului intelectual în România anilor '30”, aprecia că „una din rădăcinile xenofobiei și neîncrederii [românilor] față de străinul intern și extern”, la jumătatea secolului al XIX-lea, trebuie pusă în legătură cu potențarea pericolului extern; dar „xenofobia nu a exclus o constantă atitudine tolerantă față de alte grupuri etnice sau de religie diferită, așezate pe teritoriile românești”, ceea ce nu a împiedicat, însă, apariția „modelor negative ale străinului” – „turcul”, „polonul”, „maghiarul”, „rusul” – precum și „modelul negativ intern”, care este „grecul” „și, constant, evreul”⁴. „Problema evreiască” apare pe agenda politică odată cu formarea statului român unitar, când, „inevitabil”, se pune în discuție și statutul evreilor, „considerați pînă atunci, în totalitate, ca străini”. Această „problemă”, ca și „începuturile antisemitismului politic și doctrinar”, nu poate să fie „o consecință directă” a creșterii numerice a populației evreiești, a cărei pondere a fost „umflată fabulos și amenințător în textele antisemite”⁵.

Pentru Victor Neumann, obiectivul principal era „de a familiariza cititorul” cu „o temă [istoria evreilor din România] foarte puțin studiată de pe poziții științifice” și, în consecință, de a emancipa discursul cultural „de sub servituțile ideologiilor etniciste și comuniste”⁶. Referitor la „problema evreiască”, în perioada care ne interesează, autorul își propunea să vadă „dacă există în cultura și în politica românească ale sec. al XIX-lea” „premisele” „doctrinei iraționaliste, xenofobe și antisemite”⁷. Se cristalizează, treptat, la nivelul culturii, un „stereotip antisemit”, explicat, însă, după opinia noastră, în mod unilateral de către autor: „Evreul este socotit simbolul străinului, mai întîi pentru că nu se asimila, mai apoi pentru că avea legături cu lumea”. Întreaga discuție începe, afirmație discutabilă, *după* 1860⁸.

Precum lesne se poate observa, există tendința de a individualiza „problema evreiască”, de a o privi în sine, detașată de celelalte „probleme” cu care se confrunta societatea românească. În consecință, cauzele reale și profunde ale „aversiunii” față de evrei nu pot fi corect – și, poate,

intenționat ! – înfățișate, în schimb, ne este propusă o cauză – concept, un adevărat panaceu, și anume antisemitismul! Istoria evreilor din țările noastre pare să se confunde cu istoria antisemitismului românesc.

În ce ne privește, suntem tentați să ne alăturăm unora dintre precizările metodologice formulate de doi prestigioși istorici: Gheorghe Platon și Dumitru Vitcu. Pentru cel dintâi, „problema evreiască” aparține sec. al XIX-lea, „fiind strâns legată și integrată în problematica sa generală”. Privită în contextul „marilor probleme” ale aceluia veac – așa cum, de regulă, au procedat istoricii români –, „dimensiunile” ei par a avea „proporții reduse”. În schimb, prin detașare și prezentarea aproape exclusivă în legătură cu factorul politic, ea este supradimensionată. Dar, în același timp, este necesară o „reevaluare” a „problemei evreiești”, de natură „să elimine tendințele de contemporaneizare”. Examinarea „din afară” (subliniere Gh. Platon) a „problemei evreiești” (așa cum procedează Carol Iancu) nu poate conduce la explicații viabile.

Sunt și alte aprecieri care nu pot fi primite. De exemplu, elementele constitutive ale conștiinței naționale nu au apărut ca niște consecințe ale primejdiei evreiești, ele sunt mai vechi. Legislația regulamentară nu poate fi „inclusă în categoria celei antisemite”, pentru că nu doar „simpla existență a evreilor a solicitat anumite măsuri restrictive, ci rezultatele directe ale activității lor”. De aceea, regimul juridic, „impus evreilor” prin Regulamentele Organice, nu trebuie numai constatat, ci evaluat și explicat. „În lipsa analizei” – conchide Gh. Platon, descriind perfect un anumit „impas” metodologic –, „simplele afirmații nu pot servi drept argument istoric”⁹!

Pentru Dumitru Vitcu, „chestiunea evreiască”, „ca problemă politică specifică, de sine stătătoare”, apare „abia în a doua jumătate a veacului” al XIX-lea, „mai precis” după intrarea în vigoare a constituției din 1866¹⁰. Deși au existat anumite „antecedente”, „naturalizarea”, „adică dobândirea cetățeniei române și, prin aceasta, accesul la exercitarea drepturilor politice”, „nu devenise încă o năzuință generală, cu atât mai puțin o obsesie”, cîtă vreme exista protecția străină¹¹. În orice caz, trebuie să fim atenți la „nuanțe”, dacă vrem să înțelegem de ce „emanciparea evreilor” a cunoscut, la noi, o soluționare atât de anevoiasă; comparația cu Anglia, Franța sau Italia nu ajută la nimic¹². În epocă, punctul de vedere al lui Kogălniceanu, care „a perceput și abordat și chestiunea evreiască în strînsă concordanță cu imperativul integrării în principiile guvernante ale lumii

moderne" și care, încă la 1848, propusese „emancipatia graduală a israeliților moldoveni”, s-a dovedit a fi cel viabil¹³.

Am considerat utilă prezentarea acestei „dispute” metodologice, pentru a se înțelege spiritul în care am examinat un „fragment” din istoria „problemei evreiești” în secolul al XIX-lea: și anume, în contextul luptei pentru unirea Principatelor, iar nu în sine, deci ignorând legăturile cu evenimentele și problemele importante ale epocii. Dar, să vedem faptele.

* * *

Atunci când o națiune, în evoluția ei istorică, trebuie să îndure „durerile lăuntrice” ale unor adânci prefaceri, aproape inevitabil apare în prim-plan motivul „străinului” – în ipostazele cele mai neașteptate și, desigur, „responsabil”, atât în calitate de „complotist” împotriva idealurilor de obște, cât și pentru neputințele ei trecătoare. Nu altfel s-a întâmplat în anii luptei pentru unirea Principatelor. Totuși, aversiunea față de străini, un sentiment aproape general în perioada la care ne referim, nu trebuie pusă doar pe seama exacerbarii ideii naționale, deși este limpede că emanciparea („renașterea”, „reînnoirea”, „redeșteptarea” etc.) națiunii a însemnat și o „întoarcere spre sine”, un efort de autodefinire și deci de evidențiere a trăsăturilor și aspirațiilor proprii în raport cu cele ale altor națiuni sau grupuri alogene. Xenofobia, ce bîntuia chiar și mințile cele mai luminate, era rezultatul, în primul rînd, al unei amare experiențe istorice. „Năvălirea” grecilor sub fanarioți a putut provoca reacția boierimii pămîntene, pe urmă o nemulțumire generală. Apoi, politica de „protecție” a Rusiei, în care românii au crezut multă vreme, se dovedise a fi o păguboasă iluzie. În plus, în preajma Unirii, apar elemente noi (sau reactualizate). Se reactivează, de exemplu, viesparul rusofil de la mănăstirea Neamț¹⁴; călugării greci cu egumenii lor refuză să se conformeze firmanului electoral și deci să trimită cîte doi deputați în Adunările ad-hoc – desigur, pentru a sublinia pretinsa lor neatîmărire față de tot ce era autoritate românească¹⁵; catolicii („ungurii”) din Moldova sînt tentați să asculte de consulul Austriei de la Iași¹⁶; alții doresc să fie recunoscuți drept „nație armeană”¹⁷; „bulgarii” din sudul Basarabiei, indiferenți la suferințele noii lor patrii, ar voi o autonomie locală, o enclavă cu margini bine arătate, pe care nimeni (și, mai ales, „jidovul”!) să nu fie iertat a le călca¹⁸; în fine, să nu uităm numărul considerabil al sudiților, cei mai mulți ai Austriei, și care, bucurîndu-se de

privilegii scandaloase, se sustrăgeau legii comune, alimentând, astfel, resentimentele „patrioților”.

De fapt, neîncrederea în „străini” se sprijinea pe „dovezi” ce cu greu ar putea fi contestate. La Giurgiu, relate Gr. Serrurie lui Al.G. Golescu, sînt „foarte mulți străini pămînteni” – dintre ei se aleg „cei mai mulți dintre cei mai rău intenționați pentru români”¹⁹. „Grecii – declara Aali-Pașa lui Thouvenel – mestecați în afacerile Principatelor, ca Photiadi, Aristarhi și Vogoridis, întrețin din toate puterile lor repulsiunile Porții”²⁰. Se află între noi, se spunea într-o foaie volantă din august 1856, „mulți fii ai păcatului, lepăduri ale Fanarului, cari, temîndu-se de atitudinea demnă și curajoasă ce are să ia nația în fața comisarilor”, bîntuie prin Valahia și „se sucește în tot chipul să înăsprească opinia publică și să facă pe lume a se descuraja”. Răspîndind false zvonuri, punîndu-și „masca patriotismului”, lucrează însă pentru Știrbei sau Bibescu! Dar românii „nu sunt vitele ce cată dumealor să închirieze”²¹. Chiar și o personalitate de talia lui Dimitrie Ralet susținea răspicat că străinii „lucrează la decăderea noastră viitoare și la eterna noastră slăbănogire”. Ce n-au întreprins ei în Moldova pentru a discredita „partida națională”? Au acuzat pe unioniști de comuniști, de împărțirea averilor, de schimbarea religiei, că aveau planuri de a răscula Transilvania!²².

Între „străini”, evreii ocupau un loc special. Cunoscutul boier Costachi Rosetti-Tețcanu, altfel o fire blajină și liberală, arătată, de exemplu, în timpul lucrărilor Adunării ad-hoc de la Iași, unde a jucat rolul de intermediar între marii proprietari și țărani²³, îi considera un rău absolut: „jupînii jidovi” „aduceau un mic folos țării, dar făceau înzecite rele”; „străini în contra țării, în contra unui pămînt ce le-a dat averea, ospitalitatea și liniștea vieții”²⁴. Și Costache Negri, amic politic cu Tețcanu, cunoscut pentru seninătatea caracterului său, are o părere asemănătoare despre evrei, exprimată, e drept, ceva mai tîrziu: „jidovimea, adică a șaptea parte din populația noastră actuală, este cea mai tristă lepră cu care ne-a osîndit slăbiciunea, neprevăderea și venalitatea noastră”²⁵. Opiniile invocate pot părea exagerate – și chiar sunt, în anumite privințe – ele ar „îngroșa” însă o realitate care nu poate fi, pur și simplu, ignorată. Contemporanii Unirii trăiesc cu intensitate sentimentul unui veritabil „asediu jidovesc”²⁶, ce ar pune, pînă la urmă, în pericol însăși viața națională.

Într-adevăr, cu deosebire în Moldova, „năvala” evreilor părea copleșitoare. Veniți în „stoluri” succesive pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea,

numărul lor a crescut neîncetat în prima jumătate a veacului următor, fiind favorizați și de indecizia sau corupția administrației locale, dar și de protecția fățișă acordată de marile puteri vecine²⁷. Conform recensământului din 1859, totalul populației evreiești se ridica, în Moldova, la 124.867 suflete, adică un procent de 8,33%. Concentrări mai mari se aflau în ținuturile Iași și Botoșani (36.348, din totalul de 148.795, adică 24,43%; respectiv 21.187, din 121.251, sau 17,47%)²⁸. Comparativ, în Țara Românească numărul lor era mult mai redus – doar 9.234²⁹. Ceea ce trebuie în special subliniat e faptul că, în majoritate, evreii sosiți în Principate au fost „calicimea jidovească”, pusă pe căpătuială rapidă și acționînd cu decizia cunoscută. Deși autoritățile române au încercat, în repetate rînduri, să le condiționeze intrarea de dovedirea unui capital, evreii au știut să ocolească fără mari dificultăți slabele piedici puse în calea lor, bucurîndu-se din plin de sprijinul Austriei, ai cărei supuși au rămas în cea mai mare parte. De la statutul lor de sudiți, „Unterthane”, spune Iorga, „li vini și porecla de tîrtani”³⁰, cu care, nu fără ironie, îi gratulau moldovenii.

Dacă la București evreii sînt în număr redus, ei formează, dimpotrivă, aproape jumătate din populația Iașilor³¹; „cartiere întregi sînt ocupate de ei”, relatea Victor Place, consulul francez, și continuă cu încăpăținare să poarte „un costum care îi distinge de restul populației”³². Numărul foarte mare de evrei din capitala Moldovei a avut importante consecințe, între care, prin comparație, o slăbiciune evidentă a întreprinzătorilor autohtoni. Cuza însuși constata această situație, cu ocazia primirii „deputăției” orașului București, la 30 ian./11 febr. 1859: „Bucureștii, avînd o burghezie bine formată, am cuvînt a mă rezema într-însa și a spera mult de la înțelepciunea și tactica ei. Nu pot zice tot așa și pentru Iași, unde această burghezie nu se cunoaște, copleșită fiind de jidovime”³³. Nu era doar părerea lui Cuza. În ședința din 12/24 nov. 1857 a Adunării ad-hoc, Kogălniceanu observa că, în condițiile în care societatea românească este împărțită în boieri și țărani, apoi legătura dintre acești doi „poli antagonici”, „cea mai națională, cea mai puternică, singura care poate întemeia echilibrul și opri antagonismul, *starea de mijloc*, aceia căreia Sieis [Sieyès – n.ns., M.C.] îi zicea că trebuie să fie totul într-o nație, lipsește desăvîrșit, mai ales în Moldova”. Țirgurile sînt populate de jidovi și de „un mic număr de străini de deosebite rituri creștine”. Tot comerțul este în mîna jidovilor, din care 3/4 „sunt sudiți”³⁴. Într-adevăr, era un fapt notoriu că evreii controlau cea mai mare parte a numerarului existent în Moldova, că dispuneau de

întinse legături peste hotare – o adevărată pînză de paianjen – cu coreligionari de-ai lor. Față de agresiunea dublată de consecvență a evreilor, autoritățile au încercat să le închidă măcar lumea satelor. Interdicția de a stăpîni pămînt fu menținută cu strășnicie, dar finanța evreiască găsi repede calea de pătrundere, acordînd împrumuturi masive marii proprietăți. Mulțimea ipotecilor, de care avea să profite cu atît de puține scrupule un Vogoride, în campania electorală pentru Adunarea ad-hoc, constituie o dovadă peste care cu greu s-ar putea trece. Negustorul evreu, colportînd mărfuri de tot soiul, începe să se vadă tot mai frecvent pe drumul de țară, astfel debutînd cea ce lorga avea să numească exploatarea țaranului „pînă la stingere de mica burghezie evreiască”³⁵.

Resentimentele românilor erau alimentate, în bună măsură, de relațiile „speciale” ale evreilor cu consulatele Austriei – în calitatea pe care mulți o aveau, de supuși ai acestei puteri. Într-o convorbire cu Orloff, C.A. Rosetti îi explica interlocutorului că, în Principate, evreii „sunt considerați ca o antegardă austriacă”³⁶, din rîndul lor agenții străini recrutîndu-și informatorii încă de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea³⁷. Aversiunea față de Austria a putut potența, astfel, ranchiuna mai veche împotriva evreimii, care, ce-i drept, cu unele excepții, își afișa fără sfiială dezinteresul, dacă nu ostilitatea față de aspirațiile și sentimentele românilor. La venirea sa în Iași, ca să dăm doar un exemplu, comisarul austriac „a fost primit cu răceală”, numai opt moldoveni s-au dus la barieră („ale căror nume le am”, nota Place); totuși, Liehmann „a putut vedea în compensație în drumul său plebea evrească, care este aici sub protecția Austriei și pe care căprarii agenției au condus-o înaintea lui”³⁸. Încercînd să explice de ce „jidovii” din Moldova au fost „între cei mai călduroși partizani ai neunirii”, Dim. Ralet sugera că ei „mai au un cuvînt ce-i înflorează asupra Unirii” și anume „starea” evreimii din Valahia³⁹. Totuși, cum vom vedea, lucrurile sunt mai complicate.

Dacă, în epoca regulamentară, evreii nu au militat pentru obținerea drepturilor civile și politice, începînd cu anul 1855 ei s-au adresat direct străinătății, pentru a li se conferi drepturi egale cu acelea de care se bucurau românii. O primă petiție, însoțită de „un memoriu detaliat”, a fost înaintată Sublimei Porți de către comunitatea israelită din Moldova. Evreii se plîngeau că sunt ținuți „într-un statut de abjecție”, întrucît nu se pot bucura de drepturile civile, „asigurate prin legi tuturor locuitorilor principatului”. Pe urmă, nu pot poseda pămînt, nu pot fi nici arendași;

pentru a avea mori, a ține „cîrciumi prin sate”, ei-singuri trebuie să plătească taxe; de altfel, impozitarea evreului e cu mult mai împovărătoare decît a restului locuitorilor etc. Precum se vede, revendicările sunt, în principal, de ordin economic; nu sunt solicitate drepturi politice, ci doar drepturi civile. Dar, la solicitarea lui Fuad Pașa, de a se soluționa favorabil cererile comunității evreiești, în spiritul legilor Imperiului, care garantează „indistinct” drepturi civile tuturor locuitorilor, guvernul lui Gr.Al. Ghica a răspuns printr-un refuz categoric⁴⁰. Evreii au reușit, totuși, prin mijlocirea ambasadorilor Franței și Angliei, să introducă dispoziții în favoarea lor – li se recunoștea, fără, însă, a fi numiți, drepturi civile și politice – în protocoalele Conferinței de la Constantinopol (11 febr. 1856)⁴¹. Tratatul de la Paris (18/30 martie 1856) nu a preconizat decît deplina egalitate a cultelor și legislației.

La 10 iul. 1856, „notabilii” Comunității evreiești din Iași prezintă o nouă jalbă domnitorului Gr.Al. Ghica. În esență, suplicanții, arătînd „tristă stare a nației evreiești”, care a provocat atît „solicitudinea Sublimei Porți”, cît și „a tuturor celorlalte puteri europene”, considerau că aceasta nu poate să fie ameliorată decît prin acordarea de „drepturi publice” pentru evrei, așa cum au și creștinii⁴². În toamna aceluiași an, *bancherul* evrei din Iași, în frunte, spune Iorga, cu „vestitul Mihail Daniel”, solicitau caimacamului Toderiță Balș „reforma legii privitoare la soarta deplorabilă a obștii jidovești din Moldova”⁴³.

S-au încercat și alte mijloace. La începutul anului 1856, sosea la București Armand Lévy, cu scopul, mărturisit, de a strînge bani, prin „colecționare”, pentru a tipări „operele complete ale lui Edgar Quinet”⁴⁴ și cu acela, abia mascat și justificat de întreaga sa activitate, de a obține drepturi politice pentru evreii din Principate – cum, de altfel, însuși a declarat în fața consulului general al Austriei, Karl von Eder⁴⁵. La „sugestia” sa, în ziua de 19/31 martie 1857 (după altă sursă, la 5 aprilie), o impresionată delegație a celor două comunități evreiești⁴⁶ din București, formată din Avram (Abraham) Halfon, Samuel Hillel, Menachem Cohen, Iacob Cohen (sefarzi) și Avram Löbel, Iuliu (Iehuda) Barasch, Asriel Gaster, Isaia Sabatay (aşkenazi), a fost primită în audiență de prințul A.D. Ghica. Memoriul înaintat caimacamului, în care cer drepturi civile și politice, a fost remis și reprezentanților puterilor garante la București⁴⁷.

Concomitent, Armand Lévy îl ajuta pe Iuliu Barasch⁴⁸ să scoată, începînd cu 23 martie/3 apr. 1857, gazeta bilingvă (text român și francez)

„Israelitul român”. Jurnalul apărea într-un moment prielnic, propunându-și să susțină „principiul toleranței și al egalității înaintea legilor, fără distincție de religie”⁴⁶. Barasch era director; bancherul și omul de afaceri Avram Halfon – principalul susținător; Aaron Ascher și Isac Leib Weinberg – garanți, iar printre colaboratori găsim pe Samuel Hillel, Naftali Popper, Coccio Cohen, Mendel Hornstein, L. Leon, Iacob Cohen⁵⁰ – cu toții lideri ai „comunității israelite spaniole” din București⁵¹. Jurnalul milita „pentru o aculturație largă, respect față de valorile țării și demnitate față de propriile valori”⁵², iar aprecierea conform căreia a fost „prima tribună de revendicări progresiste pentru evreii din cele două Principate” nu pare a fi exagerată⁵³. Cu deosebire trebuie semnalat *Manifestul* curentului reformist, publicat de Isac Leib Weinberg în „Israelitul român” din 5/17 apr. 1857, în care acest personaj luminos lansa formula „români israeliți”, în fond, un program de integrare în societatea românească⁵⁴. După dispariția „Israelitului”, în principal datorită lipsei de cititori⁵⁵, Naftali Popper („directorul școlii evreilor pămînteni”) și prof. Corniliu Cahane scot hebdomadarul bilingv (românește și idiș) „Timpul” („Die Zeit”), cu aceleași obiective⁵⁶.

La Iași, încă în 1855, apăruse primul ziar idiș din lume: „Korot Haitim” („Evenimentele timpului”)⁵⁷. Foaia s-a oprit la cenzura din sept. 1856, „dar reapăru, ea singură, pe cînd cele românești erau interzise, în timpul crizei, continuînd să apere, cu banii sudiților, interesele acestora”⁵⁸ – o exceptare jignitoare pentru români și înfierată ca atare. Totuși, deși incomparabil mai numeroasă decît cea din Valahia, comunitatea din Moldova se confrunta cu grave probleme intestinale. Lupta pentru emanciparea interioară a evreimii din Principate, inițiată de maskilimi, a avut un reprezentant foarte activ la Iași, în persoana lui Marcu Feldman. Într-un articol publicat în „Zimbrul”, în 1855, el se ridica împotriva rabinilor tradiționaliști, fanaticii lideri religioși fiind acuzați că împiedică înființarea unor „școli moderne pentru copiii masei”, în timp ce „tacsiea plătită cu sudoarea văduvelor și nevoiașilor fu întrebuințată fără pregiudeț în sporirea de lefi pentru rabini și pensii pentru cîțiva trîntori ipocriți cărora fu încredințată creșterea tinerimii”⁵⁹. Feldman, unul dintre primii evrei din Principate care și-a românizat numele – pe Feldmann l-a prefăcut în Cîmpeanu –, era partizanul unei integrări active a evreilor în societatea românească. La 12 sept. 1859, a scos, la Iași, foaia bilingvă (românește și idiș) *Gazeta română-evreiască*, în care-și prezenta ideile amintite, dar în alt context decît acela de care ne ocupăm noi⁶⁰.

Feldmann era, totuși, departe de a reprezenta opinia generală a evreimii, care urmărea, într-un spirit exclusivist și fără a menaja susceptibilitățile opiniei românești, obiectivul cunoscut: obținerea drepturilor politice. În campania electorală pentru alegerea deputaților, care urmau a exprima dorințele nației, unii evrei, ca Hillel Manoach sau bancherul Avram Solomon Halfon, au încercat – deși evident, fără „drit” – să se strecoare pe listele electorale. Alții, instigați cu siguranță de consulii de care atârnavau, și-au propus pur și simplu să tulbure o atmosferă și așa încărcată. Hillel Manoach a înaintat Vorniciei orașului București o jalbă, înregistrată la 26 martie 1857, cerînd înscrierea pe listă, pe baza unui dosar complet, ce cuprindea dovezile de împămîntenire, dovezi de proprietate și lista proprietăților (în 16 puncte: numeroase case, hanuri, prăvălii, brutării, grădini, locuri de casă), precum și precizarea că are „profesia liberă de banchier”⁶¹. În ce-l privește, Halfon e și el „banchier și totodată proprietar”, cerînd, la 15 apr. 1857, să fie trecut pe listele electorale, întrucît „firmanul nu poruncește de nici o deosebire de cult, autoritatea dară n-are a cerceta deloc de ce religie sunt reclamanții, ci numai a dovedi dacă ei împlinesc condițiile anunțate prin firman”. A venit în țară în 1828 (și „o lungă locuință în țară ține locul formalităților indigenatului”), are „deplina posesie a drepturilor sale civile”, este negustor de primă clasă din 1841, dispune de o „diplomă de totală scutire către stat, datorită serviciilor sale, deci să fie trecut pe listă ca oricare alt neguțător”⁶². Deși, inițial (și „ciudat”, am spune!), Vornicia le aprobase cererile, la sesizarea ziarului „Concordia”, Comitetul pentru reclamații îi șterge de pe listă⁶³. În Moldova, unii evrei, „supuși austriești”, se amestecă în gîlceava electorală, administrația Voghore cerînd consulului Gödel Lannoy să-i liniștească, altfel se vor lua „măsuri polițienești”⁶⁴.

Deși evreii au făcut presiuni de tot felul, atît în Principate, cît și în străinătate, Adunarea ad-hoc a Moldovei, în ședința din 12/24 nov. 1857, a luat în discuție doar problema acordării drepturilor politice pentru creștinii heterodocși⁶⁵, cu toate că se sugerase „primirea la cetățenie fără deosebire a tuturor străinilor” – în ideea că, astfel, s-ar fi dat o puternică lovitură Austriei, dușmană a Unirii și care ținea în atîrnare de dînsa miile de sudiți, „una din principalele rațiuni de a fi ale Agenției”⁶⁶.

Neizbutind să-și atingă scopul în țară, evreii s-au adresat puterilor occidentale. Dintr-o scrisoare a ministrului de externe al Franței, Walewski, către baronul de Rotschild, aflăm că fiul acestuia din urmă i-a transmis „o

petiție adresată Conferinței de la Paris de evreii rezidenți în Moldova”. Baronul era asigurat că guvernul împăratului a simpatizat „totdeauna” „cauza toleranței religioase și a egalității cultelor în fața legii” – și, deci, Rothschild să nu se îndoiască de sprijinul Franței⁶⁷. Nu a fost, cu siguranță, singura acțiune de acest fel a evreilor, de natură să impresioneze în mod negativ opinia publică românească.

În atmosfera încărcată de anxietate, determinată de așteptarea hotărârilor de la Paris, un fapt aparent neașteptat s-a petrecut la București, întărind impresia unei ostilități crescute față de evrei. După Louis Bécclard, consulul general al Franței, s-a prezentat în fața lui o deputăție de „negustori și bancheri evrei”, cu o plîngere pe care o anexează raportului către Walewski. Era vorba de „o broșură în limba valahă”, apărută pe la începutul lunii august 1858, „sub auspiciile mitropolitului”, ce conținea atacuri pe cît de violente, pe atît de neașteptate contra evreilor. Mai mulți dintre „colegii” consulului francez au blamat deschis publicația, iar prințul Ghica, nemulțumit de această intempestivă cruciadă”, dăduse deja dispoziție să fie suprimată⁶⁸. Adresa evreilor, semnată de șefii ambelor comunități, spaniolă și poloneză, amintea titlul broșurii (*Prastie*) și susținea că aceasta atingea „religia și existența lor în Valahia”, cuprinzînd calomniile „les plus atroces des siècles les plus reculés”⁶⁹. Ei strecoară și ideea că Franța, care „prima a proclamat emanciparea israeliților” în teritoriile controlate de ea, ar putea să sprijine emanciparea lor și în Principate.

Bécclard greșea (sau a fost greșit informat) cînd plasa momentul apariției *Prastiei* (o carte religioasă de dispută dogmatică; cea din 1858 e semnată de Chiriac, ieromonahul de la Neamț) la începutul lunii august. Broșura apăruse cu cel puțin o lună înainte. C.A. Rosetti, în numărul „Românului” din 8 iulie, insera o „recenziune” foarte aspră asupra acestei „publicații veninoase, lovind cu amar în călugări”. Mai mult, împreună cu amicului său evreu Davicion Bally, s-ar fi prezentat la A.D. Ghica și l-ar fi determinat să emită Ordonanța nr. 922/26 iul. 1858, de interzicere a broșurii⁷⁰. În combaterea *Prastiei*, s-ar fi implicat și Ion Heliade Rădulescu, iar Vasile Boerescu a procedat la fel în coloanele jurnalului său, „Naționalul”⁷¹. Din cîte se poate vedea, deputăția evreiască solicita Franței cu totul altceva decît suprimarea unei broșuri ofensatoare, *suprimare ce deja se produsese*.

Cu toate eforturile evreilor, Convenția de la Paris din august 1858 a consacrat drepturi politice doar pentru creștini⁷². Se înțelesese, probabil,

că Principatele nu erau în situația Franței – un stat independent și o mare putere – și că impunerea emancipării evreilor (*și a musulmanilor!*) din afară ar fi întâmpinat opoziția insurmontabilă a opiniei publice românești. Apoi, unele puteri, Austria în special, nu doreau să renunțe la acel atât de comod și benefic mijloc de imixtiune în treburile Principatelor, și anume supușii străini. Din punctul de vedere al românilor, emanciparea necreștinilor ar fi reprezentat, în acea conjunctură, un grav pericol pentru autonomia Principatelor⁷³, deși s-au găsit unii de altă părere, ca Dim. Cracti (în „profesia de credință” din 1858, cerea împămintenirea în masă a evreilor născuți în țară și care „niciodată nu se vor fi bucurat de protecția vreunei puteri străine”⁷⁴). În ce-i privește pe supușii străini, Adunarea ad-hoc a Moldovei, în ședința din 6/18 nov. 1857, susținuse, în unanimitate, să nu uităm, ca „străinii petrecători în Principate să fie supuși jurisdicției țării, fără intervenția consulatelor”⁷⁵. Este limpede, pe de altă parte, că evreii nu puteau să considere neîndeplinirea – parțială – a obiectivelor lor drept o înfrângere definitivă. O „problemă evreiască”, ce nouă ne pare, în esența ei, imposibilitatea „asimilării” evreilor de organismul național (în sensul „atașării” lor la solidaritatea comună⁷⁶), se va perpetua: și, de fapt, nu am putea indica un „moment” al „rezolvării” sale. Rămânea, aspect sesizat cu iuțeală de opinia publică românească, gustul amar al unor idealuri ce nu coincideau, ba chiar contraveneau, uneori, acelora general naționale.

**Die „jüdische Frage” im Kontext des Kampfes
für die Vereinigung der Fürstentümer**

Zusammenfassung

Bei diesem Studium setzte sich der Autor vor, auf eine methodologische Sackgasse hinzuweisen. Diese Sackgasse wurde von der Neigung der bestimmten Historiker, für die Forschung oder den Vortrag der sogenannten „jüdische Frage” im rumänischem Gebiet des 19. Jahrhunderts, ausser der Epoche, und, sichtlich, ohne eine Verbindung mit der Entwicklung und der Phänomenologie der rumänischen Gesellschaft, herausgefordert. Die „jüdische Frage” wäre es, ausschliesslich, eine politische Frage für die Emanzipation der Juden im Sinne der Neuerwerbung von bürgerlichen Ehrenrechte, gewesen.

Die Sachen- glauben wir- waren doch mehr kompliziert. Zuerst könnte man die „jüdische Frage” nicht abgesondert, sondern im enger Verbindung mit der anderen grossen Fragen der rumänischen Gesellschaft und in der Umstände der Epoche, untergesucht werden. Die Quelle der Epoche zeigen uns eine ganz andere Situation hin. Die Ablehnung der Emanzipation der Juden wurde sehr begründet, und sie war nicht de Ausdruck einer tiefe Antisemitismus. Die Ursachen dieser Abhlenung waren, im Zeitraum der Vereinigung der rumänischen Fürstentümer, ganz verschieden.

Note

¹ Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, Traducere din limba franceză de C. Litman, Ed. Hasefer, București, 1996, p. 28 (ediția franceză, Aix-en-Provence, 1978).

² *Ibidem*, p. 45.

³ Vezi, de exemplu, Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central european*, Ediție ilustrată, Humanitas, București, [2001], p. 17: „Regulamentele organice legiferează antisemitismul în Principatele române”!

⁴ Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și „problema evreiască”. Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*, Humanitas, [București, 1995], p. 25-26.

⁵ *Ibidem*, p. 26-27.

⁶ Victor Neumann, *Istoria evreilor din România. Studii documentare și teoretice*, Ed. Amarcord, Timișoara, 1996, p. 9.

⁷ *Ibidem*, p. 162. Pentru că, la 1848 și, în general, în epoca de „afirmare a identității naționale” românești, au fost suprapuse „principiul naționalității cu principiul democratic”, „s-a format, pe de o parte, o ideologie național-democrată, pe de altă, una naționalistă, șovină și antisemită” (*ibidem*, p. 161).

⁸ *Ibidem*, p. 173.

⁹ Gh. Platon, *Pentru o metodologie a analizei „problemei evreiești” în secolul al XIX-lea*, în „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, II, Ed. Hasefer, București, 1997, p. 28-32 (în continuare, SAHIR). Vezi și studiul „aplicat” al aceluiași istoric, „Problema evreiască” în secolul al XIX-lea. *Privire generală*, în SAHIR, V, Ed. Hasefer, București, 2000, p. 19-37. Interesantă ni s-a părut o anumită precizare metodologică a lui Hary Kuller (pe care, firește, nu a pus-o în practică!): istoria evreilor din diaspora este, mai întâi, o istorie comună cu a țărilor în care s-au aflat, „dar și o istorie paralelă și particulară, a tradițiilor proprii”. Vezi Hary Kuller (Studiu introductiv, selectarea datelor și anexe de), *O istorie a evreilor din România în date*, II, *De la 1920 până la 1944*, Ed. Hasefer, București, 2000, Anexa B, *Câteva considerații metodologice finale*, p. 265. Vezi și idem, *Istoria evreilor din România în date. Considerații metodologice*, în SAHIR, V, p. 38-55.

¹⁰ Dumitru Vitcu, *Chestiunea evreiască în relațiile româno-americane timpurii*, în SAHIR, I, Ed. Hasefer, București, 1996, p. 166-167.

¹¹ *Ibidem*, p. 168.

¹² *Ibidem*, p. 166.

¹³ Idem, *Emanciparea evreilor români în gândirea și practica politică Kogălniceniană*, în SAHIR, II, p. 126.

¹⁴ Influența Rusiei asupra soborului de la Neamț datează de pe vremea starețului Paisie. Vezi studiul lui Radu Rosetti, *Conflictul dintre guvernul Moldovei și mănăstirea Neamțului, I înainte de 1 iunie 1859*, București, 1910, extras din AARMSI, S. II, T. XXXII (și documentele din anexele). Vezi și scrisoarea lui G. Sion către Gr. Al. Ghica Vodă din 14 febr. 1855, în Șt. Meteș, *Din relațiile și corespondența poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi*, Cluj, 1939, p. 230-232.

¹⁵ Adresa egumenilor greci către mitropolitul Moldovei, 28 martie/4 apr. 1857, în *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, publicate de D.A. Sturdza ș.a., IV, București, 1889, p. 281-282 (în continuare, se va cita *Acte și documente*). Actele disputei similare din Țara Românească, în *Documente privind Unirea Principatelor*, I, *Documente interne*, București, 1961, p. 488-489, 490, 504, 515, 516, 520-521 (în continuare, se va cita DUP).

¹⁶ Vezi I. Dumitriu-Snagov, *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1850-1866*, Universitățile Gregoriana Editrice, Roma, 1982, p. 105.

¹⁷ Cf. jafba „nației armene” din Iași, 22 aug. 1857, adresată Departamentului din Iașu. DUP, I, p. 153-154. Documente similare de la Roman (*ibidem*, p. 151), Botoșani (*ibidem*, p. 157) și Focșani (*ibidem*, p. 171-172). Punerea la punct a lui Kogălniceanu, în ședința Adunării ad-hoc a Moldovei din 12/24 nov. 1857 (*Acte și documente*, VI/1, București, 1896, p. 227-243).

¹⁸ Vezi Mihai Cojocariu, *Basarabia în contextul unirii Principatelor*, în vol. *Probleme actuale ale istoriei naționale și universale*, Universitas, Chișinău, 1992, p. 240-243.

¹⁹ 25 martie/6 apr. 1857, în DUP, III, *Correspondență politică (1856-1859)*, București, 1963, p. 227.

²⁰ Thouvenel către Walewski, *Terapia*, 26 ian. 1856, în *Acte și documente*, III, București, 1889, p. 573.

²¹ *Acte și documente*, IX, București, 1901, p. 471-472. Foaia volantă, intitulată *Unirea Principatelor și un domnitor latin*, s-a păstrat în colecția lui D.A. Sturdza.

²² Dimitrie Ralet, *Unirea dintre noi*, în „Concordia”, nr. 39, 26 iun./8 iul. 1857. Un punct de vedere asemănător exprima, în coloanele „Românului” (nr. 89, 10/22 nov. 1858). Const. Năsturel-Herescu. Vezi și *Acte și documente*, VII, București, 1892, p. 799-800.

²³ Cf. General Radu Rosetti, *Costachi Rosetti-Tețcanu 1814-1879*, în AARMSI, S. III, T. XIX, 1937, p. 6, nota 7.

²⁴ K.T. [Costachi Rosetti-Tețcanu], *Trecutul, relele țării și lecurea lor*, în *Acte și legiuri privitoare la chestia iăvănească*, S. I, vol. IV, *Broșuri și extrase românești și străine 1772-1872*, București, 1908, p. 496-497. După gen. Radu Rosetti (*op.cit.*, p. 6), broșura a apărut în 1859.

²⁵ Apud Nicolae Iorga, *Istoria evreilor din țările noastre*, extras din AARMSI, S. II, T. XXXVI, București, 1913, p. 39.

²⁶ Sentiment căruia i se putea găsi un corespondent „material” în priveliștea deprimată a catedralei mitropolitane din Iași, sufocată de dughenile evreilor.

²⁷ În 1859, numărul lor e dublu față de 1831 și cvadruplu față de 1803. Creșterea populației creștine a fost, între 1831-1859, de 1,3% anual, a evreilor de aproape 8% anual. Cf. Verax [Radu Rosetti], *La Roumanie et les juifs*, Édition abrégée, București, 1904, p. 2.

²⁸ Grigore Chiriță, *Populația Principatelor Unite Române în 1859*, în „Revista de Istorie”, 42, 1989, nr. 1, p. 49.

²⁹ Verax, *op.cit.*, p. 3.

³⁰ N.Iorga, *op.cit.*, p. 23. Această explicație este acceptată și de Andrei Oișteanu (*op.cit.*, p. 286).

³¹ În 1859, sunt 30.460 evrei în Iași, adică circa 46% din totalul de 65.745 locuitori. Vezi Dumitru Ivănescu, *Populația evreiască a orașului Iași în perioada 1755-1860*, în SAHIR, I, p. 47. Vezi și idem, *Populația evreiască din orașele și ținuturile Moldovei între anii 1832-1859*, în SAHIR, V, p. 116-127.

³² Place către Walewski, 5 mai 1859, în *Acte și documente*, IX, p. 311. La mijlocul sec. al XIX-lea, „evreii [din Moldova] adoptaseră în întregime îmbrăcămintea evreilor din Polonia”, ei fiind adepții hasidismului, „o formă fundamentalistă a cultului mozaic”. În timp ce tendința era spre „europenizare”, inclusiv sub raportul constumației, evreii au ales să trăiască exclusiv ca evreii, fără să pară atinși de mișcarea din jurul lor. Ei purtau, impasibili, „antereie lungi [galbene], cușme blânte, perciuni în șuruburi”, o costumație „anaclonică și ridicolă”. Cf. Ecaterina Negruți, *Din istoria evreilor în secolul al XIX-lea. Schimbarea portului iudeo-polon*, în „Europa XXI”, III-IV, 1994-1995, p. 111, 113. În ciuda unei anumite „deschideri”, manifestată de unii „luminați” și de o parte a tineretului, majoritatea evreimii a purtat, în continuare, costumul tradițional – în fond, un costum ritual. Vezi și considerațiile lui Andrei Oișteanu, *op.cit.*, p. 51, 117-118.

³³ *Acte și documente*, VIII, București, 1900, p. 794.

³⁴ *Ibidem*, VI/1, p. 235-236. Kogălniceanu era tentat să îngroașe o realitate cit se poate de vizibilă. Proporția supușilor străini este vădit exagerată. De altfel, sunt și alții care comit exagerări. Un exemplu oarecum insolit este Bolintineanu, „călător” prin Moldova, în toamna anului 1857:

„Pe un milion și jumătate de suflete, în Moldova se află 500 mii ebrei”; în Iași, sunt 45.000; a văzut „orașe numai și numai de jidani curaji”. Dar, ceea ce l-a supărat cu deosebire e faptul că nu poți pune piciorul într-un „otel”. „Fără să vie îndată un blestemat de ebru care îți propune o femeie publică”. Vezi Dim. Bolintineanu către Al. Zane, Galați, 24 oct./6 nov. [1857], în Dimitrie Bolintineanu, *Opere*, XI, *Correspondență*, Ediție îngrijită, note și comentarii de Teodor Vârgolici, Ed. Minerva, București, 1989, p. 210.

³⁵ N. Iorga, *op.cit.*, p. 45.

³⁶ C.A. Rosetti către Redacția „Stelei Dunării”, 9/21 sept. [1856], în C.A. Rosetti, *Correspondență*, Ediție îngrijită de Marin Bucur, Ed. Minerva, București, 1980, p. 331. Același Rosetti, doar cu câteva zile înainte, arăta Redacției că, în legătură cu „întiul proces de presă” deschis de „străinii israeliți”, „lupta iscată între români și israeliți nu poate folosi decât inamicilor nației române și israelite”. Vezi scrisoarea din 31 aug./12 sept. 1856, *ibidem*, p. 327.

³⁷ N. Iorga, *op.cit.*, p. 23.

³⁸ Plăce către Walewski, 22 apr. 1857, în *Acte și documente*, IV, p. 388.

³⁹ Vezi Dim. Ralet, *Unirea și cleveitorii ei*, în *Acte și documente*, IV, p. 98-99.

⁴⁰ Vezi scrisoarea lui Fuad Pașa (ministrul de externe al Porții) către Gr. Al. Ghica, 6 iun. 1855, în Șeiva Sanic, *Două mărturii despre încercările de dobândire a unor drepturi civile*, în SAHIR, II, p. 167-169.

⁴¹ Carol Iancu, *op.cit.*, p. 58. Vezi și Dumitru Ivănescu, *Alexandru Ioan Cuza în conștiința posterității*, Ed. Junimea, Iași, 2001, p. 151-152.

⁴² Șeiva Sanic, *op.cit.*, p. 169-170.

⁴³ Verax, *op.cit.*, p. 115-116 (textul suplicii); vezi și Iorga, *op.cit.*, p. 35. „Vestitul” Michel Daniel a venit în Moldova în 1804, în calitate de *sudit austriac*, cu patentă reînnoită la 1 ian. 1823. A ocupat o poziție excepțională în timpul domniei lui Mihail Sturdza, pe care l-a ajutat să achite datoriile contractate pentru obținerea tronului (a fost, am mai adăuga, principalul creditor al lui Todiriță Balș – se vorbea de 40.000 galbeni! – pentru cumpărarea căimăcâmiei la Istanbul!). El și, ulterior, fiul său, Israel Chaim, au dominat piața financiară din Moldova, în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Vezi Stela Mărieș, *Importanța catagrafiei din anii 1824-1825 pentru problemele sudiților evrei din Moldova*, în SAHIR, I, p. 69.

⁴⁴ Stela Mărieș, *Aspects des relations roumaino-françaises: contribution d'Armand Lévy*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XII, 1973, no. 2, p. 377-378. Armand Lévy, discipol al lui Mickiewicz, cunoscut jurnalist, „filoromân”. Lărg „Journal des Écoles”, condus de el, are printre colaboratori pe Bataillard, C.A. Rosetti, frații Brătienii. În 1858, tipărește broșura *Napoléon III et les Principautés* (tradusă de Serrurier în anul următor). Autoarea nu a cunoscut o dimensiune esențială a vieții și activității lui Lévy: aceea de *eminentă cenușie a francmasoneriei europene*. În plus, a fost adeptul „celor mai intransigente și utopice teze sioniste”, unul dintre întemeietorii, grupați în jurul lui Crémieux, *Alianței Israelite Universale*. A întreținut legături cu românii încă din 1847 și a fost amestecat în multe dintre „comploturile politice ale veacului trecut” (vezi Mihai Dim. Sturdza, *Junimea, societate secretă*, în „Ethos”, Paris, I, 1973, p. 91 și urm.). Nu poate fi străin, considerăm noi, de înființarea lojei masonice „L'Etoile danubienne”, a cărei primă ședință a avut loc în ziua de 24 sept./6 oct. 1856 (pentru această lojă, vezi Dan Berindei, *Les antécédents de l'abdication du prince Cuza*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVIII, 1979, no. 4, p. 794-795). Carol Iancu pune pe seama lui Lévy „alarmarea”, „opinie franceze” asupra „chestiunii naționale române și a unirii”. Este, evident, o exagerare. Vezi Carol Iancu, *op.cit.*, p. 59, nota 1.

⁴⁵ Stela Mărieș, *op.cit.*, p. 381. Lévy a rămas la București pînă în septembrie 1857.

⁴⁶ Lucian-Zeev Herșcovici este singurul autor, din cîte am văzut noi, care indică existența a trei comunități evreiești în București: sefarzi sau spanioli, așkenazi sau „lehi”, supuși austrieci și prusaci. Cf. Lucian-Zeev Herșcovici, *Curentul reformist în viața religioasă evreiască din România, 1857-1921: de la formarea Comunității Templului Carol pînă la alegerea rabinului dr. I. Niemrower ca prim-rabin al Comunității Evreilor din București*, în vol. *Jaloane pentru o viitoare is-*

torie. Reuniunea științifică din 2-4 noiembrie 1997 consacrată împlinirii a douăzeci de ani de la înființarea Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, C.S.I.E.R., [București], 1999, p. 234.

⁴⁷ Stela Mărieș, *loc.cit.*: Hary Kuller, *op.cit.*, I, p. 169.

⁴⁸ Dr. Iuliu Barasch, pe numele său adevărat Iehuda ben Mordechai Barasch (1815-1863), s-a stabilit la București, în calitate de sudit austriac, la 11 iunie 1841. Pentru excepționala sa activitate de animator cultural, vezi Dr. Paul Cernovodeanu, *Contribuția medicului Iuliu (Iehuda) Barasch la dezvoltarea științei și culturii românești*, în *Jaloane...*, p. 127-139.

⁴⁹ S. Podoleanu, *Istoria presei evreiești din România, I (1857-1900)*, București, 1938, p. 20. Ziarul a apărut săptămânal, timp de șase luni; în total, 24 numere.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 20 și urm.

⁵¹ Vezi *Acte și documente*, IX, p. 57 (semnăturile). „Șeful congregației poloneze” era, la București, dr. Wertheimer. S. Podoleanu afirmă (*op.cit.*, p. 15) că Hillel B. Manoach era „cap al comunității spaniole”. Acesta din urmă, „consul onorific al Turciei la București și prieten cu înalți demnitari ai Țării Românești” (Ezra Alhasid, *Cimitirul evreiesc sefard din București (Șos. Giurgiului 2)*, în „Buletinul Centrului, Muzeului și Arhivei istorice a evreilor din România”, C.S.I.E.R., București, 1999, p. 179-180), l-ar fi convins pe Al.D. Ghica să aprobe apariția foii (cf. Hary Kuller, *Publicații evreiești în a doua jumătate a secolului trecut*, în „Buletinul Centrului...”, 1999, p. 48).

⁵² Hary Kuller, *op.cit.*, p. 49.

⁵³ *Idem*, *Presa evreiască bucureșteană 1857-1894*, Ed. Hasefer, București, 1996, p. 16. Autorul, bine documentat în chestiunile evreiești, comite, uneori, greșeli (să le considerăm greșeli!) incredibile. Ia-l un exemplu: „Israelitul român” apărea „*tocmai în preajma celor două Divanuri ad-hoc de dinaintea Conferinței de pace de la Paris (unde urma să se hotărască autonomia Principatelor românești)*” (*ibidem*, p. 15; sublinierile ne aparțin).

⁵⁴ Isac Leib Weinberg a fost liderul Comunității Cultului Israelit Modern, întemeiat la București, în 1857. Un „maskil”, „autodidact”, fără pregătire filosofică sau iudaică – de aceea, reformismul său „se baza pe considerente practice” (vezi frumosul studiu, deja citat, al lui Lucian-Zeev Herșcovici, p. 235). Vezi și Marius Mircu, *O revoluție a evreilor din București: Templul Carol*, în *Jaloane...*, p. 80.

⁵⁵ Lipsa de interes a cititorilor pentru programul „Israelitului român” se poate explica, considerăm, prin faptul că doar o mică parte sunt *maskilim*, „adepti ai curentului iluminist evreiesc”, majoritatea fiind *hasidim*, „adepti ai curentului devoțional” (Lucian-Zeev Herșcovici, *op.cit.*, p. 233-234). Așa încât, aprecierea lui Carol Iancu (*op.cit.*, p. 61), cum că „elita intelectuală”, „întreaga populație evreiască” erau, „trup și suflet”, pentru „sfânta unire”, bazată pe articolele „unioniste” din „Israelit”, nu este conformă cu realitatea. Un punct de vedere similar la Dumitru Ivănescu, *Contribuții privind evreii din Principatele Române în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866)*, în SAHIR, VI, Ed. Hasefer, București, 2001, p. 177; vezi și *idem*, *Alexandru Ioan Cuza...*, p. 155.

⁵⁶ S. Podoleanu, *op.cit.*, p. 14-15; Hary Kuller, *op.cit.*, p. 16.

⁵⁷ S. Podoleanu, *op.cit.*, p. 13; Hary Kuller, *Publicații evreiești...*, p. 48. Tot la Iași, a mai apărut, în 1856, „Edui Haitim” (Hary Kuller, *op.cit.*, p. 54).

⁵⁸ N. Iorga, *op.cit.*, p. 36. Continua să apară și „Gazeta de Moldavia” – cu un statut de oficios.

⁵⁹ Marcu Feldman, *Cum se cresc astăzi israeliții în Moldova*, în „Zimbrul”, III, 1855, nr. 85 din 2 sept.

⁶⁰ S. Podoleanu, *op.cit.*, p. 14; Hary Kuller, *op.cit.*, p. 53-54.

⁶¹ DUP, I, p. 343-344.

⁶² *Ibidem*, p. 358-359.

⁶³ Cererea, din 10 aug. 1857, *ibidem*, p. 472-473; rezoluția la p. 476. Nu cunoaștem cazuri de evrei care să fi participat la alegerile pentru Adunarea ad-hoc a Țării Românești, așa cum susține Dumitru Ivănescu (*Contribuții...*, p. 178; *Alexandru Ioan Cuza...*, p. 156).

⁶⁴ Adresa Ministerului de Interne către Agenția Austriei, 26 martie 1857, *ibidem*, p. 22-23 (era numit un „supus austriac” din Birlad, Marcovici, membru al comitetului de nouă persoane ce se formase acolo. „spre a delibera asupra ființei politice a principatului „). Iordachi Pruncu, ispravnicul de Putna, întreba (*ibidem*, p. 23) pe Costin Catargiu, ministrul de interne, ce măsuri să ia întrucât, la Focșani, în „chestia alegerii deputaților și mai mult a unirii, se amestecă mult din supușii puterilor străine”. O zi mai târziu (29 martie/10 apr. 1857), aceeași întrebare e pusă de ispravnicul de Tecuci, A. Alexandrescu (*ibidem*, p. 23-24).

⁶⁵ *Acte și documente*, VI/1, p. 219 și urm. Vezi și Joseph Berkowitz, *La question des israélites en Roumanie*, Paris, 1923, p. 252 și urm.

⁶⁶ N. Iorgu, *op.cit.*, p. 35-36. Sunt multe confuzii în lucrările istoricilor evrei referitoare la Adunările ad-hoc din toamna anului 1857. Mai întâi, doar Adunarea de la Iași a pășit la discutarea „chestiilor interne”, cea de la București mărginindu-se a rosti dorința Unirii și refuzând categoric, cu toate insistențele Comisiei Europene de Observație și Anchetă, să se pronunțe asupra organizării lăuntrice, pentru a nu submina autonomia țării. Deci, dacă, la 1857, evreilor li s-a refuzat acordarea drepturilor politice, faptul se datorează deputaților moldoveni (ei, eventual, să fie acuzați de antisemitism, iar nu poporul român). Hary Kuller susține, nu știu pe ce bază, că tratatul de la Paris, din 18/30 martie 1856, prevedea „dreptul evreilor de a stăpîni imobile, dreptul de a fi primiți în funcții publice, dreptul de proprietate”. Dar, Adunările (Kuller zice „divanuri”!) ad-hoc nu le-au admis pe toate, întrucât în ele „au triumfat vederile celor interesați să obstrucționeze emanciparea evreilor”!? Vezi Hary Kuller, *O istorie...*, I, p. 168. Marius Mircu ne spune că, în 1857, inimile evreilor au fost cuprinse de „o cumplită deprimare”, atunci cînd Adunările (!) ad-hoc au confirmat restricțiile regulamentare privitoare la evrei, deși „oameni de seamă”, ca Mihail Kogălniceanu, ceruseră egalitatea în drepturi și pentru evrei (Marius Mircu, *op.cit.*, p. 82). Adevărul este că, în Adunarea ad-hoc, Kogălniceanu a explicat de ce, *deocamdată*, trebuiesc primiți la cetățenie doar creștinii heterodocși! Victor Neumann, la rîndu-i, susține că, deoarece Adunările ad-hoc au refuzat să ia în discuție statutul evreilor, aceștia s-au adresat Occidentului (V. Neumann, *op.cit.*, p. 168). S-a văzut că mișcarea de emancipare politică a început mai înainte, inclusiv cu jalbe adresate străinătății.

⁶⁷ Walewski către Rothschild, 24 iul. 1858, în *Acte și documente*, VII, p. 265.

⁶⁸ Bécclard către Walewski, 21 aug. 1858, în *Acte și documente*, IX, p. 56.

⁶⁹ Evreii prezintă suplica pe data de 15 aug. 1858 (*Acte și documente*, IX, p. 57). Ei au ales (sau au fost sfătuiți să o facă) bine momentul: la Consulatul francez, tocmai se celebra ziua împăratului, de față fiind numeroși oameni politici!

⁷⁰ Cf. Joseph Kaufmann, *Revoluțiunea românilor. Fraternitate, Egalitate, Libertate*, în Joseph Kaufmann și Joseph Berkowitz, *Evreii în Revoluția română din 1848*, C.S.I.E.R., Colecția „Caiete”, nr. 3, [București], f.a., p. 22-23. Vezi și Andrei Oișteanu, *op.cit.*, p. 374.

⁷¹ Vasile Boerescu, *Împotriva Praștiei, în Mărturie. „Chestiunea evreiască”*, Antologie și introducere de Dumitru Hincu, Prefață de Cristian Popișteanu, Ed. Hasefer, București, 1996, p. 40-43 (articol preluat din „Naționalul”, anul I, nr. 66, 28 iul. 1858).

⁷² Aserțiunea lui Carol Iancu (*op.cit.*, p. 60-61), preluată și de alți istorici, conform căreia Conferința de la Paris, din mai-august 1858, nu a luat o decizie, în sensul emancipării evreilor din Principate, datorită „ostilității Rusiei” și opoziției a „numeroși oameni politici români” (aceasta ar fi „cauza adîncă”), nu se sprijină pe documente!

⁷³ Vezi considerațiile lui Kogălniceanu, referitoare la musulmani, în ședința din 25 oct./7 nov. 1857 a Adunării ad-hoc; *Acte și documente*, VI/1, p. 117-118.

⁷⁴ *Profesiunea de credință a domnului Dimitrie Cracti*, în Theodor Codrescu, *Uricariul*, XVII, Iași, 1891, p. 413-415.

⁷⁵ Dezbaterile pe această temă în *Acte și documente*, VI/1, p. 183-191.

⁷⁶ În toate documentele cunoscute de noi, evreii solicită drepturi egale cu pămîntenii ortodocși – dar nicăieri nu am văzut să declare, cum ar fi fost normal, că se supun obligațiilor și legii comune (să renunțe, de exemplu, la condiția de sudii).

Virgil Coman

MEGLENOROMÂNII LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Evoluții în plan politic

La începutul secolului XX, spațiul balcanic reprezenta, în continuare, o zonă de mare interes pentru cele trei imperii vecine (otoman, rus și austro-ungar) determinând întârzierea constituirii și dezvoltării națiunilor și a statelor naționale de aici. Între numeroasele grupuri etnice din arealul balcanic, regăsim o parte a urmașilor romanității balcanice – meglenoromâni – care au reușit să supraviețuiască, de-a lungul secolelor, într-un mediu alogen și să-și păstreze nealterată identitatea, manifestată prin limbă și tradiția originii. Micile influențe, venite din partea grupurilor etnice cu care au intrat în contact, le-au conturat un caracter cu totul original, care nu diferă, însă, în esență, de cel al românilor de la nord de Dunăre.

Regiunea de baștină – Meglenia – a cărei suprafață este de 933 km², cuprinde Câmpia Caragiovei și se întinde de-a lungul șirului de Munții Nidže, Kajmacealan, Kojub și Pajak Planina. Aceasta este legată la nord de Podișul Murihovo, la est de Depresiunea Ghevgheliană și regiunea Boemiței, la sud de Depresiunea Meglenița, Câmpia Enidževardariană și „Krivite Reki” (râurile strâmbe), iar la vest prin crestele blânde ale muntelui Rodivskata Planina se unește cu colina Ostrov¹. Munții Megleniei, cu abundentele păduri de stejar, fag, pin și castan, împreună cu fertila câmpie a Megleniei, scăldată de râurile Vardar (vechiul Axios), Târna (vechiul Erigon sau turcescul Kara-su – „apa neagră”), Široka-Reka (turcescul Genis-dere) și Meglen, constituie una din cele mai râvnite regiuni ale vechii Macedonii².

Sub aspect etnic, regiunea se poate împărți în două zone distincte: una pornind de la sud de Široka-Reka până la comuna bulgărească Fuștani, cu aproximativ 50 de așezări bulgărești, și cea de-a doua întinzându-se spre

nord-est până la orașelul meglenoromânilor islamizați Nânta³ și așezările meglenoromâne Lugunța și Birislav. În părțile muntoase dinspre răsărit urmează celelalte așezări meglenoromâne: Huma, Oșini, Liumnița, Cupa, Târnăreka, dar și unele precum Barovița, Coinsco, Sirmina, Leascova, care cu timpul s-au bulgarizat⁴. Mozaicul etnic al regiunii Meglenia este completat de greci, turci, bulgari, sârbi, și nu în ultimul rând, de frații lor, de același neam, aromânii.

În privința situației statistice a elementului meglenoromân din Peninsula Balcanică, chestiunea este dificil de abordat sub raport științific, deoarece vreme îndelungată în cadrul Imperiului Otoman, recensămintele oficiale s-au realizat exclusiv pe baza criteriului religios, respectiv al apartenenței la o comunitate recunoscută oficial de către sultan. Totodată, meglenoromânii nu apăreau ca grup distinct de cel al aromânilor, deoarece aveau o origine comună și nutreau aceleași aspirații politice⁵. Prin urmare, în spațiul otoman, ei apăreau între ortodocșii subordonați Patriarhiei ecumenice. Odată cu nașterea și amplificarea mișcării naționale grecești, s-a ajuns la confundarea întregii mase de ortodocși cu grecii, ignorându-se practic, caracterul etnic distinct al unor ortodocși, precum românii balcanici, bulgarii, sârbii etc.⁶.

Către sfârșitul secolului XIX când G. Weigand îi „redescoperă”⁷ practic pe meglenoromâni, încep să apară primele statistici mai clare, care să ateste existența și numărul acestora. Astfel, în urma rezultatelor cercetărilor de teren efectuate de G. Weigand și publicate în anul 1892 în lucrarea *Vlaho-Meglen. Eine Ethnographisch Philologische Untersuchung*, găsea 11 sate locuite de meglenoromâni, ce însumau 1645 de case și aproape 14.000 de locuitori⁸. La rândul său, I. Nenițescu afirma că la sfârșitul secolului XIX numărul total al meglenoromânilor era de circa 27.000⁹. N. Bațaria afirma la începutul secolului XX că „în Macedonia este un grup puternic – Românii din Meglenia – care numără aproape 30.000 și cari mai toți sunt agricultori”¹⁰. Potrivit informațiilor furnizate de D. Belkis, înainte de primul război mondial numărul meglenoromânilor era estimat între 16.000 și 23.000¹¹. Din tabloul statistic publicat de L.T. Boga în 1913, reiese că numărul total al meglenoromânilor era de 22.690¹² pentru ca din cercetările lui Th. Capidan să reiasă că înainte de primul război mondial meglenoromânii erau în număr de aproximativ 14.270¹³. Așadar, înainte de izbucnirea primului război mondial, numărul meglenoromânilor era apreciat între 14.000 și 30.000 și, practic, ne este greu să apre-

ciem cu exactitate numărul total al acestora.

În ceea ce privește situația politică, la începutul secolului XX, megle-noromânii, erau circumscriși aceluiași program politic ca și aromânii, de-oarece, pe de o parte ambele grupuri de români balcanici nutreau aceleași aspirații politice, încă din a doua jumătate a secolului XIX, iar pe de altă parte se confruntau cu aceleași probleme¹⁴. Prin urmare, românii balcanici, răspândiți în cuprinsul Turciei europene, urmăreau obținerea unor drepturi naționale elementare chiar în cadrul structurilor statului otoman, pe care nu-l contestau în esență, drepturi legitime în vederea păstrării și afirmării propriei identități naționale.

Nerespectarea promisiunilor făcute de autoritățile otomane și interesele statelor vecine de a obține teritorii din Macedonia, au obstrucționat obținerea drepturilor legitime ale românilor balcanici. Relevantă este scurta descriere a lui G. Corm care afirma:

„Cel mai bun exemplu de complexitate a populațiilor din Balcani este, incontestabil, Macedonia, a cărei capitală, Salonic, era tăiată în bucăți între Iugoslavia, Grecia, Albania și Bulgaria, după ce fusese ani de-a rândul mărul discordiei între noile state balcanice, fără a uita de Imperiul Otoman însuși. Multe acte teroriste au apărut la începutul secolului vizând soarta acestei provincii nefericite. Această regiune părea să fie o răspântie unde combinația era suverană. Într-adevăr populația cuprindea greci, bulgari, sârbi, albanezi, români, turci precum și o importantă comunitate evreiască.”¹⁵

De altfel, „mult râvnită” Macedonia a fost teatrul unor complexe confruntări, pe de-o parte între forțele de ordine otomane și bandele înarmate de comitagii, cetnici, antarți și armatoli, iar pe de altă parte între acestea din urmă. Rusia și Austro-Ungaria, care aveau interese în această regiune, au încercat să oprească statele balcanice de la provocarea unei crize europene sau de la răsturnarea *statu quo*-ului. Considerând că interesele lor sunt mai presus decât cele ale marilor puteri, bulgarii, grecii și sârbii și-au intensificat acțiunile, culminând cu răscoala din „Ilinden” („din ziua de Sfântul Ilie” 20 iulie/3 august 1903) și cu proclamarea efemerei „Republici de la Krușevo”. La această mișcare au participat și o serie de români balcanici, însă, fiind prea puțin pregătită a eșuat¹⁶.

Autoritățile militare otomane au reprimat violent această răscoală, care a atras după sine un exod al populației din zonă. Rusia și Austro-Ungaria au reacționat imediat impunând Turciei adoptarea unor reforme radicale. Reorganizarea, sub controlul marilor puteri, a administrației și a forțelor

de ordine în Macedonia a oferit posibilitatea afirmării identității naționale și a instituțiilor proprii ale românilor balcanici¹⁷.

Patriarhia ecumenică a refuzat să facă vreo concesie în această privință, încurajând terorismul bandelor grecești. Astfel, Meglenia a fost una din regiunile unde propaganda grecească a lovit dur în comunitățile cu simțăminte naționale românești. Deși noile reforme otomane din domeniul administrativ și din justiție¹⁸ prevedeau acordarea de drepturi pentru românii balcanici, acestea nu au fost respectate cu strictețe. Autoritățile otomane, în colaborare cu bandele de antați greci au înscenat meglenoromânilor procese de neloialitate față de statul turc, mulți din liderii mișcării pentru afirmare națională fiind arestați și condamnați la ani grei de temniță, între 1903-1908, în închisori din Anatolia, în insula Rhodos, la Budrum-Kale, Yemen și la Fezzan, în Libia. O parte dintre aceștia au murit, neputând suporta clima, iar alții au fost eliberați odată cu victoria Junilor turci¹⁹.

Statul român, care urmărea cu atenție situația comunităților românești din Peninsula Balcanică, nu putea și nu a rămas indiferent față de atitudinea grecilor, răcirea relațiilor greco-române nemaiconstituind o surpriză. În aceste condiții, acțiunile diplomatice ale guvernului român se intensifică, în vederea acordării drepturilor legitime comunităților românești din Turcia europeană²⁰. După ample dezbateri, atât cu reprezentanții diplomați otomani, cât și cu cei ai marilor puteri, se întrevedea o oază de speranță, în vederea soluționării într-un mod favorabil a situației românilor balcanici.

La 9/22 mai 1905, sultanul Abdul Hamid al II-lea a emis următoarea irade publicată în ziua următoare:

„Maiestatea sa imperială, sultanul, care în sentimentele sale de înaltă justiție și îngrijire părintească pentru popoarele sale, își întinde binefacerea și favorurile sale asupra tuturor supușilor săi credincioși, fără deosebire de rasă, nici religione, luând în considerație suplicele supuse, în timpul din urmă, la picioarele tronului imperial de către supușii săi valahi, a binevoit să ordoneze ca, în virtutea drepturilor civile, de care dânsii se bucură cu același titlu ca și ceilalți supuși nemusulmani, comunitățile lor să desemneze muhtari conform cu regulamentele în vigoare; ca, după cum se practică pentru celelalte comunități, membrii valahi să fie deopotrivă admiși, după regulă, în consiliile administrative și ca înlesniri să fie acordate de către autoritățile imperiale pentru profesorii numiți de către zisele comunități pentru inspectarea școlilor lor și îndeplinirea formalităților dictate de legile Imperiului pentru deschiderea noilor stabilimente școlare.”²¹

La 10/23 mai 1905, ministrul otoman al justiției și cultelor, Abdurrahman înainta Patriarhului ecumenic Ioachim al III-lea o teskere imperială prin care li se acorda valahilor libertatea de a folosi propria limbă în școli și biserici și de a participa la alegerile pentru consiliile administrative²².

Deși din aceste legi imperiale nu apărea menționată noțiunea de millet, românii balcanici le erau recunoscute toate drepturile unui millet, fiind puși pe picior de egalitate cu celelalte popoare nemusulmane din cuprinsul Turciei europene, cu excepția dreptului de a avea un șef religios propriu. Obținerea acestor drepturi a fost pe de-o parte, rezultatul dorinței românii balcanici, iar pe de altă parte al unei acțiuni diplomatice concertate, la care a participat, în primul rând România, direct interesată de soarta conaționalilor săi din cuprinsul Turciei europene, precum și Germania, Italia, Austro-Ungaria, Rusia și Turcia²³.

Vestea, privind acordarea acestor drepturi, a fost primită cu entuziasm de cercurile românești din Turcia europeană, însă Patriarhia ecumenică și autoritățile grecești au reacționat violent organizând mișcări de protest și susținând activitățile teroriste ale bandelor de antași. Acțiunea bandelor grecești s-a concentrat inițial asupra regiunii Pindului și a Macedoniei apusene, fiind afectată și regiunea Megleniei²⁴.

Sub titlul *Românismul în Meglenia*, corespondentul publicației „Românul de la Pind”, [Trefu], sintetiza, la începutul anului 1906 evenimentele petrecute în această regiune după emiterea iradei afirmând:

„Iată o provincie în care putem spune cu drept cuvânt că românismul a eșit biruitor pe toată linia. Astăzi partidul grecesc n'are decât vreo 15 partizani în Oșani, 3-4 în Liurnița și unul la Târnă-Reca.

Încolo toată populația românească din cele 8 mari sate din Meglenia a îmbrățișat fără deosebire și în scurtă vreme ideea națională... dacă este o populație românească care a îndurat persecuțiuni din partea autorităților turcești, precum și din partea grecilor, aceasta nu e alta de cât populația românească din Meglenia. Grecii, în cap cu Mitropoliții lor, nu puteau vedea cu ochi buni pe Românii din Meglenia, care se lepădaseră de întunericul cultului și ideilor grecești. De aceea ei n'au cruțat nici unul din cele mai josnice mijloace, ca să lovească într'ânșii.

La rândul lor Turcii, închipuindu-și din senin cum că Românii din Meglenia ar da concursul bandelor bulgărești, s-au năpustit cu toată furia asupra bieților Megleniți bătând, torturând, închizând și condamnând cu nemiluita.”²⁵

Astfel de acțiuni au continuat – nu numai în Meglenia, ci în toate regiunile locuite de românii din Turcia europeană. Autoritățile române au ur-

mărit cu interes desfășurarea evenimentelor luptând în continuare pentru cauza românească din Balcani. În vederea rezolvării acestei chestiuni, diplomația românească a înaintat ambasatorilor puterilor europene la Constantinopol liste de atentate și incursiuni ale bandelor grecești²⁶.

Demersurile și intervențiile nu mai luau sfârșit, rezolvarea acestei probleme fiind o chestiune de durată. Mai mult, în momentele în care Grecia nu a mai putut să nege violentele acțiuni teroriste organizate împotriva românilor balcanici, a invocat motive neîntemeiate²⁷, recurgând, totodată, la ruperea oficială a relațiilor cu România, la 13 iunie 1906²⁸.

Prin urmare, iradeaua imperială din 9/22 mai 1905 a provocat și reacția potrivnică a mișcărilor naționale și a guvernelor statale balcanice, care, urmărindu-și propriile țeluri și aspirații politice, inclusiv un regim distinct pentru conaționali lor din cuprinsul Turciei europene, nu doreau să recunoască drepturile legitime ale românilor balcanici. Astfel, alături de acțiunile armate ale autorităților grecești, îndreptate împotriva românilor, constatăm și apariția unor acțiuni armate ale comitagiilor bulgari sau ale cetnicilor sârbi îndreptate în aceeași direcție²⁹.

Turcia traversa, în această perioadă, o profundă criză de autoritate, atât în plan politic intern, cât și în plan politic extern, amplificată și de tulburările provocate de mișcarea Junilor turci, care aspirau la regenerarea Imperiului Otoman, pe baze democratice. Intrând în contact la Paris și Geneva cu tineri armeni, arabi, albanezi, macedoneni și nu în ultimul rând români balcanici, care nu aveau o patrie proprie, Junii turci au încercat să-i atragă pe aceștia la mișcarea de regenerare, promițându-le autonomia în cadrul Imperiului Otoman³⁰.

Transferul mișcării din diaspora în Turcia a dus, la mărirea simțitoare, a bazei sociale a mișcării prin noi aderenți, între care și simpatizanți din rândul populațiilor neturce. Meglenoromânii s-au numărat, la rândul lor, printre simpatizanii mișcării Junilor turci considerând că soarta lor ar fi fost alta odată cu schimbarea regimului de la Constantinopol. La 3 iulie 1908 comandantul garnizoanei turcești din Resen, Niazi-Bey, a trecut în ilegalitate cu unitatea sa, și a început acțiunile împotriva autorităților³¹, izbucnind practic Revoluția Junilor turci. Această acțiune a antrenat și luptători meglenoromâni, sediul secret al revoluționarilor juni turci din regiune, aflându-se la Gevgelia. Dumitru Ciotti, împreună cu alți revoluționari meglenoromâni, printre care: Eftemie Cacerea, Iani Ripca, Dima Mușă Ecea, Dima Reasa, Stoian D. Ecea ș.a. au fost conduși de Petru Iufu, in-

spectorul școlar al școlilor românești din Meglenia, în cazarma voluntarilor conduși de maiorul Mustafa Helmi³². Înrolați în armata revoluționară turcă, aceștia au luptat până la victoria finală a Junilor turci fiind decorați mai apoi de noul guvern instalat la Constantinopol cu medalia „Huryet” (libertatea)³³.

Odată cu victoria Junilor turci au fost eliberați din închisori și fruntași meglenoromâni care luptaseră pentru obținerea drepturilor legitime în Peninsula Balcanică, încă din primii ani ai secolului XX³⁴. De altfel, victoria Junilor turci și adoptarea noii constituții a fost primită cu speranță și încredere de toți românii din arealul Turciei europene³⁵.

În intervalul cuprins între victoria Junilor turci (1908) și Războaiele balcanice (1912-1913), a survenit o oarecare schimbare în bine a situației românilor din Peninsula Balcanică. La 24 iulie 1908 a fost restabilită așa-numita constituție a lui Mihdat Pașa – suspendată la 14 februarie 1878, fără a fi pusă în aplicare la acea vreme – ce a constituit cadrul în care s-a afirmat, pentru câțiva ani, elementul românesc din Turcia europeană³⁶.

Abia prin aplicarea prevederilor Constituției din 1908, începea să se ia în considerare în totalitate iradeaua din 1905, comunitățile românești bucurându-se de drepturile civile și politice care li se cuveneau. Tot acum a apărut și oportunitatea de a-și trimite delegați în consiliile ce administrau vilaietele, cât și în alte organisme publice. Susținând ideea menținerii, prin modernizare și democratizare, a lumii politice otomane, românii balcanici au participat nestingheriți la viața publică otomană, și nu în ultimul rând, la cea politică prin reprezentanții în Parlamentul turc și în unele instituții guvernamentale otomane³⁷. Noile condiții oferite de victoria Junilor turci au deschis calea spre organizarea congreselor naționale ale românilor din Balcani.

Primul congres, poate și cel mai reprezentativ, desfășurat la Bitolia între 10-11 iulie 1909 a adoptat un program național de acțiune în 10 puncte, care viza reorganizarea comunităților românești în cinci cercuri culturale (Bitolia, Grebena-Ianina, Corița-Berat-Elbasan, Salonic-Veria-Meglenia, Scopia), instituirea unui consiliu permanent format din 7 membrii pentru rezolvarea problemelor școlare, bisericești și de altă natură, întrunirea, la interval de un an, a delegaților comunităților românești în cadrul unui congres general la Bitolia ș.a.³⁸. Românii balcanici parcurgeau o perioadă de efervescență politică și culturală, însă evenimentele din Balcani le-au stopat elanul și încrederea.

De altfel, Revoluția Junilor turci, declanșată în 1908, a avut implicații politice atât în arealul balcanic cât și în cel european. Noua administrație, deși la început a fost primită cu încredere și speranță, s-a dovedit a fi până la urmă o deziluzie, atât pentru majoritatea populației turce, cât și a celei neturce. Inconsecvența în aplicarea reformelor, încălcarea și revizuirea Constituției, amplificarea naționalismului a atras neliniștea și chiar retragerea sprijinului de către albanezi, armeni, arabi, macedoneni și români balcanici³⁹, care i-au sprijinit pe Junii turci în a prelua puterea. Și în ceea ce privește politica externă, a noii administrații otomane, s-a dovedit a fi una falimentară, alimentând zonele de conflict, culminând cu izbucnirea războiului italo-otoman și apoi a celor două războaie balcanice⁴⁰. Acestei politici i s-a suprapus dorința Rusiei de a crea o alianță balcanică menită a-i servi interesele și, în mod special, înlăturarea otomanilor din Europa.

Punând bazele alianței balcanice în 1912, diplomația rusă își pregătea terenul pentru războiul care se prevedea a se declanșa între marile puteri, însă și-a subestimat influența, deoarece statele balcanice au atacat Imperiul Otoman în octombrie 1912, înainte ca Petersburgul să-și fi încheiat pregătirea militară⁴¹. Într-o perioadă de cinci, șase săptămâni, armatele aliate balcanice (Bulgaria, Grecia, Serbia, Muntenegru) au zdruncinat armatele otomane din Europa, eliberând totodată cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice și ajungând chiar la periferia Constantinopolului⁴².

La 16 decembrie 1912, începeau la Londra tratativele de pace dintre Turcia și Bulgaria, Grecia, Serbia și Muntenegru, finalizate abia la 30 mai 1913. Astfel, prin Pacea de la Londra, balcanicii au scăpat de sub controlul marilor puteri, nimicind aproape total dominația otomană în sud-estul Europei. Totodată, această pace a dus la nașterea unui conflict de interese între statele balcanice învingătoare ce va culmina cu izbucnirea unui nou război balcanic.

Convinsă de superioritatea sa armată, Bulgaria, atacă prin surprindere Serbia, în noaptea de 29-30 iunie 1913, declanșând cel de-al doilea război balcanic. Muntenegru, România și Turcia au intrat în conflict de partea Serbiei, Bulgaria neavând nici o șansă, astfel încât, la 30 iulie 1913 semnează armistițiul. Tratatul de pace semnat la București, în 10 august 1913, a tranșat lupta pentru teritoriile macedonene și cu privire la divizarea Albaniei, iar granițele fixate prin acest tratat, au rămas, cu mici modificări, în vigoare până astăzi. Totodată, acest moment a marcat expulzarea Imperiului Otoman din Europa, cu excepția Constantinopolului și a unei

porțiuni din Tracia.

În fine, războaiele balcanice au dus la realizarea obiectivelor unor conducători politici din Balcani pe întreg cuprinsul secolului XIX⁴³, însă acestea nu au ținut cont de mozaicul multiethnic din Peninsula Balcanică, astfel încât o parte a populației a avut mult de suferit. Este, de altfel, și cazul românilor balcanici, care din nou au avut mult de suferit, atât în timpul operațiunilor militare, cât și din cauza consecințelor tratatelor de pace.

Înca din primele zile de conflict, numeroși români balcanici au fost chemați sub arme, iar așezările au fost afectate de operațiunile militare desfășurate în zonă. Biserici și școli distruse, numeroase victime, cât și exodul unei părți a românilor balcanici, vin să întregească imaginea „înnegurată” a istoriei românilor balcanici de la începutul secolului XX.

Din toamna anului 1912, prin intermediul Ligii pentru Unitate Culturală a Tuturor Românilor și a Societății de Cultură Macedo-română, s-au urmărit cu atenție evenimentele din Peninsula Balcanică, soarta românilor balcanici și perspectivele acestora. În cadrul dezbaterilor au luat cuvântul o serie de personalități precum Vasile Pârvan, George Vâlsan, Pericle Papahagi, Gheorghe Bogdan-Duică, Nicolae Iorga, Virgil Arion ș.a., care și-au exprimat punctele de vedere (neunitare însă – n.ns. V.C.) cu privire la viitorul românismului balcanic și au atras atenția, încă o dată, opiniei publice din țară și de peste hotare asupra situației și a drepturilor românilor din Peninsula Balcanică⁴⁴. La rândul lor G. Murnu, Iuliu Valaori, A. Leonte ș.a. au redactat un memoriu intitulat *Macedonia macedonenilor* prezentat succesiv la Budapesta, Viena, Roma, Berlin, Paris și Londra⁴⁵, prin care preconizau drept unică soluție a rezolvării situației românilor balcanici, autonomia macedoneană⁴⁶.

Deosebit de interesantă este opinia meglenoromânului Constantin Noe, originar din Lugunța, fost secretar al Societății de Cultură Macedo-române care vedea calea de rezolvare a acestei chestiuni prin crearea unui stat autonom albanezo-român, cuprinzând teritoriul Albaniei și Epirului⁴⁷. Evenimentele ce au urmat, au demonstrat insuccesul demersurilor personalităților mai sus menționate, pe fondul complexelor realități din Peninsula Balcanică.

De altfel, în data de 10 august 1913, când se încheia Tratatul de pace de la București, românii balcanici nici nu figurau în textul tratatului, ci doar într-un schimb de note între România, pe de-o parte, și Grecia, Serbia și Bulgaria, pe de altă parte. Potrivit acestor schimburi de note Grecia, Serbia și Bulgaria se obligau să acorde autonomie școlilor și bisericilor

românești, în noile lor posesiuni, să le îngăduie crearea de episcopate și să tolereze subvenționarea instituțiilor menționate de către guvernul român⁴⁸. Situația românilor balcanici nu s-a îmbunătățit după încheierea păcii de la București, ba mai mult s-a înrăutățit. Statele balcanice nu au ținut cont de înțelegerile privind românii balcanici, continuând politica de deznaționalizare a acestora.

Intrând în componența statului grec, meglenoromânii au avut în continuare de suferit. Regele Greciei, Constantin, asigura autoritățile diplomatice române de la Salonic că

.....de acum înainte (august 1913 – n.ns. V.C.) lucrurile vor merge altfel cu Kufo-Valahii; aceștia nu vor mai avea să se plângă de oarecari asuprii; că ordinele formale au fost date pretutindeni în favoarea lor și pedepsirea celor ce se vor fi făcut vinovați de dășii.⁴⁹

Însă, realitatea a fost alta, politica de deznaționalizare forțată atingând cote din ce în ce mai înalte⁵⁰. De altfel, o serie de oameni politici români, între care N. Iorga, C. Stere, V. Brătianu ș.a., au atras atenția asupra faptului că, odată cu semnarea păcii de la București, problema românilor balcanici nu mai ocupa locul pe care îl merita, greșeala aparținând diplomaților români ce au participat la tratative⁵¹. Izbucnirea primului război mondial va aduce noi modificări în ceea ce privește istoria românilor din Peninsula Balcanică.

Meglenoromanians at the beginning of the 20th century

S u m m a r y

Political evolutions summary at the beginning of the 20th century, the balcanic area was a zone of big interest for the three neighbour empires (Othoman, Russian and Austro-Hungarian). It determined the delay of the nation's establishment and development in this area. Among different ethnical groups in the balcanic zone, the Meglenoromanians are spread in the region called Meglenia, also in places like Nanta, Lugunta (Lundzini), Birlslav, Osini, Liurnita, Cupa, Tarnareka, and in some places subjected to a process of bulgarization, like Barovita, Coinsco, Sirmina and Lescova. Their number was aproximated between 14.000 and 30.000. Politically speaking, during this period, the Meglenoromanians had the same political programme as the Aromanians had. They wanted elementary national rights even inside the structures of the Othoman state which didn't deny though. So, the meglenoromanian's situation was established by Iradea put forward by the Sultan Abdul Hamid II in the 9/22 of May, 1905, by the Young Turks Revolution (1908) and the Balcanic Wars (1912-1913). First World War will bring about new changes regarding the political, economical, social, cultural and last but not least spiritual situation of Meglenoromanians.

*** Eftimie Murgu – „combatant” for the defence of the Romanians from Northern and Southern Danube. Summary. In 1830, when he printed *Widerlegung oder Abhandlung* = The fighting against Sava Tokoly dissertation, the great Romanian patriot and revolutionist Eftimie Murgu (1805-1870) „showed a real erudition mentioning, at the time, all the historians that wrote about Dacia or the Romanian people from the beginning to his time” – as I.D. Suciu, today’s editor of this book, appreciated: There are historic and philologic arguments in the spirit tendencies of the age of the „Transylvanian School”, that shows the existence of the Southern branch of Oriental Roman World... „If the Romanians from the other side are unknown to Mr. Thunmann and dissertation man, than I. Eftimie Murgu, have the knowledge about they not being one and the same people”.

Note

¹ G. Weigand, *Flacho-Meglen. Eine Ethnographisch Philologische Untersuchung*, Leipzig, 1892, pp. XI-XXV; vezi Th. Capidan, *Meglenoromânii. I. Istoria și graiul lor*, București, 1925, pp. 5-7; H. Andonovski, *Meglenskata oblast vo narodnoostoboditelno dvijenie na egejska Makedonja*, Skopje, 1960, pp. 9-12; P. Atanasov, *Le meglenoroumain de nos jours. Une approche linguistique*, Hamburg, 1990, pp. 5-11; B. Wild, *Meglenoromanischer Sprachatlas*, Hamburg, 1983, pp. 7-15; J. Ancel, *La Macédoine son évolution contemporaine*, Paris, 1930, pp. 25-26.

² H. Andonovski, *op. cit.*, p. 9.

³ Din grupul românilor din Meglenia se desprind cei din localitatea Nânta, care au trecut la religia islamică, dar și-au păstrat în continuare limba de origine; vezi în această privință G. Weigand, *op. cit.*, p. XV; Th. Capidan, *op. cit.*, p. XV; T. Kahl, *Etniziat und rounliche Verteliung der Aromunen in Südosteuropa*, Münster, 1999, pp. 87-88; V. Coman, *Meglenitslji dit arădmul Meglena (secolul XIII-ahurhita-a secolului XX)*, în „Graiul Armănescu”, Scopia, An III, Nr. 3 (9), 2000, p. 8.

⁴ Th. Capidan, *op. cit.*, p. 7.

⁵ Meglenoromânii au nutrit aceleași aspirații politice ca și aromânii, însă, din păcate, în istoriografia de specialitate, referitoare la istoria românilor balcanici în secolele XIX-XX, de multe ori, sunt menționați numai aromânii, deși meglenoromânii erau circumscrisi aceluiași eveniment politic, economic, social și cultural; vezi în această privință M.D. Peyfuss, *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini până la Pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei*, București, 1994, p. 12; T. Kahl, *op. cit.*, p. 5.

⁶ Gh. Zbucă, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică (secolele XVIII-XX)*, București, 1999, p. 191.

⁷ G. Weigand, *op. cit.*, *passim*.

⁸ *Ibidem*, p. XVIII.

⁹ I. Nenitescu, *De la români din Turcia europeană. Studiu etnic și statistic asupra aromânilor*, București, 1895, p. 391.

¹⁰ N. Bațaria, *Agricultura la aromâni*, în „Lumina”, Bitolia, An II, Nr. 6, 1904, p. 161.

¹¹ D. Belkis, *Lecția Megleno-Română*, în *Balcani după Balcani*, București, 2000, p. 23.

¹² L.T. Boga, *Români din Macedonia, Epir, Tesalia, Albania, Bulgaria și Serbia (Note etnografice și statistice)*, București, 1913, pp. 12-13.

¹³ Th. Capidan, *op. cit.*, pp. 10-30.

¹⁴ M.D. Peyfuss, *op. cit.*, p. 12; T. Kahl, *op. cit.*, p. 5.

¹⁵ G. Corm, *Europa și Orientul. De la balcanizare la libanizare: istoria unei modernități neimplinite*, Cluj-Napoca, 1999, p. 86.

¹⁶ N. Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*, București, 1998, p. 388; C. Jelavich, B. Jelavich, *Formarea statelor naționale balcanice (1804-1920)*, Cluj-Napoca, 1999, p. 255; M. Apostolski (coordonator), *Istoria na makedonskiot narod*, Skopje, 1988, pp. 170-

- 177; M.D. Peyfuss, *Aromânii în era naționalismelor balcanice*, în *Aromânii. Istorie. Limbă. Destin*, București, 1996, p. 144.
- ¹⁷ Gh. Zbucă, *op. cit.*, p. 72.
- ¹⁸ O. Focief, *La justice turque les reformes en Macédonie*, Paris, 1907, pp. 175-181.
- ¹⁹ Gh.P. Meghea, *Recidiva de la Kakavia în „Peninsula Balcanică”*, București, An I, Nr. 5, 1923, p. 23; vezi și *Jurnal de armatol*, în N. Cușă, *Macedoromânii pe văile istoriei*, Constanța, 1990, p. 83.
- ²⁰ M.D. Peyfuss, *Chestiunea aromânească....*, pp. 87-88.
- ²¹ Vezi iradeaua imperială prin care se acordă drepturi egale valahilor cu ceilalți supuși din cadrul Imperiului Otoman, în *Documente diplomatice. Afacerile Macedoniei. Conflictul greco-român. 1905*, Ministerul Afacerilor Străine, București, 1905, p. XXXI.
- ²² Gh. Zbucă, *op. cit.*, p. 72; N. Ciachir, *op. cit.*, p. 389.
- ²³ M.D. Peyfuss, *op. cit.*, p. 90.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 94.
- ²⁵ *Românismul în Meglenia*, în „Românul de la Pind”, București, An IV (146), 22 ianuarie 1906, p. 2.
- ²⁶ M.D. Peyfuss, *op. cit.*, p. 90.
- ²⁷ *Ibidem*, p. 97.
- ²⁸ N. Ciachir, *op. cit.*, p. 379; Gh. Zbucă, *România și Războaiele Balcanice (1911-1913)*, București, 1999, p. 17; Gh. Caragiani, *Studii aromâne*, București, 1999, p. 184.
- ²⁹ Gh. Zbucă, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică....*, p. 75.
- ³⁰ N. Ciachir, *op. cit.*, p. 405.
- ³¹ N. Iorga, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*, Văleni de Munte, 1919, p. 353; vezi și N. Ciachir, *op. cit.*, p. 405.
- ³² D. Ciotti, *Di la frații din Meglen*, București, 1973, p. 83.
- ³³ *Ibidem*, p. 85.
- ³⁴ Gh.P. Meghea, *op. cit.*, p. 23; vezi și N. Cușă, *op. cit.*, p. 83.
- ³⁵ C.I. Cosmescu, *Constituțiune. Justiție. Libertate. Egalitate*, în „Lumina”, An VI, Nr. 6-7-8, iunie, iulie, august 1908, pp. 1-4 (articolul este publicat în dialectul aromân).
- ³⁶ Gh. Zbucă, *op. cit.*, p. 82.
- ³⁷ *Ibidem*.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 86.
- ³⁹ N. Ciachir, *op. cit.*, p. 429.
- ⁴⁰ *Ibidem*.
- ⁴¹ *Ibidem*; vezi și N. Ciachir, *Istoria politică a Europei de la Napoleon la Stalin*, București, 1998, p. 183; Gh. Zbucă, *Relațiile României cu sud-estul european la începutul secolului al XX-lea (1900-1912)*, București, 1999, p. 17.
- ⁴² N. Ciachir, *op. cit.*, p. 183.
- ⁴³ C. Jelavich, B. Jelavich, *op. cit.*, p. 264.
- ⁴⁴ Gh. Zbucă, *România și războaiele balcanice....*, *passim*.
- ⁴⁵ Idem, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică....*, p. 113.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 119.
- ⁴⁷ C. Noe, *Les roumains-Koutzo-Valaques. Les populations macedoniennes et la crise balkanique*, București, 1913, *passim*.
- ⁴⁸ M.D. Peyfuss, *op. cit.*, p. 116.
- ⁴⁹ *Documente diplomatice. Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acțiunea României 20 septembrie 1912-1 august 1913*, București, 1913, p. 198.
- ⁵⁰ V. Coman, *Meglenoromânii (I)*, în „Deșteptarea. Revista aromânilor”, București, An II, Nr. 11 (104), noiembrie 1998, p. 8.
- ⁵¹ Gh. Zbucă, *op. cit.*, *passim*.

Dan Lazăr

IUGOSLAVI ȘI ROMÂNI ÎN FAȚA UNUI PROCES ISTORIC: DEZMEMBRAREA IMPERIULUI AUSTRO-UNGAR

În istoriografia contemporană, problemele deschise de unul dintre cele mai importante evenimente ale epocii moderne – ne referim, aici, la primul război mondial – au ocupat un loc central în preocupările istoricilor de pretutindeni¹.

Faptul își are rațiunile sale, ele fiind date de o impresionantă *listă de lucrări* care, pe parcursul ultimilor 80 de ani, au pus în discuție atât explicarea mecanismelor declanșării *Marelui Război*, cât, mai ales, analiza urmărilor, în plan politic, pentru Europa, ale acestuia.

Din punctul nostru de vedere, consecințele geopolitice ale dispariției imperiilor multinaționale, la sfârșitul anului 1918, prezintă o importanță maximă. Ea este dată, în primul rând, de mutațiile care survin în Europa Centrală și de Sud-Est în urma „vidului” politic și statal apărut prin dezagregarea Austro-Ungariei și care a marcat profund noile construcții teritoriale din această parte a continentului, precum și de fricțiunile, unele grave, dintre *statele succesoare*, manifestate, cu precădere, la începutul deceniului al treilea al secolului XX².

Așa cum este bine știut, starea de agitație a naționalităților din Imperiul Austro-Ungar devenise extrem de vizibilă, cu mult înainte de izbucnirea războiului, semnele evidente ale declanșării unei crize în imperiul multi-național fiind perceptibile încă din primii ani ai secolului.

Starea de lucruri s-a degradat constant, astfel încât, în preajma declanșării conflictului, naționalitățile din Austro-Ungaria se găseau „într-o exaltare cum nu se mai văzuse de la Reformă și un naționalism furibund suscita lupte interne dintre cele mai grave”³.

Situația s-a înrăutățit pe măsură ce Puterile Centrale încep a pierde *cartea militară*, iar viitorul Austro-Ungariei urma a fi judecat în alți parame-

tri. Este interesat că, dată fiind greutatea anticipării urmărilor generate de disoluția unui stat de importanța și mărimea Austro-Ungariei, chiar la începutul anului 1918, britanicii și americanii înclinau, mai curând, spre o încercare de reformare a Imperiului, decât spre demantelarea sa.

Nu întâmplător, în discursul lui Lloyd George, primul ministru britanic, publicat în ziarul „The Times”, la 7 ianuarie 1918, se arată: „Am estimat, împreună cu președintele Wilson, că *dezmembrarea Austro-Ungariei nu face parte din scopurile noastre de război* (s.n.). Am apreciat însă că, dacă o autonomie veritabilă, urmând principiile democratice, nu este acordată naționalităților din Austria și Ungaria, acestea dorind-o de atâta timp, este imposibil să sperăm să dispară cauzele agitației [...]. Dacă aceste condiții vor fi îndeplinite, Austro-Ungaria poate redeveni o putere a cărei forță va contribui la pace”⁴.

Tendința americanilor spre *captatio benevolentiae* a fost întărită și prin cele „14 puncte wilsoniene”, aduse la cunoștința Senatului american la 8 ianuarie 1918. Deși, în esență, acestea au însemnat „un act care reprezenta [...] o recunoaștere fățișă a necesității obiective de eliberare a națiunilor oprite de marile imperii”⁵, anumite prevederi veneau în prelungirea celor declarate de către Lloyd George, cu o zi mai înainte.

Astfel, spre exemplu, repudierea „diplomației secrete”, prevăzută la punctul 1, deși laudabilă în sine, viza, indirect, întregul aranjament făcut de România, prin tratatul din 4/17 august 1916, cu puterile Antantei. Tot așa, punctul al 10-lea amenința proiectul de alipire a Transilvaniei la statul român, în condițiile în care acesta stipula „dezvoltarea autonomă a popoarelor din Austro-Ungaria și nu încorporarea lor în state vecine”⁶.

Evoluția spectaculoasă a ostilităților de pe front, precum și acutizarea luptei de eliberare națională vor face, însă, în toamna anului 1918, inoperabile aceste prevederi. Deja, în septembrie 1918, răspunsul lui Woodrow Wilson la prima cerere de armistițiu din partea Austro-Ungariei conține elemente de noutate. În acesta se arată că, „împrejurările se modificaseră atât de rapid, încât autonomia pur și simplu era, de acum, insuficientă, căci drepturile suverane ale cehilor și aspirațiile naționale ale jugoslavilor și românilor erau deja recunoscute”⁷. Totodată, Wilson a mai arătat că și punctul 10 a suferit modificări, „pentru a permite naționalităților oprite să-și croiască propriile destine”⁸. Din această perspectivă, „deși România n-a fost menționată, Brătianu avea senzația că noua formulă a lui Wilson poate fi aplicată românilor din monarhia habsburgică”⁹.

Disoluția Austro-Ungariei era, de acum, iremediabilă. Ceea ce se aștepta era, însă, ca această demantelare să se realizeze corect și principial, din punctul de vedere al autodeterminării, astfel încât ceea ce urma a se construi să reprezinte o operă consistentă, bazată pe realități cu profunde rădăcini istorice.

În realitate, dificultățile care se profilau erau dintre cele mai mari. Nu vom insista aici asupra impresionantului „dosar” al problemelor generate de dispariția unei structuri statale multiseculare, care, inevitabil, în timp, își pusese amprenta istorică specifică, peste un spațiu central european foarte diversificat. Ele sunt cunoscute. Amintim doar opiniile lui René Pinnon, fin cunoscător al istoriei acestui spațiu, care aprecia că dispariția vechilor imperii, precum Austro-Ungaria sau cel Otoman, pare simplă în formă filozofică și juridică, consecință a dreptului popoarelor la autodeterminare¹¹. În realitate însă, „în numeroase puncte ale Europei Centrale și Orientale istoria a suprapus și amestecat populațiile, încât este imposibil de trasat o frontieră fără a leza una dintre naționalități”¹². În plus, deși „catastrofa Habsburgilor este completă și iremediabilă”, totuși, „dispariția unui vechi și înalt personaj istoric, precum Serenissima Casă Imperială de Austria, sfârșitul unei tradiții de șapte ori seculare, lasă un mare gol în Europa de azi”¹³.

Un alt istoric francez, autorul unor sinteze fundamentale despre istoria spațiului central-european, îl numim aici pe Jacques Aulneau, și-a manifestat, la rândul său, scepticismul față de schimbările survenite în Europa, după dispariția Austro-Ungariei. Conform tezei sale, „ideea principiului naționalităților, ca bază a păcii, a permis declanșarea celor mai dure conflicte. Cel din 1914, cel mai mare, dar și cel mai odios din toate, este o dovadă. Pentru a se elibera, popoarele s-au aruncat unele contra altora. Și, în numele ideii de expansiune, slavismul și pan-germanismul au intrat în luptă [...]. Iată unde a dus în zilele noastre extensia abuzivă a principiului naționalităților, just în sine, dar care, împins până la ultimele consecințe, a bulversat națiunile cele mai vechi și mai bine așezate”¹⁴.

Criticabilă prin eroarea generalizării, teza lui Jacques Aulneau conține elemente de adevăr, care se vor confirma, din plin, cu prilejul discuțiilor de la Conferința de Pace. Faptul că, la Paris, diplomația a reușit să estompeze multe dintre *puseele naționaliste* apărute în Europa Centrală și de Sud-Est, este un merit incontestabil. El nu poate însă anula, în totalitate, gravele erori de apreciere istorică pe care *cei patru mari* le-au comis în

diverse regiuni ale Europei (Germania vs. Cehoslovacia, Germania vs. Polonia, Iugoslavia vs. România, Grecia vs. Turcia, Iugoslavia vs. Bulgaria etc.) și care au grevat asupra relațiilor internaționale, în primii ani de după încheierea primului război mondial.

Așa cum aprecia și George Vâlsan, „făuritorii de state, care după război s-au adunat la masa verde și au tăiat vechile mantii imperiale, ca să dea veștminte noi țărilor din răsăritul Europei, având, pesemne, vreme puțină, s-au grăbit cu foarfeca, tăind nu numai postavul prețios, ci și câte o bucată de carne vie din trupurile provinciilor care, timp de secole, își dovediseră viața unitară”¹⁵.

În privința Peninsulei Balcanice, acolo unde „istoria este la fel de complicată ca și condițiile sale geografice”¹⁶, evoluția postbelică a fost, de asemenea, sinuoasă. Dincolo de optimismul afișat după pacea de la București, din 1913, de regele Muntenegrului, Nikola Njegoș, potrivit căruia „în dezvoltarea lor intelectuală și economică popoarele din Balcani trebuie întotdeauna să se găsească unite”¹⁷, realitățile regiunii erau cu mult mai complicate. Hermann Keyserling, în cunoscuta lucrare *Analiza spectrală a Europei* a făcut o *nemiloasă descriere* a regiunii. În opinia distinsului erudit germano-lituanian, popoare precum cel albanez sau sârb se găsesc într-o *sălbăticie eroică și esențială*¹⁸, iar dintre slavi, doar sârbii trăiesc într-un *ev eroic*¹⁹. În ceea ce-i privește pe bulgari, reîntoarcerea la cruzimea anenstrală este *firească*, întrucât orice bulgar, fie avocat sau medic, poate deveni, de a doua zi, tâlhar la drumul mare, nedezmintându-și spiritul de „comitagi”²⁰. Pentru Keyserling, „spiritul Balcanilor este spiritul vrajbei eterne”²¹.

Dincolo de subiectivismul afișat de Hermann Keyserling cu privire la realitățile din Balcani, rămâne, totuși, constatarea potrivit căreia, după 1918, occidentalii au continuat să aibă aceeași impresie cu privire la *istoria sângeroasă și diplomația tenebroasă* a Balcanilor²²; marile puteri au continuat și după Conferința de Pace să privească Balcanii „drept un focar atins de discordie, care amenință propria lor securitate”. „Ele uită să adauge că, dacă în trecut, incendiul aprins în această parte a Europei a cuprins întregul continent, aceasta s-a întâmplat deoarece unele dintre ele făcuseră din Balcani un teatru al propriilor competiții”²³, era de părere și Albert Mousset.

O altă prejudecată istorică, ridicată însă de către istoriografia iugoslavă interbelică și, apoi, *titoiștă*, la rang de *dogmă*, a fost aceea potrivit căreia

drumul spre unitate al popoarelor iugoslave a fost unul liniar și triumfal. Întrucât analiza acestui fenomen nu face obiectul acestui demers, vom anunța doar câteva dintre sincopile unui proces, care, abia din vara anului 1918 se înscrie pe linia unității *tuturor* slavilor de sud sub același stindard.

Astfel, unii istorici occidentali au arătat, cu decenii în urmă, că în ajunul izbucnirii primului război mondial, în Croația și Slovenia mișcările de unitate pan-iugoslavă și, mai ales, pentru o unire cu Serbia, erau deosebit de anemice²⁴. Conform lui Bogdan Krizman, în preajma anului 1914 nu s-au produs, de pildă, mișcări în Croația care să aibă o tentă *fățiș anti-austriacă*, sau care să amenințe deschis Monarhia austro-ungară²⁵.

Deși mai nuanțat și istoricul Fran Zwitter este de părerea potrivit căreia „în ajunul primului război mondial, mișcarea anti-austriacă era doar în stadiu incipient în teritoriile slovene ale Monarhiei”²⁶.

În aceeași ordine de idei, conform opiniei lui Michael P. Petrovitch, „chiar în Serbia, unde iugoslavismul a fost asumat cu un sincer entuziasm, mai des de către intelectualitate, *ideea unificării tuturor sârbilor oferea o mult mai mare atracție imediată*”²⁷.

La 30 mai 1917, la Viena, deputații *iugoslavi*, reuniți în *Clubul iugoslav*, dau expresie unei declarații comune care, bazându-se pe principiul naționalităților, cere ca toate regiunile din dubla Monarhie, unde trăiesc croați, sloveni și sârbi să se reunească *într-un organism statal autonom și democratic* (s.n.), eliberat de tutela oricărei dominații și plasat sub sceptrul dinastiei de Habsburg-Lorena. Semnatarii declarau că vor depune toate eforturile pentru realizarea acestui deziderat și vor participa la dezbaterile parlamentare *sub această rezervă*²⁸.

Începând cu anul 1918, opiniile par să se nuanțeze, remarcându-se o tendință vizibilă de glisare spre ceea ce am putea numi *pan-iugoslavism*, avem aici în vedere opțiunile spre o posibilă unire a iugoslavilor din Imperiu cu Serbia. Totuși, la 31 ianuarie 1918, președintele grupului parlamentar croato-sloven, abatele Anton Korošec, a reafirmat dreptul slovenilor, croaților și sârbilor din Austro-Ungaria de a se uni într-un stat „independent”, dar sub sceptrul Habsburgilor²⁹.

Rezoluția *Asociației iugoslave din Petrograd*³⁰ este, în opinia noastră, primul manifest explicit, după Declarația de la Corfu, în legătură cu o posibilă unire a slavilor din Austro-Ungaria cu Serbia. Se arată, în document, că „de la începutul conflagrației mondiale, toți aliații și mai ales

Anglia și după ea S.U.A., au declarat de mai multe ori că ele intră în război sub acest cuvânt de ordine: eliberarea micilor popoare aservite³¹. Din această perspectivă, „o aplicare logică și conștientă a acestor juste principii va duce fatal la dispariția Austro-Ungariei, care, prin însăși natura sa, este un amestec de absolutism monarhic, de intoleranță națională și religioasă, pe scurt, *negația realităților timpurilor moderne* (s.n.)”³².

Se preciza, în continuare, că „occidentul se reîntoarce la greșelile sale de altădată, la prejudecățile unei alte epoci, referitoare la posibilitatea unei reorganizări a Habsburgilor. În aceste reforme nu mai crede nici un popor subjugat și, mai mult decât alții, sârbii din Austria, care au suferit persecuții barbare, asasinate în masă și toate violențele, asupra cărora lumea civilizată este de o ignoranță absolută”³³.

După ce documentul face referire la faptul potrivit căruia „părțile libere ale poporului nostru, Serbia și Muntenegru”³⁴ au luptat, în 1914, pentru eliberarea tuturor iugoslavilor din Austro-Ungaria, în numele idealurilor de libertate, se cerea organizarea „unui stat liber, suveran și independent din punct de vedere politic și militar și care să cuprindă toate teritoriile pe care locuiește în masă compactă poporul nostru (s.n.)”³⁵.

La Congresul de la Roma al națiunilor oprite din Austro-Ungaria, desfășurat între 10 și 12 aprilie 1918, ambiguitățile cu privire la conceptul de „iugoslavism” sunt, încă, prezente.

La Congres au participat *doar personalități iugoslave* din Imperiu: amintim aici pe Ante Trumbić și Ivan Mestrović, susținuți puternic de nume cunoscute din lumea occidentală, cum ar fi Seton Watson sau Etienne Fournol.

În alocuțiunea rostită, Ante Trumbić a arătat că „unicul gând al popoarelor slave din sud, a sârbilor, croaților și slovenilor, este acela de a se rupe de monarhia austro-ungară”³⁶, el salutând, totodată, manifestarea solidarității dintre reprezentanții popoarelor slave prezente la Roma.

În final, Congresul a adoptat trei hotărâri, inserate în *Acordul final*:

1. Fiecare dintre aceste popoare își proclamă dreptul de a-și constitui statul național unitar, sau de a-l desăvârși, pentru a putea realiza deplina sa independență politică și economică.
2. Fiecare dintre aceste popoare recunoaște în Monarhia austro-ungară instrumentul dominației germane și obstacolul fundamental în realizarea aspirațiilor sale și a drepturilor sale.

3. Congresul recunoaște, în consecință, necesitatea unei lupte comune contra opresorilor, până când fiecare dintre aceste popoare va obține eliberarea sa totală, unitatea sa națională completă și libertatea politică³⁷.

Este semnificativ, din această perspectivă, faptul că, fiind consecvenți acestor principii, croații vor proclama la 29 octombrie 1918, la Zagreb³⁸, despărțirea Croației și Dalmației de Austro-Ungaria și înființarea *Iugoslaviei independente*, o creație statală efemeră, de numai 35 de zile. La 1 decembrie 1918 un alt *Sabor*, convocat la Zagreb, va hotărî unirea pământurilor Croației și Dalmației cu Serbia.

Deși drumul spre unitate al tuturor slavilor de sud a fost, din considerente istorice și conjuncturale, sinuos, la finalul său Iugoslavia mare s-a realizat. Breșa iugoslavă a fost, poate, cea mai semnificativă pentru distrucția imperiului austro-ungar bicefal, iar colaborarea elementului sud-slav cu cel românesc întru realizarea acestui deziderat a fost, în mare parte, pozitivă și benefică.

Din această perspectivă, este relevant mesajul lui Ante Trumbić către Take Ionescu, președintele Consiliului Național al Unității Române, ca răspuns la scrisoarea acestuia, din 8 octombrie 1918, prin care înștiința de formarea Consiliului. În mesaj, Ante Trumbić a arătat că iugoslavii reprezentanți de *Comitetul iugoslav* sunt bucuroși să poată colabora cu CNUR „pentru triumful unei cauze care ne este comună și care va permite națiunilor noastre să scuture jugul opresorilor și să dispună liber de soarta lor”³⁹.

La sfârșitul anului 1918, atât România, cât și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor își vor desăvârși, cu mijloace diferite, propriile idealuri istorice. Controversele, care nu au întârziat să apară, însă, între cele două state succesoare, pot fi interpretate și ca o consecință a prăbușirii uneia dintre creațiile statale de maximă importanță în istoria Europei moderne, Austro-Ungaria, a cărei dispariție a lăsat în spațiul Europei Centrale și de Sud-Est probleme care au necesitat rezolvări imediate, corecte și coerente.

**Yugoslavians and Romanians facing a historical process:
the dissolution of the Austrian-Hungarian Empire**

S u m m a r y

Our paper tries to analyze some of the consequences of the division of the Austro-Hungarian Empire, considered from an Eastern-European perspective.

Regarded from this point of view, the evolution of the events from the Balkan Peninsula is notably interesting. The study focuses on making the south-slaves united, a process full of contradictions and disputes.

In order to show this process, the study emphasized on several documents and some comments of the highly rated historians of the Balkan world: J. Aulneau, A. Mousset, H. Keyserling, Michael Petrović etc. They all confirmed that analyzing the consequences of the First World War from the national perspective still represents a modern approach.

Note

¹ Într-un clasament *sui-generis*, producția istoriografică despre primul război mondial și consecințele sale este printre cele mai bogate, alături de cea consacrată celui de-al doilea război mondial, Revoluției franceze sau Epocii napoleoniene.

² După Duroselle, aliații au aplicat principiul naționalităților de o manieră imperfectă, avântând țările care au luptat de partea lor (Serbia, România, Grecia) și pe cehi, în detrimentul ungurilor, austrieilor și bulgarilor. Cf. J.B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Dalloz, Paris, 1974, p. 22.

³ J. Aulneau, *Histoire de l'Europe Centrale*, Payot, Paris, p. 408.

⁴ Radonia Yovanovitch, *Les Croates de l'Autriche-Hongrie*, Éditions de la Yougoslavie, Paris, 1918, pp. 209-210.

⁵ C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *România și Conferința de Pace de la Paris (1918-1920). Triumful principiului naționalităților*, Ed. Dacia, Cluj Napoca, 1983, p. 200.

⁶ Sherman David Spector, *România la Conferința de Pace de la Paris*, Institutul European Iași, 1995, p. 43.

⁷ Charles Seymour, *Le fin d'un Empire*, apud George Sofronie, *Principiul naționalităților și tratatele de pace din 1919-1920*, „Universul”, București, 1936, p. 59.

⁸ Sherman David Spector, *op.cit.*, p. 57.

⁹ *Ibidem*, p. 57. Într-adevăr, între data discursului lui Wilson, din 8 ianuarie 1918, în legătură cu cele „14 puncte” și debutul negocierilor de armistițiu cu Austro-Ungaria, situația din Europa Centrală și de Sud-Est se modificase profund. Cf. G.M. Gathorne-Hardy, *Les quatorze points et le Traité de Versailles*, Oxford University Press, 1940, p. 30.

¹⁰ George Sofronie, *op.cit.*, p. 75-76.

¹¹ René Pinon, *La reconstruction de l'Europe politique*, Perrin, Paris, 1920, p. 32.

¹² *Ibidem*, p. 32.

¹³ *Ibidem*, p. 184.

¹⁴ J. Aulneau, *op.cit.*, p. 10.

¹⁵ George Vălsan, *Românii din Serbia*, conferință ținută la 10 martie 1928, publicată în vol. *Românii din Timoc. „Bucovina”*, București, p. 259.

¹⁶ E. Angot, *La Péninsule des Balkans*, Falque, Paris, f.a., p. 3.

¹⁷ C. Botoran, I. Calafeteanu, ..., *op.cit.*, p. 48. Peste cinci ani, multe personalități muntene-grene vor protesta, la Paris, fără a fi luate în seamă, față de înglobarea statului independent muntene-grean în noua entitate statală iugoslavă.

¹⁸ Herman Keyserling, *Analiza spectrală a Europei*, Institutul European, Iași, 1993, pp. 274-275, *passim*. Evident, aceste afirmații sunt subiective, scrise din perspectiva spiritului nordic, protestant și disciplinat. Percepția rămâne, totuși, interesantă.

¹⁹ *Ibidem*, p. 274-275, *passim*.

²⁰ *Ibidem*, p. 274-275, *passim*.

²¹ *Ibidem*, p. 275.

²² Comte Sforza, *Pactitch et l'union des yougoslaves*, Gallimand, Paris, 1938, p. 7.

²³ A. Mousset, *La Petite Entente, la Société des Nations et les Balkans*, apud Valentin Lipatti, *Balkanii ieri și azi*, Ed. Politică, București, 1988, p. 20.

²⁴ Ca „jugoslavi” se autodefineau doar slavii din Imperiu, enumerându-i aici pe sloveni, croați, bosniaci și pe sârbii din Dubla Monarhie, deci cei din Slavonia, Dalmatia, Bačka și Vojvodina.

²⁵ Bogdan Krizman, *The Croats in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century*, în: „Austrian History Yearbook”, 3, II, 1967, p. 144.

²⁶ Fran Zwitter, *The Slovenes and the Habsburg Monarchy*, în: „Austrian History Yearbook”, 3, II, 1967, p. 182.

²⁷ Michael P. Petrovitch, *A History of Modern Serbia 1804-1918*, apud Charles & Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States 1804-1920*, University of Washington Press, Seattle & London, 1977, p. 261.

²⁸ Arhivele Naționale, *Fond microfilme Anglia*, R. 391, C. 515. Față de această posibilitate, cunoscutul geograf sârb Jovan Cvijić declara: „O autonomie, o autogovernare sub dinastia Habsburgilor este o pură ironie!”. Cf. *La protestation des peuples martyres*, Blond & Gay, Paris-Barcelona, 1918, p. 25.

²⁹ Augustin Deac, Ion Spălățelu, *Prăbușirea Imperiului Austro-Ungar*, în: „Revista de Istorie”, 32, nr. 3, 1979, p. 460.

³⁰ Rezoluția a fost adoptată în ședința extraordinară din 13 ianuarie 1918.

³¹ Arhivele Naționale, *Fond microfilme Anglia*, R. 386, C. 83.

³² *Ibidem*, C. 83.

³³ *Ibidem*, C. 84.

³⁴ *Ibidem*, C. 84.

³⁵ *Ibidem*, C. 85.

³⁶ Augustin Deac, Ion Spălățelu, *loc.cit.*, p. 462-463.

³⁷ C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *op. cit.*, p. 205.

³⁸ *Destruimarea Monarhiei Austro-Ungare*, Editura Academiei RPR, București, 1964, p. 162-163.

³⁹ *Actes et documents concernant la question Roumaine*, Dupont, Paris, 1918, p. 55.

Constantin Urluianu

ASPECTE ALE STĂRII DE SPIRIT PE FRONTUL DE RĂSĂRIT ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI DE ELIBERARE A BASARABIEI ȘI A NORDULUI BUCOVINEI

Războiul României pe Frontul de Răsărit și, cu deosebire, participarea armatei sale la eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei au constituit, până nu demult, un subiect mai puțin prezent în lucrările de specialitate din țară. Iar atunci când s-a scris, participarea armatei române la eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei era etichetată, mai ales în anii '50, de istoriografia internă, drept imperialistă. Problema constituia un subiect „tabu” și era tratată după „concluzii” prestabilite, potrivit cărora România ar fi ocupat teritorii străine. Abordări ale acestei problematice au fost însă prezente în lucrări apărute în vestul Europei și în Statele Unite ale Americii¹.

Completând și îmbunătățind anumite culegeri de documente apărute anterior², anii '90 au cunoscut contribuții însemnate la această temă prin editarea și reeditarea unor documente³ și memorii⁴, care măresc substanțial orizontul cunoașterii și permit o reliefare mai clară a conținutului și a nuanțelor subiectului aflat în dezbateri. Dintre acestea am citat doar o parte. De asemenea, cititorul are la dispoziție astăzi lucrări care stăruie, cu competență, asupra contextului intern și internațional, în cadrul căruia s-au desfășurat acțiunile armate în nordul Bucovinei și în Basarabia. Amintim aici numai câteva⁵, lista putând fi oricând completată.

În continuarea celor scrise până acum, subliniem că cercetarea noastră are ca scop depistarea și valorificarea unui important material documentar, în special din Arhivele Militare Române de la Pitești, cu privire la o serie de aspecte mai puțin tratate sau chiar neglijate în literatura de specialitate. Avem în vedere, în mod deosebit, evoluția stării de spirit pe Frontul de Răsărit. În acest sens, vom aborda raporturile dintre armată și

populația locală, reliefând, cu prioritate, aspecte semnificative ale stării de spirit a populației civile în condițiile războiului de eliberare a Basarabiei și a nordului Bucovinei. Demersul nostru este completat cu câteva documente de arhivă, pe care le apreciem ca sugestive pentru înțelegerea și aprofundarea aspectelor analizate sau numai enunțate.

Studiul documentelor de arhivă pe această problemă relevă aspecte interesante referitoare la grija pe care statul român o manifesta față de populația civilă, privitoare la protejarea acesteia față de inamic sau față de unele acte de indisciplină provocate de unele formațiuni militare sau militari izolați din rândul trupelor aliate, la starea de spirit a populației din Basarabia și nordul Bucovinei, la raporturile acesteia cu armata, în funcție și de propaganda desfășurată de inamic pe front, la comportamentul civililor față de armată, față de bunurile rămase de la inamic și, evident, la măsurile luate de conducerea statului și a armatei în fiecare situație în parte.

Preocupată de protecția populației civile împotriva atacurilor inamice, conducerea statului, prin înaltele comandamente ale armatei, a ordonat comandanților de garnizoană ca, împreună cu comandanții militari ai gărilor locale, să facă în gări suficiente șanțuri contra bombardamentelor aeriene pentru toți pasagerii aflați acolo pe timpul atacurilor de noapte. Fără a se opri aici, ordinul continuă, cerând a se urmări cu perseverență realizarea unui camuflaj perfect în toate orașele, deoarece și acestea sunt predispușe, prin aglomerări demografice și iluminare publică, la atacuri nocturne. Importanța aplicării camuflajului a fost demonstrată. Într-un document despre Capitală se consemnează că în noaptea de 26/27 iunie 1941, când aviația sovietică a vrut să o bombardeze, bombele au ajuns într-un sat din Vlașca⁶.

Făcând zilnice inspecții pe front, generalul Antonescu este direct interesat și de starea de organizare și de indisciplină din spatele frontului, dând instrucțiuni imediate, în funcție de situație. Astfel, prezent în ziua de 6 iulie 1941, în zona „Flamura”, generalul a constatat că tot spatele frontului era într-o dezordine de neînchipuit: toate trenurile regimentare și formațiunile de servicii erau împrăștiate într-o zonă de cultură, cu caii lăsați liberi să pască și să distrugă ogoarele țăranilor, muncite cu atâta trudă, pe o întindere de câteva sute de hectare, așa cum pe vremuri făceau hoardele sălbătice. Și aceasta din cauza indolenței și nepăsării celor mari și mici care priveau spectacolul fără a lua nici o măsură.

Pentru situațiile în care s-ar fi putut recurge la motivul lipsei de furaje, documentul cuprinde și soluția: acolo unde furajele nu sosiseră, trebuia să se cosească o porțiune de teren care să fie plătită proprietarului, iar nu să se devasteze zone întregi.

Generalul Antonescu nu se oprește însă la constatări și la soluții, pe care orice comandant de bună credință le-ar fi putut presupune, ci ordonă ca armatele să ia măsuri pentru a se institui îndată o comisie care să evalueze pagubele și să achite, în contul celor vinovați, stricăciunile, iar comandanților de coloane și formațiuni de servicii vinovați, precum și comandantului batalionului de pionieri care a intrat în panică, să li se aplice art. 58 din Regulamentul ofițerilor. Printre cei găsiți vinovați pentru devastarea culturilor au fost și oameni din coloanele de transport muniții ale lui Zăgaz, de sub comanda căpitanului Negreanu, din Regimentul 1 grăniceri și din Batalionul 1 pionieri ai lui Zăgaz, de sub comanda căpitanului Naum. Pentru toate neregulile, pagubele și lipsa de disciplină, generalul Antonescu, arhicunoscut justițiar, ordonă să se facă o severă anchetă, după care ofițerilor vinovați sa li se aplice același art. 58.

Este demn de subliniat, credem noi, în urma celor relatate mai sus, sentimentul de sollicitudine față de cei ce trudesc, solidaritatea cu dreptatea și, totodată, obiectivitatea cu privire la pedeapsa ce trebuie aplicată celor vinovați, pedeapsă ce parcurge drumul de la despăgubire până la demitere.

În ajutorul afirmațiilor noastre vine și finalul documentului amintit, care subliniază că, pentru toate aceste nereguli găsite în spatele comandamentului „Flamura”, „s-a ridicat comanda comandantului acestei mari unități și s-a scos din funcție șeful de stat major”⁷.

Respectarea disciplinei, fără a face deosebiri, era, pentru Antonescu și armata sa, lipsită de subiectivism și de echivoc. Pledează în acest sens ordinele de cercetare și de pedepsire a celor vinovați de jefuirea unor magazine evreiești sau de împușcarea unor civili. Astfel, printr-o telegramă, din 2 iulie 1941, transmisă de „Patria” (Cartierul General al lui Ion Antonescu) către „Ialomița” (Serviciul Central de Propagandă al Armatei Române), se ordonă ca până a doua zi, 3 iulie 1941, să se raporteze ce s-a făcut cu sublocotenentul în rezervă de la Galați care a fost prins că a jefuit magazine evreiești. Alt caz similar, continuă telegrama, s-a întâmplat la Iași și a fost implicat sublocotenentul sau locotenentul în rezervă Manoliu din Regimentul 13 infanterie. Acest ofițer a fost arestat și pe urmă elibe-

rat, deși faptele lui cereau să fie trimis la Curtea Marțială. Pentru elucidarea cazului s-au cerut relații prefectului de Iași și, totodată, un raport cu privire la măsurile luate⁸. Alături, soldații au împușcat civili, pentru agresiuni inexistente, ceea ce a determinat conducerea armatei să atragă din nou atenția și să precizeze că măsurile contra agresorilor vor fi luate doar de autorități și de comandanții unităților numai în caz de vădită agresiune și de sabotaj. Dacă aceste ordine nu vor fi respectate, „soldații care vor fi prinși că execută singuri, fără să fie atacați, deci în legitimă apărare, vor fi sancționați pe loc, fără cruțare”⁹. La rândul său, Comandamentul militar al municipiului Iași a constatat că unii ofițeri au rechiziționat pe teritoriul respectiv clădiri și alte materiale, producând încurcături în relațiile de serviciu cu trupele germane, fapt pentru care se cere ofițerilor trimiși de Marile Unități să se prezinte mai întâi la Comandamentul militar al municipiului Iași¹⁰.

Diferende mult mai serioase în relațiile cu trupele germane au fost determinate de comportamentul acestora din urmă. De exemplu, după eliberarea orașului Cernăuți, trupe sau diferite formațiuni germane s-au aflat sau erau venite special în zonă pentru a organiza capturi. Documentul relevă o adevărată „conurență”, din moment ce formațiunile germane au venit însoțite de camioane și au ridicat totul imediat, deși orașul Cernăuți, oraș românesc, a fost eliberat de trupele române¹¹.

Printre adversari, documentele îi citează pe ucrainieni, polonezi și ruși, pe care statul sovietic i-a adus mai ales din regiunea Lemberg-Rawa-Ruska, populație caracterizată ca fiind murdară și lipsită de orice sentiment românesc. Această populație fusese adusă în Basarabia în locul germanilor retrași anul trecut (1940), precum și în locul românilor basarabeni pe care rușii i-au ridicat și deportat sau executat. La aceștia „trebuie adăugați și rușii, ucrainienii și evreii care existau în Basarabia încă dinainte de 1940, cu defectele binecunoscute”¹².

De asemenea, se semnalează că populația din Basarabia nu era în întregime sigură, deoarece inamicul în retragere a lăsat aici elemente comunitate care să lucreze contra armatei și să producă tulburări și acte de sabotaj. În consecință, trebuia ca unitățile militare să fie deosebit de atente, atât în trecere, cât și în staționare în diferite localități, luând toate măsurile de siguranță. Acolo unde situația părea a fi mai periculoasă, armata urma să ia ostăteci¹³. La prima vedere, nesiguranța provocată de o parte a populației băștinașă a Basarabiei ar putea părea cel puțin surprinzătoare. Rea-

litatea poate confirma cele constatate, deoarece, printre altele, mulți preoți și învățători s-au refugiat, au fost executați sau au fost deportați. Alții s-au bolșevizat și au plecat în Rusia odată cu armata inamică. Unele biserici și școli au fost incendiate sau pângărite de bolșevici. Ca urmare, s-a propus, din partea conducerii armatei, să se numească de urgență personalul necesar care să vină, după instalarea jandarmeriei, pentru educarea poporului, în timp ce unitățile militare au organizat deja slujbe religioase¹⁴.

Interesantă ni se pare evoluția exprimării atitudinii ucrainenilor față de români. În timp ce un grup de 182 ucrainieni din județul Storojineț au cerut autorizații de a părăsi țara pentru a merge pe teritoriul fostei Polonii, unde, spuneau ei, se forma o armată ucrainiană care să lupte contra bolșevismului¹⁵, în rândurile ucrainenilor din Cernăuți se vădea, deși în mod rezervat, o atitudine antiromânească. Această atitudine a evoluat către ideea organizării unui plebiscit. În acest scop, conducătorii ucrainieni, prin agenții lor, pregăteau populația de la sate făcând propagandă de la unul la altul¹⁶.

Problema era departe de a fi unilaterală, deoarece armata română se confrunta și cu reversul medaliei: atacuri din partea inamicului și a unei părți din rândul populației civile asupra depozitelor de alimente și de materiale de război, părăsite de inamicul în retragere, atacuri asupra populației civile, a soldaților români și germani, acțiuni de sabotaj sau de spionaj, fapte de care regimul și propaganda sovietică nu erau străine. De exemplu, un bogat material de propagandă comunistă, lăsat de trupele sovietice, a fost găsit în pădurea Rădeni, județul Bălți.

Față de asemenea situații, conducerea armatei române procedează gradual, de la critici formulate la adresa secțiilor de propagandă de la Marele Cartier General până la lansarea de manifeste pe Frontul de Răsărit și, în final, la anunțarea pedepselor ce vor fi aplicate celor vinovați. Astfel, din Telegrama „Patriei” către „Ialomița”, din data de 2 iulie 1941, străbate sentimentul de nemulțumire față de secțiile de propagandă de la Marele Cartier General și armate a căror acțiune nu era remarcată deloc¹⁷. Erau vizate, în special, echipele cinematografice, care nu au fost văzute nicăieri și care, cu ironie presupunea „Patria”, probabil că luau scene în birourile „Ialomiței”. Drept urmare, ele trebuiau împinse în prima linie, acolo unde se desfășurau acțiunile principale care meritau să fie reproduse¹⁸.

Pe lângă relevarea faptelor de arme, propagandei îi revenea și misiunea de a atrage populația din Basarabia de partea sa prin lansare de manifeste.

Apelându-se la sentimentul de fraternitate românească, se sublinia că rușii, văzându-se peste tot bătuți și în disperare, „vă înarmează ca să lup- tați contra fraților voștri care au venit să vă elibereze”. În replică, se făcea îndemnul:

„Nu trageți în armata română, ci îndreptați armele contra sovietelor și evreilor care v-au înarmat. Demascați pe toți cei care rămân în spatele frontului pentru a trage pe furiș în armata română sau a produce acte de sabotaj.”¹⁹

Continuând ideea că armata rusă este, în cea mai mare parte, distrusă pe întregul front, de la Marea Baltică până la Marea Neagră, comunicatul cerea ca manifestele lansate în zona încă neocupată a Basarabiei să sublinieze că armata rusă a pierdut 400.000 de prizonieri, iar materialul capturat sau distrus se ridică la 7.615 care blindate și tancuri, 4.423 tunuri, 6.233 avioane.

Aceste date trebuiau să servească drept suport convingerii că Basarabia va fi în curând în întregime recucerită și că rușii nu au nici cea mai mică șansă de a putea rezista mult timp. De aceea, populația trebuia să știe că acela care a fraternizat și a servit interesele armatei sovietice va suferi consecințele faptelor sale²⁰. Pentru situații limită, „cine va trage în trupele române va fi pe loc executat”²¹, iar „satele și localitățile în care populația s-a dedat la agresiuni contra armatei române vor fi rase, iar agresorii nimiciți”²².

Acceași pedeapsă se aplică pentru oricine va încerca să acționeze pe orice cale contra soldaților români sau germani sau să jefuiască depozitele ori populația civilă, ori să execute acte de sabotaj de orice natură sau acte de spionaj în zonă sau în spatele armatelor. Erau sancționați cu cele mai grele pedepse și cei care aveau cunoștință de asemenea agresiuni sau acte de sabotaj ori spionaj și nu le-au denunțat imediat autorităților militare și civile.

Toate aceste măsuri constituiau răspunsuri la acțiunile de jefuire a depozitelor de alimente și de materiale de război lăsate de inamic în retragere și care, în concepția autorităților românești, urmau să devină proprietatea statului și să fie folosite pentru nevoile generale de aprovizionare stabilite de autoritățile administrative și militare. În acest context, populației civile îi revenea datoria nu numai de a preda imediat materialele pe care și le-ar fi însușit, ci și de a indica autorităților locul unde acestea se găseau depozitate sau ascunse. Altfel, cine contravenea dispozițiilor respective urma a fi imediat judecat și sancționat²³.

Prezența „agresivă” a termenilor de „judecare”, „sanționare” sau „condamnare” își găsea sorgintea în ceea ce se petrecea pe front și în spațiile acestuia: distrugeri, jefuiri, sabotaje sau acte de spionaj. Un exemplu este orașul Cernăuți (unde rușii lăsaseră 20 de vagoane cu carne conservată), care avea un aspect sinistru. Unele clădiri din centrul orașului au fost incendiate sau distruse, calea ferată demontată din loc în loc, legăturile telefonice și centrala telefonică au fost distruse²⁴ de asemenea, iar depozitele și magazinele au fost, în cea mai mare parte, jefuite de soldații sovietici și de populație. Doar intervenția armatei a reușit să oprească jaful și să asigure ordinea²⁵. O sugestivă apreciere asupra acestei stări de lucruri aparține lui C. Kirițescu:

„Repezițiunea acțiunii armatei române n-a dat armatelor sovietice și bandelor de distrugători organizate răgazul de a aplica frumosului oraș soarta tragică ce a distrus peste câțva timp orașele basarabene. Toate clădirile principale, în frunte cu Palatul Metropolitan, sunt intacte, acesta fiind numai devastat, profanat și jefuit de odoarele scumpe ale capelei sale; de asemenea, au fost jefuite toate prăvăliile din centrul comercial. A fost dinamitată centrala ce furniza curent electric tramvaielor, orașului și câteva mori.”²⁶

Acțiuni de jaf asupra unor importante rezerve alimentare lăsate de inamic în retragere sunt consemnate și pentru orașul Herța, pentru comuna Săliștea, județul Hotin, sau în zona Fălești-Bălți. Iată ce consemnează, în acest sens, Raportul Informativ al Marelui Stat Major, Secția a III-a, din 9 iulie 1941:

„După ocuparea orașului Herța s-au găsit 4 vagoane făină, pe care le-a luat armata; în comuna Săliștea, județul Hotin, s-a găsit un mare depozit cuprinzând: 5 vagoane ouă, 2000 păsări, 100 vagoane fân presat, 10 vagoane conserve de ouă în frigider special, 1 vagon cu conserve de păsări, 45 porci vii, 1 presă cu motor; trupele depășind această zonă populația s-a dedat la jaf.”

O informație cu conținut similar aparține delegatului de la Iași pentru Chișinău, care raporta că și pe axa Fălești-Bălți se găseau depozite rămase de la ruși, pe care populația începuse să le jefuiască²⁷. Aceeași constatare și pentru strângerea, depozitarea și conservarea armamentului și a materialelor capturate de la inamic, care fuseseră jefuite de populație. Este vorba de avioanele căzute pe teritoriul nostru care, supuse jafului civil, au fost descompletate de piese utile, motoare, aparate de zbor etc. De aceea,

s-a cerut Subsecretariatului Aerului să intervină urgent și să trimită peste tot delegați pentru a pune în siguranță tot materialul care mai putea fi utilizat²⁸.

Departa de a fi rigidă, conducerea statului român asigura că, în teritoriile eliberate, vor fi desființate colhozurile și se va institui din nou libertatea culturii pământurilor și a circulației banilor, situație în care „statul își va rezerva numai controlul producției și al prețurilor”²⁹. Este, credem noi, evidentă intenția de desființare a sistemului economic centralizat în favoarea unei economii de producție și desfacere liberă, dar nu anarhică.

Faptul că numai o anumită parte a populației civile de pe Frontul de Răsărit avea o atitudine antiromânească este demonstrat și de insistența cu care s-a intervenit pe lângă generalul Antonescu, ca Divizia a 7-a să fie lăsată mai departe ca trupă operativă spre est și să nu fie imobilizată, pentru o misiune secundară, într-un teritoriu locuit în marea lui majoritate de populație românească, Bucovina. Era vorba de intenția Armatei a 11-a germană de a lăsa în Bucovina, ca trupă de ocupație, Divizia a 7-a, intenție cu care subșeful „Ialomiței”, generalul Nicolae Tătăranu, nu era de acord, în temeiul celor mai sus menționate³⁰.

Declanșarea celui de-al doilea război mondial și cu deosebire participarea armatei române pe Frontul de Răsărit a determinat, în rândul românilor, complexe stări de spirit, stări ce țineau de factorii obiectivi și subiecțivi, antrenați în evenimente și, în consecință, tot atâtea forme de manifestare.

Trebuie subliniat, totuși, din capul locului, că opinia publică românească era, în covârșitoarea ei majoritate, pentru eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei. Agresiunea sovietică din iunie 1940 și brutalitatea ei nu fuseseră defel uitate. Aceeași opinie publică știa că presiunile militare și politice ale Sovietelor împiedicaseră în august 1940 apărarea frontierei de vest față de revendicările teritoriale ale Budapestei. E drept că presiunile Berlinului fuseseră atunci și mai directe și impuseseră „arbitrajul”, de fapt dictatul de la Viena (30 august 1940).

Acum conjunctura se inversa. Cancelarul Reich-ului hotărâse atacul împotriva Uniunii Sovietice. Dată fiind și forța Wehrmacht-ului, opinia publică gândea că, printr-o campanie rapidă, amenințarea de la Răsărit va putea fi în sfârșit înlăturată³¹.

Convins de o asemenea perspectivă era și generalul Ion Antonescu, care, la 12 iunie 1941, afirma că forța de rezistență a armatei roșii nu trebuia

apreciată prea mult, deoarece populația din U.R.S.S. „își dorește eliberarea”, iar „spațiul ca aliat al Rusiei este eliminat acum de către motorul din aer și de pe pământ”³² al armatei germane. Liderii opoziției împărtășeau sentimente amestecate: dorința și vrerea de a elibera Basarabia și nordul Bucovinei de o parte, incertitudine și îngrijorare de altă parte. Aceste stări proveneau din faptul că România era angrenată acum într-un conflict continental, deși obiectivul ei era cu totul limitat și anume refacerea hotărului de răsărit pe Nistru³³.

Documentele de arhivă dezvăluie, și în rândul populației civile, sentimente de aprobare și de susținere, ca și sentimente de nesiguranță și de îngrijorare.

Sprrijinul moral și material din partea populației civile, demonstrat de documente, se exprimă sub diverse formule, care, în esență, exprimă starea de spirit a celui timp: „Starea de spirit a populației se menține bună”, stare de spirit pe care, la momentul respectiv, Ministerul Finanțelor o particulariza subliniind că „funcționarii săi au găsit imboldul patriot ca să-și dubleze efortul pentru a suplini lipsa celor plecați pe front”. În acest sens, „majoritatea, cu mult entuziasm și din proprie inițiativă, a subscris pentru întreținerea familiilor ostașilor”. Exemplificând, Ministerul Finanțelor menționează funcționarii de la Oficiul central de licitații, „care au cerut să li se rețină, lunar, salariul pe o zi pentru fondul de ajutor al răniților și al familiilor ostașilor căzuți la datorie pentru întregirea țării”. Merită a fi subliniată constatarea de ansamblu pe care o face Ministerul de Finanțe privind poziția contribuabililor față de război, care „își îndeplinesc îndatoririle către fisc fără rezerve și din tot sufletul”³⁴.

Informații similare sunt transmise Președinției Consiliului de Miniștri în data de 23 iulie 1941, prin care se înștiințează că:

„Populația românească primește în liniște veștile de pe front și manifestă multă atențiune față de răniții sosiți în interior”.

Mai mult decât grăitor este conținutul unei scrisori trimise pe front, din care străbate îndemnul și încrederea în justetea faptelor:

„Cu sfânta cruce în gând, cu atotputernicul Dumnezeu în inimă, cu credința că veți zdrobi balaurul roșu, cu urechea la comandă și cu ochii la inamic, veți pași victorioși cu credința în Christos și biserica lui.”³⁵

Pe fondul aceleiaşi stări de spirit se înscriu şi cereri de încorporare voluntară. Ele sunt şi mai sugestive, cu cât aparţin chiar celor două generaţii: generaţia primului razboi mondial şi, apoi, a celui de-al doilea razboi mondial. Astfel, Marele Cartier General înregistrează, în Ordinul de zi nr. 11 din 15 iulie 1941, cererea sergentului Olteanu Petre, contingentul 1925, din Regimentul 5 Dorobanţi, de a fi concentrat şi trimis pe front, precum şi cererea caporalului Stoica Badea, contingentul 1912, din acelaşi regiment, care a cerut să fie mobilizat şi repartizat la unitatea operativă. Caporalul Stoica Badea precizează, fapt demn de subliniat, că mai are doi fii mobilizaţi în acelaşi regiment, ambii la partea operativă. Cererile au fost aprobate, iar ei încadraţi, primul la Compania a 12-a, iar cel de-al doilea la Compania a 2-a, lângă unul din fiii săi.

Sensibil şi atent la asemenea fapte, „Ministrul Apărării Naţionale, General de Corp de Armată, adjutant I. Iacobici ordonă citarea prin Ordin de zi pe armată a sergentului T.R. Olteanu Petre şi a caporalului Stoica Badea”.

Există însă documente (Buletinul de Informaţii de la Marele Cartier General, din 21 iulie 1941, orele 20⁰⁰)³⁶ care, pe lângă sprijinul populaţiei şi împlinirea datoriilor, consemnează şi greutăţi: inflaţia, lipsa alimentelor de primă necesitate, salarii mici, scăderea puterii de cumpărare, precum şi greutăţi în aprovizionare. Astfel, funcţionarii aşteptau cu nerăbdare emiterea unei declaraţii din partea guvernului cu privire la stabilizarea preţurilor la articolele de primă necesitate şi la mărirea salariilor, iar pentru lucrătorii fabricilor din Moldova, care întâmpinau greutăţi, Inspectoratul Industrial Iaşi propunea ca aprovizionarea cu alimente a acestora să fie sprijinită de stat şi să se facă prin oficiile judeţene de aprovizionare³⁷. Pe lângă astfel de greutăţi, provocate de războiul în plină desfăşurare, sunt şi altele provocate de o campanie defetistă ce se duce în spatele frontului, cu sau fără intenţii. Ca răspuns, Comunicatul dat de Marele Cartier General la 9 iulie 1941 cerea, din ordinul generalului Ion Antonescu, să se facă un control sever al spatelui frontului, deoarece „oamenii fără ocupaţii bine precizate, la sosirea răniţilor în gări, îi plâng în loc să îi încurajeze, imită ginează dureri şi lipsuri inexistente”³⁸.

Pe aceeaşi coordonată se situează şi informaţia că în judeţul Făgăraş circula zvonul, care neliniştea populaţia, că recolta nouă de grâu va fi blocată de către un delegat al armatei române şi de unul al armatei germane, „lăsând proprietarilor strictul necesar pentru hrană şi sămânţă, şi că toate

vitele vor fi ridicate, cu excepția celor necesare³⁹ efectuării lucrărilor agricole.

Războiul purtat de România pe Frontul de Răsărit reliefează însă și profunde stări de spirit de încredere și de solidaritate. Un asemenea exemplu îl oferă tinerii români din comunele Maiêriste și Giurtelecul Șimleului, județul Sălaj, care au refuzat să se prezinte la unitățile militare maghiare, la care au fost chemați, cerând să fie trecuți în România, ca să lupte în armata română, deoarece ei nu știu limba maghiară⁴⁰.

Necunoașterea limbii maghiare era, credem noi, un pretext. Adevăratul motiv consta în dorința de a participa la război alături de frații lor. Solidaritatea națională era accentuată și de dorința românilor din Banatul iugoslav de a lupta voluntar pe frontul basarabean. În acest sens,

„Marele Cartier General, Eșalonul 2, a primit de la Corpul 6 Armată, la 17 iulie 1941, tabelele nominale de voluntari români din Banatul iugoslav, care doresc să lupte pe frontul basarabean. S-au înscris în total 512 voluntari, din care, reducând pe cei în vârstă de peste 40 de ani și cei care nu au făcut serviciul militar, rămân înscrși 282 voluntari: 4 ofițeri, 7 subofițeri și 271 trupă. Marele Cartier General a intervenit la Misiunea Militară Germană din România pentru a ușura trecerea acestor voluntari din Banatul iugoslav în România.”⁴¹

Pe o poziție favorabilă lui Antonescu și României se situau și intelectualii minoritari germani din Timișoara, care apreciau că „numirea Domnului General Ion Antonescu la Comanda forțelor germano-române este fără precedent în armata germană și arată că românii au câștigat nu numai încrederea, dar și iubirea Cancelarului Hitler” (Notă informativă de la M.C.G. din 10 iulie 1941)⁴². Acest fapt îi determina să afirme, cu toată convingerea, că România urma să fie refăcută în condiții mult superioare celor din prezent, spre deosebire de Ungaria, care era grav compromisă față de Germania. Intelectualii minoritari germani din Timișoara gândeau, credem noi, asemenea lui Antonescu, la refacerea României și în consecință la anularea Dictatelor din 26-28 iunie și 30 august 1940. La rândul lor, „sașii din Bistrița sunt din ce în ce mai nemulțumiți de purtarea autorităților maghiare și cer să fie repatriați în România sau Germania”⁴³.

Consemnând „purtarea autorităților maghiare”, documentul surprinde preferința sașilor din Bistrița de a fi repatriați în România, Germania ocupând locul al doilea ca opțiune. Primatul României în acest raport poate demonstra, credem noi, sentimentul acestora de apartenență la spațiul ro-

mânesc și credința că statul român le poate oferi suficientă protecție, în condițiile în care sunt convinși de obținerea victoriei armatelor germane și române pe Frontul de Răsărit.

În încheiere, subliniem că, în anii celui de al doilea război mondial, problema Basarabiei și a nordului Bucovinei s-a aflat în centrul preocupărilor diplomației, iar în prima fază, 22 iunie – 26 iulie 1941, în centrul acțiunilor militare. Ea a constituit pivotul dorinței și speranței de eliberare nu numai a conducerii statului și a armatei, ci și a opiniei publice, în majoritatea ei covârșitoare.

Urmărind evoluția evenimentelor și a stărilor de spirit pe Frontul de Răsărit, în prima fază a războiului, structura demersului nostru s-a conturat pe parcursul cercetării, ținând seama de raportul dintre mersul faptelor și valoarea materialului oferit de lucrările de specialitate și îndeosebi de documentele de arhivă militară. Documentele de arhivă privitoare la această perioadă ne-au oferit interesante mărturii referitoare la acțiunile întreprinse pentru înfrângerea Uniunii Sovietice, pentru reîntregirea teritoriului național și împotriva comunismului ca sistem ideologic, politic și statal. În acest context, printre altele, cercetarea ne-a atras atenția asupra unor aspecte interesante ale problematicii. Am remarcat, de exemplu, atitudinea principială a generalului Ion Antonescu privind starea disciplinară și ordinea de pe front și din spatele acestuia. Respectarea disciplinei, fără a face deosebiri, era, pentru Antonescu și armata sa, lipsită de subiectivism și echivoc. Demersul nostru, bazat pe cercetarea de arhivă, a dorit, de asemenea, să surprindă mentalitățile, stările de spirit și atitudinile exprimate în rândul opiniei publice românești de dincolo și de dincoace de Prut, cât și la nivelul locuitorilor de cetățenie ucraineană, rusă, germană etc. Cercetarea confirmă, cel puțin până în acest moment, pe lângă sentimente antiromânești, un plener sentiment de solidaritate națională, exprimat și de românii de pe teritoriul iugoslav și, cu deosebire, de cetățenii de etnie germană din diferite zone ale spațiului românesc.

Materialul de față și intențiile de viitor vor să întrească tabloul informațiilor despre participarea armatei române pe Frontul de Răsărit, cu nouăți referitoare la raporturile dintre armată și populația civilă, dintre armata română și armatele aliate, precum și cu documentări care conțin expresii și atitudini ale stării de spirit din spațiul și perioada tratată în contextul evenimentelor respective.

Conștienți că cele relatate nu sunt definitive, că ele pot fi și trebuie îmbunătățite, că în lămurirea unor chestiuni discuția nu se consideră încheiată, socotim bine venite orice sugestii și informații menite a înlătura eventualele semne de întrebare sau ambiguități.

DOCUMENTE*

I

Dezordine și indisciplină în spatele frontului

PATRIA către IALOMIȚA

De când au început operațiunile, Dl. General Antonescu, făcând zilnice inspecții pe front, a constatat în primul rând o completă lipsă de organizare și indisciplină a spatelui și a dat zilnic instrucțiuni care v-au fost comunicate, de modul cum trebuie să se procedeze. Totuși, sosind astăzi în zona Flamura, a constatat din nou că tot spatele era într-o dezordine de neînchipuit și anume:

a) Toate trenurile regimentare și formațiunile de servicii erau împrăștiate într-o zonă de culturi, cu caii lăsați liberi să pască și să distrugă ogoarele țăranilor, muncite cu atâta trudă pe o întindere de câteva sute de hectare. Toate culturile erau călcate în picioare și distruse, așa cum pe vremuri făceau hoardele sălbatice. Munca și averea țăranilor călcată în picioare și averea națională distrusă din indolența și nepăsarea celor mari și mici care priveau spectacolul fără a lua nici o măsură.

Acolo unde furajele nu sosiseră, trebuia să se cosească o porțiune de teren care să fie plătită proprietarului, iar nu să se devasteze zone întregi.

Dl. General Antonescu ordonă ca „Dacia” să ia măsuri a se institui de îndată o comisiune care să evalueze pagubele și să achite în contul celor vinovați stricăciunile, iar comandanților coloanelor și formațiunilor de servicii vinovați, precum și comandantului batalionului de pionieri care s-a pus în panică să li se aplice art. 58.

b) Coloanele și serviciile continuă a se mișca fără nici o ordine. Coloanele de zeci și sute de trăsură merg una după alta, deși s-a dat ordin să nu se vadă decât grupe de 5-6 trăsură la intervale de 50 metri grupă de grupă.

c) S-a dat ordin, de asemenea, ca formațiunile de servicii și coloanele să fie conduse de ofițeri activi energici, care să pună ordine și să asigure instrucția și disciplina oamenilor.

d) Oameni izolați forfotesc în toate părțile peste câmp, fără nici o treabă bine precizată.

Trupa a scăpat din mâna ofițerilor, care nu se interesează de spate, ceea ce înseamnă începutul debandadei care ar putea fi cauza panicilor la cel dintâi bombardament aerian sau terestru.

* Documentele sunt reproduse integral, titlurile fiind extrase din contextul acestora.

e) Serviciile hipo și auto funcționează fără nici o ordine; căruțe izolate sunt într-un continuu marș fără a se ști cine le-a trimis și pentru ce le-a trimis, camioane trimise la distanțe de câteva zeci de km. să transporte câteva kg. de material. Funcționarea serviciilor până la trenurile de luptă inclusiv, trebuie fixată cu plan și socoteală. Trebuie trimise unități constituite, sub comandă de ofițeri sau reangajați, care să facă anumite transporturi de aprovizionări sau evacuare. În această forfoteală neorganizată și neștiută chiar de șefii din spatele frontului, trupa și animalele sunt extenuate până la scoaterea lor din serviciu, de la începutul operațiunilor și fără nici un rost.

f) Oamenii sunt murdari, nespălați, nebărbierii și în cea mai mare destrăbălată ținută posibilă. S-au văzut între orele 10-12 într-o zi călduroasă și cu soare aproape toți oamenii cu mantale, unele deschise, gulere ridicate, alții complet dezbrăcați etc. Se interzice în mod categoric portul mantalei atât la ofițeri cât și la trupă, afară de caz de ploaie. Atât unitățile cât și serviciile, precum și orice detașament de lucru trebuie să fie toți în aceeași ținută ordonată de șeful respectiv. Oamenii detașamentelor de lucru își scot toți vestoanele și capelele, le aranjează pe toate în ordine într-un loc uscat și lucrează toți dezbrăcați. S-au văzut azi detașamente în care unii oameni erau în mantale, alții în vestoane, alții în cămăși și alții complet goi.

g) Animalele nu sunt îngrijite, sunt extenuate în marșuri fără rost, caii nu sunt adăpați și hrăniți la timp, iar alții sunt cu noroiul uscat pe ei de două zile. În fiecare dimineață trebuie să se facă inspectia ținutei și a curățeniei oamenilor și cailor, oricare ar fi situația. De asemenea, hrana oamenilor și a animalelor trebuie asigurată, oricare ar fi operațiunile în curs. De reușita organizării spatelui, a aprovizionărilor și evacuărilor depinde în cea mai mare parte reușita operațiunilor. Când din cauză de forță majoră aprovizionările și evacuările nu pot fi complet organizate, operațiunile trebuie suspendate și spatele organizat, altfel tot efortul trupelor va fi anihilat.

h) Printre cei care s-au găsit devastând culturile au fost și oameni din coloanele de transport muniții ale lui Zăgaz, de sub comanda căpitanului Negreanu. De asemenea, din Rgt. 1 grăniceri și din btl. 1 pionieri ai lui Zăgaz (căpitan Naum). Se va face o severă anchetă și ofițerilor vinovați li se va aplica art. 58.

i) S-au văzut cirezi de vite între care și vaci cu lapte urmând unitățile. Numai Marile Unități au dreptul de a avea parcuri de vite, care, de altfel, trebuie organizate. Unitățile nu au dreptul să poarte vite după dânsle. Se va controla cu severitate să nu se taie vaci cu lapte și viței, așa cum., de altfel, s-au dat nenumărate ordine.

j) La „Șoimul”, postul de comandă era în haos din cauza zgomotelor și activității neorganizate. Într-o tranșee de câteva zeci de metri, se aflau patru centrale telefonice în care ofițerii și trupa țipau la disperare fără ca în realitate să se poată înțelege cu unitățile în subordine. Dl. General Antonescu a comparat acest post de comandă cu o casă de nebuni. Fără calm, liniște, ordine și transmisiuni bine organizate nu se poate comanda. Dl. General Antonescu repetă din nou ordinul că fără postul de comandă, transmisiuni, aprovizionări și evacuări bine organizate și disciplină nu se pot conduce operațiunile și când o mare unitate ajunge într-o astfel de situație, trebuie să suspende operațiunile pentru a pune ordine în aparatul de conducere și organizarea spatelui. Pentru toate aceste nereguli găsite în spatele Comandamentului „Flamura”, s-a ridicat comanda comandantului acestei mari unități și s-a scos din funcție șeful de stat major.

Dl. General Antonescu atrage atențiunea încă o dată tuturor Comandanților de mari unități, de la cei mai mari până la cei mai mici, că orice neregulă, dezorganizare și destrăbălare ce se va mai găsi în spatele unităților va fi sancționată imediat prin ridicarea din comandă a șefilor respectivi.

ȘEFUL M.C. GENERAL
General (ss) Al. Ioanițiu⁴⁴

Nr. 296 din 6.VII.1941

2

Probleme întâmpinate în Basarabia eliberată

CORPUL 5 ARMATĂ
Stat Major, Bir. 3, Of. Poștal Nr. 34

CORPUL 5 ARMATĂ către PATRIA

Cucerirea Basarabiei a pus câteva probleme de o deosebită importanță:

1. Populația

După cum se știe, germanii din Basarabia au fost retrași anul trecut. La rândul lor, rușii au ridicat și deportat (sau executat) mulți români și basarabeni. În locul acestora, statul rus a adus ucrainenii, polonezii și rușii mai ales din regiunea Lemberg-Rawa Ruska, populație murdară și lipsită de orice sentiment românesc. La aceștia trebuie adăugați și rușii, ucrainenii și evreii care existau în Basarabia încă dinainte de 1940, cu defectele bine cunoscute. Unele localități au rămas pustii și în parte arse de ruși în retragere.

Apreciez că această populație trebuie evacuată dincolo de Nistru, cât mai curând; în locul ei și în localitățile pustii (majoritatea foste ale germanilor) ar trebui aduși fie moldovenii din Republica Moldovenească, fie români din vechiul regat. În afară de aceasta, este necesar să se recheziționeze fiecare casă pentru a aduna armamentul rămas de la ruși.

2. *Administrația și poliția* sunt inexistente. Nici până acum nu au sosit ordine privitoare la măsurile de luat. Din proprie inițiativă a trupelor și M.U. s-au numit primari și personalul strict necesar; trebuie însă să se ia măsuri urgente pentru ca autoritatea statului să nu sufere prejudicii. De asemenea, trebuie adusă imediat jandarmeria rurală, pentru a pune în siguranță populația și avutul, deoarece trupele se mișcă mereu, în conformitate cu planul operației și încă mai există răzleți din armata rusă ascunși prin acoperiri și culturi.

3. Școala și biserica

Mulți preoți și învățători s-au refugiat, au fost executați sau au fost deportați; alții s-au bolșevizat și au plecat în Rusia, o dată cu armata inamică. Unele biserici și școli au fost incendiate sau pângărite de bolșevici.

Este necesar ca, de urgență, să se numească personalul necesar, care să vină după instalarea jandarmeriei, pentru a purcede la reeducarea poporului mai ales cu ajutorul bisericii. Deocamdată, unitățile au organizat slujbe religioase.

4. *Căile de comunicații* sunt într-o stare deplorabilă:

- căile ferate distruse prin smulgerea raiurilor;
- drumurile nepietruite și podurile distruse, mai ales pe axele principale de pătrundere și în special de la raionul Cogălnic (inclusiv) până la Nistru;
- podurile improvizate construite de M.U. nu pot fi de durată, ploile fac absolut imposibil mișcările, mai ales pentru vehicule.

Este necesar să înceapă imediat o campanie de lucrări în comunicații, pentru a putea exploata mai bine teritoriul.

5. *Proprietățile*

După cum se deduce din raportul acestui Comandament Nr. 11.029 din 22 iulie, sunt bunuri imobile ai căror proprietari lipsesc:

- germanii evacuați anul trecut;
- românii refugiați în 1940 în România;
- românii deportați sau executați de ruși.

Unele proprietăți au fost luate de coloniștii aduși de statul rus, altele sunt pustii și părăginite, dar majoritatea au fost luate de statul rus și organizate în kolhozuri.

Trebuie să se studieze problema pentru a se găsi o soluție, pentru a evita jafurile și a nu se irosi o avere atât de mare.

6. *Recolta* am găsit-o în picioare; o infimă parte cosită.

După cum am raportat cu Nr. 11.029 din 22.VII.1941, situația este lipsită de claritate, deoarece sunt:

- a) Culturi ale kolhozurilor statului rus pe terenurile fără proprietari (a se vedea punctul 5 precedent);
- b) Culturi ale kolhozurilor constituite cu locuitori;
- c) Culturi pe terenurile locuitorilor executați sau deportați de ruși;
- d) Culturi pe terenurile locuitorilor refugiați în România.

Am dat ordin să se cosească și să se secere toate culturile, primarii ținând socoteală de culturile care nu aparțin locuitorilor prezenți. Însă ridicarea și treieratul recoltei este o problemă mai gravă, deoarece armata rusă în retragere a luat cea mai mare parte din animalele locuitorilor (în special caii, vitele de rasă etc.) și mașinile agricole. La fel, recolta viilor nu putea fi valorificată, deoarece rușii au luat foarte multe butoaie (în special din județul Cetatea Albă), trecându-le pline la est de Nistru sau întrebuițându-le goale la treceri improvizate pe Nistru.

7. *Depozitele* (cereale, vinuri, coloniale, farmacii, diverse materiale, etc.) găsite în zonă au fost jefuite de populație, până la sosirea armatei române.

Trupele noastre nu au putut să împrăști efectivele pentru paza acestor depozite, iar unitățile de exploatare nu au efective suficiente pentru cercetarea zonei, inventariere și pază. Trebuie întărit.

8. Capturi material de război

Înaintarea rapidă a trupelor nu a permis cercetarea zonei cu amănunțime. Am organizat un serviciu în acest scop însă deplasările C.A. vor împiedica desăvârșirea operațiunii în întreaga zonă de acțiune avută de la Prut la Nistru. Este necesar ca unitățile de exploatare și jandarmeria rurală să cerceteze întreaga zonă și să adune materialul de război împrăștiat pe un teren vast.

9. Moneda

Nu s-a dat încă nici o ordonanță privitor la relația (cursul) între rublă și leu; trupele nu pot face cumpărături sau le fac cu mare greutate, pentru că populația schimbă produse numai prin rublă. Este necesar să se ia măsuri pentru stabilirea cursului rublei și libera circulație a leului.

COMANDANTUL CORPULUI 5 ARMATĂ

General de Divizie, A. Son

Șeful de Stat Major
Colonel, M. Kiriacescu

Nr. 11.201 din 28.VII.1941⁴⁵

3

Stări de spirit edificatoare

PREȘEDINȚIA CONSILIULUI DE MINIȘTRI

Serviciului de Informații

Buletinul de informații

din 23 Iulie 1941

1. INFORMAȚII INTERNE

1. Starea de spirit a populației se menține bună. Populația românească primește în liniște veștile de pe front și manifestă multă atenție față de răniții sosiți în interior. (M.C. Gl.)

2. Serviciul de cenzură din Piatra Neamț semnalează că, în majoritatea corespondenței trimisă de familii către soldații de pe front, s-a constatat un entuziasm de epopee cu încurajări și îndemnuri sobre. Exemplul la sfârșitul unei scrisori: „cu sfânta cruce în gând, cu atotputernicul Dumnezeu în inimă, cu credința că veți zdrobi balaurul roșu, cu urechea la comandă și cu ochii la inamic, veți pași victorioși cu credința în Christos și biserică lui”.

3. Inspectoratul jandarmi Chișinău a luat măsuri, ca toate bunurile kolhozurilor rămase de la bolșevici, precum și inventarul lor ridicate în unele sate de populație, după retragerea trupelor sovietice să fie adunate, inventariate și depozitate, urmând a fi predate, cu forme legale, autorităților administrative. (Dir.Pol.)

4. În orașul Reni și în special în port se află mari cantități de cereale circa 1.000 de vagoane porumb, orz, fasole, făină și zahăr. Autoritățile și armata au instalat paza însă

cerealele se găsesc sub cerul liber. S-a comunicat Ministerului Economiei Naționale, cerându-i să ia măsuri urgente în înțelegere cu armata. (M.Af.Int.)

5. La Spitalul „Sf. Spiridon” din Iași s-au găsit și confiscat: 18 revolvere, 15 pistoale automate și bogat material de propagandă legionară. Au fost arestate 6 persoane. (M.C.Gl.)

6. În pădurea Rădeni jud. Bălți, s-a găsit un bogat material de propagandă comunistă, părăsit de trupele sovietice (Dir.Pol)

7. Jandarmii postului I.G. Duca din Legiunea Bălți, pe când mergeau să se instaleze în acea localitate, au fost atacați cu focuri de armă la 13 iulie de un grup de 18 evrei comuniști. Jandarmii au împușcat mortal 2 evrei iar restul au fost arestați și predați Curții Marțiale. (Dir.Glă Pol.)

8. Pentru cercetarea evreilor care au săvârșit acte de ostilitate contra statului. Inspectoratul jandarmi Chișinău a luat măsuri ca toată populația evreiască rămasă – în urma retragerii trupelor sovietice – să fie strânsă în unul sau două centre din fiecare județ pentru triere și cercetări.

Până la 15 iulie, în județul Bălți au fost adunați 3675 evrei, care sunt în curs de cercetare. (Dir.Glă Pol.)

9. La Brașov s-a descoperit un nucleu iridentist maghiar care se ocupa cu ducerea corespondenței în Ardealul cedat. Au fost arestate 7 persoane. (M.C.Gl.)

10. În ziua de 21 iulie, în mai multe orașe din Ungaria, ar fi avut loc manifestații ostile României, în semn de protest contra pancardelor afișate la noi cu inscripția: „Nici o brazdă românească nu se uită”. (M.Af.I.)

11. În rândurile ucrainenilor din Cernăuți se vedește, deși în mod rezervat, o atitudine antiromânească.

Conducătorii ucrainieni prin agenții lor, pregătesc populația de la sate pentru un eventual plebiscit făcând propagandă de la unul la altul. (Dir.Glă Pol.)

12. În ziua de 22 iulie au zburat la Constanța 3 avioane inamice care n-au aruncat bombe. Artileria antiaeriană germană a deschis focul doborând 2 avioane.

În noaptea de 22/23 iulie s-au aruncat la Constanța (între Cazino și farul mare) parașute luminoase.

În ziua de 23 iulie s-au aruncat 3 bombe la capul Midia stricând firele telefonice.

13. Ministrul României la Moscova, Dl.Gafencu, împreună cu personalul delegației a sosit în ziua de 22 iulie prin Giurgiu.

14. Marele Cartier General eșal. II a primit de la Corpul 6 armată la 17 iulie tabelele nominale cu voluntarii români din Banatul iugoslav care doresc să lupte pe frontul basarabean. S-au înscris în total 512 voluntari dintre care, reducând pe cei în vârstă de peste 40 de ani și pe cei care n-au făcut serviciu militar, rămân buni înscrși 282 voluntari dintre care 4 ofițeri, 7 subofițeri și 271 trupă. M.C.Gl. a intervenit la Misiunea Militară Germană din România pentru a ușura trecerea acestor voluntari din Banatul iugoslav în România.

15. La 22 iulie au fost capturați 2 parașutiști sovietici la Băeni-Tulcea. Asupra unuia s-a găsit un revolver și explozivi. Aveau misiunea de a executa distrugerea căilor ferate și podurilor din regiunea Tulcea. (Insp.Gl. Jand.)

16. Incendiul de frontieră de la Feleac a fost discutat de cele două comisii mixte germano-italiene stabilindu-se:

a) Zona de 200-250 m. în litigiu a fost declarată zonă neutră pentru grănicerii unguri și români până la fixarea definitivă a frontierei de o comisie mixtă de frontieră;

b) Postul de control român a rămas la vechiul său loc pe șoseaua Feleac-Cluj;

c) Patrurile ungare și române nu au voie să se aproprie mai mult de 100 de m de zona neutră;

d) S-a început imediat scoaterea țărușilor de marcare, înfipti atât de grănicerii români, cât și de cei maghiari;

e) Trupele maghiare s-au retras imediat în Cluj;

f) Țăranii au trecut la munca câmpului de o parte și de alta a frontierei;

g) S-a încheiat un protocol (Proces-Verbal) semnat de comandantul C.A. maghiar din Cluj și Comandantul Diviziei 20 română și președinții celor două comisii mixte.

În legătură cu acest incident suntem informați că Dl. Killinger a făcut un demers energetic către Ministerul Ungariei care se află la Sinaia cerându-i să înapoieze imediat la București spre a lua contact cu delegația Germaniei.

Ulterior ministrul Ungariei a făcut intervenții presante la Budapesta cerând a se renunța la orice acțiune.

Un dezertor ungur declară că acțiunea a fost pregătită cu câteva zile înainte și ar fi văzut baterii instalate la un km. sud Cluj.

Acest dezertor va fi prezentat comisiei mixte.

Protocolul încheiat va sosi în ziua de 24 iulie la București.

II. INFORMAȚII EXTERNE

U. R. S. S.

La Legația americană din București se afirmă că Statele Unite nu vor trimite nici un soldat și nici o armă să lupte pentru comunism. (S.S.I.)

2. În U.R.S.S. vor fi desființate kolhozurile și se va institui din nou libertatea culturii pământurilor și a circulației banilor. Statul își va rezerva numai controlul producției și al prețurilor. (Dir. Glă Sig.)

3. Din sursa italiană se anunță că Stalin ar fi luat conducerea noului comisariat al internelor și a siguranței publice⁴⁶.

BULGARIA

1. Diplomații bulgari din București desmint categoric versiunile cu privire la pretinse mișcări revoluționare comuniste în Bulgaria. Totuși în cercurile străine continuă a se vorbi de o revoltă comunistă și de aterizarea unor avioane comuniste pe aerodromurile Bulgare.

La legația turcă se afirmă chiar că agenții comuniști amenință securitatea călătorilor străini în Bulgaria. (S.S.I.)⁴⁷.

4

Pentru liniște, ordine și siguranță

Copie

După telegrama Nr. 337 din 8.VII.1941

P A T R I A

S-a copiat numai partea referitoare la comunicat

C O M U N I C A T

1. Se interzice cu desăvârșire jefuirea depozitelor lăsate de inamic care devin proprietatea statului și vor fi folosite pentru nevoile generale de aprovizionare, stabilite de autoritățile administrative și militare.

Se interzice de asemenea însușirea armamentului sau oricărui material de război părăsit de inamic pe teritoriul reocupat, material care de asemenea devine proprietatea statului.

Populația are datoria de a preda imediat materialele pe care și le-ar fi însușit, precum și de a indica autorităților locul unde acestea s-ar găsi depozitate sau ascunse. Cine va contraveni la dispozițiile de mai sus va fi imediat judecat și sancționat.

2. Oricine va încerca să acționeze pe orice cale în contra soldaților români sau germani, sau să jefuiască depozitele ori populația civilă, ori să execute acte de sabotaj de orice natură, de spionaj în zonă sau în spatele armatelor va fi executat pe loc.

De asemenea vor fi sancționați cu cele mai grele pedepse, cei care au cunoștință de astfel de agresiuni sau acte de sabotaj ori spionaj și nu le-au denunțat imediat autorităților militare și civile.

ȘEFUL M.C.G.
General (ss) Ioanițu⁴⁸

N O T Ă

S-a comunicat și Ministerului de Interne,
Ministerului Lucrărilor Publice, Ministerului
Apărării Naționale, Direcției Generale
C.F.R.⁴⁹

Mood aspects on eastern front during the liberation war
of Bessarabia and Northern Bukowina

S u m m a r y

During the World War II the problem of Bessarabia and Northern Bukowina was a main concern for diplomacy and in the first phase – June 22/July 26 1941 – for the military actions. It repre-

sented the central source of wish and hope of liberation not only for the leaders of state and army but also for the public opinion in its overwhelming majority.

Focusing on the evolution of the events and on the atmosphere on the East Front, the structure of this study took shape during the research period, taking into account the evolution of facts and the value of the material offered by the reference material and especially by the military documents.

The documents in the archives related to this period offered us interesting testimony about the actions taken to defeat the Soviet Union, for the reunification of the national territory and against communism as ideological, political and State system.

Under these circumstances, besides mentioning the main events the Romanian army contributed to, our study based on archive research also aims at capturing the mentalities, the atmosphere and the attitudes expressed by the public opinion of the Romanians on both sides of the Prut river together with those found concerning the population of different nationality: Ukrainians, Russians, Germans, etc. The research confirms at least until now besides anti-Romanian feelings, a strong feeling of national solidarity expressed by the Romanians living on Yugoslavian territory and mostly by the citizens of German origin living in different areas of Romania.

This study and the plans for further research try to complete the table of information about the participation of the Romanian army on the East Front, bringing new facts about the relationships between the Romanian and the allied armies, as well as documents containing expressions and attitudes reflecting the atmosphere in the space and time regarded in the context of the respective events.

Being aware of the fact that the above described are not final, that they may and must be improved, that the discussion concerning certain topics is not finished yet, we consider that any suggestions and information meant to eliminate the possible uncertainties or ambiguities are welcome.

Note

¹ Gheorghe Barbul, *Memorial Antonescu. Le IIIe homme de l'Axe. I*, Paris, 1950; Andreas Hillgruber, *Hitler. Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române. 1938-1944*, traducere după edițiile germane (Wiesbaden, 1954 și 1965), București, 1994; Maxime Mourin, *La drame des états de l'Axe, de 1939 à 1945*, Paris, 1957; Hermann Weber, *Die Bukowina im Zweiten Weltkrieg*, Hamburg, 1972; Thomas S. Blaton, *Ce știa președintele Truman despre România: Un raport al serviciilor secrete americane (1949)*, în românește de Ioana Ieronim ș.a., București, 1997; Grigore Gafencu ș.a., *La Roumanie devant la Conférence de la Paix*, I-II, Paris, 1946.

² Constantin Bușe ș.a., *Relații internaționale în acte și documente, 1939-1945*, vol. II, București, 1976; *Actul de la 23 August 1944 în context internațional: Studii și documente*, coordonator: Gheorghe Buzatu, București, 1984; *23 August 1944. Documente (1939-1944)*, vol. I, II, coordonatori: Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat, București, 1984; Ioan Scurtu, *Culegere de documente și materiale privind istoria României (1940-1944)*, București, 1978; *Antonescu, mareșalul României și războaiele de reîntregire. Mărturii și documente*, vol. I-IV, coordonate și îngrijite de Iosif Constantin Drăgan, Veneția, 1986-1990.

³ Antonescu-Hitler, *Correspondență și întâlniri inedite (1940-1944)*, vol. I-II, București, 1991; Gh. Buzatu, *România cu și fără Antonescu. Documente, studii, relatări și comentarii*, Iași, 1991; Marcel-Dumitru Ciucă, *Procesul mareșalului Ion Antonescu. Documente vol. 1,2*, București, 1996; I. Scurtu ș.a., *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*, București, 1995.

⁴ Mihai I al României, *Cuvinte către Români. Proclamații, interviuri, decalrații*, Iași, 1992; *Veteranii pe drumul onoarei și jertfei (1941-1945). Spre cetățile de pe Nistru (Mărturii, episoade*

documente privind acțiunile armatei române în campania de eliberare a Basarabiei, nordului Bucovinei și ținutului Herța) 22 iunie-26 iulie 1941, coordonatori: Vasile Bărboi, Gheorghe Ioniță, Alexandru Dușu, București, 1996, (se va cita *Veteranii...*); Mareșalul Ion Antonescu, *Istoria mă va judeca. Scrieri inedite*, București, 1993; Gheorghe Barbul, *Memorial Antonescu. Al treilea om al A-zei*, Iași, 1992; Gr. Gafencu, *Jurnal. Iunie 1940 - Iulie 1942*, București, 1994; Radu Rosetti, *Războiul pentru reeliberarea Bucovinei și Basarabiei*, București, 1942.

⁵ Gh. Buzatu, *România și războiul mondial din 1939-1945*, Iași, 1995; *Armata română în al doilea război mondial. Romanian Army in World War II*, coordonatori: Jipa Rotaru, Carol König, Alexandru Dușu, București, 1995; Dinu C. Gureșcu, *România în al doilea război mondial (1939-1945)*, București, 1999; Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei Sovietice, 22 iunie 1941 - 23 august 1944*, Iași, 1998; Ion Constantin, *România, marile puteri și problema Basarabiei*, București, 1995; Florin Constantiniu ș.a., *România în război, 1941-1945*, București, 1995; I. Scurtu, C. Hlihor, *Complot împotriva României, 1939-1947. Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța în vâltoarea celui de-al doilea război mondial*, București, 1994; Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial, 1939-1945*, Iași, 1995; Al. Dușu, M. Retegan, *România în război. 1421 zile înclăștate. Eliberarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord (22 iunie-26 iulie 1941)*, București, 1993; Ion Gherman, *Istoria tragică a Bucovinei, Basarabiei și ținutului Herța*, București, 1996; Anatol Petrencu, *Basarabia în al doilea război mondial*, Chișinău, 1997.

⁶ Arhivele Militare Române (de aici înainte AMR), fond Armata a 3-a, dosar nr. 306, f. 25 (Ordinul nr. 401/A, din 28 iunie 1941, semnat de Comandantul Armatei a 3-a, General C.A., Petre Dumitrescu).

⁷ Idem, fond 3831, dosar nr. 3799, f. 18-21 (vezi Anexa nr. 1).

⁸ Ibidem, f. 9-10.

⁹ Ibidem, f. 34.

¹⁰ Idem, fond Armata a 3-a, dosar nr. 306, f. 131.

¹¹ Idem, fond 3831, dosar nr. 3799, f. 28-29.

¹² Ibidem, dosar nr. 3768, f. 1. (vezi Anexa nr. 2).

¹³ Ibidem, dosar nr. 3799, f. 16.

¹⁴ Ibidem, dosar nr. 3768, f. 1.

¹⁵ Ibidem, dosar nr. 3823, f. 153.

¹⁶ Ibidem, f. 198 (vezi Anexa nr. 3).

¹⁷ Ibidem, dosar nr. 3799, f. 9.

¹⁸ Ibidem, dosar nr. 3823, f. 198.

¹⁹ Ibidem, dosar nr. 3799, f. 23. (Comunicatul „Patriei” către „Ialomița”, înregistrat la M.C.G., Secția Servicii, Eșalonul I, cu nr. 1333, din 6 iulie, 1941).

²⁰ Ibidem, f. 42 (Comunicatul „Patriei” către „Ialomița”, Secția Operațiilor, înregistrat de aceeași cu nr. 1909/11 iulie 1941, și transmis mai departe Secțiilor 1, 2, 3, 4, Propagandă sub semnătura Șefului M.C.G., General C.A., Alexandru Ioanițoiu).

²¹ Ibidem, f. 23.

²² Ibidem, f. 42.

²³ Ibidem, f. 33 (Comunicatul „Patriei” transmis de General C.A., Alexandru Ioanițoiu, după Telegrama nr. 337 din 8 iulie 1941, vezi Anexa nr. 4).

²⁴ Idem, fond 5417, dosar nr. 994, f. 34-35 (Nota Informativă din 7 iulie 1941, de la M.C.G., Secția a 2-a, Biroul I).

²⁵ Idem, fond M.C.G., dosar nr. 3799, f. 28. (Raportul „Flamura” către „Patria” și „Ialomița” înregistrat la M.C.G. Secția 4 Servicii, Eșalonul I, cu nr. 1494 din 8 iulie 1941).

²⁶ Constantin Kirilescu, *op. cit.*, p. 243.

- ²⁷ A.M.R., fond. 5418, dosar nr. 1910, f. 8.
- ²⁸ Idem, fond M.C.G., dosar nr. 3799, f. 37 (Comunicatul nr. 357 din 9 iulie 1941, transmis de „Patria” către „Jalomița”).
- ²⁹ Ibidem, dosar nr. 3823, f. 200 (Buletinul de Informații din 23 iulie 1941, Serviciul de Informații de la Președinția Consiliului de Miniștri).
- ³⁰ Idem, fond M.St.M., dosar nr. 2069, f. 54 (Adresa nr. 1620 din 8 iulie 1941, ce cuprinde Raportul „Jalomiței” către „Patria”, semnat de subșeful „Jalomiței”, generalul Nicolae Tătăranu).
- ³¹ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 94-95.
- ³² Antonescu-Hitler, *Correspondență...*, I, p. 104.
- ³³ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 95.
- ³⁴ A.M.R., fond. M.C.G., dosar nr. 3823, f. 75 („Buletinul de Informații” de la M.C.G., din data de 21 iulie 1941, orele 20⁰⁰).
- ³⁵ Ibidem, f. 196 („Buletinul de Informații” de la M.C.G., din data de 23 iulie 1941, înaintat Președinției Consiliului de Miniștri).
- ³⁶ Idem, fond Armata a 3-a, dosar nr. 306, f. 75.
- ³⁷ Ibidem.
- ³⁸ Idem, fond M.C.G. dosar nr. 3799, f. 36.
- ³⁹ Ibidem, dosar nr. 3823, f. 24. („Buletinul de Informații” de la M.C.G., din 16-17 iulie 1941).
- ⁴⁰ Ibidem, f. 76-79 („Buletinul de Informații” de la M.C.G., din 21 iulie 1941, orele 20⁰⁰).
- ⁴¹ Ibidem, f. 198.
- ⁴² Ibidem, f. 79.
- ⁴³ Ibidem, f. 76. („Buletinul de Informații” de la M.C.G., din 21 iulie 1941, orele 20⁰⁰).
- ⁴⁴ Ibidem, f. 18-21.
- ⁴⁵ Ibidem, dosar nr. 3768, f. 1-3.
- ⁴⁶ Ibidem, dosar nr. 3823, f. 153.
- ⁴⁷ Ibidem, f. 196-200.
- ⁴⁸ Ibidem, Dosar nr. 3799, f. 23-24.
- ⁴⁹ Ibidem, f. 32-33.

Ilie Gherheș

RESTABILIREA ADMINISTRAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN MARAMUREȘ (9 APRILIE 1945)

Consecințele „guvernării ucrainene”

În Maramureșul ocupat, mai mult decât în tot Ardealul, întârzierea re-instaurării administrației românești a avut consecințe tot mai dramatice cu fiecare zi ce trecea. Reintroducerea administrației românești în Ardeal și sărbătoarea organizată pe 13 martie 1945, la Cluj a făcut să renască în sufletele românilor speranța că nu vor fi abandonați de către statul român, cum s-a întâmplat la 20 iulie 1920 cu maramureșenii din dreapta Tisei. Atât partidele istorice cât și comuniștii căutau deja să acumuleze capital politic din această gravă problemă, speculând situația dată. La conferința prefecților, ținută în București la 29 martie 1945, ale cărei lucrări au fost conduse de Teohari Georgescu și la care a participat și primul ministru, dr. Petru Groza, urmau să participe și cei 13 prefecți din cele tot atâtea județe „cedate” (parțial sau total) Ungariei, în 1940. Prefectul de Maramureș, Ivan Odoviciuc, n-a participat, iar județul era ocupat de ucraineni. Evenimentele din Maramureș erau conștientizate, cu această ocazie, la nivel național, ca o mare neîmplinire, rămânând un obiectiv imediat al guvernului.

Liderul Vasile Ierima mărturisește următoarele, privind încercarea de restabilire a normalității în Maramureș:

„Imediat după miting am scris o scrisoare tov. Pogăceanu Vasile cu care țineam legătura în ilegalitate, în care am arătat cum se prezintă situația și l-am rugat să sesizeze C.C. al P.C.R. Scrisoarea am trimis-o prin frate-meu Ierima Pompei, la Cluj.”¹

Guvernul Groza și P.C.R. se decid să rezolve situația, conștientizând, în sfârșit, gravitatea ei. În acest sens este trimis în Maramureș, comunistul

Nicolae Goldberger. Acesta ia legătura cu organizația P.C.R. din Sighet unde i se expune în detaliu situația, dar, după ce stă de vorbă și cu maiorul Davidenco, concluzionează „că nu se poate face nimic, că Maramureșul rămâne anexat”, întorcându-se la București. C.C. al P.C.R. nu este mulțumit de activitatea lui Nicolae Goldberger și trimite din nou, un alt negociator, pe Nicolae Cumancu. Acesta nu numai că nu face față situației dar trece de partea separatiștilor și timp de două săptămâni, cât a stat în Maramureș, fiind cazat la Vasile Ierima, o va însoți prin județ pe Benkő Adela și vor face împreună propagandă în favoarea alipirii Maramureșului la Ucraina Subcarpatică, îmbrățișând astfel cauza proucraineană.

După aceste două eșecuri, Bucureștiul ia legătura cu Moscova și, după ce se încredințează că nu este voința expresă a Moscovei ca Maramureșul să facă parte din Ucraina, se hotărăște o acțiune mai energică aici. Pe 7 aprilie 1945 vine în Maramureș Vasile Luca, mult mai motivat și mai hotărât. Între timp, însă, Ivan Odoviciuc pune pază la toate intrările dinspre România în județ, cu misiunea de-a nu permite nimănui să-i conturbe „opera”. Pe Gutâi deci, una din porțile Maramureșului, pe unde a și venit Vasile Luca, acesta a fost întâmpinat de patrula lui Odoviciuc și somat a face cale întoarsă. Calitatea de maior în Armata Roșie, uniformă ce-o purta, fermitatea lui, dar și cei 18 inși înarmați ce-l însoțeau, i-au făcut pe milițienii ucraineni să bată în retragere, liderul de la București continuându-și drumul spre orașul Sighet, bântuit de fantoma ambițiosului Ivan Odoviciuc.

În discuțiile purtate cu inginerul Dumitru Cernicica, cetățean canadian acum, cu ocazia interviului realizat cu dumnealui și mai ales din însemnările lăsate nouă, am putut descifra acele probleme ce se ridicau în fața celor doi lideri comuniști. Domnul Cernicica scrie:

„Sosind în Sighet, Luca, după ce a stat de vorbă cu mine privind situația, s-a dus la Comisia Aliată de Control. Acelaș maior Zaharcenko i-a spus că el nu are nici o dispoziție și (că) «aici e România» ceea ce i-a spus și lui Goldberger.”²

După această convorbire, edificat asupra situației, superiorul de la București i-a convocat pe toți activiștii de partid locali pentru a-i consulta și a se lua o hotărâre. Spre norocul celor ce susțineau cauza revenirii la România a Maramureșului, secretarul de partid din Ucraina Subcarpatică, Zelezneac, nu a participat. Discuțiile au fost foarte lungi și contradictorii.

„Cei care susțineau *statu-quo*-ul era mai numeroși; cei mai fervenți susținători ai alipirii la Ucraina erau Szmuk Alexandru și surorile Benkő și bineînțeles cei veniți de dincolo de Tisa. Ca argument «puternic» era: «de ce să mai așteptăm când putem intra direct în socialism?». Cei care susțineau introducerea administrației românești erau: Moiş Ioan, Baias Eugen, Fisch Ernest, Stern Adalbert și bineînțeles, subsemnatul și Luca.”³

Nu s-a putut ajunge la nici o înțelegere. Susținătorii lui Odoviciuc insistau ca Vasile Luca să se deplaseze și la Ujgorod. Aceeași idee o susțineau și Motiola, ministrul de interne al Ucrainei Subcarpatice, venit de urgență la Sighet. Aproape obligat, Vasile Luca se deplasează la Ujgorod, capitala Ucrainei Subcarpatice. Aici, liderul de la București discută problema în litigiu cu președintele Turianița și cu alți oameni politici ucraineni. Punctele de vedere fiind ireconciliabile, după cum era de așteptat, rezultatul negocierilor a fost negativ. Vasile Luca se întoarce la Sighet, mai hotărât ca oricând și decide să se treacă la acțiune fără aprobarea Ujgorodului și dacă trebuie și „împotriva lor”. Împreună cu Dumitru Cernicica, pe 8 aprilie 1945, el stă de vorbă cu principalii lideri ai vieții politice din Sighet constituind, apoi, alt Consiliu al Frontul Național Democrat. Ca președinte al Frontul Național Democrat a fost ales dr. Iuliu Hodor – membru P.N.L., Frontul Plugarilor era reprezentat de Vasile Ierima și Moiş Ioan, din partea P.S.D. – Marina Vasile, din partea U.D.M. – dr. Szöllösy Tibor, iar P.C.R. era reprezentat de D-tru Cernicica și Baias Eugen.

Cei enumerați mai sus, împreună cu alte 20-30 persoane mai importante, sunt convocați la Prefectură, unde se constituie oficial Frontul Național Democrat. În fruntea acestui organism nou creat este ales președintele medicul Iuliu Hodor, vicepreședinte – Jakobiny Iosif, iar ca secretar, liderul comunist D-tru Cernicica. Prefectul urma să fie numit de guvern, iar interimatul era girat de către subprefectul Teodor Bocotei. Totuși ziarul „Poporul” din 9 aprilie 1945, îl anunță ca prefect pe dr. Iulian Chitta, subprefect pe Teodor Bocotei, secretar general al Prefecturii pe Varodi Iosif, prim pretor pe Borodi Ioan, iar cei 4 pretori erau: Lazarciuc Nicolaie – Plasa Sighet, dr. Năsui Găvrilă – Plasa Vișeu, Mihalca Grigore – Plasa Dragomirești și Socaci Nicolaie – Plasa Șugatag.

În orașul Sighet posturile au fost împărțite după cum urmează: dr. Iuliu Hodor – medic român – primar, dr. Szöllösy Tibor, avocat, maghiar – subprimar, și dr. Codrea Vasile, român – subprimar, Saldaciuc Alexandru,

ucrainean – secretar al Primăriei, dr. Groza Victor, evreu – șef al Poliției, Kaufman Emeric, subșef al Poliției, Covaci Alexandru, șeful Siguranței, Mendelovici Eugen, evreu – subșef al Siguranței și Mezei Gheorghe, ucrainean – șef al Serviciului Juridic.

Avocatul Mezei Gheorghe, implicat direct în acele evenimente, surprinde oarecum încordarea și fragilitatea tuturor deciziilor luate de unii precum și hotărârea și consecvența altora:

„În cursul conferinței a intrat în sală dl. Ivan Odoviciuc, președintele Consiliului Județean Ucrainean, întrebând ce se întâmplă aici? La aceasta a răspuns Vasile Luca. Odoviciuc a protestat spunând că el a fost pus de popor. Vasile Luca: «Care popor te-a pus, pe care nu l-ai întrebat? Nu poporul român te-a pus. Preluăm puterea. Realipim Maramureșul la România». Ioan Odoviciuc «Nu cedez!». Vasile Luca: «În acest caz te vom aresta!». Ioan Odoviciuc: «Protestez!».”⁴

Învățătorul Ioan Berinde ne spunea că Ivan Odoviciuc ar mai fi întrebat „ce să facă?” I s-a spus să treacă Tisa, lucru care s-a și întâmplat, stabilindu-se la Slatina, în Ucraina Subcarpatică, lăsând în Sighet două case și o „operă” eșuată.

Preluarea aparatului administrativ de la titularii regimului Odoviciuc s-a făcut, în general, fără incidente. Chiar Ivan Odoviciuc a predat cheile Prefecturii și ale „Casei” de bani lui D-tru Cernicica și subprefectului Teodor Bocotei după câteva proteste nesemnificative. Șeful Poliției a predat pistolul fără să opună rezistență, grăbindu-se să treacă frontiera. Adjunctul acestuia însă, un ucrainean localnic, din Cămara Sighetului, Pipaș Nicolaie, s-a opus, dar până la urmă și acesta a cedat în fața noilor autorități. Majoritatea milițienilor erau foști dobrovolți; unii au fost păstrați, iar locurile rămase libere au fost completate cu jandarmi români. Ceilalți funcționari ai administrației ucrainene, de fapt o parte a lor, au plecat singuri peste graniță de îndată ce și-au putut aduna lucrurile.

O eroare regretabilă a făcut noua administrație românească în privința preluării sediului „Bezpekăi”. Șeful acesteia, Polenciak și oamenii lui au trecut încă din 9 aprilie frontiera dar noaptea au revenit, mai bine înarmați și sediul nefiind încă preluat și păzit au putut să ia toate documentele și bunurile sechestrate în timpul ocupației ucrainene, trecându-le frontiera ca pe un fel de pradă.

Lucrurile fiind parțial lămurite, se cere aprobarea de la comandantul sovietic al orașului și după ce se obține, tot pe 9 aprilie 1945 se organi-

zează o mare adunare populară. Orășenii n-au prea îndrăznit să se arate de teama militarilor sovietici și a celor ucraineni dar, fiindcă era zi de târg, s-au strâns totuși, în jur de 400 de oameni, în Piața Unirii, unde s-a ținut adunarea. În jurul amiezii, din balconul cinematografului au luat cuvântul marcând evenimentul, pe rând: dr. Iuliu Hodor – primarul orașului, Vasile Luca – președintele Frontului Național Democrat din România, dr. Szöllösy Tibor – subprimarul orașului, din partea U.D.M., prof. Augusta Jurca – în numele femeilor democrate, Kormanski Andrei – din partea Sindicatelor, Ionescu – șeful gării C.F.R., D-tru Cernicica – secretarul P.C. Sighet și prof. Robu de la București, în numele Frontului Plugarilor.

Ziarul „Poporul”, autointitulat „ziar democrat”, în „ediția sa specială” din 9 aprilie 1945 scria pe prima pagină:

„La cererea guvernului democrat din România, Mareșalul Stalin, în numele guvernului sovietic a aprobat încadrarea Transilvaniei de nord în Administrația Țării și a Statului român.”

Aceeași publicație, în ediția sa de joi 11 aprilie 1945, preciza că „reîncadrarea Maramureșului în administrația românească” s-ar fi „făcut în urma ordinului Mareșalului Stalin”. Știută fiind dependența acestui ziar de fondurile N.K.V.D.-ului considerăm că anunțarea separată a reîncadrării Maramureșului la România „la ordinul Mareșalului Stalin” a avut și alt scop decât acela al informării publice, anume de a lăsa o porțiță deschisă negocierilor, creării oarecum a unui statut special acestei zone a țării noastre. Cu același entuziasm cu care descria pe 28 ianuarie 1945 alipirea la Ucraina Subcarpatică, acum este elogiată și revenirea județului la Patria mamă în paginile ziarului „Poporul”:

„În ziua reîncadrării județului Maramureș în administrația românească, capitala județului a îmbrăcat o haină de măreață sărbătoare. Întregul oraș plutea într-o mare de steaguri tricolore și drapele roșii. La orele 11 a avut loc marea adunare populară în parcul orașului. Deși populația nu a putut fi anunțată din timp, parcul era arhiplin.”⁵

Tot pe prima pagină a publicației citate mai sus aflăm că „marți dimineața”, prefectul Iulian Chitta a fost instalat și-a expus totodată programul de activitate în numele guvernului Groza. Între acestea, juristul dorea o totală colaborare cu subalternii, deschidere către cetățenii județului, către problemele lor, limba oficială fiind cea română dar fiecare „este liber să

influențeze limba sa". La propunerea funcționarilor, programul era stabilit de la ora 8 la ora 15.

Așezate oarecum în matca lor firească, lucrurile începeau să evolueze în sens pozitiv. Conducătorii Frontul Național Democrat și ai delegației de la București se răspândesc în județ spre a împărtăși vestea tuturor locuitorilor. Pe drum, Vasile Luca oprește mașina și îl întreabă pe un țăran dacă a fost la adunare. Acesta venea de la târg și îi răspunde că da. Comunistul de la București insistă, dorind să-i cunoască și părerea despre cele petrecute. Țăranul spune că are o părere bună și că „d-nul de la București (adică el, Vasile Luca – n.n. I.G.), a vorbit așa de mândru că numai Ilie Lazăr îl poate întrece!” Evident că n-a fost prea inspirată insistența lui Vasile Luca dar oricum el a aflat că și-a atins scopul. În mai toate satele s-au risipit apoi frunțașii români în acele zile, împărtășindu-și bucuria. Despre cum a fost primită la Ieud vestea, ne mărturisește același neobosit învățător Grigore Balea:

„În ziua de 9 aprilie 1945 a sosit în comună o mașină turist cu care a venit prof. Robu din conducerea Frontului Plugarilor, însoțit de preotul Alexandru Chindriș care era originar din Ieud. S-a organizat o adunare populară unde numiții au luat cuvântul arătând că Ardealul de Nord a fost retrocedat României, inclusiv Maramureșul, în urma anulării Dictatului de la Viena. În comună a domnit o atmosferă sărbătorească. Oamenii s-au sărutat de bucurie. Cu această zi a început viața normală a comunei, încadrată în hotarele României.”⁶

Moștenirea lăsată de „regimul Odoviciuc” era catastrofală, mai ales în ceea ce privește relațiile interumane și interetnice. Noii conducători aveau de rezolvat multe probleme dar cea mai importantă era cea a refacerii punților de încredere dintre toți cei ce trăiau în hotarele județului Maramureș, atât de disputat. O problemă însă nu suferea amânare, aceea a arestațiilor din timpul „regimului Odoviciuc”. Unii dintre ei se aflau la Ujgorod, iar alții erau în închisoarea din Sighet. Aceștia din urmă au fost aduși aici în urma confruntării militare de la „podul de piatră” de la Vad. Între aceștia se aflau: dr. Petru Mihalyi, dr. Emil Forna, Vasile Nistor, dr. Grigore Bota, dr. Simion Bota și alții. Pe toți aceștia, la primele ore ale zilei de 10 aprilie 1945 i-a eliberat Dumitru Cernicica și noul procuror al orașului – Pop Ștefan.

Administrația românească de la 9 aprilie 1945 nu era din cele mai bune pe care o meritau și o așteptau românii maramureșeni. Ea era una obișnuită pentru acele vremuri:

„Nu se poate spune că a fost o administrație bună, nici măcar nu era românească, fiind numită de guvernul comunist al lui Groza, care îi favoriza pe neromâni. Dar în orice caz, Maramureșul rămânea parte inalienabilă a Regatului român și aceasta era ceea ce doreau oamenii în primul rând.”⁷

Patriotismul de care au dat dovadă românii maramureșeni, lupta disperată, până la jertfa supremă, precum și luciditatea și fermitatea de care au fost capabili unii lideri comuniști de la București, au făcut să eşueze lamentabil planurile „regimului Odoviciuc”. Situația era însă destul de critică în toată Transilvania, iar ecoul ei negativ găsea teren fertil în Maramureșul bântuit încă de fantoma lui Odoviciuc. Pe lângă zvonurile că la Satu-Mare se înrolează voluntari în armatele americane și engleze pentru a lupta împotriva sovieticilor mai circulau vești alarmiste de cedare a Maramureșului la Ucraina, a unor părți din Transilvania către Ungaria sau de cucerire a întregii țări de către Armata Roșie:

„La începutul lunii martie a.c. s-au răspindit tot felul de zvonuri din partea reacționarilor fasciști, căutând să demoralizeze populația și anume că se va lua o fâșie de pământ din Maramureș, Crișana și Banat, că trupele japoneze au intrat în Siberia, iar trupele sovietice se întorc de pe front pentru a ocupa București”,

se arăta într-un raport informativ al prefectului de Hunedoara, din aprilie 1945⁸.

Din nefericire, aceste zvonuri alarmiste erau tot mai credibile după cum evoluau lucrurile în plan general european sau numai în ce ne privește pe noi. La 5 aprilie 1945, premierul cehoslovac Zdenek Fierlinger, în condițiile în care Praga era ocupată de Armata Roșie, la presiunile Moscovei, se exprimă public în favoarea încorporării Ucrainei Subcarpatice la Ucraina Sovietică, deși România și Cehoslovacia nutreau dorința de a avea frontieră comună. Demnitarul cehoslovac afirma că decizia a fost luată „de noi în conformitate cu voința populației ucrainene, a Ucrainei Carpatice, în mod democratic și în deplină prietenie între Cehoslovacia și Uniunea Sovietică”⁹.

Linștiți fiind dinspre Cehoslovacia, naționaliștii ucraineni nu se astâmpără, experimentând alte forme de propagandă pentru a rămâne în atenția opiniei publice. Ei acționau atât în dreapta Tisei, unde urzeau noi planuri, cât și în stînga râului, unde le puneau în aplicare. Orice mijloc care le putea servi interesele era exploatat și nici o ocazie nu era ratată. Problema cehoslovacă era des invocată și folosită drept argument al acțiunilor lor.

Același ziar, „Poporul”, pe prima pagină, în 24 iulie 1945, promova următoarea informație:

„Radio București anunță: În ziua de 24 iunie a.c. au luat sfârșit conversațiile dintre domnii Molotov și Fierlinger, primul ministru cehoslovac, încheindu-se un acord în privința teritoriului cunoscut sub numele de Rusia Subcarpatică, care în urma tratatului de la Saint-Germain, din 1919, a fost alipit Cehoslovaciei ca teritoriu autonom. Acum această regiune, din voința poporului și înțelegerea pașnică a celor două guverne, s-a reatașat Patriei Mame Ucrainei Sovietice.”¹⁰

După cum rezultă din mai toate rapoartele organelor specializate ale statului român în culegerea de informații precum și din dările de seamă administrative, Ivan Odoviciuc, trecut în Ucraina Subcarpatică și stabilit la Slatina, încerca să reactiveze mișcarea secesionistă. De mai multe ori sunt semnalati ofițeri sovietici sau agenți ucraineni care desfășurau muncă de lămurire cu autoritățile și locuitorii satelor ucrainene. De obicei aceștia veneau ziua și se retrăgeau seara, peste frontieră, granița fiind lesne de trecut deoarece au fost retrase trupele de grăniceri române, activitatea acestor propagandiști era foarte ușor de realizat. Ei și-au recrutat oamenii dintre locuitorii satelor ucrainene, mai ales dintre dobrovolți, eliberându-le tot felul de documente de comercianți cu care se puteau ușor deplasa în tot Maramureșul.

Îndeaproape supravegheat, fenomenul este bine stăpânit totuși de organele statului român:

„...după informații ce le deținem, polițiști ucraineni camuflați în uniforme sovietice, intră pe teritoriul țării unde fac propagandă pentru atașarea județului la Ucraina Subcarpatică, în acest scop au lansat și aici liste de subscripție.”¹¹

Raportul șefului Poliției de Reședință Sighet din 31 ianuarie 1946, destul de bine întocmit și suficient de amplu, continuă referindu-se la persoana în speță, respectiv la Ivan Odoviciuc:

„Astfel, după informații ce le deținem și cunoscutul agitator ucrainean Odoviciuc a fost în județ în ultimul timp, camuflat în uniformă sovietică și făcând vizite în satele ucrainene, în acest județ, 13 la număr.”¹²

În acest climat de nesiguranță și fragilitate a autorității a fost nevoie de intervenții mai aspre ale organelor abilitate. Răspîndirea zvonurilor anexioniste sau de altă natură dar tot împotriva statului român au necesitat

luarea de măsuri ordonate chiar de miniștrii de resort și apoi de organele lor din teritoriu. Prin adresa nr. 3813 din mai 1946, a Prefecturii Maramureș, subprefectul Teodor Bocotei cere celor patru pretori și primarului Sighetului să acționeze pentru liniștirea spiritelor, în conformitate cu ordinul M.A.I. nr. 14704-A din 2 mai 1946:

„.... cu onoare vă rugăm să binevoiți a aduce la cunoștința tuturor locuitorilor din raza Dumneavoastră de activitate că Maramureșul a fost, este și va fi totdeauna românesc, conform hotărârii miniștrilor de externe ai marilor puteri, de la Paris și să nu dea crezare nici unui zvon că Maramureșul va fi cedat.”¹³

Numeroase au fost cauzele de nesupunere față de autoritățile românești și, mai ales, săvârșirea unor acte cu totul reprobabile și nejustificate: au fost împușcați unii români întâlniți izolați, molestați și bătuți unii jandarmi, jefuiți cei ce treceau prin satele ucrainene, au fost prădate case izolate din Bârsana și Rona de Jos ș.a.m.d. Toate aceste acțiuni, neînțelese azi, se întâmplau la adăpostul condiției de dobrovolț și cu o ușoară complicitate a unora din comandanții sovietici. Dobrovolții își păstrasera armele și uniforme militare, ceea ce le crea un statut aparte și o anumită „imunitate”. Un raport al Poliției Sighet, confidențial și personal, îl informa pe prefect despre cazul de la Rona de Jos când, voluntari din Rona de Sus și Crăciunești au venit să-și ia fân pentru animalele proprii din hotarul și proprietatea comunei românești Rona de Jos. Locuitorii români din acest sat au sărit să-și apere avutul. S-a ajuns la o încăierare sângeroasă. S-au tras focuri de armă, a fost rănit un dobrovolț, apoi dus la spital. Șeful de post din Bocicoiul Mare încercând să aplaneze conflictul a fost bătut și el de dobrovolți.

Tot la astfel de „acțiuni banditești” se pretau și dobrovolții din comunele Poienile de Sub Munte și Repedea. Aici ei erau sprijiniți de agenții de propagandă a ideii de alipire la Ucraina Subcarpatică. Într-un document privind *Istoricul iridentei ucrainene*, cercetat în Arhivele S.R.I. București se arată:

„Sprijiniți de acest fapt (condiția de dobrovolț – n.n. I.G.) se dedau la devastări și distrugerea avutului public și al Statului cum sunt: păduri, locuințe silvice, locuințele statului părăsite din cauza războiului, fabrici și altele, pe motiv că în această rază este Ucraina și nu România.

S-au întâmplat cazuri în anumite discuțiuni cu populația ruteană când s-au auzit vorbindu-se cu cuvintele: «Aici este Ucraina și nu România și noi nu am luptat contra nemților și ungurilor pentru România, ci am luptat pentru Ucraina!».

Întreaga populație ruteană, deși știu în majoritate să vorbească în limba română totuși refuză a vorbi, vorbind numai în limba ucraineană, chiar și funcționarii administrativi, iar în biserici slujba se oficiază numai în ucraineană.”¹⁴

În Rona de Sus, localitate cu populație ucraineană, fărădelegile la care s-au dat locuitorii acestui sat n-au cunoscut măsura. Aici un grup de naționaliști locali, „frunțași ai satului”, instigați din afară și sprijiniți din interior de însuși primarul lor, Lauruc Alexa, jefuiesc pădurea statului, își iau loturi de pământ, adresează plângeri repetate către toate organele statului, perturbă desfășurarea serviciului telefonic și poștal ș.a. Cea mai mare preocupare a lor era să înalțe drapelul ucrainean cu inscripția „Trăiască Unirea Maramureșului cu Rusia Sovietică!”, pe sediul primăriei ori de câte ori s-a dat jos de organele administrației românești sau de jandarmi. Cazul fiind raportat la Prefectură, aici s-a deplasat o comisie de anchetă care a fost „arestată” timp de 6 ore până au venit ofițerii jandarmi români și au eliberat-o. Într-un proces verbal încheiat la 1 septembrie 1945, datorită acestei „practici” deja, Gheorghe Tomoiagă, notarul primăriei, nota:

„Drapelul nu a fost ridicat pe Primărie de primar ci de către voluntari ruteni găsiți în această comună. Drapelul a stat pe edificiul Primăriei până în ziua de 15 august când un domn colonel rus a îndepărtat drapelul și sigiliul rusesc l-a nimicit.”¹⁵

Atitudinea primarului Lauruc Alexa față de organele ierarhic superioare era una vecină cu comportamentul haiducesc de odinioară. La un ordin al Prefecturii Maramureș, prin care urma să dea explicații privind abuzurile silvice, el răspundea pe un ton, mai degrabă ironic:

„.... S-a întâmplat că s-a distribuit terenul disponibil în pădurea Statului ca fâneați și arături și locurile cu corciuri dat în cultivarea cartofilor. În această privință s-a obținut aprobarea Comitetului Poporului Județean prin președintele Odoviciuc și aprobarea Comandantului Armatei Roșii.”¹⁶

Invocând aceste argumente, de fiecare dată, el dădea o conotație politică demersurilor sale și nu mai accepta să dea explicații autorităților românești, solicitând o comisie din care să facă parte și un delegat, ofițer al Armatei Roșii.

Ca și în alte localități cu etnici ucraineni, în Rona de Sus tinerii refuzau să se prezinte la recrutare. Din cei 319 înscrși, s-au prezentat în fața comisiei, în ziua de 26 octombrie 1945, doar 2, ceilalți motivând „că nu

sunt încă stabilite granițele Țării". După cum reiese din mai multe rapoarte ale șefilor de post, printre cei ce-i îndemneau pe tineri să nu se înroleze în Armata Română era și pretorul Lazarciuc Nicolae. Ordonându-se cercetarea acestui funcționar public, subprefectul Teodor Bocotei concluziona:

„Numai atâta știu că din comuna lui natală, Lunca la Tisa, nu s-au prezentat nimeni, nici la verificare și nici la comisia pentru verificarea tabelelor de recensământul claselor 1917-1945. Din celelalte comune ucrainene s-au prezentat un număr foarte redus... D-l Lazarciuc Nicolae, sub regimul ucrainean a fost subprefect și secretar al Comitetului Popular din Maramureș. În prezent, d-l Lazarciuc Nicolae s-a încadrat pe linia Partidului Comunist Român.”¹⁷

Acest caz este, poate, cel mai elocvent pentru a înțelege că dușmanii dovediți ai statului român (a declarat în mai multe sate că tinerii ucraineni nu vor face armata la români, întreținea relații cu Odoviciuc, acesta vizitându-l de mai multe ori, după ce a fost alungat din Prefectură), ocrotiți acum de umbrela protectoare a partidului comunist, puteau să desfășoare, în continuare, camuflați, aceeași activitate antiromânească.

Delictelor silvice, actele de ultraj la adresa autorităților, sabotajele de tot felul au determinat autoritățile românești să ia măsura înființării unei judecătoria rurale la Rona de Sus, instanță care a funcționat până în 1952. Situația s-a mai potolit la 23 iulie 1946, când sunt eliberați din Sighet unii voluntari din Rona de Sus iar căpitanul Popovici Coriolan, comandantul Legiunii de Jandarmi Maramureș, raporta superiorilor săi de la Oradea:

„S-a dat ordin șefului de post ca la cel mai mic semn de agitare sau instigare la agitare să-i aresteze și cu acte dresate să-i înainteze direct Curții Marțiale, precum și a-i supraveghea îndeaproape.”¹⁸

Odată cu revenirea Maramureșului la Regatul României, la Sighet și în județ s-a acționat pentru înlocuirea structurii de conducere ucrainene, inițiate și puse în practică de Ivan Odoviciuc și acoliții săi. Prin ordonanța nr.7 din 31 iulie 1945, a Prefecturii Maramureș, se dispune:

„Tuturor primarilor din Plasă, la reședință. Potrivit ordinului Prefecturii nr. 4094 din 14 august 1945, și în conformitate cu ordinul Ministerului Afacerilor Interne nr. 17277 din 19 iulie 1945, Vă trimitem ordonanța nr. 7 din 31 iulie a.c. referitor la anularea hotărârilor aduse de la Sfătul Poporului din Maramureș, de sub dominația d-lui Odoviciuc, rugându-vă să binevoiți a Vă conforma și a o pune spre afișare.”¹⁹

Lucrurile începeau să se așeze în matca lor firească, totuși inițiativa iresponsabilă a lui Odoviciuc și a susținătorilor săi a fost de natură să îngrijoreze întreaga țară. În raportul informativ din luna decembrie 1945, prefectul județului Hunedoara nota:

„Vești rele ne vin din Maramureș unde un fost hitlerist, conducător al Partidului Național Creștin, avocatul Odoviciuc (originar ucrainean din Bucovina și colaborator al lui Robu), a ajuns dictator, încercând să dezlipească Maramureșul din corpul României. Numitul a dus în eroare pe mareșalul Stalin, prin faptul că populația de acolo ar dori alipirea cu Ucraina Subcarpatică. Când colo, majoritatea zdrobitoare a populației din Maramureș cere instalarea autorității românești.”²⁰

Recunoscând rolul capital jucat de comuniști în rezolvarea acestei probleme în mod favorabil statului român, oamenii Maramureșului își puneau mari speranțe în guvernul dr. Petru Groza. Din punct de vedere diplomatic problema era deja lămurită, rămânând însă, tot în sarcina actualului guvern, să elibereze pe românii arestați și duși la Ujgorod de miliția ucraineană. Situația disperată a acestor patrioți români l-a determinat pe I.P.S.S. Colan, episcopul Oradei Mari, ca în cuvântarea sa, rostită la 15 martie 1945, în ședința Consiliului de Miniștri, să solicite:

„În ziua luminoasă de astăzi domnul președinte a adus o bucurie atât de mare între cetățenii noștri în legătură cu întoarcerea Ardealului la Patria Mamă. Și eu aș vrea să-i fac o rugămintă: să li se dea drumul, dacă mai sunt închiși și l-aș ruga pe domnul președinte, dacă se poate, să se intereseze de cazurile nenorociților preoți din Maramureș.”²¹

Cei peste 600 dobrovolți înrolați în Armata Roșie din 12 localități ucrainene sau mixte, odată reveniți de pe front, solicitau pământul și drepturile ce li s-au promis. În localitatea Valea Vișeuului, deși au fost recrutați 19 inși, în fondul Camerei Agricole Maramureș se află un document prin care 14 inși au fost împroprietăriți din pământul statului român și al proprietarului Găborean Vasile, etnic român din Petrova, în medie cu 3,42 jug. pământ arabil și fânaț. Nici în acest sat și nici în cel vecin, Bistra, nu s-au semnalat incidente deosebite. Mai mult decât atât, locuitorii din Bistra, în frunte cu preotul Leahovici Andrei și Maricec Petre – secretarul Primăriei, refuză să facă parte din Frontul Ucrainean Democrat deși era de față Lazarciuc Nicolae, președintele acestei organizații etnice ucrainene. Secretarul cere să-i fie retrasă calitatea de președinte al Frontului Ucrainean.

nean Democrat Bistra deoarece el nu a dorit asta, a fost numit, iar cetățenii ca și cei din Valea Vișeuului, refuză categoric să se înscrie, afirmând că lor nu le trebuie politică²².

Situația era în bună parte lămurită. Autoritățile românești devin mulțumite, iar șeful Poliției Sighet, referindu-se la dobrovolți, concluzionează:

.... Totuși, în sufletul lor ei tot mai speră într-o împlinire a visului lor. Singurele elemente care se dedau la anumite provocări sunt voluntarii în Armata Sovietică (dobrovolți) care prezintă autorităților fel de fel de pretenții nejustificate, abuzând de faptul că au fost voluntari în armata sovietică, probabil, tocmai cu scopul de provocare. Astfel ei introduc în toate problemele pur economice și un colorit politic, putând fi calificați ca un element recalcitrant.²³

Această ultimă precizare a șefului Miliției Sighet este justă, cei aproximativ 23.000 ucraineni erau prea bine situați în organele statului, atât datorită moștenirii dobândite de la Odoviciuc, cât și prin cei veniți între 1940-1944. Problema cea mai supralicitată era cea a dobrovolților. În diferite plângeri ei ajung să aprecieze a fi până la 1.500-1.600, uneori chiar 3.600. Toate aceste date sunt exagerate. După cum rezultă dintr-un document al chiar F.U.D.-ului, ștampilat și semnat, adresat Prefecturii pentru a obține drepturi materiale și bănești, document întocmit la 20 aprilie 1945, aceștia au fost în număr de 652, recrutați din 12 localități. Cea mai mare parte a lor s-au întors de pe front deoarece au fost recrutați în toamna și iarna 1944-1945 când războiul era pe sfârșite.

Văzând cum era supravegheată situația de către statul român, este interesant să observăm și interesul altor state pentru acest insolit eveniment istoric: S.U.A., spre exemplu își trimite în zonă mai mulți agenți cunosători suficient de bine ai situației. Dintr-un astfel de document întocmit de un ofițer de informații american reiese clar ideea că la masa tratativelor, statele mari își pariază propriile interese folosind doar ca miză conflictele statelor mici, aflate în cumpăna istoriei. Respectivul ofițer recomandă guvernului american:

„Dacă guvernul sovietic va insista puternic la aceste pretenții, Statele Unite nu vor avea motive de impus pentru a menține o opoziție stăruitoare și s-ar putea să-și dea acordul în schimbul unei concesiuni din partea Guvernului Sovietic în altă parte.”²⁴

Dacă americanii întrețineau legături pe față sau nu cu familia Mihalyi, pe ofițerii englezi îi informa chiar medicul Iuliu Hodor situat de atâtea ori

în centrul evenimentelor acelor vremuri, demersuri pentru care, ulterior, fiind denunțat, a fost percheziționat la domiciliu, găsindu-i-se între două tavane improvizate, false, un depozit apreciabil de armament și muniție, motiv pentru care a fost, apoi, arestat, anchetat, găsindu-și sfârșitul în mod tragic, în timpul unei anchete la Securitate.

Nici sovieticii nu au rămas pasivi față de aceste evenimente. Pe lângă faptul că tot acest scenariu a fost instrumentat de ofițeri superiori N.K.V.D., guvernul de la Moscova se mai informa și prin alte surse; astfel, în 16 iulie 1945, consilierul politic Dangulov îi adresa o telegramă generalului Gribanov și prin acesta lui Vișinski, despre situația din Maramureș. Pentru a întocmi acest document el s-a deplasat la Ujgorod și la Sighet, reușind să descifreze întreaga problemă.

Cert este că sovieticii au sprijinit doar până la un punct acțiunea secesionistă a ucrainenilor în Maramureș și:

„Fără să cunoaștem adevăratele motive ale încercării sprijinirii acțiunii secesioniste, trebuie să precizăm că introducerea administrației românești în Maramureș, ca și în restul Transilvaniei, nu este exclusiv rezultatul voinței Uniunii Sovietice sau al alianței Ungariei până la capăt cu Germania nazistă, deci un fel de pedepsire a Ungariei, ci și efortul unor lideri locali români, a unor oameni simpli care au mers pe timp de iarnă, noaptea, până la porțile Sighetului pentru a fi acolo împușcați de Milițiile ucrainene precum și a liniei naționale ferme a celui care, înainte de a fi comunist, a știut că este român (Lucrețiu Pătrășcanu – n.ns. I.G.).”²⁵

Atât Lucrețiu Pătrășcanu, care a rostit la Vișeu de Sus și Sighetu Marmației mai întâi memorabilele cuvinte ce vor face epocă după discursul de la Cluj, cât și Vasile Luca au dovedit un mare patriotism în rezolvarea acestei probleme. Maramureșenii i-au cinstit, botezând cu numele lui Lucrețiu Pătrășcanu, Ateneul din Sighet; șantierului național Salva-Vișeu i-au zis Vasile Luca, iar deputat de Maramureș a fost desemnat să candideze savantul C.I. Parhon care era președintele Asociației de prietenie româno-sovietice (A.R.L.U.S.).

Astăzi opinia istoricilor se îndreaptă înspre a se sublinia rolul U.R.S.S. Episodul, incidentul istoric numit Ivan Odoviciuc și alipirea Maramureșului istoric la Ucraina Subcarpatică, nu este decât un semn al expansiunii U.R.S.S. în acele vremi, expansiune în urma căreia statul de la răsărit a luat teritorii de la toți vecinii săi.

„Păstrând proporțiile, diversiunea ce ar fi putut deveni tragică pentru Maramureșul românesc în 1945 se înscrie ca un mic rol episodic în marele scenariu al politici U.R.S.S. de întărire a securității ei în contextul postbelic”²⁶,

concluziona Gh.I. Bodea, unul din puținii istorici care s-a aplecat asupra acestui subiect de istorie contemporană a Maramureșului.

Având experiența ocupației horthyste și, apoi, a celei ucrainene, cu tot cortegiul lor de suferințe ce le incumbă, reprezentanții românilor maramureșeni, întruniți pe 17 octombrie 1946, la Prefectură, în ședință solemnă, pentru a marca și sărbători un an de la eliberarea de sub dominația horthysto-fascistă, vor adopta un act solemn prin care își jurau:

„....în mod liber și conștienți de greutatea răspunderilor istorice a vremurilor prin care trecem.

Am hotărât:

Vrem să rămână realipit județul Maramureș, pe vecie, la România Mamă, de care a fost samavolnic rupt prin mârșavul dictat de la Viena și de la această hotărâre a noastră nici o forță de pe lume nu ne va clinti...”²⁷

Experiența istorică acumulată, natura raporturilor umane îndelung încercate prin vremi, conviețuirea de secole împreună pe aceste meleaguri cu vocație de întemeietori, de descălecători, nu au putut fi mediu fertil unei astfel de încercări anacronice, motivele de prietenie, de înțelegere, sunt mult mai multe, ele sunt promovate zi de zi de locuitorii acestei părți de țară, fără să-și pună prea des problema naționalității, conturând, împreună, fizionomia istorică a acestei zone, părți ale decorului ei etnic.

The re-establishment of the Romanian administration in Maramureș (9th April 1945) The consequences of the Ukrainian rule

Summary

Beginning with the late autumn of the year 1944 and having as a climax some forced actions within the third decade of the month January, year 1945, the so-called „Ukrainean fridentă” from both banks of the Tisza river, tried and even succeeded later to establish to a certain extent in the left Maramureș an Ukrainian administrative system, totally subordinated to the town Ujgorod. Ujgorod was at that time the capital of an autonomous republic called Subcarpathian Ukraine.

The so-called „Odoviciuc regime” has lasted only until the 9th of April 1945 when, after preliminary consultation with Moscow and with its agreement, Dr. Petru Groza's government has successfully re-established the natural Romanian administration.

The nationalistic adventure of Ivan Odaviciuc and of his collaborators has produced nothing but to disturb the historical and ethnical countenance of Maramureș, a Romanian territory extremely disputed by more states with strategical interests in the area.

The Maramureș inhabitants' patriotism, the steady position of Bucharest have made this reckless attempt of Ivan Odoviciuc to fail: Ivan Odoviciuc turned to be a racketeer of a certain historical concourse of events.

Note

¹ Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale (în continuare D.J. MM a A.N.), Fond P.C.R., Vasile Ierima, *Amintiri*, mss.

² Ibidem, Dumitru Cernicea, *Amintiri*, mss.

³ Ibidem.

⁴ Idem, Gheorghe Mezei, *Amintiri*, mss.

⁵ „Poporul”, an II, nr. 12, din 11 aprilie 1945, p. 1.

⁶ D.J. MM a A.N., fond cit., Grigore Balea, *Amintiri*, mss.

⁷ Markhan Reuben, *România sub jugul sovietic*, în *Instaurarea comunismului între rezistență și represalii*, Fundația Academia Civică, București, 1995, f. 14.

⁸ Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale (în continuare D.J. CJ a A.N.), Fond Inspectoratul General Administrativ – Circumscripția Alba Iulia, d. 20/1945, f. 14.

⁹ Florin Müller, *Tentative de rapt teritorial și de sovietizare a regiunii Maramureș în anii 1944-1945*, în „Revista Istorică”, tom IV, nr. 7-8, p. 674.

¹⁰ „Poporul”, an II, nr. 24 din 4 iulie 1945, p. 1.

¹¹ Arhiva Serviciului Român de Informații (în continuare Arhiva S.R.I.), fond Documentar, d. 1051/1945, vol. II, f. 33.

¹² Ibidem.

¹³ D.J. MM a A.N., fond Prefectura Județului Maramureș, d. 264/1945, f. 3.

¹⁴ Arhiva S.R.I., fond cit., d. 10501, vol. II, f. 118.

¹⁵ D.J. MM a A.N., fond Prefectura Județului Maramureș, d. 264/1945, f. 3.

¹⁶ Ibidem, d. 52/1945-1946, f. 3.

¹⁷ Ibidem, d. 159/1946, f. 24.

¹⁸ Ibidem, d. 306/1946, f. 18.

¹⁹ Ibidem, fond Primăria comunei Borșa, d. 16/1945, f. 10.

²⁰ D.J. CJ a A.N., fond cit., d. 20/1945, f. 16.

²¹ Ioan Seurtu și colaboratori, *România. Viața politică în documente - 1946*, București, 1994, p. 208.

²² Arhiva S.R.I., fond cit., d. 10501, vol. II, f. 38.

²³ Ibidem, f. 35.

²⁴ Ilie Gherheș, *Istoria Maramureșului - via Washington*, în „Jurnalul de Sighet”, nr. 149-151, din 11 dec. 1995 - 14 ian. 1996, p. 8.

²⁵ Florin Müller, *op. cit.*, p. 678.

²⁶ Gheorghe I. Bodea, *O pagină dureroasă, puțin cunoscută, din istoria Maramureșului*, în „Acta Musei Napocensis”, 26-30. II, Cluj-Napoca, 1994, p. 414.

²⁷ D.J. CJ a A.N., fond Consiliul Național din Maramureș, fond în curs de prelucrare.

Dorin Dobrinu

AJUTORUL MARELUI FRATE

Consilierii sovietici în România lui Gheorghe Gheorghiu-Dej

1. Sovietizarea Europei centrale și de est după al doilea război mondial. Rolul consilierilor

Problema consilierilor sovietici trimiși în statele satelit a fost tratată ideologic de istoriografia ruso-sovietică până la dispariția URSS de pe scena istoriei (1991). Deși ulterior unele documente au devenit cunoscute, rapoartele și informările consilierilor militari și politici, care erau expediate la Moscova în acei ani, nu sunt accesibile. Tocmai cele mai importante izvoare nu pot fi integrate în circuitul istoriografic, ceea ce constituie o problemă pentru reconstituirea instituției consilierilor sovietici în estul Europei. Pentru a compensa lipsa surselor de arhivă, unii cercetători din fostele state-satelit au apelat la memoriile victimelor reprimărilor din anii '40-'50, precum și la informărilor foștilor tortionari. Însă aceștia din urmă încearcă să-și ascundă participarea la represiune, aruncând întreaga vină pe consilierii Moscovei¹. Totuși, există suficiente informații pentru a reconstitui scopul creării instituției consilierilor sovietici, condițiile în care a apărut aceasta, cum și unde au activat consilierii, care a fost rolul lor în planurile URSS și, în mod special, care a fost situația lor în structurile represive și militare, în economie și parțial în cultura României postbelice.

URSS nu s-a mulțumit să fie doar model pentru țările ocupate, ci a vrut să dețină controlul asupra afacerilor interne din fiecare stat comunist. Pentru întărirea dominației, Kremlinul a recurs la orice mijloc posibil pentru a-i elimina pe liderii comuniști mai puțin obedienți, precum și pentru infiltrarea în structurile de partid și de stat a unor specialiști și spioni ai

săi. În fiecare țară comunistă au fost trimiși tot mai mulți și diverși „specialiști” sovietici, care dețineau dreptul de a supraveghea și coordona fiecare sector al statului respectiv. În fruntea acestor supraveghetori se aflau ambasadorii sovietici în capitalele statelor satelit².

Consilierii militaro-politici și economici ai Moscovei au format o adevărată instituție în Europa de est. Erau trimiși specialiști din armată, Ministerul Securității și Ministerul de Interne, din diferite departamente și ramuri economice ș.a.m.d. Erau prezenți și acționau îndeosebi la vârful puterii din țara gazdă³.

În unele țări din est, consilierii sovietici au apărut încă din timpul războiului sau imediat după. Ei acordau asistență pe anumite probleme: organizarea serviciilor de grăniceri, a apărării, a poliției și trupelor de interne, a pazei demnitarilor, dar și pe chestiuni economice. Bulgaria, Ungaria și România au „beneficiat” de prezența consilierilor sovietici prin intermediul Comisiei Aliate de Control, unde Ministerul Afacerilor Externe și departamentele „de forță” își aveau reprezentanții⁴.

În Polonia au existat consilieri permanenți în Securitate încă din martie 1945. *Hotărârea privind drepturile și obligațiile consilierului Ministerului securității statului al URSS pe lângă Ministerul securității publice al Poloniei*, un act emis tocmai pentru numirea a doi generali sovietici în Securitatea poloneză și în contraspionajul militar polonez, preciza atribuțiile consilierilor sovietici în cadrul instituțiilor represive. Acest document avea să servească drept model și pentru relațiile cu celelalte state est-europene. Atribuțiile consilierilor constau în: ajutorul pentru organizarea aparatului ministerului, miliției, trupelor de interne, grănicerilor, spionajului, acțiunii de urmărire. Se prevedea că atât consilierul cât și aparatul său nu acționau direct, ci prin intermediul conducătorilor organismelor statului gazdă⁵. Armata Roșie pătrunsese în Polonia la începutul lui 1944, iar NKVD și SMERS (serviciu special pe lângă armata sovietică) au fost implicate în lupta împotriva Armiei Krajowa (Armata de Interior poloneză), care dorea păstrarea independenței țării și nu subordonarea față de Moscova. Beria a emis ordinul nr. 0012266/15 octombrie 1944, prin care era înființată o divizie specială (purta numărul 64, fiind numită și divizia „francirilor”), destinată staționării pe teritoriul Poloniei și care avea să joace un rol important în represarea anticomuniștilor și antisovieticilor. De la 1 martie 1945, unitățile sovietice de pe teritoriul Poloniei se subordonau generalului Ivan Alexandrovici Serov (implicat în deportarea unor

întregi populații în Gulag), consilierul general al NKVD pe lângă ministrul polonez al Securității. Unitățile sovietice aveau să rămână în Polonia până în primăvara anului 1947, ele constituind la început principala forță care lupta împotriva partizanilor anticomuniști⁶. Generalul Serov a jucat un rol foarte important nu doar în sovietizarea Poloniei, ci și a Germaniei de est, și în organizarea polițiilor politice în aceste țări. Fidelitatea lui față de superiori avea să fie răsplătită în deceniul cinci prin avansarea sa ca șef al KGB (1954-1958). În misiunile sale, Serov a fost însoțit de o adevărată armată de consilieri proveniți din NKGB/MVD (denumirea noului minister sovietic de interne, din 1946)⁷.

Activitatea StB (Státni Bezpečnost) din Cehoslovacia a fost de asemenea controlată de consilierii sovietici, care răspundeau la numele de Tiho-nov (acesta era fostul rezident NKVD la Berlin, Ivan Cikaiev) și Kazianov. În Partidul Comunist Cehoslovac exista o rețea foarte densă de agenți sovietici⁸. Menirea consilierilor sovietici era de a veghea la implantarea sistemului stalinist întocmai după dispozițiile șefului suprem de la Kremlin⁹.

Consilierii sovietici au fost implicați nu doar în distrugerea opoziției anticomuniste, ci și în epurările staliniste. În vederea punerii în aplicare a planurilor sale de epurare în Europa de est în 1949-începutul anilor '50, Stalin a trimis grupuri de „consilieri” în țările din regiune, care conduceau efectiv interogatoriile și pregăteau scenariile care să justifice pedeapsa cu moartea pentru acuzați¹⁰.

Anul 1949 a marcat accentuarea stalinizării în Europa de est. Represiunea a cunoscut creșteri spectaculoase, sub diferite acuze: spionaj, trădare, manifestări „antipartinice”, sionism, cosmopolitism, naționalism etc. Potrivit documentelor de la CC al PC(b)US, Consiliul de Miniștri și Ministerul sovietic de externe, vara anului 1949 a fost marcată de constituirea rapidă a instituției consilierilor sovietici pe termen lung. Opiniile generalilor și ofițerilor superiori sovietici aflați în țările din est au ajuns obligatorii pentru departamentele locale. Dintr-o notă emisă de Secretariatul Consiliului de Miniștri al URSS, în octombrie 1949, reiese că în acel moment se aflau în Bulgaria, Ungaria, Cehoslovacia și România 61 de consilieri militari și 9 civili. Dintre consilierii militari, 29 erau în Bulgaria, în vreme ce toți consilierii civili se aflau în România. În octombrie 1949, guvernul de la Moscova a adoptat o *Hotărâre* specială, care a devenit baza normativă pentru consilierii sovietici. Prin aceasta, condițiile de muncă și salariile lor au fost echivalate cu cele ale omologilor locali¹¹.

Liderii comuniști din țările comuniste au solicitat Kremlinului în repetate rânduri trimiterea de consilieri, după cum o demonstrează marea cantitate de documente existentă în arhivele rusești. Însă, de obicei, cererile erau făcute verbal. În contextul războiului rece, au fost trimiși numeroși consilieri pentru organizarea pazei frontierelor țărilor satelit. În 1949, un loc important a fost rezervat organizării serviciilor de securitate în est. Pe lângă Ministerul securității statului din URSS avea să se formeze, în toamna anului 1949, o secție pentru asistarea serviciilor de securitate din țările comuniste. Tot acolo erau expediate și rapoartele consilierilor¹².

Între solicitările ajunse la Moscova, urmate de decizia acestora de a trimite consilieri ai Securității, și represiunile politice din țările est-europene există o strânsă legătură. În februarie 1949, maghiarii au purtat discuții cu sovieticii pe probleme militare, cei dintâi solicitând trimiterea unui grup de consilieri militari sovietici în Ungaria. În iulie 1949 (Laszlo Rajk era arestat din mai același an), M. Rákosi cerea ambasadorului sovietic la Budapesta trimiterea a 14 consilieri pe probleme de securitate. Cererea era satisfăcută în toamna aceluiași an, când erau trimiși 15 consilieri, cu acordul lui Stalin¹³. Din 1949, sprijinindu-se pe aceste cereri, URSS a creat în toate țările est europene aflate sub influența sa o nouă instituție de exercitare a dominației: consilierii sovietici. Sistemul avea să controleze întreaga viață politico-militară, economică și culturală a țărilor respective¹⁴.

În 1951, la Ministerul sovietic al Securității Statului au fost întocmite așa-numitele *Instrucțiuni pentru consilieri*. Potrivit acestui document, consilierul trebuia să dea doar sfaturi verbale, să ajute securitatea și miliția, să informeze conducerea țării respective despre activitatea serviciilor de securitate, să raporteze despre existența unor chestiuni care i-ar fi compromis pe liderii locali. Însă aceasta urma să se facă doar cu acordul Ministerului sovietic al Securității. Erau prevăzute anumite interdicții pentru consilieri: nu trebuiau să-i înlocuiască pe activiștii locali și să nu le impună părerea lor, nu aveau voie să-și organizeze propria agentură, nu aveau dreptul să-i ancheteze pe cei arestați, nu puteau să participe la prelucrarea activiștilor importanți, nu puteau da sfaturi pe probleme politice, economice, legate de activitatea administrației etc. Consilierul sovietic a ajuns un important canal pentru furnizarea de informații atât către conducerea de la Kremlin, cât și către conducerile din țările satelit¹⁵.

2. Sovieticii în România după 23 august 1944. Intențiile de sovietizare

În martie 1945, o sursă „neverificată” transmitea reprezentanților la București ai OSS (Office of Strategic Services), serviciul de informații al SUA, un document de maximă importanță. Era vorba de un plan de comunizare a României care urma să se desfășoare în trei ani. Mai erau menționate două planuri, fiecare de cinci ani, de dezvoltare a instituțiilor comuniste, care însă nu erau prezentate, ele nefiind încă disponibile. În esență, în documentul înaintat americanilor era vorba de o conferință a comuniștilor români și sovietici, care avusese loc la București pe 7 martie 1945 (a doua zi după instalarea guvernului Petru Groza, dominat de comuniști), în cadrul căreia proiectul fusese prezentat de Evgheni Suhlov, care afirmase că venea din partea lui Gheorghe Dimitrov, conducătorul Cominternului (deși oficial desființat în 1943, acest organism a continuat să se manifeste în diferite forme până la crearea Cominformului, în 1947). Fuseseră de față Ana Pauker, Vasile Prisenko, de la secția syndicate, generalul Fedor Zurcov, din statul major politic al mareșalului Malinovski, Ilia Zurcov, de la Comintern, Nicolae Afcev, „atașat special pe lângă Ana Pauker”, Sulam Berezinsky, reprezentant al Cominternului și trimis special al lui Stalin, ca „observator” pentru problemele românești, Constantin Doncea, membru al CC al PCR, Constantin Pârvulescu, secretar al CC al PCR. Planul avea 10 puncte, care prevedeau confiscarea marilor moșii și ruinarea proprietarilor acestora, dar și desființarea micilor gospodării pentru a-i determina pe țărani să se înscrie în sistemul colectivist; desființarea armatei și crearea uneia noi după modelul diviziilor constituite în URSS din prizonieri români; abdicarea regelui și exilarea familiei regale; îndreptarea exportului României către Uniunea Sovietică; lichidarea băncilor, aflate în special în proprietatea liberalilor; suprimarea partidelor istorice, utilizând arestarea, uciderea și răpirea membrilor acestora; industrializarea țării; interzicerea intrării în România a străinilor, exceptându-i pe cei care veneau din URSS sau din țările controlate de aceasta¹⁶. Într-un punct – al optulea – se stipula „crearea unei organizații de poliție, întemeiată pe o «miliție populară» de tipul NKVD”¹⁷. În legătură cu veridicitatea acestui proiect s-a discutat relativ mult în istoriografia română a ultimilor ani¹⁸, dar și în Occident¹⁹. El a fost privit cu scepticism chiar de către oficialii de la Washington, care considerau că era vorba în fapt de frica de

comunism care bântuia societatea românească în acel moment²⁰. Dincolo de existența sau de ficțiunea planului, sovietizarea României avea să se producă într-un ritm accelerat în anii următori.

O lungă perioadă care a urmat celui de-al doilea război mondial, România a fost complet subordonată Kremlinului. Era vremea când „orice mișcare politică internă sau externă trebuia să aibă acordul Moscovei. Reprezentanții URSS: ambasadorul (Serghei Kavtaradze, D.D.), consilierul Șutov, însărcinat cu serviciile de informații, generalul Susaicov, președintele Comisiei Aliate de Control erau ținuti în mod obligatoriu la curent cu intențiile guvernului și ale partidului. Pe de altă parte, infiltrarea cu agenți informatori români și sovietici a tuturor organelor de partid și de stat și a tuturor organizațiilor economice, culturale și sociale, asigura prezența puterii ocupante și cunoașterea a tot ce se întâmpla în România”²¹.

3. Sosirea consilierilor sovietici și rolul lor la București

După 1989, în România s-a emis opinia că trimiterea consilierilor în țările ocupate a fost o practică stabilită de Moscova, nu de către guvernele locale, și probabil că fusese stabilit și un număr optim de consilieri pentru fiecare domeniu. În plus, cei care urmau să-i primească pe consilieri mai aveau și sarcina de a face calculele, după cum solicitaseră chiar sovieticii²². Totuși, din documentele devenite cunoscute în ultima vreme reiese că, măcar formal, chemarea consilierilor sovietici a fost făcută de către liderii regimurilor comuniste din Europa de est. Aceștia au adresat invitații oficiale pentru trimiterea unor specialiști pe diferite domenii.

În contextul campaniei declanșate de procesul lui L. Rajk în Ungaria, Gheorghiu-Dej i-a trimis o scrisoare lui A.A. Gromîko, locțiitor al ministrului de externe al URSS, la 3 noiembrie 1949, în care nota: „*Studiind materialele legate de procesul bandei lui Rajk, conducerea partidului nostru a adoptat hotărârea de a trece la analizarea situației unor membri ai partidului cu o activitate neclară și suspectă. Deoarece nu deținem experiență suficientă în desfășurarea cu succes a unor asemenea anchete, vă rugăm să ne trimiteți unul sau doi specialiști în problemele respective, pentru acordarea de ajutor partidului nostru pentru descoperirea și nimicirea agenților serviciilor de spionaj imperialiste*” (subl. D.D.)²³. Cererile de acest gen se soluționau extrem de repede la Kremlin. Pe 9 noiembrie 1949 a avut loc o ședință a Biroului Politic al PC(b)US, în care s-a exa-

minat solicitarea lui Dej. S-a hotărât ca Ministerul Securității Statului al URSS să trimită în România pe A.M. Saharovski și pe V.S. Patrikeev, aceștia urmând să ajute Securitatea română în activitatea ei²⁴. După doar câteva zile, pe 13 noiembrie 1949, Stalin îi răspundea pozitiv liderului de la București²⁵. Cu ajutorul consilierilor sovietici, epurarea avea să atingă cote deosebite în Partidul Muncitoresc Român. În mai 1950 se încheiaseră lucrările de verificare a membrilor PMR, acțiune care începuse în noiembrie 1948. În urma cercetării, fuseseră excluși 192.000 de oameni, ceea ce însemna peste 20% din numărul total al membrilor de partid în momentul începerii operațiunii. În urma verificării, PMR mai număra 720.000 de membri²⁶, dar epurările aveau să continue în anii următori.

Detășarea consilierilor sovietici în România a fost reglementată prin semnarea, la 5 februarie 1950, a unei convenții între guvernul de la București și cel de la Moscova. Se prevedea că durata șederii consilierilor în România avea să fie de 3 ani. Salariile lor aveau să fie egale cu ale specialiștilor români; la fel ca românii, aveau să primească alimente și produse manufacturate, sporuri la salarii ș.a. Autoritățile de la București suportau cheltuielile de transport pentru consilieri și familiile acestora, diurnele, chiria și salariul pe timpul călătoriei, transportul bagajelor (limită maximă: 80 de kg de persoană), cheltuieli de deplasare echivalente cu salariul pe o lună primit în URSS înainte de concediu etc. Guvernul român suporta de fapt două salarii, unul plătit consilierului în lei, iar celălalt achitat statului sovietic în ruble (între 2.000 și 4.000 lunar). Cea din urmă sumă era considerată drept o „compensare a pierderilor pe care le suportă întreprinderile sau instituțiile sovietice (...) în urma trimerii colaboratorilor lor în străinătate”. De asemenea, guvernul de la București pune la dispoziția consilierilor, gratuit, de-a lungul întregii lor prezențe în România, locuințe cu tot ce era necesar. În caz de îmbolnăvire, consilierilor nu li se făceau opriri din salariu timp de trei luni. Aprovizionarea se făcea din magazine special înființate. Aceste prevederi erau valabile și pentru consilierii deja prezenți în România²⁷.

Într-un raport al șefului Misiunii diplomatice a Statelor Unite ale Americii în România, Ronald E. Schoenfeld, expediat Departamentului de Stat la 7 aprilie 1950, se constata că „*acești «consilieri», tehnicieni sau administratori, se află în poziții dominante în forțele armate române, aparatul de securitate, în cele mai semnificative segmente ale economiei și chiar în mediile culturale*” (subl. D.D.)²⁸. După expresia lui Gheorghe Apostol,

unul dintre „baronii lui Dej”, se ajunsese ca toate ministerele să fie „înfundate cu consilieri sovietici. Iar armata și internele, mai ales securitatea, erau năpădite de ei”²⁹.

Despre modul de lucru al consilierilor Moscovei și autoritatea lor la București știm astăzi unele chestiuni grație documentelor de arhivă, dar și datorită mărturiilor unor importanți participanți la evenimente. Spre exemplu, în decembrie 1952, la o întâlnire la Kremlin a liderilor români cu Stalin, cel din urmă a precizat că el nu a trimis consilieri – era vorba de cei pe probleme economice – la București pentru a le dicta românilor³⁰. Însă declarația lui Stalin era contrazisă de realitățile din România. Unul dintre fruntașii PMR, Gheorghe Apostol, întrebat dacă sunt documente de arhivă cu hotărârile Moscovei pentru România, preciza că „nu există. Nu se lucra cu acte. Poate telefoane. Dar, de obicei, se lucra deschis, deoarece omul Biroului Informativ avea acces la ședințele plenare ale CC al PMR (...) Ei asistau, vedeau ce se discută, interveneau. Peste cuvântul lor nu mai îndrăznea nimeni să treacă (subl. D.D.). Deci, dispozițiile erau verbale, nu scrise. Nu se consemna nimic despre aceasta în actele Biroului Politic”³¹. Atotputernicia consilierilor sovietici în România, la vârful conducerii politice, era o dovadă a subordonării față de Uniunea Sovietică. Practic, consilierii îi dublau pe omologii lor români, având rolul hotărâtor în foarte multe situații. Beneficiau de condiții de viață deosebite, la care cetățenii de rând ai țării nici nu visau³². În memoria colectivă a românilor, consilierii sovietici au fost cei care au condus România la sfârșitul anilor '40 – începutul anilor '50, ei fiind prezenți în număr mare atât în ramurile militare, cât și în cele civile³³.

4. Consilierii sovietici în Ministerul Afacerilor Interne și în Securitate

Între 1944-1947, șeful consilierilor sovietici (din NKVD) în România a fost Dimitri Gheorghievici Fedicikin. El acumulase experiență în Balcani în anii '30 și avea la București poziția unui vicerege, care îl bombarda cu indicații și instrucțiuni pe Gheorghe Gheorghiu-Dej. Superiorii de la Kremlin ai lui Fedicikin i-au apreciat cum se cuvine munca, de vreme ce fotografia sa a fost așezată la loc de onoare în celebra Sală a Amintirilor de la KGB³⁴. Fedicikin dădea instrucțiuni lui Emil Bodnăraș și Gheorghe Pintilie (fost Pantelimon Bodnarenko), zis și Pantiușa, cei mai importanți

agenți ai serviciilor secrete sovietice în România. Activitatea lui Fedicikin în domeniul securității și informațiilor era dublată din punct de vedere politic de către Andrei Ianuarevici Vâșinski, comisar adjunct al afacerilor externe al URSS³⁵. Este bine cunoscut rolul acestuia din urmă, ca trimis extraordinar al lui Stalin, la instalarea guvernului procomunist condus de Petru Groza (6 martie 1945)³⁶.

Pentru Securitate, Gheorghiu-Dej a solicitat Moscovei trimiterea unui consilier, însă neoficial, în primăvara anului 1948³⁷. Existau consilieri sovietici și pe lângă diversele servicii secrete românești. Spre exemplu, în perioada în care Lucrețiu Pătrășcanu, fostul competitor al lui Gheorghiu-Dej în partidul comunist, era deținut la Serviciul Special de Informații (SSI), în 1949-1951, pe lângă Secția Juridică era atașat consilierul sovietic Țiganov. După ce SSI a fost înglobat în Direcția Generală a Securității Poporului, Țiganov a devenit consilier al Direcției Anchete, al cărei director era Mișu Dulgheru³⁸.

După Fedicikin, între 1949-1953, șeful consilierilor sovietici din România a devenit un alt personaj cu o carieră deosebită, Aleksandr Mihailovici Saharovski, care avea să dețină apoi, pentru mulți ani (1956-1971), importanta funcție de șef al Direcției I Centrale (Informații Externe) din KGB³⁹. Saharovski a participat direct la supravegherea serviciilor represive ale regimului de la București. El a avut un rol foarte important în cazul Pătrășcanu. În derularea anchetei fostului ministru comunist al Justiției, instrucțiunile veneau de la doi oameni, consilierul Saharovski, ajutat de Țiganov, și secretarul general al PMR, Gheorghiu-Dej⁴⁰. Mișu Dulgheru avea să declare spre sfârșitul anilor '60 că la ancheta grupului Pătrășcanu participa și Mihailovici (Saharovski), consilierul șef la cabinetul ministrului de Interne. Acesta îi dădea indicații lui Ioan Șoltuțiu, anchetatorul șef, toate chestionarele cu întrebări fiind realizate de Mihailovici. Consilierul sovietic era foarte interesat de anchetă, dorind să dovedească vinovăția lui Pătrășcanu și a celorlalți anchetați din grupul ex ministrului comunist⁴¹. Dar Saharovski și Țiganov nu au fost singurii consilieri sovietici implicați nemijlocit în instrumentarea anchetei și procesului grupului Pătrășcanu, după cum o demonstrează utilizarea denotației „brigadă de consilieri” pentru desemnarea celor care participau la anchetă⁴². Consilierii sovietici au fost cei care au impus un tratament dur în deținerea fostului lider comunist⁴³. În iarna lui 1950, grupul Pătrășcanu a ajuns la MAI, iar Pantiușa, șeful Securității, a primit ordin să ia legătura cu trei consilieri sovietici

(între ei Saharovski și Patrikeev) care erau cazați într-o casă a PMR. El avea să menționeze ulterior că „ei (consilierii sovietici, D.D.) se ocupaseră de cercetările și procesele ce au avut loc în alte țări socialiste (anchete și procese asemănătoare cazului Pătrășcanu)”⁴⁴. O perioadă, în cazul Pătrășcanu s-a amestecat și al doilea secretar al Ambasadei URSS la București, care transmitea telegrame cifrate în URSS privind desfășurarea anchetei. Sovieticii îi informau cu regularitate și pe unii membri ai conducerii PMR⁴⁵. De asemenea, în aceeași anchetă aveau să fie direct implicați membrii Biroului Politic al CC al PMR, mai ales Gheorghe Gheorghiu-Dej și Iosif Chișinevski, iar până în 1952 și Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, apoi noul ministru de interne, Alexandru Drăghici, plus adjuncții săi, generalii Gheorghe Pintilie, Sergiu Nicolau, Alexandru Nicolski ș.a.⁴⁶. Pătrășcanu devenise obsesia lui Gheorghiu-Dej, a oamenilor săi și a consilierilor sovietici⁴⁷. Audiat în 1967-1968 în legătură cu procesul Pătrășcanu, T. Georgescu, fostul ministru de Interne, avea să declare că „atunci când venea o brigadă de consilieri să organizeze un proces, făcea să iasă apă din piatră și au fost procese. Îi vedeam că vin cu niște probleme care nu erau reale și îi împingea (pe arestați, D.D.) să semneze lucruri ireale, provocări” (subl. D.D.)⁴⁸. Abia după moartea lui Stalin (1953) avea să înceteze participarea consilierilor sovietici la cazul Pătrășcanu, ceea ce însă nu a schimbat situația celor aflați în temnițele Securității⁴⁹.

Consilierii sovietici au jucat un rol foarte important nu doar în cazul Pătrășcanu, ci și în luptele dintre grupul Dej și grupul Pauker-Luca-Georgescu, care își disputau puterea la sfârșitul anilor '40 – începutul anilor '50. Spre exemplu, Saharovski a expediat la Moscova, la începutul anului 1952, rapoarte defavorabile despre grupul celor din urmă, în timp ce Gheorghiu-Dej era prezentat ca fiind nesuținut, chiar împiedicat în activitatea sa și cu premeditare prost informat de cei trei⁵⁰. Asemenea îndepărtării și condamnării lui Pătrășcanu, eliminarea grupului Pauker, Luca și Georgescu („devierea de dreapta”) s-a făcut sub controlul sovieticilor. În aprilie 1952, Gheorghiu-Dej Dej s-a dus la Moscova, însoțit de Miron Constantinescu, Iosif Chișinevski și Gheorghe Apostol. După cum avea să relateze Dej mai târziu, Stalin era furios, reproșându-le românilor că acționaseră fără hotărâre în privința lui Luca (acesta fusese destituit din funcția de ministru de Finanțe, dar rămăsese în Biroul Politic). Muștrat de stăpânul de la Kremlin, Dej a spus: „«Tovarășe Stalin, vom cerceta tot,

avem o comisie». Dar el (Stalin, D.D.) a sărit ca ars: «Ce o să cercetați? Noi vom cerceta tot. Trebuie să știm toți, trebuie să cercetăm bine lucrurile, ca să vedem în ce constă vina lor»⁵¹.

Rezoluția Plenarei CC al PMR, din 27-29 mai 1952, care privea „devierea de dreapta”, a fost redactată de un grup de comuniști români, se pare că de către Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi, asistați de activiști sovietici. Între aceștia se remarcă Mark Borisovici Mitin, redactor-șef la *Pentru pace trainică, pentru democrație populară*, revista Cominformului cu sediul la București, dar și „sfătuitor apropiat” al lui Dej⁵². La petrecerile nocturne ale lui Gheorghiu-Dej, desfășurate în diferite locuri (Sanatoriul Otopeni, Predeal, Snagov, Herăstrău), în stilul celor ale conducătorului suprem de la Kremlin, descrise de Milovan Djilas în *Întâlniri cu Stalin*⁵³, participau nu numai apropiații liderului de la București, ci și consilierii sovietici, pe care „știa să-i cultive cu imens servilism, mascat prin bonomie și chiar jovialitate «proletară»”. Un rol important între aceștia avea să-l joace, până în 1956, amintitul Mitin, membru al CC al PCUS⁵⁴. Cultivarea influențelor emisari sovietici în România se dovedea capitală pentru supraviețuirea politică în jungla dâmbovițeană.

Rezoluția cu referire la „devierea de dreapta” a fost trimisă de Chișinevschi, șeful Secției Externe a CC al PMR, lui Șutov, agentul MGB la București. În același timp, Șutov îi trimitea lui Chișinevschi cu regularitate directivele Moscovei⁵⁵.

În primăvara anului 1952, s-au operat numeroase arestări (peste 100) între funcționarii Ministerului de Finanțe și ai Băncii Naționale, fără existența vreunor probe. La întrebarea anchetatorilor pe ce bază să inițieze anchetele, Alexandru Drăghici, noul ministru de interne, și consilierul sovietic le-au indicat: „Citiți rezoluția Plenarei”⁵⁶. Consilierii sovietici le aminteau anchetatorilor autohtoni că sarcina lor era să obțină declarațiile în măsură să confirme concluziile raportului. La obiecțiile anchetatorilor că rezoluțiile nu corespundeau realității, sovieticii le cereau să dea dovadă de „simț de răspundere”, contribuind astfel la realizarea unui proces „în interesele superioare ale partidului”⁵⁷. Consilierii sovietici au încercat chiar să lege „lotul de la Finanțe” de procesul lui Laszlo Rajk, principala victimă a campaniei de epurare în Ungaria⁵⁸.

Locotenent-colonelul Francisc Butyka avea să-și amintească spre sfârșitul anilor '60 despre ancheta grupului Luca: „În acea perioadă noi am avut consilieri sovietici care de la început au preluat inițiativa. Și ca

regulă, și în alte probleme de până atunci, nu s-a întreprins nimic fără ajutorul lor. Toate planurile de anchetă, inclusiv întrebările, erau traduse în limba rusă și urmărite de consilieri în desfășurarea lor. Întrebările puse la începutul anchetei (nu numai în cazul Luca) erau formulate de dânsii (subl. D.D.)⁵⁹. Butyka a fost desemnat de către Comisia Controlului de Partid să conducă ancheta privitoare la „devierea de dreapta”. Secundat de maiorii Gheorghe Mezei și Teodor Rusus, el se afla în legătură cu consilierii sovietici prin intermediul generalului Vladimir Mazuru, șeful Secției de anchete a Securității, sau direct la cabinetul lui Alexandru Drăghici, ministrul de interne⁶⁰. În interogarea „deviaționiștilor de dreapta” s-a folosit inclusiv presiunea fizică, fapt recunoscut de unul dintre anchetatori în 1968: „Uneori se aplicau și măsuri de constrângere fizică, din ordin superior, respectiv al ministrului de Interne, sau la cererea consilierilor sovietici de a-i încălzi pe arestați. Cunosco că au fost bătuți tov. Aurel Vijoli, Iacob, Craiu și alții”⁶¹. Ion Craiu, arestat și anchetat în cadrul aceluiași grup, avea să mărturisească: „Am fost bătut și ținut 40 de zile și nopți nedormit, adică opt săptămâni (sic!) în continuare, luna, marțea, miercuri, joi și vineri până la complectarea celor 40 de zile și nopți fiind astfel forțat să semnez procese verbale ce nu cuprind declarațiile mele”⁶².

Sovieticii nu aveau încredere în românii instruiți, considerați compromiși în urma colaborării regimului antonescian cu Germania, misiunea consilierilor constând atât în instruirea cadrelor autohtone cât și în supravegherea activității direcțiilor naționale ale Securității⁶³. Fiecare direcție centrală și regională de Securitate trebuia să aibă cel puțin doi consilieri sovietici. Ei „trasau linia” fiecărei unități, fixându-i sarcinile și obiectivele operative. În fapt, consilierii sovietici conduceau activitatea poliției politice românești. Consilierul șef avea aceleași drepturi (adică exercitarea controlului operativ și administrativ) și avantaje ca și șeful Securității (vilă în București, la Snagov și pe litoral, două mașini și doi șoferi, precum și doctor personal). Dar și ceilalți consilieri aveau drepturi și privilegii ca și șefii români ai direcțiilor de securitate⁶⁴.

În anii de început ai comunismului, consilierii sovietici erau instalați în toate structurile Securității, inclusiv în contraspionaj. În afară de consilieri, sovieticii controlau poliția politică și prin șefii acestei instituții, care erau cunoscuți ca agenții lor încă dinainte de 1944⁶⁵.

La Direcția de Informații Externe (DIE) au activat mulți ofițeri sovietici cărora li se confecționase o identitate românească. În plus, mai erau și

consilierii, foarte numeroși la început, în 1951. Ion Mihai Pacepa avea să menționeze că A.M. Saharovski chiar ar fi spus: „*serviciul de spionaj «din România», cum s-a referit el întotdeauna la DIE, a fost construit de ofițeri sovietici, pe o fundație sovietică, și are, deci (...) datoria să servească, cu prioritate, interesele sovietice*” (subl. D.D.)⁶⁶. Consilierii tra-sau direcțiile de activitate: țările în care urmau să acționeze românii, fixarea obiectivelor, implementarea metodelor și mijloacelor sovietice. Dacă în Securitatea internă activau câte doi consilieri pentru fiecare direcție operativă, la DIE exista cel puțin un consilier pentru fiecare serviciu. Erau cunoscuți sub numele de *razvedka sovetnik*, „consilier de informații externe”. În fapt, erau adevărații conducători ai DIE. Zilnic, consilierului șef îi era prezentată o copie a fiecărei telegrame cifrate sau a fiecărei scrisori operative transmise de rezidențe, prin curier diplomatic. El putea trimite la Moscova copii ale dosarelor DIE, care vizau atât activitatea din centrală, cât și pe cea din exterior. Un curier diplomatic special, deservit de ofițeri ai PGU (Direcția I Centrală – Informații Externe – a KGB, care a preluat atribuțiile INU în 1954) stătea la dispoziția consilierului șef, sosind la București de două ori pe săptămână⁶⁷. Spre sfârșitul anilor '50 – începutul anilor '60, consilierii sovietici aveau să joace un rol important în implicarea DIE în operațiunile de spionaj industrial, copiindu-se și aici KGB-ul⁶⁸.

La Ministerul Afacerilor Interne a existat un grup de consilieri sovietici, o vreme șeful lor fiind Ivan Sergheevici Matusenco. La fel ca la Securitate, și la MAI era necesară aprobarea consilierilor sovietici în toate problemele importante. Nu s-au înregistrat cazuri până în anul 1958 în care ministerul să transmită ordine structurilor subordonate fără aprobarea consilierilor Moscovei⁶⁹.

Experiența sovietică nu ajungea la București doar prin intermediul consilierilor, ci și prin tinerii români trimiși în diversele școli sovietice. Spre exemplu, Secretariatul CC al PMR hotăra, în ședința din 17 decembrie 1949, să se ceară Consiliului de Miniștri al URSS aprobarea trimiterii unor consilieri sovietici pentru Ministerul Afacerilor Interne al României: unul pentru Miliție, unul pentru trupele de grăniceri, precum și unul pentru Departamentul Gospodăriei Locale. În același timp, se solicita aprobarea pentru trimiterea a 100 de elevi la Școala de Ofițeri de Miliție din Moscova. În sfârșit, se mai cerea literatură tehnică de specialitate în chestiunile de miliție⁷⁰. La nici o lună de la întrunirea amintită, mai exact la 9

ianuarie 1950, într-o altă ședință a Secretariatului CC al PMR s-a decis să se solicite sovieticilor admiterea a 320 de elevi și ofițeri (20 dintre aceștia pentru Ministerul de Interne) în școlile și academiile militare din URSS⁷¹.

Pentru cazarea consilierilor sovietici pe lângă Ministerul Afacerilor Interne, în anii 1948-1949 au fost evacuate 35-40 de apartamente din unele vile aflate în zona parcului Herăstrău, în București. S-a constituit o comisie, condusă de ofițeri din MAI, care să se ocupe de amenajarea, dotarea și întreținerea vilor. Pentru mobilarea acestora s-a apelat la bunurile existente în depozitele ministerului, provenite în parte din confiscările de la casele regale și ale elitei vechii României. Cea mai mare parte a bunurilor a fost cumpărată din consignații, utilizându-se fondurile speciale ale MAI. Se dădea curs ordinului ca pentru consilierii sovietici să se utilizeze ce era mai bun: mobilier din lemn de nuc, mahon și trandafir în diferite stiluri; covoarele erau de Buhara, Tebriz și Afgane; vesela era din cristal de Rosenthal și Bavaria, serviciile de masă din porțelan și ceramică, tacâmurile din argint și alpaca; candelabrele din fier forjat și cristal de Murano. În privința tablourilor, acestea aparțineau unor cunoscuți pictori români (Grigorescu, Luchian, Tonitza, Băncilă etc.). Șeful Serviciului fonduri speciale din MAI, Ștefan Georgescu, avea să declare că în 1949-1952 se cheltuiseră 40.000.000 de lei, bani dinainte de reforma monetară, pentru dotarea locuințelor utilizate de consilierii sovietici, ceea ce însemna extrem de mult⁷².

5. Consilierii sovietici în armată

În amintitul raport al lui Ronald E. Schoenfeld, șeful reprezentanței americane la București, trimis la Washington la 7 aprilie 1950, se menționa că potrivit articolului 2 al protocolul militar secret din tratatul româno-sovietic semnat în februarie 1948, armata română urma să primească 2.500 de consilieri sovietici (300 de ofițeri superiori, 700 de ofițeri inferiori și 1.500 de instructori tehnici). În documentul american se aprecia că trimișii Moscovei preluaseră controlul direct și comanda de fapt a unităților militare românești, iar remanierea de la vârful Ministerului Forțelor Armate fusese precedată de înăsprirea controlului consilierilor sovietici⁷³.

În noiembrie 1948 era menționat deja un consilier sovietic pe lângă Marele Stat Major al armatei române⁷⁴. Era vorba de generalul Konstantin Stepanovici Kalganov, care deținea o autoritate deosebită, de vreme ce în

documente apare mențiunea că el *ordona* ofițerilor români îndeplinirea anumitor dispoziții (cum a fost cazul la Secția Contrainformații a Armatei)⁷⁵. Pe 8 iulie 1949, la Marele Stat Major al armatei române a avut loc o conferință la care a participat și generalul sovietic Kalganov, șeful consilierilor militari sovietici. Din actul de salarizare a consilierilor militari reiese că aceștia erau prezenți la Marele Stat Major, Spatele armatei, Artileria antiaeriană, Comandamentele artileriei, aeronauticii, marinei, tancurilor, geniului, transmisiunilor, chimic, Direcția cadre, Armata I, regiunile militare I, II și III, corpurile I și II, plus la cabinetul consilierului șef, generalul Kolganov. Se prevedeau 41 de funcții, acestea fiind: consilier superior, consilier armament și muniție, consilier dotare, consilier tehnic și consilier (simplu). Salariile erau între 80.000 de lei pentru consilier superior și 45.000 de lei pentru consilier⁷⁶. La vremea respectivă erau salarii foarte mari.

Dintr-un „Tabel nominal cuprinzând ofițerii sovietici”, realizat la 23 mai 1950, aflăm date despre 40 de ofițeri sovietici, consilieri pe lângă forțele militare ale Bucureștilor. Dintre cei 40 de ofițeri, 31 erau ofițeri superiori, doar 9 fiind ofițeri inferiori. În tabel era trecută și o dactilografă, care, fiind la cabinetul consilierului șef, era ea însăși asimilată consilierilor⁷⁷. În acel moment, în România se înregistra un vârf al prezenței consilierilor militari sovietici. În cea mai mare parte, consilierii pe lângă Ministerul român al Apărării au fost însoțiți de familii, pentru întreținerea lor cheltuindu-se sume enorme⁷⁸.

Potrivit relatărilor unui observator, consilierii sovietici „erau câte trei-patru la fiecare mare comandament (comandamente de armă, regiuni militare) și câte unul la corpurile de armată, divizii, brigăzi, regimente, precum și la batalioanele și divizioanele independente”⁷⁹. La eşaloanele superioare, cel puțin oficial, ei au fost bine primiți. S-au înregistrat comportamente slugarnice, însă au existat și comandanți și ofițeri români de la comandamente care și-au exprimat nemulțumirea față de subordonarea armatei române⁸⁰. Spre exemplu, într-o notă pe care generalul Mihail Florescu, șeful Direcției Superioare Politice a Armatei, o expedia ministrului Apărării Naționale, la 6 august 1949, se atrăgea atenția asupra „atitudinii nesănătoase” a generalului-locotenent Stere Ștefănescu, comandantul Regiunii I Militare, față de colonelul F.A. Sergheenko, consilierul sovietic. În timpul unei aplicații, generalul Ștefănescu refuzase „cu încăpățănare să accepte ca valabile îndrumările și lămuririle date de consilierul sovietic,

exprimându-se că execută aceste îndrumări ca pe un ordin, dar că-și rezervă dreptul de a dovedi justetea punctului său de vedere prin momentele pe care le va crea pe timpul desfășurării aplicațiilor⁸¹.

În privința unităților, primirea consilierilor a fost făcută cu răceală, de cele mai multe ori pe față. Faptul că ofițerii români de aici erau în general tineri probabil explică de ce își arătau deschis nemulțumirile față de ofițerii sovietici, și aceștia mai ales tineri, dar vizibil aroganți. În cadrul unui bilanț anual, Emil Bodnăraș, ministrul român al Forțelor Armate, a criticat lipsa de colaborare între ofițerii români și consilierii sovietici, cerând utilizarea „ajutorului neprețuit” al celor din urmă. Cei mai mulți comandanți români nu îi consultaseră pe consilierii sovietici și nu executaseră întocmai ceea ce indicaseră aceștia. Pentru a fi convingător, Bodnăraș a subliniat superioritatea militară sovietică, fără egal în lume și a adăugat: „Consilierii militari veniți să ne ajute sunt dintre cei mai neobosiți și vajnici luptători pentru cauza socialismului și comunismului”. Poate și primirea rece de la unități a determinat autoritățile române și sovietice ca la sfârșitul stagiului de trei ani a primei serii de consilieri sovietici la unități aceștia să nu mai fie înlocuiți de un alt grup, ei rămânând doar la marile comandamente⁸². Potrivit unei mărturii, atât Bodnăraș, ministrul Forțelor Armate ale RPR, cât și consilierii sovietici au reacționat la necunoașterea satisfăcătoare a limbii ruse de către militarii români și au decis că „orice ofițer al armatei române trebuie să aibă un minim necesar de cunoștințe de limba rusă, încât să poată exploata corect înalta tehnică militară sovietică”⁸³. Consilierii mai îndeplineau și misiunea primirii tehnicii militare din URSS, dar numai cantitativ, fără efectuarea în poligon a probelor de calitate. S-au înregistrat, însă, atât lipsuri cantitative cât și calitative, dar orice comentariu nefavorabil era pasat repede de consilieri, partea sovietică fiind în afara oricărei suspiciuni⁸⁴.

Consilierii nu se subordonau comandantului militar român pe lângă care erau repartizați, ci țineau legătura cu atașatul militar sovietic la București și corespondau direct cu șefii din URSS. „Aveau libertate deplină de mișcare în armata română și se amestecau chiar și în exercitarea comenzii, stânenind pe comandanți și perturbând ordinea militară obișnuită. Uneori se situau pe poziția contestării comenzii și încercau să se substituie acesteia”, provocând nemulțumiri în rândurile generalilor și ofițerilor români⁸⁵.

În 1950, când s-a elaborat primul plan de operații privind apărarea armatei române pe frontiera cu Iugoslavia și pe litoralul Mării Negre, un rol

important i-a revenit consilierului sovietic de pe lângă Statul Major al Regiunii III Militare, generalul Grigori Plohov⁸⁶.

Secretariatul CC al PMR a hotărât, pe 9 ianuarie 1950, să se ceară guvernului URSS suplimentarea numărului de consilieri pe lângă armata română⁸⁷. În contextul războiului rece, Stalin convocase la Moscova, între 9-12 ianuarie 1951, pe primii secretari ai partidelor comuniste și pe miniștrii Apărării din țările satelit. Ne-a rămas nota scrisă de mână de Emil Bodnăraș, din care aflăm că Stalin trasase sateliților crearea unor „armate moderne și puternice” care urmau să fie gata de luptă la sfârșitul perioadei. Armata română trebuia să ajungă la un efectiv de pace de 250.000 de oameni în 1953, iar la război efectivele urmau să fie de 600.000 de oameni⁸⁸. După convocarea de la Moscova, avea să înceapă o strânsă cooperare între sovietici și români pentru pregătirea trupelor, a statelor majore și pentru formarea cadrelor cu pregătire superioară în academii sovietice. Gheorghiu-Dej adresa, la 11 iunie 1951, o scrisoare lui Malenkov, în care amintea că atunci se aflau în Academiiile „Voroșilov”, „Frunze” și de „Aviație” 23 de cursanți români. Patru dintre ei deja absolviseră Academia „Voroșilov”, cu gradul de colonel, fiind încadrați ca șefi de stat major la regiuni militare, comandamente sau direcții de operații⁸⁹.

Surse memorialistice completează informațiile despre ofițerii români trimiși la studii în URSS. Aceștia erau supuși unei selecționări foarte severe, fiind aleși tineri ofițeri, membri de partid, cu preferință fii de muncitori și țărani. Urmău inițial un curs intensiv de limba rusă (6-12 luni), timp în care dosarul lor era în continuare atent verificat. Se pare că dispuneau de condiții excelente (inclusiv retribuții bune) în URSS. La încheierea studiilor se întorceau în România, ca absolvenți ai instituțiilor la care fuseseră trimiși, având diplome și insigne speciale, recomandați pentru funcții de comandă și de stat major (de la regiment în sus). Promovarea rapidă în funcții înalte a celor cu studii în URSS și avansarea lor spectaculoasă provoca nemulțumiri în rândul ofițerilor cu studii doar în țară. De asemenea, mulți dintre cei care studiaseră în URSS se întorseseră căsătoriți de acolo, soția ajungând o garanție pentru fidelitatea ofițerului, cei din această categorie fiind considerați de încredere absolută. S-a ajuns ca în anii '50 funcțiile cheie să fie ocupate de cei cu studii în URSS. „Unii deveniseră aroganți, priveau cu superioritate la cei care studiaseră numai în țară, dădeau sfaturi și soluții în orice problemă, amestecau cuvinte rusești cu românești, purtau pantaloni lăsați pe cizme și-și încrețeau cizmele

ca o armonică, preferau la petreceri cântece populare rusești și nu respingeau chiar ideea integrării României în marea familie a URSS⁹⁰.

Consilierii militari sovietici erau chemați atât de secretarul PMR, cât și de ministrul Forțelor Armate. E. Bodnăraș expedia, la 30 ianuarie 1951, o scrisoare omologului său de la Moscova, mareșalul M.A. Vasilievski, prin care cerea 49 de generali și ofițeri sovietici, în calitate de consilieri ai comandanților instituțiilor de învățământ militar. Peste exact un an, la 30 ianuarie 1952, Gheorghiu-Dej trimitea și el o scrisoare lui Bulganin, în care solicita pentru anul 1953 un număr de 79 de consilieri militari care să activeze pe lângă corpurile de armată și divizii. Introducerea în număr mare în întreaga armată română a consilierilor militari sovietici avea să asigure controlul nemijlocit al Moscovei asupra organismului militar românesc⁹¹.

Liderii de la București erau foarte atenți față de consilierii militari, aceștia având o mare influență nu doar în chestiunile strict militare, ci și în cele politice. Spre exemplu, generalul Riaposov, locțiitorul consilierului militar principal pentru probleme politice, era îngrijorat în 1951 de faptul că „în România n-a avut loc până acum nici un proces politic important împotriva dușmanilor poporului”⁹². Același general sovietic avea să aibă o discuție cu Gheorghiu-Dej, pe 15 aprilie 1952, fiind atinse inclusiv relațiile secretarului PRM cu alți fruntași comuniști (Constantin Doncea, Teohari Georgescu și Emil Bodnăraș)⁹³.

În anii '50 s-a colaborat la vârf între Direcția Informații Militare (DIM) și serviciile de informații ale Armatei Roșii, având ca fundament Protocolul bilateral din 1952 (la fel ca Ungaria și Bulgaria). În ceea ce privește supravegherea și controlul DIM, sovieticii au dispus de consilierii lor militari aflați în directă legătură cu atașatul militar al URSS la București. Consilierii se amestecau în treburile DIM, încercându-se chiar substituirea conducerii acestei instituții⁹⁴.

6. Consilierii sovietici în economie

Sovieticii au dovedit din timpul războiului o nestăvilită dorință de a pune mâna pe bogățiile statelor înfrânte sau/și ocupate. Au fost pretinse reparații enorme din partea Germaniei, în același timp demontându-se și transportându-se în URSS circa 40% din industria zonei orientale a acestei țări. Același lucru s-a întâmplat în România, Ungaria și Bulgaria. De asemenea, pentru exercitarea unui control riguros, în țările satelizate au

fost înființate numeroase întreprinderi mixte, cunoscute sub numele de *societăți sovietice pe acțiuni* (SAG), în RDG, sau *sovromuri*, în România. Moscova a reușit să plaseze toate țările ocupate sau aflate sub influența sa într-o *redutabilă dependență industrială*. Spre exemplu, în China sectoarele de vârf ale economiei (industria metalurgică, producția petrolieră, industriile electrice și mecanice) au fost create și întreținute din punct de vedere tehnic de circa 10.000 de consilieri, ingineri și tehnicieni sovietici. Aceștia se aflau în fruntea întregii industrii de stat chineze. Se ajunsese în 1953 ca fiecare instalație, organizație, linie de transport terestră, maritimă sau aeriană să aibă „rusul” său. Identică era situația în toate ministerele și administrațiile⁹⁵.

Gheorghe Gaston Marin, unul din principalii responsabili pe probleme economice de la București în primele două decenii postbelice, aprecia că „prezența sovietică în România avea drept component(ă) de primă importanță prezența economică. Ea a fost susținută de multe sute de consilieri în toate administrațiile esențiale, de conducători și specialiști în întreprinderile industriale”⁹⁶.

Consilierii sovietici puteau fi întâlniți în industrie, agricultură, construirea Canalului Dunăre-Marea Neagră etc⁹⁷. Ei au avut un rol încă din perioada inițială a ocupației sovietice. Stabilizarea monetară din 1947 s-a făcut de către o comisie alcătuită din comuniști români, câțiva consilieri sovietici, precum și adjunctul ministrului de finanțe al URSS, Zlobin. Începuse lungă perioadă în care toate măsurile luate erau după modelul sovietic⁹⁸. Consilierii sovietici aveau să aibă un cuvânt hotărâtor și în realizarea unei alte reforme monetare. Ea a fost sugerată de Stalin la o întrevedere cu Gheorghiu-Dej, în august 1951, vizând confiscarea economiilor țăranilor români în interesul statului totalitar. Grupul de consilieri sovietici, condus de I.D. Zlobin, a fost delegat de Stalin cu deosebită promptitudine⁹⁹. „Reforma”, în fapt confiscarea economiilor populației, a fost pusă în practică în 1952. Între consilierii sovietici avea să se remarce și un anume Makarov¹⁰⁰. Impusă din considerente politice, reforma monetară din 1952 avea să aibă implicații majore la vârful conducerii de la București. Dej a fost mereu curtenitor cu consilierii sovietici din comisia de reformă monetară, acuzându-l pe Vasile Luca de atitudine oportunistă de dreapta. În același timp, Luca a fost distant, chiar „negativist”, față de consilierii trimiși de Stalin, ceea ce nu putea decât să-i șubrezească și mai mult poziția în cadrul PMR¹⁰¹. Dej a avut grijă în întâlnirile sale cu

consilierii sovietici să-l atace și pe Teohari Georgescu, un alt rival în conducerea partidului¹⁰².

Primul plan cincinal a fost elaborat în 1949 cu participarea consilierilor sovietici, aflați „în toate ministerele economice”¹⁰³. Potrivit recensământului întreprinderilor economice din 31 octombrie 1948, existau în România 193 de societăți mixte româno-sovietice, al căror personal era de 32.616 persoane¹⁰⁴. Sovieticii aveau să ajungă să controleze economia românească în special prin sovromuri, un tip de trusturi mixte. Constituite în baza Acordului de colaborare economică încheiat între guvernele de la București și Moscova la 8 mai 1945, aceste trusturi au reprezentat un mijloc eficient pentru partea sovietică de a controla și exploata economia României după încheierea războiului. În total, au fost înființate 16 sovromuri: Sovrompetrol, Sovromtransport, Sovromgaz, Sovromutilajpetrolier, Sovromchim, Sovromconstrucții, Sovromnaval, Sovrommetal, Sovromcărbune, TARS, Sovromlemn, Sovromtractor, Sovromfilm, Sovrombanc, Sovromasigurare, Sovromquartit¹⁰⁵. Practic, prin aceste întreprinderi, sovieticii controlau cele mai importante ramuri ale economiei românești, în orice oaz pe cele vitale unei economii moderne. Potrivit informațiilor din raportul lui Ronald E. Schoenfeld către Departamentul de Stat (7 aprilie 1950), sovromurile erau conduse de directori generali sovietici, numărul total al consilierilor din economie fiind estimat de la câteva sute la câteva mii, inclusiv membrii de familie¹⁰⁶. La câteva sovromuri (6), Legația americană identificase câteva nume, în urma monitorizării presei¹⁰⁷. Se aprecia că în industriile românești cu însemnătate militară lucrau câteva sute de tehnicieni sovietici¹⁰⁸. Moscova controla cu mare atenție marile unități mixte, mai ales că de întreprinderile cu participare sovietică din străinătate răspundea NKVD-ul, al cărui șef până după moartea lui Stalin a fost Lavrenti Beria¹⁰⁹.

Deși s-a dovedit un factor negativ în URSS, colectivizarea agriculturii a fost imitată în țările din estul Europei în anii postbelici¹¹⁰. Noua formulă a fost oficial inaugurată în România la 3-5 martie 1949, când s-a desfășurat Plenara Comitetului Central al PMR. Sub conducerea Anei Pauker a fost constituită o Comisie agrară care avea ca sarcină organizarea și supravegherea Gospodăriilor Aricole Colective (GAC) model. În afară de Ana Pauker, în Comisie au intrat ministrul Agriculturii, Vasile Vaida, Dumitru Petrescu și Pavel Chirtoacă, doi veterani ai PMR, precum și secretarii de la Ministerul Agriculturii, Nicolae Ceaușescu și Mircea Geoagiu.

De asemenea și cu atât mai sugestiv, din Comisie făcea parte și un consilier sovietic, Veretnikov. Acestuia i se arătau sintezele autorităților române cu privire la colectivizare¹¹¹. Pentru a avea o idee cu privire la prețioasele sfaturi ale lui Veretnikov, amintim că el a fost prezent la ședința Secretariatului CC al PMR din 26 august 1949, cu privire la problema comasărilor, unde au participat Ana Pauker, Teohari Georgescu. Lothar Rădăceanu, Iosif Chișinevschi, Nicolae Ceaușescu etc. Consilierul sovietic a dat *sfaturi în rusește*, acestea constând în „cum să se așeze grâul ca să fie mai puțin expus ploii”. El spusese: „Să fie așezați snopii cruciș. Atunci nu încolțește. Să se ia măsuri agrotehnice. Când snopul este pus în picioare n-are să încolțească, imediat se scurge”¹¹². În mod evident, consilierul îi desconsidera pe țărani români, sfaturile sale, puerile, dovedind din plin aceasta. Viziunea stalinistă nu permitea atingerea cauzei principale a încolțirii grâului, care consta în interzicerea transportării cerealelor în șurile țăranilor, el rămânând pe câmp în voia capriciilor naturii. Controlul resurselor de către autorități era mai important decât ferirea de intemperii.

Proiectul de hotărâre a CC al PMR și al Consiliului de Miniștri privind înființarea Comitetului de Stat pentru colectarea produselor agricole, discutat în ședința Secretariatului CC al PMR din 2 ianuarie 1950, a fost realizat în colaborare cu consilierii sovietici Ciumiciov și Veretnikov, „care și-au făcut observațiile”, deși nici ei nu erau „așa familiarizați cu aceste chestiuni, nefiind specialitatea lor”¹¹³.

În 1950 s-au înregistrat foarte multe abuzuri legate de colectivizare: mii de țărani au fost deposedați de loturile lor fertile, primind în schimb pământ de slabă calitate sau chiar neproductiv, la mare distanță de localitățile de domiciliu, au fost amenințați, arestați, închiși și bătuți pentru a-i determina să se înscrie în colective. Ca reacție, pe întreg cuprinsul României s-au produs revolte țărănești, represiunea fiind deosebit de dură. Consilierii sovietici îndemnaseră expres la luarea unor astfel de măsuri împotriva țăranilor, însă odată cu răzcoalele din 1950 ei au acceptat încetinirea ritmului colectivizării, admonestându-i pe români că „au sărit peste cal”¹¹⁴. În toamna anului următor, 1951, comisia sovietică sosită pentru implementarea noii reforme bănești a făcut presiuni pentru urgentarea colectărilor silite de la țărani, considerând-o de maximă importanță pentru reușita reformei¹¹⁵.

Controlul și indicațiile Moscovei nu puteau lipsi tocmai dintr-un sector care avea să joace un rol foarte important în sovietizarea pe scară largă și

profundă a României. O notă a Ministerului Agriculturii către Ministerul de Externe-Cabinet, din 26 martie 1951, făcea referire la colectivizarea agriculturii și la sprijinul acordat de consilierii sovietici. Se preciza că aceștia „*prin excepționala lor pregătire profesională și cu experiența vastă în domeniul construcției agriculturii socialiste ne ajută efectiv în organizarea și întărirea sectorului socialist din agricultură*” (subl. D.D.). Erau menționați consilierii: Bobovnicov Teodor Afanasovici (specialist în organizarea gospodăriilor colective), Devocikin Anatolie Gherasimovici (specialist în organizarea evidenței contabile în sectorul socialist), Vșacov Alex Alexeievici (specialist în SMT, Stațiuni de Mașini și Tractoare). Întrucât consilierii amintiți erau veniți pentru șase luni și ținându-se cont de „ajutorul deosebit” dat aceștia, se solicita intervenția pe lângă guvernul URSS pentru prelungirea cu încă șase luni a șederii lor în România¹¹⁶. Consilierii sovietici nu lipseau nici de la Ministerul industriei alimentare, unde erau în număr de patru la 4 aprilie 1951¹¹⁷.

Consilierii sovietici au fost prezenți în anii consolidării comunismului în România și pe marile șantiere pe care regimul le-a inițiat, cum a fost cazul complexului hidroenergetic de la Bicăz. Pentru construirea barajului și hidrocentralei de pe Bistrița, proiectul a fost realizat de români în colaborare cu firma cehoslovacă Cesko-Morawska Kolben Danek care furniza echipamentele, precum și cu un grup de ingineri cehi de la Institutul de proiectări hidroenergetice din Cehoslovacia. De asemenea, s-a apelat și la mulți specialiști sovietici, care construiseră hidrocentrale în Caucaz¹¹⁸. Spre sfârșitul lunii noiembrie 1950, la Institutul de Studii și Proiectări Energetice (ISPE) – un institut înfiripat în 1949, pentru proiectarea construcțiilor energetice, în planul lansat în acel an pentru electrificarea țării – au fost convocați câțiva geologi care fuseseră delegați pentru a realiza studii pentru baraje. A fost prezent și un consilier sovietic de naționalitate gruzină, pe nume Gheorghe Mihailovici Djigauri. Acesta nu era singurul consilier sovietic. La ISPE și tot pentru realizarea barajului de la Bicăz mai erau cinci-șase consilieri sovietici, pe diferite specialități. Dintre consilieri, doi erau gruzini, doi armeni, iar șeful lor un rus din Moscova, pe nume Lohtionov, care avea circa 30 de ani. Dacă la el acasă avea o situație modestă, în România rusul ”căpătase dimensiuni mari, având și rolul de supraveghetor”. Prin ‘52-’53 mai sosiseră trei consilieri „de grad înalt” din Gruzia. Sovietici nu au făcut o bună impresie, după cum mărturisesc specialiștii români: „*un consilier sovietic era un jandarm, pe care nimeni*

nu-l putea contrazice și care te putea expedia la «zdup» imediat și fără nădejde» (subl. D.D.). Faptul că beneficiau de un tratament preferențial, chiar discreționar, nu îi putea face simpatici în ochii românilor. Veniți dintr-o Uniune Sovietică încă nerefăcută după anii de război, consilierii sovietici „*trăiau domnește pe spinarea țării gazdă, cu vile la șosea gata mobilate, cu diurne grase și mașini la scară*” (subl. D.D.). Cum pe acea vreme magazinele erau pline de mărfuri bune, de amintire «burgheză», prietenii noștri aveau grijă în primul rând să se îmbrace de la ciorap la palton. În vizitele pe șantiere, care se țineau lanț, mesele se transformau în banchete și deseori plata pica în sarcina «însoțitorilor» autohtoni”. „Mo-da” acestor consilieri la ISPE avea să înceteze în 1963-1964¹¹⁹.

Ca și în cazul altor domenii care reclamau existența unui număr mare de specialiști, pentru acoperirea necesarului de cadre în ramurile electrotehnice, prin 1950 au fost trimiși în URSS pentru specializare 200 de ingineri, tehnicieni și muncitori¹²⁰.

Și Canalul Dunăre-Marea Neagră, un loc de tristă amintire pentru mulți români, își avea consilierii sovietici. La una din întâlnirile pe care Gheorghe Gheorghiu-Dej și Ana Pauker le-au avut cu Stalin, cei doi lideri de la București i-au amintit de rugămintea lui Gheorghe Dimitrov de a se construi un pod peste Dunăre, între Giurgiu și Ruse. Stalin a replicat că nu era nevoie atunci de un pod, ci de un canal care să permită o ieșire directă la Marea Neagră. Pauker a fost entuziasmată, iar Dej a fost și el de acord. S-a dispus ca un grup de specialiști sovietici în construcția de canale – acestea erau atunci la mare trecere în URSS – să vină în România și împreună cu românii să lucreze la proiect. La București a sosit, în primăvara lui 1949, o brigadă condusă de generalul Șapoșnicov, cunoscut în construcția de canale navigabile. Unele studii mai vechi ale unor ingineri români au fost revăzute. Traseul între Cernavodă și Capul Midia a fost fixat de topometrie și geologii sovietici, iar în circa o lună de zile studiul a fost terminat. Câțiva români – Dej, Postecucă și Gaston Marin – au însoțit brigada la Moscova și au fost primiți la Biroul Politic, unde erau prezenți Stalin, Molotov, Beria, Kaganovici etc. Generalul Șapoșnicov a prezentat rezultatele studiului, Stalin făcând formalitățile legate de aprobarea proiectului de către ceilalți membri ai Politbiroului. Materialele sovietice pentru construcția Canalului aveau să fie date pe baza listei întocmite de Șapoșnicov¹²¹.

Canalul ar fi urmat să scurteze cu 260 de kilometri drumul Dunării. Forța de muncă necesară unui asemenea proiect era formată din lucrători plătiți, din condamnați la muncă forțată și militari în termen (așa-zisele unități de muncă, formate din cei cu „origine socială nesănătoasă”). Lucrările au început la sfârșitul verii anului 1949, pe baza planurilor comisiei speciale româno-sovietice. În realitate, atât proiectarea, cât și executarea Canalului au fost controlate de sovietici, ei comportându-se mai degrabă ca stăpâni decât ca parteneri. Stilul autoritar a reieșit foarte clar din dialogurile dintre responsabilii români și consilierii sovietici de la Canal, mai ales Șapoșnicov și Vorobiov¹²². Sosirea consilierilor sovietici pentru Canal se făcuse în baza unui contract semnat la 30 martie 1950 și a convenției suplimentare din 16 iunie 1950. Într-o notă a Ministerului român de Externe către Ambasada URSS la București, din mai 1951, erau amintiți și alți consilieri sovietici la Canal: Ogorodnicov Nicolae Alexandrovici, Dudel Vadim Alexandrovici și Boicova Evghenia Nicolaevna. Deși autoritățile sovietice aprobaseră prelungirea termenului de ședere a consilierilor până la 1 iulie 1951, se solicita o nouă prelungire, până la 1 decembrie 1951, motivându-se prin ajutorul „absolut necesar” pentru executarea lucrărilor de la Canal¹²³.

7. Consilierii sovietici în cultură

La sfârșitul anilor '40 și în anii '50, în România s-a desfășurat *noua politică culturală*, coordonatorii săi fiind Iosif Chișinevschi, Leonte Răutu și Mihail Roller, cu stagii în URSS. Cultura occidentală a fost respinsă, implementându-se în schimb modelul cultural sovietic¹²⁴, cunoscut mai ales sub numele de *realism socialist*. Acesta a fost plămădit în Uniunea Sovietică și apoi aplicat în toate țările din Europa de est ajunse sub ocupația Armatei Roșii la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. *Realismul socialist* s-a dovedit „stilul «total» și uniform, «stilul internațional» al Europei de Est între 1948 și începutul anilor '60”¹²⁵.

În România s-a manifestat îndeosebi după 1947 o lungă perioadă de aservire completă față de cultura sovietică, fiind evidente tendințele de deznaționalizare. Modelul oferit de URSS a fost imitat cu strictețe. Cultura și istoria vecinului de la răsărit erau exaltate cu servilism, concommitent cu denigrarea propriei culturi și istorii. Era o *renunțare la propria demnitate*¹²⁶.

Consilierii sovietici pentru cultură nu au lipsit din România anilor '40-'50, dar reconstituirea activității lor este extrem de puțin documentată, spre deosebire de a celor din serviciile represive și armată, și chiar a celor din economie. Știm că puteau fi întâlniți în literatură, artă, teatru, film etc.¹²⁷. La începutul anilor '50 un consilier sovietic cu numele de Grigorenco, pictor, se găsea la Comitetului Artelor și Culturii. El controla și hotărâra în toate problemele: de la inițiativa ridicării, în 1950, a unei gigantice statui a lui Stalin, în centrul Bucureștilor, până la chestiuni mărunte, cum ar fi traficul de influență, comenzile de lucrări monumentale ori vernisaje.¹²⁸

În sfera cultural-propagandistică, sovieticii dispuneau de instituții bine cunoscute, ca ARLUS (Asociația Română pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică) și Institutul Româno-Rus. În raportul reprezentantului SUA la București, din 7 aprilie 1950, era amintit I.A. Maksimovici, delegat al organizației VOKS (Asociația unională pentru relații culturale cu străinătatea) în România. Se mai adăugau delegații ocazionale de specialiști, fiind dată ca exemplu echipa care preluase controlul asupra producției teatrale din București. Prin intermediul Agenției Sovinform, publicațiile din România primeau materiale despre viața din URSS, situația pe plan mondial, care se adăugau celor ale Agenției TASS. Prin atașatul de presă al reprezentanței sovietice la București, Aleksandr A. Golicenkov, se ofereau publicațiilor românești materiale propagandistice sovietice. Ziarul *Izvestia* avea un corespondent la București, Nikolai K. Vnuk, care deținea și funcția de președinte al Asociației Presei Străine.¹²⁹ Filmele, atâtea câte existau, erau distribuite în România prin intermediul Sovrom-film.¹³⁰

8. Retragera din România

După moartea lui Stalin (1953) și mai ales după Congresul al XX-lea al PCUS (1956), Gheorghiu-Dej s-a temut de o posibilă îndepărtare a sa din fruntea PMR. Însă Dej a acționat decis, deși cu prudență, oferind Moscovei dovezi de fidelitate. În toamna anului 1956, când sovieticii erau ocupați cu înăbușirea revoluției maghiare, liderul PMR s-a deplasat la Budapesta, însoțit de Valter Roman, un vechi cominternist, care petrecuse perioada războiului la Moscova. Un an mai târziu, în 1957, Dej reușea să scape de Iosif Chișinevski și de Miron Constantinescu, care îl criticaseră

pentru că nu urma politica Kremlinului în privința destalinizării. Succesele lui Dej nu s-au oprit aici, el marcând atât pe scena internă, cât și pe cea internațională, obținând în 1958 retragerea trupelor sovietice, care staționau în România din 1944.

Contrar celor ce s-ar putea crede, inițiativa reducerii numărului de consilieri sovietici în România a aparținut Moscovei. Chiar dacă românii doreau diminuarea sau chiar înlăturarea influenței consilierilor, ca și în cazul altor măsuri supralicite ulterioare, puterea suzerană a avut inițiativa sau a acceptat cererea Bucureștilor, deși uneori cu evidentă iritare. CC al PCUS adresa o scrisoare către CC al PMR, la 14 ianuarie 1957, în care se punea în discuție problema consilierilor sovietici. Constatând că România dispunea de suficienți specialiști, Kremlinul aprecia că prezența permanentă a consilierilor sovietici „nu mai corespunde intereselor cauzei”. În consecință, se propunea desființarea „instituției consilierilor și micșorarea numărului specialiștilor sovietici” care activau în România. Urmău a se găsi noi modalități de colaborare. Răspunsul Bucureștilor la scrisoarea Moscovei a fost transmis abia pe 13 februarie 1957. PMR mulțumea PCUS pentru *marele ajutor frățesc* dat de consilierii sovietici în economie, „construcția de stat” și pe linie militară. Răspunsul afirmativ era luat din chiar propunerea sovietică. Numărul consilierilor avea să se reducă, conform înțelegerii dintre cele două partide¹³¹. Descreșterea numărului de consilieri era constatată într-o nouă scrisoare pe care CC al PCUS o adresa CC al PMR la 8 septembrie 1958. Sovieticii nu se opreau doar la a remarca diminuarea numărului lor de consilieri, ci se pronunțau pentru rechemarea tuturor celor pe care-i aveau în România. În scrisoare se recunoștea, destul de direct, că fuseseră neînțelegeri între consilieri și specialiștii români. Pe 26 septembrie 1958 a fost trimis răspunsul CC al PMR, în care acesta se declara de acord cu propunerea sovietică, bineînțeles, cu mulțumirile de rigoare pentru *marele ajutor* venit de la răsărit. În funcție de necesitățile sale, României avea să-i revină în viitor chemarea specialiștilor sovietici¹³². Aceasta avea să se întâmple în anul următor. Pe 22 ianuarie 1959, în numele CC al PMR, Gheorghiu-Dej expedia o scrisoare lui N.S. Hrușciov, prin care cerea trimiterea a cinci specialiști militari, care urmau să-și desfășoare activitatea pe lângă conducerea Ministerului Apărării¹³³.

Treptat, pentru a para posibilă sa îndepărtare prin influențe hrușcioviste, precum și pentru a-și consolida puterea, Gheorghiu-Dej a început să joace cartea naționalismului. Odinioară cei mai aserviți Moscovei, comu-

niștii de la București au realizat o întoarcere de front, clamând atașamentul față de valorile naționale. S-a produs reabilitarea și valorizarea unor personalități istorice și intelectuale românești, istoria a fost rescrisă în funcție de noua linie politică, limba rusă nu a mai fost obligatorie etc.¹³⁴. În contextul adoptării unor măsuri care să restrângă influența Moscovei, avea să se producă și îndepărtarea, ostentativă, a celor care făcuseră studii în URSS. Poporului român i se vorbea din nou de suveranitatea națională¹³⁵, unii din oamenii care altădată fuseseră în prim plan nemaifiind fotogenici.

Românii, atât cei din MAI, cât și cei din armată sau din alte ministere, care își făcuseră studiile în URSS se aflau în contact cu sovieticii, manifestându-și aroganța la adresa colegilor lor care urmaseră cursuri doar în țară. O parte însemnată dintre cei cu studii în URSS au intrat în slujba serviciilor de informații sovietice, mai ales că posedarea limbii ruse le permitea contactul direct cu consilierii sovietici¹³⁶.

„Epurările” de la sfârșitul anilor '50 – începutul anilor '60 au vizat în special înlocuirea cadrelor din partid, securitate, armată etc. care erau de naționalitate evreiască, maghiară, germană, ruso-ucraineană, precum și a românilor căsătoriți cu rusoaice. În 1960, Alexandru Drăghici avea să constituie în cadrul Direcției de contraspionaj un departament cu misiunea de a-i verifica și supraveghea pe cei bănuți de apartenență la spionajul sovietic. Ulterior aveau să intre în vizor și serviciile de spionaj ale celorlalte state socialiste est-europene¹³⁷.

Problema agenturii sovietice în România a fost dezbătută și în Biroul Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, în ședința din 30 august 1963. Cu acel prilej, Gheorghiu-Dej le-a amintit celor prezenți controlul pe care îl exercitaseră agenții și consilierii sovietici în România la începuturile regimului comunist. Acum, când se simțeau stăpâni pe situație, comuniștii români erau deranjați de politica „fratelui mai mare”¹³⁸. Cu puțin timp înainte, Hrușciov, Brejnev și Kosâghin făcuseră o vizită în România. În dimineața zilei în care urmau să se întâlnească delegațiile, acasă la Dej s-a decis să se ceară sovieticilor să-și retragă rețeaua de spionaj din România. Biroul Politic a hotărât, iar Nicolae Ceaușescu a fost desemnat cu ridicarea problemei în fața sovieticilor. La întâlnire s-a procedat conform planului, însă Hrușciov a răspuns că nu există nici o agentură de spionaj în România, iar problema a rămas nerezolvată¹³⁹.

9. Epilog

Într-o cuvântare pe care a ținut-o la ședințele comitetelor PMR din direcțiile regionale ale Ministerului de Interne, în mai-iunie 1964, Alexandru Drăghici avea să facă referire și la consilierii sovietici. Aceștia activaseră în securitate și în economie, fiind veniți cu sarcini informative: „*ei discutau probleme de cadre, de promovări etc.; aveau totul la dispoziție (nu aveam secrete), dar lucrau și cu agentură; îndemnau la nesupunere și la neexecutarea ordinelor conducerii ministerului; lucrau cu aparatul din subordine (nu cu directorii), culegeau direct informații și calomniile la adresa conducerii noastre, pe care le considerau foarte valoroase pentru ei; erau deosebit de suspicioși (ne forțau să intervenim ca unul sau altul să fie îndepărtat din instituții și întreprinderi); o altă sarcină a acestor consilieri a fost și aceea de a studia și a găsi noi agenți (au reușit să recruteze dintre cei care au fost la studii în URSS, pe soțiile acestora); până la urmă au fost scoși; pe lângă Ambasada sovietică a fost creat un așa numit comitet al «coloniei sovietice» pe care l-au folosit în scopul culegerii de informații și pentru unele revendicări personale*” (subl. D.D.)¹⁴⁰.

14 octombrie 1964 a fost o dată importantă în istoria URSS: Nichita Sergheevici Hrușciov a fost înlăturat din funcția de secretar al PCUS de o conjurație a unor lideri de la Kremlin, care l-au instalat pe Leonid Ilici Brejnev. Momentul a fost speculat de Gheorghiu-Dej, care în ultimii ani stătuse cu teama în suflet că dacă Moscova nu reușise să-l înlăture prin manevre politice avea să o facă prin intermediul Securității și al Direcției de Informații Externe (DIE), care erau în continuare înțesate de ofițeri acoperiți ai KGB. Pe 21 octombrie 1964, ambasadorul sovietic la București a fost convocat la Dej, care i-a transmis că Biroul Politic al PMR a decis scoaterea Securității de sub controlul KGB. Concomitent, Biroul Politic a hotărât trecerea în rezervă a tuturor ofițerilor acoperiți ai poliției politice sovietice din Securitate și DIE. Dej a mai comunicat reprezentantului sovietic că orice colaborare a KGB cu Securitatea și DIE avea să se realizeze prin intermediul PMR. Reacția Moscovei a fost rapidă și energetică. Pe 22 octombrie, deci a doua zi, șeful KGB, Vladimir Efimovici Semiciastnâi, a trimis o telegramă violentă lui Alexandru Drăghici, în care i-a amintit că România era sub *umbrela protectoare* a URSS, amenințând că va regreta dacă va rupe relațiile cu KGB. Generalul Aleksandr Mihai-

Iovici Saharovski, fostul consilier șef în România între 1949-1953, aflat acum în fruntea spionajului sovietic, i-a trimis o telegramă asemănătoare lui Nicolae Doicaru, șeful DIE. Saharovski avea să sosească la București în noiembrie 1964, urmat de Semiciastnâi, iar discuțiile aveau să se prelungească până spre sfârșitul lunii. Saharovski repeta mereu: „Noi am creat Securitatea și DIE”, reproșându-le comuniștilor români ingratitudea. Oricum, cererea Bucureștilor stârnise furie la vârful KGB, dar și în alte cercuri de la Kremlin. În decembrie 1964, Securitatea și DIE nu mai aveau ofițeri sovietici acoperiți sau neacoperiți și nu s-au mai subordonat față de KGB. Însă structura organizatorică și activitatea Securității și a DIE nu s-au schimbat. Au continuat să fie aceleași poliții politice¹⁴¹. Din considerente politice, în anii lui Nicolae Ceaușescu despre consilierii sovietici nu s-a vorbit în mod public, deși această chestiune a fost amintită în ședințele cu ușile închise ale noi conduceri a PCR¹⁴².

În pofida plecării consilierilor sovietici la începutul anilor '60, ei lăseau în urmă o Românie puternic ancorată în sistemul Moscovei. Naționalismul nu a fost decât o încercare a regimului de a se legitima, dar ceea ce se realizase cu participarea directă a sovieticilor avea să asigure durabilitatea sistemului pentru încă un sfert de secol. Învățătorii de la Moscova găsiseră buni elevi la București, o Românie sovietizată fiind dovada că și unii și alții își făcuseră „datoria”.

Elder Brother's help

Soviet advisors in Romania under Gheorghe Gheorghiu-Dej

Summary

In order to have full control over the occupied countries at the end of the 2nd World War, the Kremlin made use of its „experts”. The advisors had shown up as early as 1944-1945 and their contribution had been essential to developing the repressive structures in the satellite states, as in Poland, Eastern Germany, Czechoslovakia etc. In the year 1949, the stalinization phenomenon became very prominent in Eastern Europe. Stalin sent his advisors to watch over the carrying out of the purges in the Eastern Europe communist parties. The local leaders repeatedly requested for advisors and Moscow would always say „yes” very soon. The advisors began building up a real institution in Eastern Europe, as they were controlling the whole political-military, economical and cultural life in these countries and became an important channel in providing information both to the Soviet and local leaderships.

Moscow's intention to sovietize/communize Romania had been obvious since the first after-war years. Soon, the subordination to the Elder Brother became thorough and it was to last for a very long time. Theoretically, the advisors arrived in Romania as a result of the local leaders' request. In 1949, Dej invited Soviet experts from the SU State Security Ministry to help in purging

the Romanian Working Party (RWP). A.M. Saharovski, V.S. Patrikeev and Tiganov were some of the important Romanian Security advisors that played a noticeable part. In 1950, by means of a convention signed between the Bucharest and Moscow governments, the Soviet advisors' Romanian issue was regulated. Their rights were considerable and the entire expenses were supported by the Romanian side. They began controlling the repressive forces (Internal Affairs Ministry, Secret Service and External Information Department), the army, the economy and even the culture.

Between 1944-1947, chief of the Soviet advisors in Romania was Dimitri Gheorghievici Fedjikin, he held the position of a vice-king in Bucharest, giving instructions and directives to Dej-himself. During 1949-1953, he was replaced by Aleksandr Mihailovici Saharovski, the chief-to-be of the Central 1st Department (External Information Service) within the KGB. The advisors played an important part in the fights inside RWP at the end of the '40s - beginning of the '50s. They practically coordinated the investigation in the Lucretiu Patrascanu case - the ex-communist Justice responsible, but also in the case of Ana Pauker, Vasile Luca and Teohari Georgescu, the ex-External, Internal and Finance ministers. It was again the Soviets who would formulate the questions and even order the physical compulsion of the prisoners. The Kremlin leadership and some of the RWP members were regularly acquainted with the course of the investigations. Gheorghiu-Dej was the one who constantly knew how to cultivate the Soviet advisors, which meant a lot of his strategy to win full power within the party. Moscow's messengers played also an important role in the External Information Department (DIE) and the Romanian Espionage Service, as they were the ones to draw the activity guiding lines: the countries where Romania was to be active, defining the objectives, implementing the Soviet means and methods. Under KGB's control, DIE became strongly involved in the industrial espionage at the end of the '50s.

The Soviet advisors were not absent within the Romanian Army and, since 1948, their leader had been Konstantin Stepanovici Kalganov. They came to control the Romanian military organization, „commanding” the Romanians. If, at least officially, they had been well received in the superior echelons, they'd been coldly greeted within the units, this partly because of their haughty attitude. The military advisors had also great power, including politically, reason for the Romanian activists to be very mindful of them.

As the Soviet Union proved to be quite interested in getting the riches of every country occupied by its army at the end of the 2nd WW, the economical advisors had been a visible longstanding presence. In Romania, they practically coordinated the two monetary reforms in 1947 and 1952 and each time I.D. Zlobin was in charge. Being present in every ministry, the Soviets were the first to draw a Romanian five-year plan in 1949. They were numerous in „sovroms” (16 in all), Soviet-Romanian joint plants that they would practically manage as the NKVD (organization led by Laurenti Beria till after Stalin's death) was in charge of the joint plants abroad. Agriculture's collectivization which had proved to be a negative factor even in the SU, became a model to follow by the Romanian communists after 1949. The plans of creating the first Collective Farms had been drawn together with the Soviet advisors, out of whom Veretnicov played a prominent part. The Soviet even imposed some tough administrative measures against farmers in order to force them to get enlisted in the „collectives”. The advisors were again present on the large building sites in the popular Romania, as for instance the hydroenergetic complex at Bicaz or „the Danube-Black Sea” Channel. The latter project, a sad memory for many Romanians, had been suggested by Stalin-himself and watched over by general Saposnicov.

Romania became familiar to a „new cultural policy” at the end of the '40s and in the '50s, better known under the name of „socialist realism”. The long period of full enslavement to the Soviet culture was endorsed by well-known institutions: ARLUS (Romanian Association for Enforcing Relations with the SU), Romanian-Russian Institute, VOKS (Union Association for Cultural Relations with Foreign Countries). The Soviet advisors were not absent in literature, art, theatre and film (distributing the movies constituted Sovromfilm's monopoly).

Towards the end of the '50^s, the Soviet presence in Romania began diminishing. In the summer of 1958, the Soviet troops having stationed since 1944 withdrew. Under the same circumstances, there were message exchanges concerning the abolition of advisors' institution in Romania and the lowering of Soviet experts' number. It had been Soviets' proposal. As Gheorghiu-Dej was afraid that (Moscow hadn't succeed in eliminating him with the help of some major RWP members) the Soviets would have got rid of him by means of the Secret Service and the DIE, the influence of the Soviet agencies in Romania weakened at the beginning of the '60s. Shortly after Hrusciiov had been eliminated by his fellows in Kremlin, in October 1964, the Bucharest government decided to take the Secret Service out of KGB's control and give up the Soviet advisors' services.

During the two decades of actual presence, the Soviet advisors had been an important piece in the mechanism that allowed Romania's sovietization / communization, that is the anchoring in Moscow's system. If the regime lasted for another quarter of a century, it happened because both the advisors and the advised had fulfilled their „duty”.

Note

¹ Albina F. Noslkova, „Consilierii sovietici: între cerere și ofertă”, în *Magazin istoric*, nr. 4, aprilie 1998, p.35, 37.

² Jean-François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Traducere de Silvia Albișteanu și Ana Zbarcea, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 78.

³ Albina F. Noslkova, *op. cit.*, p. 35.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Andrzej Paczkowski, Karel Bartosek, „Csalaltă Europă victimă a comunismului”, în Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartosek, Jean-Louis Margolin, *Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune*, București, Editura Humanitas, Editura Fundația Academia Civică, 1998, p. 347.

⁷ Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *KGB. Istoria secretă a operațiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, Traducere din limba engleză de Doina Mihalcea-Știucă, București, Editura All, 1994, p. 246-251, 467.

⁸ *Ibidem*, p. 254.

⁹ *Ibidem*, p. 247.

¹⁰ Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Traducere de Alexandru Vlad, Studiu introductiv de Dan Pavel, Iași, Editura Polirom, 1997, p. 59.

¹¹ Albina F. Noslkova, *op. cit.*, p. 36.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 36-37.

¹⁴ Galina P. Murașko, „Represiunile politice în țările Europei de est la sfârșitul anilor '40: conducerea sovietică și nomenclatura națională de partid și de stat”, în *Analele Sighet*, 6, 1998, p. 348.

¹⁵ Albina F. Noslkova, *op. cit.*, p. 36-37.

¹⁶ Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane (1944-1947)*, București, Editura Iconica, 1993, p. 135-137 (document din Arhivele Naționale-Washington, D.C., RG 226, Record of the Office Strategic Services).

¹⁷ *Ibidem*, p. 136.

¹⁸ Florin Constantiniu, Mihail C. Ionescu, „Planul sovietic de comunizare a României (martie 1945)”, în *Revista istorică*, tom IV, nr. 7-8/1993, p. 657-661; Ioan Chiper, Florin Constantiniu, „Modelul stalinist de sovietizare a României”, II, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3/1995, p. 28-29; Florin

Sperlea, „Comunizarea României”, în *Sfera Politicii*, nr. 37, aprilie 1996, p. 33-35; Cristian Popișteanu, Dan Matei, „Războiul rece a început în România. Un posibil post-scriptum”, în *Magazin istoric*, nr. 10, octombrie 1996, p. 58-60; Florin Constantiniu, „Un document controversat din arhivele americane”, în *Revista Româno-Americană*, nr. 1, decembrie 1998, p. 50-52.

¹⁹ Edward Mark, „The OSS in Romania, 1944-1945. An Intelligence Operation of the Early Cold War”, în *Intelligence and National Security*, vol. 9, April 1994, nr. 2, p. 320-344. Utilizând surse din arhive americane, Edward Mark a ajuns la concluzia că informațiile expediate de reprezentanții OSS de la București erau în mare parte exagerări. Mulțumim domnilor Grant Harris și Paul Michaelson pentru punerea la dispoziție a acestui studiu.

²⁰ Ioan Chișer, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României*, p. 137-139 (document de la Hoover Institute on Archives, Stanford, Office of Strategic Services, Research and Analysis Branch, REA Mo 1175 104, 31 martie 1945, f. 19-20.)

²¹ Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață*, București, Editura Evenimentul Românesc, 2000, p. 117. Nikolai Șutov a fost agent MGB, încadrat la ambasadă URSS la București. Poziția pe care o deținea a făcut din Șutov un personaj influent în România la sfârșitul anilor '40 – începutul anilor '50 (Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, Traducere de Cristina Pupeza și Ioana Gagea, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 69, 126, 128-129, 174; Petre Otu, „Vin timpuri grele. În Biroul Politic, despre agentura sovietică”, în *Magazin istoric*, nr. 7, iulie 1999, p. 22).

²² Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri. Mărturie despre stalinizarea României*, Arad, Editura Ioan Slavici, 1995, p. 148 (interviu cu Ion Gheorghe Maurer).

²³ Galina P. Murașko, *op. cit.*, p. 347-348; Albina Noskova, *op. cit.*, p. 37.

²⁴ Galina P. Murașko, *op. cit.*, p. 348. Vezi și Tatiana P. Pokivailova, „Notă informativă expediată de la București la Moscova în legătură cu arestarea a 66 de politicieni din România”, în *Anulele Sighet*, 6, 1998, p. 889.

²⁵ Albina Noskova, *op. cit.*, p. 37.

²⁶ Gh. Gheorghiu-Dej, *Pentru puritatea rândurilor partidului*, București, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1950, p. 13, 18. Vezi și Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948-1965*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 50.

²⁷ Ioan Scurtu, „Consilierii sovietici în România”, în *Magazin istoric*, nr. 5, mai 1998, p. 13; Adrian Pop, „1950. Legația S.U.A. informează: dominația U.R.S.S. asupra României nu poate fi slăbită”, în *Magazin istoric*, nr. 4, aprilie 2001, p. 43. Salariile asigurate consilierilor sovietici variau între 20.000 și 80.000 de lei, în fapt predominând cele de 45.000-50.000 de lei (*Ibidem*).

²⁸ Adrian Pop, *op. cit.*, p. 40 (document de la National Archives at College Park, College Park, MD, National Archives Microfilm Publication LM 103, roll 1, frames 101-109).

²⁹ Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 264 (interviu cu Gheorghe Apostol). Vezi și Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, București, Editurile Univers & Calistrat Hogaș, 1992, p. 68.

³⁰ Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 261 (interviu cu Gheorghe Apostol); Iulian Stănescu, „Gheorghe Apostol se confesează”, interviu, în *Dosarele istoriei*, nr. 12 (64)/2001, p. 44.

³¹ *Ibidem*. Ex-liderul comunist ne-a oferit prin mărturia sa și o explicație a faptului că, în ciuda mormanelor de hârtie lăsate de un regim hiperburocratizat, foarte multe documente esențiale pentru studierea comunismului românesc nu există. Probabil anumite lucruri nu se vor ști niciodată, altele putând fi approximate prin apelul la diferite hermeneutici.

³² Ion Mihai Pacepa, *Cartea neagră a Securității*, vol. I, *Rolul Poliției Politice și al Spionajului în România Comunistă*, Cu o întâmpinare de Sorin Roșca Stănescu și Cuvântul înainte al Autorului, Postfață de Dan Pavel, Comentarii de Cornel Dumitrescu și Adrian Severin, București, Editura Omega, 1999, p. 149-150. Vezi și Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 148 (interviu cu Ion Gheorghe Maurer), p. 261 (interviu cu Gheorghe Apostol); *Cartea Albă a Securității*, vol. III, 1958-1968, s.l., Serviciul Român de Informații, 1995, p. 669-672 (document din Arhivele Serviciului Român de Informații, fond „D”, dos. 9009, f. 62-69; în continuare se va cita: ASRI). Mulțumim domnului Marius Oprea pentru punerea la dispoziție a acestui volum.

³³ George Tomaziu, *Jurnalul unui figurant. 1939-1964*, Traducere de Mariana și Gabriel Mardare, Prefață și postfață de Gabriel Mardare, București, Editura Univers, 1995, p. 159-160; Mărturia lui L.G., în Liviu Chelcea, Puiu Lățeș, *România profundă în comunism. Dileme identitare, istorie locală și economie secundară la Sîntana*, Prefață de Sorin Antohi, București, Editura Nemira, 2000, p. 149.

³⁴ Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *op. cit.*, p. 252.

³⁵ Dennis Deletant, „Influența sovietică asupra Securității române. 1944-1953”, în *Analele Sighet*, I, 1995, p. 42; Ion Mihai Pacepa, *op. cit.*, vol. I, p. 99-104.

³⁶ Pentru o prezentare detaliată a acțiunilor lui Vășinski în România, în februarie-martie 1945, vezi Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, București, Editura All, 1996, *passim*.

³⁷ Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 35.

³⁸ Claudiu Secașiu, „Drumul spre poliția politică”, în *Dosarele istoriei*, nr. 5/1996, p. 15; Lavinia Betea, *Lucrețiu Pătrășcanu. Moartea unui lider comunist. Studiu de caz*, București, Editura Humanitas, 2001, p. 187-188.

³⁹ Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *op. cit.*, p. 469; Ion Mihai Pacepa, *op. cit.*, vol. I, p. 91-92, 96; Idem, *Moștenirea Kremlinului. Rolul spionajului în sistemul comunist de guvernare*, București, Editura Venus, 1993, p. 50-51.

⁴⁰ Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 187-188, 330-331, 337, 357; Claudiu Secașiu, *op. cit.*, p. 15; Marius Oprea, „Comuniștii români sub control sovietic”, în *Analele Sighet*, 5, 1997, p. 139; Robert Levy, *op. cit.*, p. 121-129.

⁴¹ Grigore Răduică, *Crime în lupta pentru putere. 1966-1968. Ancheta cazului Pătrășcanu*, București, Editura Evenimentul Românesc, 1999, p. 62; Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente. 1949-1989*, Studiu introductiv de Dennis Deletant, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 567-568.

⁴² Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 187-188, 330-331, 337. Vezi și Cristian Popișteanu, „Un epilog neașteptat: Molenkov aprobă lichidarea lui Lucrețiu Pătrășcanu”, în *Magazin Istoric*, nr. 3, martie 1992, p. 37.

⁴³ Marius Oprea, „Comuniștii români sub control sovietic”, în *loc. cit.*, p. 136 (declarația lui Teohari Georgescu din octombrie 1967, din Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dos. 264, vol. 21, f. 45-64).

⁴⁴ *Ibidem*, p. 137 (Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dos. 264, vol. 1, f. 52-53). Vezi și Idem, *Banalitatea răului*, p. 344-345, nota 571, p. 371, nota 608 (declarația lui Gheorghe Pintilie din 11 mai 1967, din ASRI, fond „D”, dos. 40002, vol. 203, f. 263-269); Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 61, 209 (Generalul Răduică nota în amintirile sale că, în timpul audierii sale din 11 mai 1967 în fața comisiei PCR care se ocupa de cercetarea abuzurilor Securității, Pantiușă îl menționa și pe Saharovski între cei trei consilieri sovietici. Probabil cel de-al treilea consilier era Țiganov); Lavinia Betea, *Alexandru Bărlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu. Convorbiri*, București, Editura Evenimentul Românesc, 1997, p. 127.

⁴⁵ Marius Oprea, *Banalitatea răului*, p. 371, nota 608 (declarația lui Gheorghe Pintilie din 1967, din ASRI, fond „D”, dos. 40002, vol. 203, f. 267); Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 61, 209; Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 226.

⁴⁶ Cristian Popișteanu, *op. cit.*, p. 37; Lavinia Betea, *Lucrețiu Pătrășcanu*, p. 330-331, 337. Vezi și ASRI, fond „D”, dos. 9604, vol. 4, f. 240, 268, 290 (*Informare cu privire la cazul Lucrețiu Pătrășcanu*).

⁴⁷ Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948-1965*, Traducere de Lucian Leuștean, Cu o prefață a autorului pentru ediția în limba română, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 155-156.

⁴⁸ Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 337.

⁴⁹ Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 63; Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, p. 226.

⁵⁰ „1952: Securitatea sovietică dezvăluie «păcatele» nomenclaturii de la București”, în *Cotidianul*, nr. 38, 23 iunie 1998, p. 12 (document descoperit la Moscova de Tatiana P. Pokivailova). Rapoartele trimise de A.M. Saharovski la Moscova ajungeau nu doar la șeful Securității URSS, ci și la alți lideri sovietici. Spre exemplu, un raport informativ din 13 mai 1950, expediat de Saharovski către Abakumov, șeful Securității Statului în URSS, în legătură cu arestarea a 66 de politicieni din România, a ajuns, în copie, și la Stalin, Molotov, Beria și Malenkov, purtând apostila „Strict Secret” (Tatiana P. Pokivailova, *op. cit.*, p. 890). Vezi și Galina P. Murașko, Albina F. Noskova, „Mecanismul represiunilor intrapartinice din România anilor '40-'50 (Pe baza materialelor din arhivele ruse)”, în *Analele Sighet*, 7, 1999, p. 405 (document din Rossiiskii gosudarstvennai arhiv soțialnoi i politiceskii istorii, fond 3, opis 74, dos. 46, f. 55).

⁵¹ Robert Levy, *op. cit.*, p. 175 (transcrierea ședinței Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, din Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, f. 4-6).

⁵² *Ibidem*, p. 174, 297, nota 85 (informațiile provin din stenograma ședinței Biroului Politic din 17 aprilie 1952, Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond „CC al PCR-Cancelarie”, dos. 30/1952, f. 5 (în continuare se va cita: ANIC), și de la Vladimir Tismăneanu, care la rândul său le-a obținut de la Nehama Tismanetsky, mătușa lui, aflată în relații strânse cu soția lui Mitin).

⁵³ Milovan Djilas, *Întâlniri cu Stalin*, Traducere și postfață de Dorin Gămulescu, Craiova, Editura Europa, s.a., *passim*.

⁵⁴ Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Prefață de Mircea Mihăieș, Traduceri de Mircea Mihăieș, Alina Ghimpu, Ioana Ploșteanu, Diana Roșcu, Laura Sion, București, Editura Univers, 1995, p. 132.

⁵⁵ Robert Levy, *op. cit.*, p. 174

⁵⁶ *Ibidem*, p. 179 (declarația lui Gheorghe Stoica, „O discuție cu Alexandru Drăghici”, 3 iunie 1968, din Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 7, f.2).

⁵⁷ *Ibidem* (declarația locotenent-colonelului Francisc Butyka, 25 martie 1968, „Raport privind procesul lui V. Luca”, din Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, f. 90-91; declarația locotenent-colonelului Francisc Butyka, 18 iunie 1968, ASRI, fond „P”, dos. 40005, vol. 182a, f. 6; declarația lui Petre M. Socol, 24 martie 1968, „Raport privind procesul lui V. Luca”, din Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, f. 106-107).

⁵⁸ Marius Oprea, *op. cit.*, p. 560.

⁵⁹ Idem, „Comuniștii români sub control sovietic”, în *loc. cit.*, p. 147 (declarația lui Francisc Butyka din 25 martie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dos. 264, vol. 19, f. 90-95). Vezi și Galina P. Murașko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 417.

⁶⁰ Marius Oprea, *op. cit.*, p. 148.

⁶¹ *Ibidem* (Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dos. 264, vol. 19, f. 104-117). Vezi și ASRI, fond „D”, dos. 9604, vol. 4, f. 141 (Notă cu unele probleme privind pe Drăghici Alexandru în legătură cu procesul lui Vasile Luca).

⁶² ASRI, fond „D”, dos. 9604, vol. 4, f. 180, 190. Vezi și Marius Oprea, *op. cit.*, p. 148 (Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dos. 264, vol. 19, f. 73-74).

⁶³ Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, În românește de Delia Răzdolescu, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 76.

⁶⁴ Ion Mihai Pacepa, *Cartea neagră a Securității*, vol. I, p. 149-150; Idem, *Moștenirea Kremlinului*, p. 61-62.

⁶⁵ Neagu Cosma, *Cupola. Securitatea văzută din interior. Pagini de memorii*, București, Editura Globus, s.a., p. 131-132.

⁶⁶ Ion Mihai Pacepa, *Cartea neagră a Securității*, vol. II, *Viața mea alături de Gheorghiu-Dej*, București, Editura Omega, 1999, p. 11.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 12-13; Idem, *Moștenirea Kremlinului*, p. 158-159.

⁶⁸ Idem, *Moștenirea Kremlinului*, p. 183-195.

⁶⁹ Cristian Troncotă, „Politica de cadre în instituția Securității regimului comunist din România (1948-1964)”, în *Revista istorică*, nr. 5-6, septembrie-decembrie 1999, p. 450-451.

⁷⁰ ANIC, fond „CC al PCR – Cămară”, dos. 165/1949, f. 1.

⁷¹ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 13. În anul școlar 1951/1952, guvernul sovietic avea să aprobe ca un număr de 584 de studenți români, pe diferite ramuri de învățământ, să studieze în URSS (Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, fond „URSS (1951)”, Problema 20-212 (dosar neclasat arhivistic); în continuare se va cita: AMAE). Vezi și Mitică Detot, *Prins în vâltoare*, București, Editura Militară, 2000, p. 142-144.

⁷² *Cartea Albă a Securității*, vol. III, p. 669-670 (document din ASRI, fond „D”, dos. 9009, f. 62-69). Vezi și Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 447; Idem, *Istoria serviciilor secrete românești. De la Cuza la Ceaușescu*, Cuvânt înainte: Florin Constantiniu, Postfață: Ion Cristoiu, București, Editura „Ion Cristoiu” S.A., 1999, p. 347.

⁷³ Adrian Pop, *op. cit.*, p. 41.

⁷⁴ Florin Șperlea, „Controlul Partidului Comunist asupra Armatei”, în *Analele Sighet*, 7, 1999, p. 223 (document din Arhivele Militare Române, fond Microfilme, rola P II 11.673, c. 329-330; în continuare se va cita: AMR).

⁷⁵ *Ibidem*, p. 234 (document din AMR, fond Microfilme, rola P II 3.251, c. 307-312).

⁷⁶ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 13.

⁷⁷ Adrian Pop, *op. cit.*, p. 42-43 (document din AMR, fond 3.027, dos. 2.014, f. 75-76).

⁷⁸ *Ibidem*, Consilierii plus familiile lor totalizau 121 de persoane numai la Ministerul român al Forțelor Armate (*Ibidem*, p. 43).

⁷⁹ Grigore Răduică, „Un ajutor neprețuit cum se cuvine”, în *Magazin istoric*, nr. 11, noiembrie 1998, p. 43. Vezi și Ion Șuța, *România la cumpăna istoriei. August '44*, București, Editura Științifică, 1991, p. 368.

⁸⁰ Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 43.

⁸¹ Florin Șperlea, „Nicolae Ceaușescu în fruntea Direcției Superioare Politice a Armatei (1950-1953)”, în *Revista de istorie militară*, nr. 3-4/2001, p. 6-7 (document din AMR, fond Microfilme, rola P II 4.2661, c. 713-714).

⁸² Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 43.

⁸³ Florian Popa, „Grenada nu s-a spart”, în *Magazin istoric*, nr. 9, septembrie 2002, p. 62.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ Mitică Detot, *op. cit.*, p. 129-131.

⁸⁶ Ion Șuța, „Cooperarea Comandamentului Militar român cu partenerii de alianță”, în *Dosarele istoriei*, nr. 8/2001, p. 31.

⁸⁷ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 13.

⁸⁸ Extinsă notă a lui Emil Bodnăraș a fost publicată de C. Cristescu, „Ianuarie 1951: Stalin decide înarmarea României”, în *Magazin istoric*, nr. 10, octombrie 1995, p. 15-23; de asemenea, documentul a fost tipărit și de Alexandru Oșcu și Vasile Popa, „În culisele preliminarilor Tratatului de la Varșovia”, în *Dosarele istoriei*, nr. 8/2001, p. 3-8. Vezi și Ion Șuța, *op. cit.*, p. 32.

⁸⁹ Ion Șuța, *op. cit.*, p. 32. Cei patru absolvenți erau Alexandru Vasiliu, încadrat ca șef de stat major la Regiunea II Militară; Titus Lupescu la Regiunea III Militară; Constantin Ionescu, șef de stat major la Comandamentul Tancurilor; Ion Tutoveanu, șef al Direcției de Operații în Marele Stat Major (*Ibidem*).

⁹⁰ Mitică Detot, *op. cit.*, p. 142-144.

⁹¹ Ion Șuța, *România la cumpăna istoriei...*, p. 368; Idem, „Cooperarea Comandamentului Militar român...”, în *loc. cit.*, p. 32.

⁹² Galina P. Murașko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 405 (document din Rossiskii gosudarstvennai arhiv soşialnoi i politiceskii istorii, fond 3, opis 74, dos. 46, f. 66).

⁹³ Florin Șperlea, „Controlul Partidului Comunist asupra Armatei”, în *loc. cit.*, p. 228. Vezi și Galina P. Murașko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 411-412.

⁹⁴ Direcția Informații Militare între ficțiune și adevăr, coord.: Ion Dohotaru, București, 1994, p. 135, 140-141.

⁹⁵ Jean-François Soulet, *op. cit.*, p. 76-78.

⁹⁶ Gheorghe Gaston Marin, *op. cit.*, p. 116. După întoarcerea din Franța, unde activase în cadrul Partidului Comunist Francez, Gheorghe Gaston Marin a fost consilier la Președinția Consiliului de Miniștri (1945-1948); secretar general și ministru adjunct la Ministerul Economiei Naționale (1948-1949); ministru al Energiei Electrice și Industrii Electrotehnice (1949-1954); președinte al Comitetului de Stat al Planificării (1955-1965); membru al CC al PCR (1960-1984); vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (1962-1969) etc. (*Ibidem*, p. 14; Gheorghe Crișan, *Piramidele puterii. Oameni politici și de stat din România (23 august 1944-22 decembrie 1989)*, Dicționar: 5.598 de nume, Argument: Gheorghe Buzatu, București, Editura Pro Historia, 2001, p. 122). Din importante sale poziții, Gaston Marin a cunoscut multe chestiuni legate de politica înaltă în România comunistă, observațiile sale fiind în cea mai mare parte rezervate chestiunilor economice.

⁹⁷ AMAE, fond „URSS (1951)”, Problema 20-212 (dosar neclasat arhivistic).

⁹⁸ Lavinia Betea, *Alexandru Bărlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, p. 104-105; Gheorghe Gaston Marin, *op. cit.*, p. 128; Robert Levy, *op. cit.*, p. 78-79, 81-82. Vezi și Galina P. Murașko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 406 (document din Arhivă Prezidențială Rossiskii Federații, fond 3, op. 66, dos. 209, f. 78).

⁹⁹ Robert Levy, *op. cit.*, p. 172-173; Galina P. Murașko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 406-408.

¹⁰⁰ Robert Levy, *op. cit.*, p. 105-106.

¹⁰¹ Galina P. Murașko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 408-409; Robert Levy, *op. cit.*, p. 173.

¹⁰² Galina P. Murașko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 411.

¹⁰³ Iulian Stănescu, „Gheorghe Apostol se confesează”, interviu, în *loc. cit.*, p. 43-44; Robert Levy, *op. cit.*, p. 87.

¹⁰⁴ Ion Bucur, „Naționalizările din România, 1944-1953”, în *Arhivele Totalitarismului*, an II, nr. 1-2/1994, p. 319.

¹⁰⁵ „Notă cu privire la constituirea și lichidarea fostelor societăți sovieto-române (sovromuri)”, în *Sfera Politicii*, nr. 36, martie 1996, p. 25-28.

¹⁰⁶ Adrian Pop, *op. cit.*, p. 40-41. Vezi și Thomas S. Blanton, *Ce știa președintele Truman despre România. Un raport al serviciilor secrete americane (1949)*, în românește de Ioana Ieronim în colaborare cu Raluca Schiau, Raluca Ionescu și Andrei Popovici, București, Editura Fundația Academia Civică, 1997, p. 40.

¹⁰⁷ *Ibidem*. La Sovrompetrol director general era G.V. Golubev, vicepreședinte al consiliului de administrație, Serghei Vasilievici Ilin, director al secției finanțe, Gavril Ivanovici Nejențov, inspector șef contabil, Ivan Andreevici Proteccenski, director al exploatarei Moreni, Dimitric Tikanovici Nazarov, director adjunct al rafinării Ploiești, Aleksandr Constantinovici Krupnov, inginer șef al exploatarei Schitul Golești, Boris Ivanovici Spaski, iar la secția financiară din același loc mai lucra Aleksandr Mihailovici Voznesenski; Sovromtractor avea ca director general pe inginerul Salva Kropikașvili, ca inginer șef pe F.M. Lomanov, directorul secției de reparații fiind V.N. Strelkov; directorul general al Sovrommetal era Iakob Petrovici Simonenco, director tehnic la uzinele Reșița era inginerul Cernețov Aleksei Nikolaevici, o altă funcție de conducere neprecizată deținând Aleksandr Iavnenko; director general la Sovromasigurare era Vladimir Aleksandrovici Aleksandrov, vicepreședinte al consiliului de administrație era P.N. Protasov, directorul asigurărilor de viață fiind Grigori Grigoriev; la Sovromcârbune contabilul șef era Nikolai Kondratievici Krštenko; un colonel, V. Ilin, era director general al Sovrombank (*Ibidem*). Alte surse confirmă parțial aceste informații, uneori numele sunt puțin schimbate sau în fruntea unor sovromuri sunt

amintite alte persoane, cele din urmă cazuri datorându-se, probabil, diferențelor temporale avute în vedere. Spre exemplu, Gaston Marin amintea că Sovromtractor, la Brașov, era condus de directorul general Ciupicavili; Combinatul siderurgic de la Reșița de inginerul Simonenco; Sovrompetrol îl avea ca director general pe Cariaghin (Gheorghe Gaston Marin, *op. cit.*, p. 116-117, 167).

¹⁰⁸ Adrian Pop, *op. cit.*, p. 41.

¹⁰⁹ Gheorghe Gaston Marin, *op. cit.*, p. 117. Pentru situația de la exploatarea cărbunelui, vezi Alexandru Țugui, „Sovromcărbune”, în *Memoria*, nr. 11, septembrie 1994, p. 66-72.

¹¹⁰ Tatiana Pokivailova, „Aspecte ale represiunii împotriva țărănimii în URSS și în România”, în *Analele Sighet*, 2, 1995, p. 58; Bogdan Tănăsescu, *Colectivizarea între propagandă și realitate*, București, Editura Globus, s.a. (c. 1994), p. 42-46 (mulțumim domnului Puiu Lăteș și doamnei Smaranda Vultur pentru această carte); Dan Cătănuș, Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică*, vol. I, 1949-1953, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2000, p. 12-13.

¹¹¹ Robert Levy, *op. cit.*, p. 86, 101. Vezi și Dan Cătănuș, Octavian Roske, *op. cit.*, p. 184-188 (document de la ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dos. 59/1950, f. 3-63).

¹¹² Dan Cătănuș, Octavian Roske, *op. cit.*, p. 120 (document de la ANIC, fond CC al PCR-Cămară, dos. 72/1949, f. 4-6).

¹¹³ *Ibidem*, p. 128 (document de la ANIC, fond CC al PCR-Cămară, dos. 1/1950, f. 6-13).

¹¹⁴ Robert Levy, *op. cit.*, p. 89-95.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 105 (stenograma interogatoriilor Anei Pauker de către o comisie de partid a CC al PMR, pe 12 iunie 1953 și 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, din Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, f. 26 și 65).

¹¹⁶ AMAE, fond „URSS (1951)”, Problema 20-212 (dosar neclasat arhivistice). Pe 29 martie 1951, Ministerul de Externe înainta cererea la Ambasada URSS la București, care urma să o expedieze la Moscova (*Ibidem*). Alți consilieri sovietici pe probleme de agricultură amintiți documentar au mai fost: Șevcenko, Potimkin, Zubcov, Homeakov și Tomașenco (Robert Levy „The «Right Deviation» of Ana Pauker”, în *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 28, nr. 2, p. 251, nota 90, apud Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România*, p. 117, nota 53).

¹¹⁷ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 13.

¹¹⁸ Gheorghe Gaston Marin, *op. cit.*, p. 146.

¹¹⁹ Ion Băncilă, *Are peste timpuri (1901-1999)*, Brăila, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2000, p. 296, 306, 320. Spre deosebire de relațiile destul de reci cu sovieticii, cele cu specialiștii cehi erau mai apropiate, chiar cordiale (*Ibidem*, p. 307-334).

¹²⁰ Gheorghe Gaston Marin, *op. cit.*, p. 146.

¹²¹ *Ibidem*, p. 133-135. Generalul. Șapoșnikov avea să facă vizite și la Porțile de Fier, pentru amenajarea Dunării în vederea obținerii energiei electrice (*Ibidem*, p. 145).

¹²² Doina Jela, *Cazul Nichita Dumitru. Încercare de reconstituire a unui proces comunist*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 30-31. Vezi și Dennis Deletant, „The Repression of the Gheorghiu-Dej Era in the light of the Securitate Files”, în *Occasional papers in Romanian Studies*, no. 2, Edited by Rebecca Haynes, School of Slavonic and East European Studies, University of London, 1998, p. 111-123 (în special p. 118-123); Idem, *Teroarea comunistă în România*, p. 164-170.

¹²³ AMAE, fond „URSS (1951)”, Problema 20-212 (dosar neclasat arhivistice).

¹²⁴ Magda Cărneci, *Artele plastice în România. 1945-1989*, București, Editura Meridiane, 2000, p. 27; M. Nișescu, *Sub zodia proletcultismului. O carte cu domiciliu forțat (1979-1995). Dialectica puterii. Eseu politologic*, Ediție îngrijită de M. Ciurdariu, București, Editura Humanitas, 1995, p. 83-84, 127, 137.

¹²⁵ Magda Cărneci, *op. cit.*, p. 7. Vezi și Ion Istrate, *Romanul „obsedantului deceniu” (1945-1964). O radiografie alfabetică*, Cluj-Napoca, Editura Diamond, 1995, p. 18-25.

- ¹²⁶ M. Nițescu, *op. cit.*, p. 83-84.
- ¹²⁷ AMAE, fond „URSS (1951)”, Problema 20-212 (dosar neclasat arhivistic).
- ¹²⁸ Magda Cârneci, *op. cit.*, p. 27.
- ¹²⁹ Adrian Pop, *op. cit.*, p. 44-45.
- ¹³⁰ *Ibidem*, p. 40-41; „Notă cu privire la constituirea și lichidarea fostelor societăți sovieto-române (sovromuri)”, în *loc. cit.*, p. 28.
- ¹³¹ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 14.
- ¹³² *Ibidem*, p. 14-15.
- ¹³³ *Ibidem*, p. 15.
- ¹³⁴ Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea politicului*, p. 92.
- ¹³⁵ Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 153.
- ¹³⁶ Cristian Troncotă, „Politica de cadre în instituția Securității...”, în *loc. cit.*, p. 452. Ofițerii cu studii în URSS au început să fie marginalizați, cei căsătoriți cu rusoaice fiind încurajați să se despartă de acestea. De asemenea, s-a sistat trimiterea de cursanți în URSS (Mitică Detot, *op. cit.*, p. 144).
- ¹³⁷ Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 452-453. Pentru supravegherea activității KGB-ului în România lui Ceaușescu, unele informații, însă viciate de prezenteism, se regăsesc la Emil Berdeli, „Lista celor 20 de urmăriti din arhiva celebrei unități anti-KGB 0110”, în *Cotidianul*, nr. 103, 7 septembrie 1998, p. 10.
- ¹³⁸ Petre Olu, *op. cit.*, p. 20-24.
- ¹³⁹ Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 136. Alexandru Bărlădeanu spunea că „totul s-a terminat în coadă de pește” (*Ibidem*).
- ¹⁴⁰ *Cartea Albă a Securității*, vol. III, p. 416 (Cuvântarea lui Alexandru Drăghici, ministrul de Interne, din mai-iunie 1964, referitoare la problema agenturii sovietice din România, document de la ASRI, fond „D”, dos. 9623, f. 163-166).
- ¹⁴¹ Ion Mihai Pacepa, *Cartea neagră a Securității*, vol. II, p. 108-110; Idem, *Moștenirea Kremlinului*, p. 253-254; Vezi și Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 454.
- ¹⁴² Marius Oprea, *Banalitatea răului*, p. 371, (Cuvântul tovarășului Nicolae Ceaușescu la ședința Prezidiului Permanent al CC al PCR din ziua de 18 aprilie 1968, document cu apostila „Strict secret de importanță deosebită. Exemplar unic”, din Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dos. 264, vol. 6, f. 1-11).

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂȚII
„ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI

6600 Iași, Păcurari 9, tel./fax (0232) 314 947

e-mail: editura_uiaic@mail.com

Format: 70x100/16

Coli tip: 15,50

Apărut: 2003

Comanda: 1.433

